

॥ śrīḥ ॥

pañcatantram

(Version 1.51)

The text used for this edition comes from the following : (ed.) Ramchandra Jha. Vidyabhavan Sanskrit Grantha Mala, 17. Sixth edition. (Varanasi : Chowkhamba Vidyabhavan, 1991).

There are considerable differences in various editions of the Panchatantra. I have also consulted (ed.) M.R. Kale. Delhi : Motilal Banarsidass, reprint. 1991 (original 1911), but clearly there are several differences. Eventually, a revised version based on Kosambi's 1949 critical edition should be prepared.

Electronic text entered by Jan Brzezinski, 2003. This text is available freely, but we request all users to please acknowledge Gaudiya Grantha Mandir as its source. A few corrections have been made (2003-11-02)

Corrections from Ulrich Stiehl entered 2003-11-05

pañcatantram

kathā-mukham

om namaḥ śrī-śāradā-gaṇapati-gurubhyaḥ | mahā-kavibhyo namaḥ |

brahmā rudraḥ kumāro hari-varuṇa-yamā vahnir indraḥ kuberaś
candrādityau sarasvaty-udadhi-yuga-nagā vāyur urvī-bhujaṅgāḥ |
siddhā nadyo'śvinau śrīr ditir aditi-sutā mātaraś caṇḍikādyā
vedās tīrthāni yakṣā gaṇa-vasu-munayaḥ pāntu nityaṁ grahās ca ||

manave vācaspataye śukrāya parāśarāya sa-sutāya |
cānakyāya ca viduṣe namo'stu naya-śāstra-kartṛbhyaḥ ||1||
sakalārtha-śāstra-sāraṁ jagati samālokya viṣṇuśarmedam |
tantraīḥ pañcabhir etac cakāra sumanoharaṁ śāstram ||2||

tad yathānuśrūyate | asti dakṣiṇātye janapade mahilāropyam nāma nagaram | tatra sakalārthi-
sārtha-kalpa-drumaḥ pravara-nrpa-mukuṭa-maṇim ajarīcayacarcitacaraṇa-yugalaḥ sakala-
kalpa-pāraṅgato'maraśaktir nāma rājā babhūva | tasya trayāḥ putrāḥ parama-durmedhaso
vasuśaktir ugraśaktir anekaśaktiś ceti nāmāno babhūvuḥ |

atha rājā tān śāstra-vimukhān ālokya sacivān āhūya provāca—bhoḥ jñātam etad bhavadbhir
yan mamaite trayo'pi putrāḥ śāstra-vimukhā viveka-hīnās ca | tad etān paśyato me mahad api
rājyaṁ na saukhyam āvahati | athavā sādhv idam ucyate—

ajāta-mṛta-mūrkhebhya mṛtājātau sutau varam |
yatas tau svalpa-duḥkhāya yāvaj-jīvaṁ jaḍo dahet ||3||

varam garbha-sravo varam ṛtuṣu naivābhigamanam
varam jātaḥ preto varam api ca kanyaiva janitā |
varam bandhyā bhāryā varam api ca garbheṣu vasatir
na cāvidagdhān rūpa-draviṇa-guṇa-yukto'pi tanayaḥ ||4||

kiṁ tayā kriyate dhenvā yā na sūte na dugdhadā |
ko'rthaḥ putreṇa jātena yo na vidvān na bhaktimān ||5||

tad eteṣāṁ yathā buddhi-prabodhanaṁ bhavati tathā ko'py upāyo'nuṣṭhīyatām | atra ca mad-
dattām vṛttim bhuñjānānām paṇḍitānām pañcaśatī tiṣṭhati | tato yathā mama manorathāḥ
siddhiṁ yānti tathānuṣṭhīyatām iti |

tatraikaḥ provāca—deva dvādaśabhir varṣair vyākaraṇam śrūyate | tato dharma-sāstrāṇi
manv-ādīni artha-sāstrāṇi cāṅkyaādīni kāma-sāstrāṇi vātsyāyanādīni | evaṁ ca tato
darmārtha-kāma-sāstrāṇi jñāyante | tataḥ pratibodhanam bhavati |

atha tan-madhyataḥ sumatir nāma sacivaḥ prāha—asāsvato'yaṁ jīvitavya-viṣayaḥ | prabhūta-
kāla-jñeyāni śabda-sāstrāṇi | tat saṅkṣepa-mātram śāstram kiñcid eteṣāṁ prabodhanārtham
cintyatām iti | uktaṁ ca yataḥ—

anantapāram kila śabda-sāstram
svalpam tathāyur bahavaś ca vighnāḥ |
sāram tato grāhyam apāsya phalgu
hamsair yathā kṣiram ivāmbudhyāt ||6||

tad atrāsti viṣṇuśarmā nāma brāhmaṇaḥ sakala-śāstra-pāraṅgamaś chātra-saṁsadi labdha-
kīrtiḥ | tasmai samarpayatu etān | sa nūnam drāk prabuddhān kariṣyati iti |

sa rājā tad ākarṇya viṣṇuśarmāṇam āhūya provāca—bho bhagavan mad-anugrahārtham etān
artha-śāstram prati drāg yathānanya-sadṛśān vidadhāsi tathā kuru | tadāham tvāṁ śāsana-
śatena yojayiṣyāmi |

atha viṣṇu-śarmā taṁ rājānam āha—deva śrūyatām me tathya-vacanam | nāham vidyā-
vikrayam śāsana-śatenāpi karomi | punar etāṁs tava putrān māsa-ṣaṭkena yadi nīti-śāstrajñān
na karomi tataḥ sva-nāma-tyāgam karomi |

athāsau rājā tāṁ brāhmaṇasyāsambhāvyaṁ pratijñāṁ śrutvā sa-sacivaḥ prahr̥ṣṭo
vismayānvitas tasmai sādaram tān kumārān samarpya parāṁ nirvṛtim ājagāma |
viṣṇuśarmaṇāpi tān ādāya tad-artham mitra-bheda-mitra-prāpti-kākolūkīya-labdha-praṇāsa-
aparīkṣita-kāraṇāni ceti pañca-tantrāṇi racayitvā pāṭhitās te rājaputrāḥ | te'pi tāny adhītya
māsa-ṣaṭkena yathoktāḥ saṁvṛttāḥ | tataḥ prabhṛty etat pañcatantrakam nāma nīti-śāstram
bālāvabodhanārtham bhūtale pravṛttam | kiṁ bahunā—

adhīte ya idam nityam nīti-śāstram śṛṇoti ca |
na parābhavam āpnoti śakrād api kadācana ||7||

iti kathā-mukham |

--o)0(o--

i.

mitra-bhedah

vardhamāna-vṛttāntah

athātaḥ prārabhyate mitra-bhedo nāma prathamam tantram | yasyāyam ādimah ślokaḥ—

vardhamāno mahān snehaḥ siṁha-go-vṛṣayor vane |
piśunenātilubdhena jambukena vināsitah ||1||

tad yathānuśrūyate | asti dakṣiṇātye janapade mahilāropyam nāma nagaram | tatra
dharmopārjita-bhūri-vibhavo vardhamānako nāma vaṇik-putro babhūva | tasya kadācid
rātrau śayyārūḍhasya cintā samutpannā | tat prabhūte'pi vitte'rthopāyās cintanīyāḥ kartavyās
ceti | yata uktam ca—

nahi tad vidyate kimcid yad arthena na siddhyati |
yatnena matimāms tasmād artham ekam prasādhayet ||2||
yasyāryas tasya mitrāṇi yasyārthās tasya bāndhavāḥ |
yasyārthāḥ sa pumām loke yasyārthāḥ sa ca paṇḍitah ||3||
na sā vidyā na tad dānam na tac chilpam na sā kalā |
na tat sthairyam hi dhaninām yācakair yan na gīyate ||4||
iha loke hi dhaninām paro'pi svajanāyate |
svajano'pi daridrāṇām sarvadā durjanāyate ||5||
arthebhyo'pi hi vṛddhebhyaḥ samvṛttebhya itas tataḥ |
pravartante kriyāḥ sarvāḥ parvatebhya ivāpagāḥ ||6||
pūjyate yad apūjyo'pi yad agamyo'pi gamyate |
vandyate yad avandyo'pi sa prabhāvo dhanasya ca ||7||
aśanād indriyāṇīva syuḥ kāryāṇy akhilāny api |
etasmāt kāraṇād vittam sarva-sādhanam ucyate ||8||
arthārthī jīva-loko'yaṁ śmaśānam api sevate |
tyaktvā janayitāram svam niḥsvam yacchati dūrataḥ ||9||
gata-vayasām api pumsām yeṣām arthā bhavanti te taruṇāḥ |
arthe tu ye hīnā vṛddhās te yauvane'pi syuḥ ||10||

sa cārthaḥ puruṣāṇām ṣaḍbhr upāyair bhavati bhikṣāyā nṛpa-sevayā kṛṣi-karmaṇā
vidyopārjanena vyavahāreṇa vaṇik-karmaṇā vā | sarveṣām api teṣām vāṇijyenātiraskṛto'rtha-
lābhaḥ syāt | uktam ca yataḥ—

kṛtā bhikṣānekair vitarati nṛpo nocitam aho
kṛṣiḥ kliṣṭā vidyā guru-vinaya-vṛttyātiviṣamā |
kusīdād dāridryam parakaragata-granthi-śamanān

na manye vāṇijyāt kim api paramaṁ vartanam iha ||11||

upāyānām ca sarveṣāṁ upāyaḥ paṇya-saṁgrahaḥ |
dhanārtham śasyate he ekas tad-anyaḥ saṁśayātmakaḥ ||12||

tac ca vāṇijyaṁ sapta-vidham arthāgamāya syāt | tad yathā gāndhika-vyavahāraḥ, nikṣepa-
praveśaḥ, goṣṭhika-karma, paricita-grāhakāgamaḥ, mithyā-kraya-kathanam, kūṭa-tulā-
mānam, deśāntarād bhāṇḍānayanam ceti | uktaṁ ca—

paṇyānām gāndhikam paṇyam kim anyaiḥ kāñcanādibhiḥ |
yatraikena ca yat krītaṁ tac chatena pradīyate ||13||
nikṣepe patite harmye śreṣṭhī stauti sva-devatām |
nikṣepī mriyate tubhyaṁ pradāsyāmy upayācitam ||14||
goṣṭhika-karma-niyuktaḥ śreṣṭhī cintayati cetasā hr̥ṣṭaḥ |
vasudhā vasu-sampūrṇā mayādya labdhā kim anyena ||15||
paricitam āgacchantam grāhakam utkaṇṭhyā vilokayāsau |
hr̥ṣyati tad-dhana-labdho yadvat putreṇa jātena ||16||

anyac ca—

pūrṇāpūrṇe māne paricita-jana-vañcanaṁ tathā nityam |
mithyā-krayasya kathanam prakṛtir iyam syāt kirātānām ||17||
dviḡuṇam triḡuṇam vittam bhāṇḍa-kraya-vicakṣaṇāḥ |
prāpnuvanty udyamāl lokā dūra-deśāntaram gatāḥ ||18||

ity evaṁ sampradhārya mathurā-gāmīni bhāṇḍāny ādāya śubhāyām tithau guru-janānujñātaḥ
surathādhirūḍhaḥ prasthitaḥ | tasya ca maṅgala-vṛṣabha saṁjīvaka-nandaka-nāmānau
gṛhotpannau dhūrvodhārau sthitau | tayor ekaḥ saṁjīvakābhidhāno yamunā-kaccham
avatīrṇaḥ sampaṅka-pūram āsādyā kalita-caraṇo yuga-bhaṅgam vidhāya viśasāda |

atha taṁ tad-avastham ālokya vardhamānaḥ param viśādam āgamat | tad artham ca
snehādra-hṛdayas tri-rātraṁ prayāṇa-bhaṅgam akarot | atha taṁ viśaṅgam ālokya sārthikair
abhihitam— bhoḥ śreṣṭhin ! kim evaṁ vṛṣabhasya kṛte simha-vyāghra-samākule bahv-
apāye'smin vane samasta-sārthas tvayā sandehe niyojitaḥ | uktaṁ ca—

na svalpasya kṛte bhūri nāśayen matimān naraḥ |
etad evātra pāṇḍityam yat svalpād bhūri-rakṣaṇam ||19||

athāsau tad avadhārya saṁjīvakasya rakṣā-puruṣān nirūpyāśeṣa-sārtham nītvā prasthitaḥ |
atha rakṣā-puruṣaḥ api bahv-apāyam tad-vanam veditvā saṁjīvakaṁ parityajya pṛṣṭhato
gatvā'nyedyus taṁ sārthavāham mithyāhuḥ— svāmin, mṛto'sau saṁjīvakaḥ | asmābhis tu
sārthavāhasyābhīṣṭa iti matvā vahninā saṁskṛtaḥ iti |

tac chrutvā sārthavāhaḥ kṛtajñatayā snehādra-hṛdayas tasyaurdhva-dehika-kriyā
vṛṣotsargādikāḥ sarvāś cakāra | saṁjīvako'py āyuḥ-śeṣatayā yamunā-salila-misraih
śīśīrataravātair āpyāyita-śārīraḥ kathamcid apy utthāya yamunā-taṭam upapede | tatra

marakata-sadr̥śāni bāla-tr̥ṇāgrāṇi bhakṣayan katipayair ahobhir hara-vṛṣabha iva pīnaḥ
kakudmān balavāṁś ca samvṛttaḥ | pratyahaṁ valmīka-śikharaḥgrāṇi śṛṅgābhyāṁ vidārayan
garjamāna āste | sādhu cedam ucyate—

araksitam tiṣṭhati deva-raksitam
suraksitam deva-hatam vinaśyati |
jīvaty anātho'pi vane visarjitaḥ
kṛta-prayatno'pi gr̥he vinaśyati ||20||

atha kadācit piṅgalako nāma simhaḥ sarva-mṛga-parivṛtaḥ pipāsākula udaka-pānārtham
yamunā-taṭam avatīrṇaḥ samjīvakasya gambhīratara-rāvaṁ dūrād evāśṛṇot | tac chrutvā'tiva
vyākula-hṛdayaḥ sasādhvasam ākāraṁ pracchādya baṭa-tale catur-
maṅḍalāvasthānenāvasthitaḥ | caturmaṅḍalāvasthānam tv idam— simhaḥ simhānuyāyinaḥ
kākaravāḥ kivṛttā iti |

atha tasya karaṭaka-damanaka-nāmānau dvau śṛgālau mantri-putrau bhraṣṭādhikārau
sadānuyāyinaḥ āstām | tau ca parasparam mantrayataḥ | tatra damanako'bravīt— bhadra
karaṭaka, ayaṁ tāvad asmat-svāmī piṅgalaka udaka-grahaṇārtham yamunā-kaccham avatīrya
sthitaḥ | sa kim nimittam pipāsākulo'pi nivṛtṭya vyūha-racanām vidhāya
daurmanasyenābhībhūto'tra baṭa-tale sthitaḥ |

karaṭaka āha— bhadra kim āvayor anena vyāpāreṇa uktam ca yataḥ—

avyāpareṣu vyāpāram yo naraḥ kartum icchati |
sa eva nidhanam yāti kilotpāṭiva vānaraḥ ||21||

kathā 1

kilotpāṭi-vānara-kathā

kasmim̐scin nagarābhyāse kenāpi vaṇik-putreṇa taru-khaṇḍa-madhye devatāyatanam kartum
ārabdham | tatra ca ye karmakarāḥ sthāpanādayaḥ | te madhyāhna-belāyām āhārārtham
nagara-madhye gacchanti | atha kadācit tatrānuṣāṅgikam vānara-yūtham itaś cetaś ca
paribhramad āgatam | tatraikasya kasyacit chilpino'rdha-sphāṭito'njana-vṛkṣa-dārumayaḥ
stambhaḥ khadira-kīlakena madhya-nihitena tiṣṭhati | etasminn antare te vānarās taru-
śikhara-prasāda-śṛṅga-dāru-paryanteṣu yatheccchayā krīḍitum ārabdhāḥ | ekaś ca teṣāṁ
pratyāsanna-mṛtyuś cāpalyāt tasminn ardha-sphoṭita-stambhe upaviśya pāṇibhyāṁ kīlakam
samgr̥hya yāvad utpādayitum ārebhe tāvat tasya stambha-madhyā-gata-vṛṣanasya sva-sthānāc
calita-kīlakena yad vṛttam tat prāg eva niveditam | ato'ham bravīmi— avyāpareṣu iti | āvayor
bhakṣita-śeṣa āhāro'sty eva | tat kim anena vyāpāreṇa | **damanaka āha** tat kim bhavān
āhārārthī kevalam eva | tan na yuktam | uktam ca—

suhṛdām upakāraṇād dviṣatām apy apakāraṇāt |
nṛpa-samśraya iṣyate budhair jaṭharam ko na bibharti kevalam ||22||

kiṁ ca—

yasmiñ jīvanti jīvanti bahavaḥ so'tra jīvatu |
vayāmsi kiṁ na kurvanti cañcvā svodara-pūraṇam ||23||

tathā ca—

yaj jīvyate kṣaṇam api prathitam manuṣyair
vijñāna-śaurya-vibhavārya-guṇaiḥ sametam |
tan nāma jīvitam iha pravadanti taj-jñāḥ
kāko'pi jīvati cirāya baliṁ ca bhunkte ||24||

yo nātmanā na ca pareṇa ca bandhu-varge
dīne dayāṁ na kurute na ca martya-varge |
kiṁ tasya jīvita-phalam hi manuṣya-loke
kāko'pi jīvati cirāya baliṁ ca bhunkte ||25||

supūrā syāt kunadikā supūro mūṣikāñjaliḥ |
susamtuṣṭaḥ kāpuruṣaḥ svalpakenāpi tuṣyati ||26||

kiṁ ca—

kiṁ tena jātu jātena mātur yauvana-hāriṇā |
ārohati na yaḥ svasya vaṁśasyāgre dhvajo yathā ||27||
parivartini saṁsāre mṛtaḥ ko vā na jāyate |
jātas tu gaṇyate so'tra yaḥ sphurec ca śriyādhikaḥ ||28||

kiṁ ca—

jātasya nadī-tīre tasyāpi tṛṇasya janma-sāphalyam |
yat salila-majjanākula-jana-hastāmbanam bhavati ||29||

tathā ca—

stimitonnata-sañcārā jana-santāpa-hāriṇaḥ |
jāyante viralā loke jaladā iva sajjanāḥ ||30||

niratiśayam garimāṇam tena
jananyāḥ smaranti vidvāṁsaḥ |
yat kam api vahati garbham
mahatām api yo gurur bhavati ||31||

aprakaṭikṛta-śaktiḥ śakto'pi janas tiraskriyām labhate |
nivasann antar-dāruṇi laṅghyo vahnir na tu jvalitaḥ ||32||

karāṭaka āha— āvām tāvad apradhānau tat kim āvayor anena vyāpareṇa |

uktaṁ ca—

apṛṣṭo'trāpradhāno yo brūte rājñāḥ puraḥ kudhīḥ |
na kevalam asaṁmānam labhate ca viḍambanam ||33||

tathā ca—

vacas tatra prayoktavyam yatroktaṃ labhate phalam |
sthāyī bhavati cātyantam rāgaḥ śukla-paṭe yathā ||34||

damaka āha— mā maivam vada |

apradhānaḥ pradhānaḥ syāt sevate yadi pārthivam |
pradhāno'py apradhānaḥ syād yadi sevā-vivarjitaḥ ||35||

yata uktaṃ ca—

āsannam eva nṛpatir bhajate manuṣyam
vidyā-vihīnam akulīnam asamskrtaṃ vā |
prāyeṇa bhūmi-patayaḥ pramadā latās ca
yat pārśvato bhavati tat pariveṣṭayanti ||36||

tathā ca—

kopa-prasāda-vastūni ye vicinvanti sevakāḥ |
ārohanti śanaiḥ paścād dhunvantam api pārthivam ||37||
vidyāvataṃ mahecchānām śilpa-vikrama-śālinām |
sevā-vṛtti-vidam caiva nāśrayaḥ pārthivam vinā ||38||
ye jāty-ādi-mahotsāhān narendrān nopayānti ca |
teṣāṃ āmaraṇam bhikṣā prāyaścittaṃ vinirmitam ||39||
ye ca prāhur durātmāno durārādhyā mahībhujāḥ |
pramādālasya-jāḍyāni khyāpitāni nijāni taiḥ ||40||
sarpān vyāghrān gajān śimhān drṣṭvopāyair vaśīkṛtān |
rājeti kiyatī mātrā dhīmatām apramādinām ||41||
rājānam eva samśritya vidvān yāti parām gatim |
vinā malayam anyatra candanam na prarohati ||42||
dhavalāny ātapatrāṇi vājinaś ca manoramāḥ |
sadā mattās ca mātaṅgāḥ prasanne sati bhūpatau ||43||

karāṭaka āha— atha bhavān kim kartumanāḥ ?

so'bravīt— adyāsmat-svāmī piṅgalako bhīto bhīta-parivāraś ca vartate | tadainam gatvā
bhaya-kāraṇam vijñāya sandhi-vigraha-yāna-āsana-samśraya-dvaidhī-bhāvānām ekatamena
samvidhāsyē |

karāṭaka āha— katham vetti bhavān yad bhayāviṣṭo'yam svāmī ?

so'bravīt— jñeyam kim atra ? yata uktaṃ ca—

udīrito'rthaḥ paśunāpi gṛhate
hayās ca nāgās ca vahanti coditāḥ |
anuktam apy ūhati paṇḍito janaḥ
pareṅgita-jñāna-phalā hi buddhayaḥ ||44||

tathā ca manuḥ (8.26)—

ākārair iṅgitair gatyā ceṣṭayā bhāṣaṇena ca |
netra-vaktra-vikāraiś ca lakṣyate'ntargataṁ manaḥ ||45||

tad adyainam bhayākulaṁ prāpya sva-buddhi-prabhāvena nirbhayaṁ kṛtvā vaśīkṛtya ca nijām
sācivya-padaṁ samāsādayiṣyāmi |

karāṭaka āha— anabhijño bhavān sevā-dharmasya | tat katham enam vaśīkariṣyasi ?

so'bravīt— katham aham sevānabhijñāḥ ? mayā hi tātotsaṅge krīdatābhyāgata-sādhūnām nīti-
śāstram paṭhatā yac chrutam sevā-dharmasya saram tad hr̥di sthāpitam | śrūyatām tac
cedam—

suvarṇa-puṣpitām pṛthvīm vicinvanti narās trayāḥ |
sūraś ca kṛta-vidyāś ca yaś ca jānāti sevitum ||46||
sā sevā yā prabhu-hitā grāhyā vākya-viśeṣataḥ |
āśrayet pārthivaṁ vidvāṁś tad-dvāreṇaiva nānyathā ||47||
yo na vetti guṇān yasya na taṁ seveta paṇḍitaḥ |
na hi tasmāt phalaṁ kiñcit sukṛṣṭād ūṣarād iva ||48||
dravya-kṛti-hīno'pi sevyāḥ sevya-guṇānvitaḥ |
bhavaty ājīvanam tasmāt phalaṁ kālāntarād api ||49||
api sthāṇuvad āsīnaḥ śuśyan parigataḥ kṣudhā |
na tv ajñānātma-sampannād vṛttim ihate paṇḍitaḥ ||50||
sevakāḥ svāminam dveṣṭi kṛpaṇam paruṣākṣaram |
ātmanam kim sa na dveṣṭi sevyāsevyam na vetti yaḥ ||51||
yasyāśritya viśrāmaṁ kṣudhārtā yānti sevakāḥ |
so'rkavan nṛpatis tyājyaḥ sadā puṣpa-phalo'pi san ||52||
rāja-mātari devyām ca kumāre mukhya-mantriṇi |
purohite pratihāre sadā varteta rājavat ||53||
jīveti prabruvan proktaḥ kṛtyākṛtya-vicakṣaṇaḥ |
karoti nirvikalpaṁ yaḥ sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||54||
prabhu-prasādajam vittam suprāptam yo nivedayet |
vastrādyam ca dadhāty aṅge sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||55||
antaḥ-pura-caraiḥ sārddham yo na mantram samācaret |
na kalatir narendrasya sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||56||
dyūtam yo yama-dūtābham hālām hālāhalopamam |
paśyed dārān vṛthākārān sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||57||
yuddha-kāle'graṇīr yaḥ syāt sadā pṛṣṭhānugaḥ pure |
prabhor dvārāśrīto harmye sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||58||
sammato'ham vibhor nityam iti matvā vyatikramet |
kṛcchreṣv api na maryādām sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||59||
dveṣi-dveṣa-paro nityam iṣṭānām iṣṭa-karma-kṛt |
yo naro nara-nāthasya sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||60||

proktaḥ pratyuttaram nāha viruddham prabhunā na yaḥ |
na samīpe hasaty ucchaiḥ sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||61||
up raṇam śaraṇam tadvan manyate bhaya-varjitaḥ |
pravāsam sva-purāvāsam sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||62||
na kuryān naranāthasya yoṣidbhiḥ saha saṅgatim |
na nindām na vivādam ca sa bhaved rāja-vallabhaḥ ||63||

karāṭaka āha— atha bhavāms tatra gatvā kim tāvat prathamam vakṣyati tat tāvad ucyatām |

damanaka āha—

uttarād uttaram vākyam vadatām samprajāyate |
suvṛṣṭi-guṇa-sampannād bijād bijam ivāparam ||64||

apāya-sandarśanaḥ vipattim
upāya-sandarśanaḥ ca siddhim |
medhāvino nīti-guṇa-prayuktām
puraḥ sphurantīm iva varṇayanti ||65||

ekeṣām vāci śukavad anyeṣām hr̥di mūkavat |
hr̥di vāci tathānyeṣām valgu valganti sūktayaḥ ||66||

na ca aham aprāpta-kālam vakṣye | ākarṇitam mayā nīti-sāram pituḥ pūrvam utsaṅgam hi
niṣevatā |

aprāpta-kālam vacanam bṛhaspatir api bruvan |
labhate bahv-avajñānam apamānam ca puṣkalam ||67||

karāṭaka āha—

durārādhyā hi rājānaḥ parvatā iva sarvadā |
vyālākīrṇaḥ suviṣamāḥ kaṭhinā duṣṭa-sevitāḥ ||68||

tathā ca—

bhoginaḥ kañcukāviṣṭāḥ kuṭilāḥ krūra-ceṣṭitāḥ |
suduṣṭā mantra-sādhyās ca rājānaḥ pannagā iva ||69||
dvi-jihvāḥ krūra-karmāṇo'niṣṭhās chidrānusāriṇāḥ |
dūrato'pi hi paśyanti rājāno bhujagā iva ||70||
svalpam apy apakurvanti ye'bhīṣṭā hi mahīpateḥ |
te vahnāv iva dahyante pataṅgāḥ pāpa-cetasāḥ ||71||
durāroham padaṁ rājñām sarva-loka-namaskṛtam |
svalpenāpy apakāreṇa brāhmaṇyam iva duṣyati ||72||
durārādhyāḥ śriyo rājñām durāpā duṣparigrahāḥ |
tiṣṭhanty āpa ivādhāre ciram ātmani samsthitāḥ ||73||

damanaka āha— satyam etat param | kintu—

yasya yasya hi yo bhāvas tena tena samācaret |
anupraviśya medhāvī kṣipram ātma-vaśam nayet ||74||
bhartuś cittānuvartitvaṁ suvṛttaṁ cānujīvinām |
rākṣasās cāpi gṛhyante nityaṁ chandānuvartibhiḥ ||75||
saruṣi nṛpe stuti-vacanaṁ tad-abhimate prema tad-dviṣi dveṣaḥ |
tad-dānasya ca śamsā amantra-tantraṁ vaśīkaraṇam ||76||

karāṭaka āha— yady evam abhimateṁ tarhi śivās te panthānaḥ santu | yathābhilaṣitam
anuṣṭhīyatām | so'pi praṇamya piṅgalakābhimukhaṁ pratasthe |

athāgacchantam damanakam ālokya piṅgalako dvāsthama abravīt— apasāryatām vetra-latā |
ayam asmākaṁ cirantano mantriputro damanako'vyāhata-praveśaḥ | tat praveśyatām dvitīya-
maṇḍala-bhāgi | iti |

sa āha— yathāvādīd bhavān iti |

athopasṛtya damanako nirdiṣṭa āsane piṅgalakam praṇamya prāptānujña upaviṣṭaḥ | sa tu
tasya naka-kuliśālaṅkṛtaṁ dakṣiṇa-pāṇim upari dattvā māna-puraḥ-saram uvāca— api śivam
bhavataḥ | kasmāc cirād dṛṣṭo'si ?

damanaka āha— na kimcid deva-pādānām asmābhiḥ prayojanam | param bhavatām prāpta-
kālam vaktavyam yata uttama-madhyamādhamaiḥ sarvair api rājñām prayojanam | uktaṁ
ca—

dantasya niṣkoṣaṇakena nityaṁ
kaṇṭasya kaṇḍūyanakena vāpi |
tṛṇena kāryaṁ bhavatiśvarāṇām
kim āṅga vāggha-stavatā nareṇa ||77||

tathā vyaṁ deva-pādānām anvayāgatā bhṛtyā āpatsv api pṛṣṭha-gāmīno yadyapi svam
adhikāraṁ na labhāmahe tathāpi deva-pādānām etad yuktam na bhavati | uktaṁ ca—

sthāneṣv eva niyoktavyā bhṛtyā ābharaṇāni ca |
na hi cūḍamaṇiḥ pāde prabhavāmīti badhyate ||78||

yataḥ—

anabhijño guṇānām yo na bhṛtyair anugamyate |
dhanādhyo'pi kulīno'pi kramāyāto'pi bhūpatiḥ ||79||

uktaṁ ca—

asamaiḥ samīyamānaḥ samaiś ca
parihīyamāṇa-sat-kāraḥ |
dhuri yo na yujyamānas tribhir
artha-patim tyajati bhṛtyaḥ ||80||

yac cāvivekitayā rājñā bhṛtyānuttama-pada-yogyān hīnādhama-sthāne niyojayati, na te tatraiva sa bhūpater doṣo na teṣām | uktam ca—

kanaka-bhūṣaṇa-saṅgrahaṇocito
yadi maṇis trapuṇi pratibadhyate |
na sa virauti na cāpi sa śobhate
bhavati yojayitur vacanīyatā ||81||

yac ca svāmy evaṁ vadati cirād dṛśyate | tad api śrūyatām—

savya-dakṣiṇayor yatra viśeṣo nāsti hastayoḥ |
kas tatra kṣaṇam apyāryo vidyamāna-gatir bhavet ||82||
kāce maṇir maṇau kāco yeṣām buddhir vikalpate |
na teṣām sannidhau bhṛtyo nāma-mātro'pi tiṣṭhati ||83||

parīkṣakā yatra na santi deśe
nārganti ratnāni samudrajāni |
ābhīra-deśe kila candrakāntam
tribhir varāṭair vipaṇanti gopāḥ ||84||

lohitākhyasya ca maṇeḥ padmarāgasya cāntaram |
yatra nāsti katham tatra kriyate ratna-vikrayaḥ ||85||
nirviśeṣam yadā svāmī samam bhṛtyeṣu vartate |
tatrodyama-samarthānām utsāhaḥ parihīyate ||86||
na vinā pārthivo bhṛtyair na bhṛtyāḥ pārthivam vinā |
teṣām ca vyavahāro'yaṁ paraspara-nibandhanaḥ ||87||
bhṛtyair vinā svayam rājā lokānugraha-kāribhiḥ |
mayūkhair iva dīptāmsus tejasvy api na śobhate ||88||
araiḥ sandhāryate nābhir nābhau cārāḥ pratiṣṭhitāḥ |
svāmi-sevakayor evaṁ vṛtti-cakram pravartate ||89||
śirasā vidhṛtā nityam snehena paripālītāḥ |
keśā api virajyante niḥsnehāḥ kim na sevakāḥ ||90||
rājā tuṣṭo hi bhṛtyānām artha-mātram prayacchati |
te tu samāna-mātreṇa prāṇair apy upakurvate ||91||
evaṁ jñātvā narendreṇa bhṛtyāḥ kāryā vicakṣaṇāḥ |
kulīnāḥ śaurya-samyuktāḥ śaktā bhaktāḥ kramāgatāḥ ||92||
yaḥ kṛtvā sukṛtam rājño duṣkaram hitam uttamam |
lajjayā vakti no kiñcit tena rājā sahāyavān ||93||
yasmin kṛtyam samāveśya nirviśaṅkena cetasā |
āsyate sevakāḥ sa syāt kalatram iva cāparam ||94||
yo'nāhūtaḥ samabhyeti dvāri tiṣṭhati sarvadā |
pṛṣṭhaḥ satyam mitam brūte sa bhṛtyo'rho mahībhujām ||95||
anādiṣṭo'pi bhūpasya dṛṣṭvā hānikaram ca yaḥ |
yatate tasya nāsāya sa bhṛtyo'rho mahībhujām ||96||
tādīto'pi durukto'pi daṇḍīto'pi mahībhujā |

yo na cintayate pāpaṁ sa bhṛtyo'rho mahībhujām ||97||
na garvaṁ kurute māne nāpamāne ca tapyate |
svākāraṁ rakṣayed yas tu sa bhṛtyo'rho mahībhujām ||98||
na kṣudhā pīḍyate yas tu nidrayā na kadācana |
na ca śītātapādyaiś ca sa bhṛtyo'rho mahībhujām ||99||
śrutvā sāmgrāmikīṁ vārtāṁ bhaviṣyāṁ svāmināṁ prati |
prasannāsyō bhaved yas tu sa bhṛtyo'rho mahībhujām ||100||
sīmā vṛddhiṁ samāyāti śukla-pakṣa ivoḍurāt |
niyoga-saṁsthite yasmin sa bhṛtyo'rho mahībhujām ||101||
sīmā saṁkocam āyāti vahnau carma ivāhitam |
sthite yasmin sa tu tyājyo bhṛtyo rājyaṁ saṁhatā ||102||

tathā śṛgālo'yam iti manyamānena mamopari svāminā yady avajñā kriyate tad apy ayuktam |
uktaṁ ca yataḥ—

kauseyaṁ kṛmijaṁ suvarṇam upalād durvāpi goromataḥ
paṅkāt tāmarasaṁ śaśāṅka udadher indīvaraṁ gomayāt |
kāṣṭhād agnir aheḥ phaṇād api maṇir go-pittato rocanā
prākāśyaṁ sva-guṇodayena guṇino gacchanti kiṁ janmanā ||103||

mūṣikā grha-jātāpi hantavyā svāpa-kāriṇī |
bhakṣya-pradānair jāro hitakṛt prāpyate janaiḥ ||104||
eraṇḍa-bhiṇḍārka-nalaiḥ prabhūtair api sañcitaiḥ |
dāru-kṛtyaṁ yathā nāsti tathaivājñaiḥ prayojanam ||105||
kiṁ bhaktenāsamarthena kiṁ śakternāpakāriṇā |
bhaktaṁ śaktaṁ ca mām rājan nāvajñātum tvam arhasi ||106||

piṅgalaka āha— bhavatv evaṁ tāvat | asamarthaḥ samartho vā cirantanas tvam asmākaṁ
mantri-putraḥ | tad viśrabdham brūhi yat kiñcid vaktukāmaḥ |

damanaka āha— deva jijñāpyaṁ kiñcid asti |

piṅgalaka āha— tan nivedayābhipretam |

so'bravīt—

api svalpataraṁ kāryaṁ yad bhavet pṛthivī-pateḥ |
tan na vācyaṁ sabhā-madhye provācedaṁ bṛhaspatiḥ ||107||

tad aikāntike mad-vijñāpyam ākarṇayantu deva-pādāḥ | yataḥ—

ṣaṭ-karṇo bhidyate mantraś catuṣkarṇaḥ sthiro bhavet |
tasmāt sarva-prayatnena ṣaṭkarṇaṁ varjayet sudhiḥ ||108||

atha piṅgalakābhiprāyajñā vyāghra-dvīpi-vṛka-puraḥsarā sarve'pi tad-vacaḥ samākarṇya
saṁsadi tat-kṣaṇād eva dūrībhūtāḥ | tataś ca **damanaka āha**— udaka-grahaṇārtham
pravṛttasya svāmināḥ kim iha nivṛttyāvasthānam |

piṅgalaka āha savilakṣa-smitam— na kiñcid api |

so'bravīt— deva yady anākhyeyam tat tiṣṭhatu | uktam ca—

dariṣu kiñcit svajaneṣu kiñcid
gopyam vayasyeṣu suteṣu kiñcit |
yuktam na vā yuktam idam vicintya
vaded vipāscin mahato'nurodhāt ||[*100]

tac chrutvā **piṅgalakaś** cintayāmāsa— yogyo'yam dṛśyate | tat kathayāmy etasyāgre
ātmano'bhiprāyam | uktam ca—

svāmini guṇāntarajñe guṇavati bhr̥tye'nuvartini kalaye |
suhṛdi nirantara-citte nivedya duḥkham sukhi bhavati ||[*101]

bho damanaka śṛṇoṣi śabdaṁ dūrān mahāntam |

so'bravīt— svāmin śṛṇomi | tat kim |

piṅgalaka āha— bhadra aham asmād vanād gantum icchāmi |

damanaka āha— kasmāt |

piṅgalaka āha - yato'dyasmad-vane kim apy apūrvam sattvam praviṣtam yasyāyam mahā-
śabdaḥ śrūyate | tasya ca śabdānurūpeṇa parākrameṇa bhavitavyam iti |

damanaka āha— yac-chabda-mātrād api bhayam upagataḥ svāmī tad apy ayuktam | uktam
ca—

ambhasā bhidyate setus tathā mantrō'py arakṣitaḥ |
pāisunyād bhidyate sneho bhidyate vāgbhir āturaḥ ||111||

tan na yuktam svāmināḥ pūrvopārjitaṁ vanam tyaktum | yato bherī-veṇu-vīnā-mṛdaṅga-tāla-
paṭaha-śaṅkha-kāhalādi-bhedena śabdā aneka-vidhā bhavanti | tan na kevalāc chabda-mātrād
api bhetaḥ | uktam ca—

atyutkate ca raudre ca śatrau prāpte na hīyate |
dhairyam yasya mahīnātho na sa yāti parābhavam ||112||
darśita-bhaye'pi dhātari dhairya-dhvaṁso bhaven na dhīrāṇām |
śoṣita-sarasi nidāghe nitarām evoddhataḥ sindhuḥ ||113||

tathā ca—

yasya na vipadi viśādaḥ sampadi harṣo raṇe na bhīrutvam |
taṁ bhuvana-traya-tilakaṁ janayati jananī sutam viralam ||114||

tathā ca—

śakti-vaikalya-namrasya niḥsāratvāl laghiyasaḥ |
jannimo mānahīnasya tṛṇasya ca samā gatiḥ ||115||

api ca—

anya-pratāpam āsādyo yo dṛḍhatvam na gacchati |
jatujābharaṇasyeva rūpeṇāpi hi tasya kim ||116||

tad evaṁ jñātvā svāminā dhairyāvaṣṭambhaḥ kāryaḥ | na śabda-mātrād bhetavyam | api ca—

pūrvam eva mayā jñātam pūrṇam etad dhi medasā |
anupraviśya vijñātam yāvac carma ca dāru ca ||117||

piṅgalaka āha— katham etat |

so'bravīt—

kathā 2

śṛgāla-dundubhi-kathā

kaścīd gomāyur nāma śṛgālaḥ kṣutkṣāma-kaṇṭhaḥ itas tataḥ paribhraman vane sainya-dvaya-
saṁgrāma-bhūmim apaśyat | tasyām ca dundubheḥ patitasya vāyu-vaśād vallī-śākhāgrair
hanyamānasya śabdān aśṛṇot | atha kṣubhita-hṛdayaś cintayāmāsa aho vinaṣṭo'smi | tad yāvan
nāsyā proccārita-śabdasya dṛṣṭi-gocare gacchāmi tāvad anyato vrajāmi | athavā naitad yujyate
sahasaiva |

bhaye vā yadi vā harṣe samprāpte yo vimarśayet |
kṛtyam na kurute vegān na sa santāpam āpnuyāt ||118||

tat tāvaj jānāmi kasyāyam śabdaḥ | dhairyam ālambya vimarśayan yāvan mandam mandam
gacchati tāvad dundubhim apaśyat | sa ca tam pariñāya samīpam gatvā svayam eva kautukād
atādayat | bhūyaś ca harṣād acintayat— aho cirād etad asmākaṁ mahodbhojanam āpatitam |
tan nūnam māmsa-medo'sṛgbhiḥ paripūritam bhaviṣyati | tataḥ paruṣa-carmāvaguṇṭhitam tat
katham api vidāryaikadeśe chidram kṛtvā samhr̥ṣṭa-manā madhye praviṣṭaḥ | param carma-
vidāraṇato daṁṣṭrābhaṅgaḥ samajani | atha nirāśībhūtas tad-dāru-śeṣam avalokya ślokaṁ
enam apaṭhat pūrvam eva mayā jñātam iti | ato na śabda-mātrād bhetavyam |

piṅgalaka āha— bhoḥ paśyāyam mama sarvo'pi parigraho bhaya-vyākulita-manāḥ palāyitum
icchati | tat katham aham dhairyād avaṣṭambham karomi |

so'bravīt— svāmin naiṣāṃ eṣa doṣaḥ | yataḥ svāmi-sadṛśā evaṃ bhavanti bhṛtyāḥ | uktam ca—

aśvaḥ śastraṃ śāstraṃ vīṇā vāṇī naraś ca nārī ca |
puruṣa-viśeṣaṃ prāptā bhavanty ayogyās ca yogyās ca ||119||

tat-pauruṣāvaṣṭaṃ kṛtvā tvaṃ tāvad atraiva pratipālaya yāvad aham etac chabda-svarūpaṃ
jñātvāgacchāmi | tataḥ paścād yathocitaṃ kāryam iti |

piṅgalaka āha— kim tatra bhavān gantum utsahate |

sa āha— kim svāmy-ādeśāt sad-bhṛtya kṛtyākṛtyam asti | uktam ca—

svāmy-ādeśāt subhṛtyasya na bhoḥ sañjāyate kvacit |
praviśen mukham āheyaṃ dustaraṃ vā mahārṇavam ||120||

tathā ca—

svāmy-ādiṣṭas tu yo bhṛtyaḥ samaṃ viśamam eva ca |
manyate na sa sandhāryo bhūbhujā bhūtim icchatā ||121||

piṅgalaka āha— bhadraṃ, yady evaṃ tad gaccha | śivās te panthānaḥ santu iti |

damanako'pi tam praṇamya sañjīvaka-śabdānuṣarī pratasthe |

atha damanake gate bhaya-vyākula-manāḥ piṅgalakaś cintayāmāsa— aho na śobhanaṃ kṛtam
mayā | yat tasya viśvāsaṃ gatvātmābhīprāyo niveditaḥ | kadācid damanako'yam ubhaya-
vetano bhūtvā mamopari duṣṭa-buddhiḥ syād bhraṣṭādhikāratvāt | uktam ca—

ye bhavanti mahīpasya sammānita-vimānitaḥ |
yatante tasya nāśāya kulīnā api sarvadā ||122||

tat tāvad asya cikīrṣitaṃ vettum anyat sthānāntaraṃ gatvā pratipālayāmi | kadācid damanakas
tam ādāya mām vyāpādayitum icchati | uktam ca—

na badhyante hy aviśvastā balibhir durbalā api |
viśvastās tv eva badhyante balavanto'pi durbalaiḥ ||123||
bṛhaspater api prājño na viśvāse vrajen naraḥ |
ya icched ātmano vṛddhim āyuṣyam ca sukhāni ca ||124||
śapathaiḥ sandhitasyāpi na viśvāse vrajed ripoḥ |
rājya-lābhodyato vṛtraḥ śakreṇa śapathair hataḥ ||125||
na viśvāsaṃ vinā śatrur devānām api siddhyati |
viśvāsāt tridaśendreṇa diter garbho vidāritaḥ ||126||

evaṃ sampradhārya sthānāntaraṃ gatvā damanaka-mārgam avalokayann ekākī tasthau |
damanako'pi sañjīvaka-sakāśaṃ gatvā vṛṣabho'yam iti pariññāya hr̥ṣṭa-manā vyacintayat—

aho śobhanam āpatitam | anenaitasya sandhi-vigraha-dvāreṇa mama piṅgalako vaśyo
bhaviṣyatīti | uktam ca—

na kaulīnyān na sauhārdān nṛpo vākye pravartate |
mantriṇām vāvad abhyeti vyasanam śokam eva ca ||127||
sadaivāpadgato rājā bhogyo bhavati mantriṇām |
ataeva hi vāñchanti mantriṇaḥ sāpadam nṛpam ||128||
yathā necchati nīrogaḥ kadācit sucikitsakam |
tathāpad rahito rājā sacivam nābhivāñchati ||129||

evam vicintayan piṅgalakābhimukhaḥ pratasthe | piṅgalako'pi tam āyāntam prekṣya svākāram
rakṣan yathā-pūrva-sthitaḥ damanako'pi piṅgalaka-sakāśam gatvā praṇamyopaviṣṭaḥ |
piṅgalaka āha - kim dṛṣṭam bhavatā tat sattvam ?

damanaka āha— dṛṣṭam svāmi-prasādāt |

piṅgalaka āha— api satyam |

damanaka āha— kim svāmi-pādānām agre'satyam vijñāpyate | uktam ca—

api svalpam asatyam yaḥ puro vadati bhūbhujām |
devānām ca vinaśyate sa drutaṁ sumahān api ||130||

tathā ca—

sarva-deva-mayo rājā manunā samprakīrtitaḥ |
tasmāt tam devavat paśyen na vyalīkena karhicit ||131||
sarva-devamayasyāpi viśeṣo nṛpater ayam |
śubhāsubha-phalam sadyo nṛpād devād bhavāntare ||132||

piṅgalaka āha— satyam dṛṣṭam bhaviṣyati bhavatā | na dīnīpari mahāntaḥ kupyantīti na tvam
tena nipātitaḥ | yataḥ—

tṛṇāni nonmūlayati prabhañjano
mṛdūni nīcaiḥ praṇatāni sarvataḥ |
svabhāva evonnata-cetasām ayam
mahān mahatsv eva karoti vikramam ||133||

api ca—

gaṇḍasthaleṣu mada-vāriṣu baddha-rāga-
matta-bhramad-bhramara-pāda-talāhato'pi |
kopam na gacchati nitānta-balo'pi nāgas
tulye bale tu balavān parikopam eti ||134||

damanaka āha— astv evam sa mahātmā | vayam kṛpāṇaḥ | tathāpi svāmī yadi kathayati tato
bhṛtyatve niyojayāmi |

piṅgalaka āha socchvāsam— kim bhavān śaknoty evaṁ kartum |

damanaka āha— kim asādhyam buddher asti | uktam ca—

na tac chastrair na nāgendrair na hayair na padātibhiḥ |
kāryam sāmsiddhim abhyeti yathā buddhyā prasādhitam ||135||

piṅgalaka āha— yady evaṁ tarhy amātya-pade'dhyāropitas tvam | adya-prabhṛti prasāda-
nigrahādikam tvayeva kāryam iti niścayaḥ |

atha **damanakaḥ** satvaram gatvā sākṣepam tam idam āha— ehy ehito duṣṭa-vṛṣabha | svāmī
piṅgalakas tvām ākārāyati | kim niḥśaṅko bhūtvā muhur muhur nadasi vṛthā iti |

tac chrutvā **sañjivako**'bravīt— bhadra ko'yaṁ piṅgalakaḥ |

damanaka āha— kim svāminam piṅgalakam api na jānāsi ? tat-kṣaṇam pratipālaya |
phalenaiva jñāsyasi | nanv ayaṁ sarva-mṛga-parivṛto baṭa-tale svāmī piṅgalaka-nāmā simhas
tiṣṭhati |

tac chrutvā gatāyusaṁ ivātmānam manyamānaḥ **sañjivakaḥ** param viśādam agamat | āha ca—
bhadra bhavān sādhu-samācāro vacana-ṭaṭus ca dṛṣyate | tad yadi mām avāsyam tatra nayasi
tad-abhaya-pradānena svāminaḥ sakāśāt prasādaḥ kārayitavyaḥ |

damanaka āha—bhoḥ satyam abhihitam bhavatā | nītir eṣā yataḥ—

paryanto labhyate bhūmeḥ samudrasya girer api |
na kathaṅcin mahīpasya cittāntaḥ kenacit kvacit ||136||

tattvam atraiva tiṣṭha yāvad aham tam samaye dṛṣtvā tataḥ paścāt tvām anayāmi iti |
tathānuṣṭhite **damanakaḥ** piṅgalaka-sakāśam gatvedam āha—svāmin na tat prakṛtam
sattvam | sa hi bhagavato maheśvarasya vāhana-bhūto vṛṣabha iti | mayā pṛṣṭa idam ūce |
maheśvareṇa parituṣṭena kālindī-parisare śaṣpāgrāṇi bhakṣayitum samādiṣṭaḥ | kim bahunā
mama pradattam bhagavatā kriḍārtham vanam idam |

piṅgalaka āha sabhayam—satyam jñātam mayādhunā | na devatā-prasādam vinā śaṣpa-
bhojino vyālākīrṇa evaṁvidhe vane niḥśaṅkā nandato bhramanti | tatas tvayā kim abhihitam |

damanaka āha—svāmin etad abhihitam mayā yad etad-vanam caṇḍikā-vāhana-bhūtasya
piṅgalakasya viṣayībhūtam | tad bhavān abhyāgataḥ priyo'tithiḥ | tat tasya sakāśam gatvā
bhrātṛ-snehenaikatra bhakṣaṇa-pāna-viharaṇa-kriyābhir eka-sthānāśrayeṇa kālo neyaḥ iti |
tatas tenāpi sarvam etat pratipannam | uktam ca saharṣam svāminaḥ sakāśād abhaya-dakṣiṇā
dāpayitavyā iti | tad atra svāmī pramaṇam |

tac chrutvā piṅgalaka āha—sādhu sumate sādhu | mantri śrotriya sādhu | mama hṛdayena
saha saṁmantrya bhavaedam abhihitam | tad dattā mayā tasyābhaya-dakṣiṇā | paraṁ so'pi
mad-arthe'bhaya-dakṣiṇāṁ yācayitvā drutataram ānīyatām iti | atha sādhu cedam ucyate—

antaḥ-sārair akuṭilair acchidraiḥ superikṣitaiḥ |
mantribhir dhāryate rājyaṁ sustambhair iva mandiram ||137||

tathā ca—

mantriṇāṁ bhinna-sandhāne bhiṣajāṁ sānnipātike |
karmaṇi vyajyate prajñā svasthe ko vā na paṇḍitaḥ ||138||

damanako'pi taṁ praṇamya saṁjīvaka-sakāśa prasthitaḥ saharṣam acintayat— aho prasāda-
saṁmukhī naḥ svāmī vacana-vaśagaś ca saṁvṛttaḥ | tan nāsti dhanyataro mama | uktaṁ ca—

amṛtaṁ śīśire vahnir amṛtaṁ priya-darśanam |
amṛtaṁ rāja-saṁmānam amṛtaṁ kṣīra-bhojanam ||139||

atha **saṁjīvaka**-sakāśam āsādy sa-praśrayam uvāca—bho mitra prārthito'sau mayā bhavad-
arthe svāmy-abhaya-pradānam | tad-viśrabdhaṁ gamyatām iti | paraṁ tvayā rāja-prasādam
āsādy mayā saha samaya-dharmaṇa vartitavyam | na garvam āsādy sva-prabhutayā
vicaraṇīyam | aham api tava saṅketena sarvā rājya-dhuram amātya-padavīm
āśrityoddhariṣyāmi | evaṁ kṛte dvayor apy āvayo rāja-lakṣmī-bhāgyā bhaviṣyati | yataḥ—

ākhetakasya dharmeṇa vibhavāḥ syur vaśe nṛṇām |
nṛ-prajāḥ prerayaty eko hantya anyo'tra mṛgān iva ||140 ||

tathā ca—

yo na pūjayate garvād uttamādhama-madhyamān |
nṛpāsannān sa mānyo'pi bhraśyate **dantilo** yathā ||141 ||

saṁjīvaka āha—katham etat ? so'bravīt—

kathā 3

dantila-gorambha-kathā

asty atra dharātale vardhamānaṁ nāma nagaram | tatra **dantilo** nāma nānā-bhāṇḍa-patiḥ
sakala-pura-nāyakaḥ prativasati sma | tena pura-kāryaṁ nrpa-kāryaṁ ca kurvatā tuṣṭim nītās
tat-pura-vāsino lokā nṛpatiś ca | kiṁ bahunā, na ko'pi tādrk kenāpi caturo drṣṭo śruto vā |
athavā satyam etad uktam—

narapati-hita-kartā dveṣyatām yāti loke
janapada-hita-kartā tyajyate pārthivendraiḥ |
iti mahati virodhe vartamāne samāne

nṛpati-jana-padānām durlabhaḥ kārya-kartā ||142||

athaivam gacchati kāle dantilasya kadācid vivāhaḥ sampravṛttaḥ | tatra tena sarve pura-
nivāsino rāja-sannidhi-lokāś ca sammāna-puraḥsaram āmantrya bhojitā vastrādibhiḥ sat-
kṛtāś ca | tato vivāhānantaram rājā sāntaḥpuraḥ sva-gr̥ham ānīyābhyarcitaḥ | atha tasya
nṛpater gr̥ha-sammārjana-kartā gorambho nāma rāja-sevako gr̥hāyāto'pi tenānucita-sthāna
upaviṣṭo'vajñāyārdha-candraṁ dattvā niḥsāritaḥ | so'pi tataḥ prabhṛti niśvasann apamānān na
rātrāv apy adhiśete | katham mayā tasya bhāṇḍapate rāja-prasāda-hāniḥ kartavyā iti cintayann
āste | athavā kim anena vṛthā śarīra-śoṣaṇena | na kimcin mayā tasyāpakartum śakyam iti |
athavā sādhv idam ucyate—

yo hy apakartum aśaktaḥ kupyati
kim asau naro'tra nirlajjaḥ |
utpatito'pi hi caṇakaḥ śaktaḥ
kim bhrāṣṭrakaṁ bhāṅktum ||143||

atha kadācit pratyūṣe yoga-nidrām gatasya rājñah śayyānte mārjanam kurvann idam āha—
aho dantilasya mahad dṛptatvam yad rāja-mahiṣim āliṅgati |

tac chrutvā rājā sa-sambhramam utthāya tam uvāca—bho bho gorambha | satyam etat yat
tvayā jalpitaḥ | kim dantilena samāliṅgitā iti |

gorambhaḥ prāha—deva ! rātri-jāgaraṇena dyūtāsaktasya me balān nidrā samāyātā | tan na
vedmi kim mayābhīhitam | rājā sersyam sva-gatam—eṣa tāvad asmad-gr̥he'pratihata-gatis
tathā dantilo'pi | tat kadācid anena devī samāliṅgyamānā dṛṣṭā bhaviṣyati | tenedam abhihitam
| uktaḥ ca—

yad vāñchati divā martyo vīkṣate vā karoti vā |
tat svapne'pi tad-abhyāsād brūte vātha karoti vā ||144||

tathā ca—

śubham vā yadi pāpam yan nṛṇām hṛdi samsthitam |
sugūḍham api taj jñeyam svapna-vākyāt tathā madāt ||145||

athavā strīṇām viṣaye ko'tra sandehaḥ |

jalpanti sārddham anyena paśyanty anyam sa-vibhramāḥ |
hṛd-gatam cintayanty anyam priyaḥ ko nāma yoṣitām ||146||

anyac ca—

ekena smita-pāṭalādhara-ruco jalpanty analpākṣaram
vīkṣante'nyam itaḥ sphuṭat-kumudini-phullollasal-locanāḥ |
dūrodāra-caritra-citra-vibhavam dhyāyanti cānyam dhiyā
kenettham paramārthato'rthavad iva premāsti vāma-bhruvām ||147||

tathā ca—

nāgnis tṛpyati kāṣṭhānām nāpagānām mahodadhiḥ |
 nāntakaḥ sarva-bhūtānām na puṁsām vāma-locanā ||148||
 raho nāsti kṣaṇo nāsti nāsti prārthayitā naraḥ |
 tena nārada nārīṇām satītvam upajāyate ||149||
 yo mohān manyate mūḍho rakteyaṁ mama kāmīnī |
 sa tasyā vaśago nityaṁ bhavet krīḍā-śakuntavat ||150||
 tāsām vākyāni kṛtyāni svalpāni sugurūṇy api |
 karoti saḥ kṛtair loke laghutvaṁ yāti sarvataḥ ||151||
 striyaṁ ca yaḥ prārthayate sannikarṣaṁ ca gacchati |
 īṣac ca kurute sevām tam evicchanti yoṣitaḥ ||152||
 anarthitvān manuṣyāṇām bhayāt parijanasya ca |
 maryādāyām amaryādāḥ striyas tiṣṭhanti sarvadā ||153||
 nāsām kaścid agamyo'sti nāsām ca vayasi sthitiḥ |
 virūpaṁ rūpavantaṁ vā pumān ity eva bhujyate ||154||
 rakto hi jāyate bhogyo nārīṇām śāṭikā yathā |
 ghr̥ṣyante yo daśāmbī nitambe viniveśitaḥ ||155||
 alaktiko yathā rakto niṣpīḍya puruṣas tathā |
 abalābhir balād raktaḥ pāda-mūle nipātyate ||156||

evaṁ sa rājā bahuvīdhaṁ vilapya tat-prabhṛti dantilasya prasāda-parāṇmukhaḥ saṁjātaḥ |
 kim bahunā rāja-dvāra-praveśo'pi tasya nivāritaḥ | dantilo'py akasmād eva prasāda-
 parāṇmukham avanipatim avalokya cintayāmāsa—aho sādhu cedam ucyate—

ko'rthān prāpya na garvito viṣayiṇaḥ kasyāpado'staṁ gatāḥ
 strībhiḥ kasya na khaṇḍitaṁ bhuvi manaḥ ko nāmā rājñām priyaḥ |
 kaḥ kālasya na gocarāntara-gataḥ ko'rthī gato gauravaṁ
 ko vā durjana-vāgurāsu patitaḥ kṣemeṇa yātaḥ pumān ||157||

tathā ca—

kāke śaucaṁ dyūta-kāreṣu satyaṁ
 sarpe kṣāntiḥ striṣu kāmopaśāntiḥ |
 klībe dhairyam madyape tattva-cintā
 rājā mitraṁ kena dṛṣṭaṁ śrutam vā ||158||

aparaṁ mayāsyā bhūpater athavānyasyāpi kasyacid rāja-sambandhinaḥ svapne'pi nāniṣṭam
 kṛtam | tat kim etat-parāṇmukho mām prati bhūpatiḥ iti |

evaṁ taṁ dantilaṁ kadācid rāja-dvāre viṣkambhitaṁ vilokya saṁmārjana-kartā gorambho
 vihasya dvārapālān idam ūce—bho bho dvārapālāḥ ! rāja-prasādādhiṣṭhito'yaṁ dantilaḥ
 svayaṁ nigrāhānugraha-kartā ca | tad anena nivāritena yathāham tathā yūyam apy ardha-
 candra-bhājino bhaviṣyatha | tac chrutvā dantilaś cintayāmāsa—nūnam idam asya
 gorambhasya ceṣṭitam | athavā sādhu idam ucyate—

akulīno'pi mūrkhō'pi bhūpālaṁ yo'tra sevate |
 api saṁmānahīno'pi sa sarvatra prapūjyate ||159||

api kâpuruṣo bhîruḥ syâc cen nṛpati-sevakaḥ |
tathâpi na parâbhûtim janâd âpnoti mânavaḥ ||160||

evam sa bahu-vidham vilapya vilakṣa-manâḥ sodvego gata-prabhâvaḥ sva-gr̥ham niśamukhe
gorambham âhûya vastra-yugalena saṁmânyedam uvâca—bhadra ! mayâ na tadâ tvaṁ râga-
vaśân niḥsâritaḥ | yatas tvaṁ brâhmaṇânâṁ agrato'nucita-sthâne samupaviṣṭo dr̥ṣṭa ity
apamânitaḥ | tat kṣamyatâm |

so'pi svarga-râjyopamaṁ tad-vastra-yugalam âsâdya paraṁ paritoṣaṁ gatvâ tam uvâca—bhoḥ
śreṣṭhin ! kṣântaṁ mayâ te tat | tad asya saṁmânasya kṛte paśya me buddhi-prabhâvaṁ rāja-
prasâdaṁ ca | evam uktvâ saparitoṣaṁ niṣkrântaḥ | sâdhu cedam ucyate—

stokenonnatim âyâti stokenâyâty adho-gatim |
aho sasadr̥ṣo ceṣṭâ tulâyaṣṭeḥ khalasya ca ||161||

tataś cānye-dyuh sa gorambho rāja-kule gatvâ yoga-nidrâṁ gatasya bhûpateḥ saṁmârjana-
kriyâṁ kurvann idam âha—aho aviveko'smad-bhûpateḥ | yat puriṣotsargam âcaramâś
carbhaṭi-bhakṣaṇam karoti |

tac chrutvâ rājâ sa-vismayaṁ tam uvâca—re re gorambha ! kim aprastutaṁ lapasi | gr̥ha-
karmakaraṁ matvâ tvâṁ na vyâpâdayâmi | kim tvayâ kadâcid aham evamvidham karma
samâcaran dr̥ṣṭaḥ ?

so'bravît—dyûtâsaktasya râtri-jâgaraṇena saṁmârjanaṁ kurvâṇasya mama balân nidrâ
samâyâtâ | tayâdhiṣṭhitena mayâ kimcij jalpitam | tan na vedmi | tat prasâdaṁ karotu svâmi
nidrâ-paravaśasya iti |

evam śrutvâ rājâ cintitavân—yan mayâ janmântare puriṣotsargam kurvata kadâpi cirbhaṭikâ
na bhakṣitâ | tad yathâyaṁ vyatikaro'sambhâvyo mamânaena mûḍhena vyâhṛtaḥ | tathâ
dantilasyâpîti niścayaḥ | tan mayâ na yuktaṁ kṛtaṁ yat sa varâkaḥ saṁmânaena viyojitaḥ | na
tâdṛk-puruṣâṇâṁ evamvidham ceṣṭitaṁ sambhâvyate | tad-abhâvena rāja-kṛtyâni paura-
kṛtyâni na sarvâni śithilatâṁ vrajanti |

evam anekadhâ vimṛśya dantilaṁ samâhûya nijâṅga-vastrâbharâṇâdibhiḥ saṁyojya
svâdhikâre niyojayâmâsa | ato'ham bravîmi [yo na pūjayate garvât](#) iti |

saṁjîvaka âha—bhadra evam evaitat | yad bhavatâbhihitam tad eva mayâ kartavyam iti | evam
abhihite damanakas tam âdâya piṅgalaka-sakâśam agamat | âha ca—deva eṣa mayânitaḥ sa
saṁjîvakaḥ | adhunâ devaḥ pramâṇam | saṁjîvako'pi taṁ sâdaraṁ praṇamyâgrataḥ sa-
vinayaṁ sthitaḥ | piṅgalako'pi tasya pînâyata-kakudmato nakha-kuliśâlâṁkṛtaṁ dakṣiṇa-
pâṇim upari dattvâ mâna-puraḥsaram uvâca—api śivaṁ bhavataḥ | kutas tvam asmin vane
vijane samâyâto'si ?

tenâpy âtmaka-vṛttântaḥ kathitaḥ | yathâ vardhamânaena saha viyogaḥ saṁjâtas tathâ sarvaṁ
niveditam | tac chrutvâ piṅgalakaḥ sâdarataraṁ tam uvâca—vayasya na bheta vyam | mad-

bhuja-pañjara-parirakṣitena yatheccham tvayādhunā vartitavyam | anyac ca nityam mat-
samīpa-vartinā bhāvyaṃ | yataḥ kāraṇād bahv-apāyam raudra-sattva-niṣevitam vanam
gurūṇām api sattvānām asevyam | kutaḥ śaṣpa-bhojinām |

evam uktvā sakala-mṛga-parivrto yamunā-kaccham avatīryodaka-grahaṇam kṛtvā svecchayā
tad eva vanam praviṣṭaḥ | tataś ca karakaṭa-damanaka-nikṣipta-rājya-bhāraḥ samjīvikena saha
subhāṣita-goṣṭhīm anubhavann āste | athavā sādhv idam ucyate—

yadrcchayāpy upanataṃ sakṛt sajjana-saṅgataṃ |
bhavaty ajaram atyantam nābhyāsa-kramam īkṣate ||162||

samjīvakenāpy aneka-śāstrāvagāhanād utpanna-buddhi-prāgalbhyena stokair evāhobhir
mūḍha-matiḥ piṅgalako dhīmāns tathā kṛto yathāraṇya-dharmād viyojya grāmya-dharmeṣu
niyojitaḥ | kiṃ bahunā pratyahaṃ piṅgalaka-samjīvakāv eva kevalam rahasi mantrayataḥ |
śeṣaḥ sarvo’pi mṛga-jano dūrībhūtas tiṣṭhati | karakaṭa-damanakāv api praveśam na labhete |
anyac ca simha-parākramābhāvāt sarvo’pi mṛga-janas tau ca śrgālau kṣudhā-vyādhi-bādhitā
ekām diśam āśritya sthitāḥ |

uktam ca—

phala-hīnam nṛpaṃ bhr̥tyāḥ kulīnam api connatam |
santy ajyāny atra gacchanti śuṣkam vṛkṣam ivāṇḍajāḥ ||163||

tathā ca—

api sammāna-samyuktāḥ kulīnā bhakti-tat-parāḥ |
vṛtti-bhaṅgān mahīpālam tyajanty eva hi sevakāḥ ||164||

anyac ca—

kālātikramaṇam vṛtteryo na kurvīta bhūpatiḥ |
kadācit tam na muñcanti bhartsitā api sevakāḥ ||165||

tathā ca kevalam sevakā itthambhūtā yāvat samastam apy etaj jagat parasparam
bhakṣaṇārtham sāmādibhir upāyais tiṣṭhati | tad yathā—

deśānām upari kṣmābhṛd āturāṇām cikitsakāḥ |
vañijo grāhakāṇām ca mūrkhāṇām api paṇḍitāḥ ||166||
pramādinām tathā caurā bhikṣukā gṛha-medhinām |
gaṇikāḥ kāmīnām caiva sarva-lokasya śilpinaḥ ||167||
sāmādi-sajjitaiḥ pāsaiḥ pratikṣante divā-nīsam |
upajīvanti śaktyā hi jalajā jaladān iva ||168||

athavā sādhv idam ucyate—

sarpāṇām ca khalānām ca para-dravyāpahāriṇām |
abhiprāyā na sidhyanti tenedaṃ vartate jagat ||169||

attum vāñchati śāmbhavo gaṇapater ākhum kṣudhārtaḥ phaṇī
tam ca krauñca-ripoḥ śikhī giri-sutā-simho’pi nāgāśanam |
ittham yatra parigrahasya ghaṭanā śambhor api syād gṛhe

tatrāpy asya katham na bhāvi jagato yasmāt svarūpaṁ hi tat ||170||

tataḥ svāmi-prasāda-rahitau kṣut-kṣāma-kaṅṭhau parasparaṁ karaṭaka-damanakau
mantrayete | tatra damanako brūte—ārya karaṭaka | āvān tāvad apradhānatām gatau | eṣa
piṅgalakaḥ samjivakānuraktaḥ sva-vyāpāra-parānmukhaḥ samjātaḥ | sarvo’pi parijano gataḥ |
tat kim kriyate |

karaṭaka āha—yadyapi tvadīya-vacanaṁ na karoti tathāpi svāmī sva-doṣa-nāśāya vācyāḥ |
uktaṁ ca—

aśṛnvann api boddhavyo mantribhiḥ pṛthivī-patiḥ |
yathā sva-doṣa-nāśāya vidureṇāmbikāsutaḥ ||171||

tathā ca—

madonmattasya bhūpasya kuṅjarasya ca gacchataḥ |
unmārgaṁ vācyatām yānti mahāmātrāḥ samīpagāḥ ||172||

tat tvayaīṣa śaṣpa-bhojī svāminaḥ sakāśam ānītaḥ | tat svahastenāṅgārāḥ karsītaḥ |

damanaka āha—satyam etat | mamāyaṁ doṣaḥ | na svāminaḥ | uktaṁ ca—

jambūko huḍu-yuddhena vayaṁ cāśādha-bhūtinaḥ |
dūtikā para-kāryeṇa trayo doṣaḥ svayaṁ kṛtāḥ ||173||

karaṭaka āha—katham etat ?

so’bravīt—

kathā 4

devaśarma-parivrājaka-kathā

asti kasmimścid vivikta-pradeśe maṭhāyatanam | tatra deva-śarmā nāma parivrājakaḥ
partivasati sma | tasyāneka-sādhu-jana-datta-sūkṣma-vastra-vikraya-vaśāt kālena mahatī vitta-
mātrā sañjātā | tataḥ sa na kasyacid viśvasiti | naktam dinaṁ kākṣāntarāt tām mātrām na
muñcati | athavā sādhu cedam ucyate—

arthānām arjane duḥkham arjitānām ca rakṣaṇe |
nāśe duḥkham vyaye duḥkham dhig arthāḥ kaṣṭa-samśrayāḥ ||174||

athāśādha-bhūtir nāma para-vittāpahārī dhūrtas tām artha-mātrām tasya kākṣāntara-gatām
lakṣayitvā vyacintayat—katham mayāsyeyam artha-mātrā hartavyā iti |

tad atra maṭhe tāvad dṛḍha-silā-sañcaya-vaśād bhitti-bhedo na bhavati | uccaistaratvāc ca dvāre praveśo na syāt | tad enam māyā-vacanair viśvāsyāham chātratām vrajāmi yena sa viśvastaḥ kadācid viśvāsam eti | uktam ca—

nispṛho nādhikārī syān nākāmī maṇḍana-priyaḥ |
nāvidagdhaḥ priyaṁ brūyāt sphuṭa-vaktā na vañcakaḥ ||175||

evam niścītya tasyāntikam upagamyā—om namaḥ śivāya—iti proccārya sāṣṭāṅgam praṇamyā ca sa-praśrayam uvāca—bhagavan asāraḥ saṁsāro'yam | giri-nadī-vegopamaṁ yauvanam | tṛṇāgni-samaṁ jīvitam | śarad-abhra-cchāyā-sadṛśā bhogāḥ svapna-sadṛśo mitra-putra-kalatra-bhṛtya-varga-sambandhaḥ | evam mayā samyak pariñātam | tat kiṁ kurvato me saṁsāra-samudrottaraṇam bhaviṣyati |

tac chrutvā deva-śarmā sādaram āha—vatsa ! dhanyo'si yat prathame vayasy evam virakti-bhāvaḥ | uktam ca—

pūrvam vayasi yaḥ śāntaḥ sa śānta iti me matiḥ |
dhātuṣu kṣīyamāṇeṣu śamaḥ kasya na jāyate ||176||
ādau citte tataḥ kāye satām samjāyate jarā |
asatām ca punaḥ kāye naiva citte kadācana ||177||

yac ca mām saṁsāra-sāgarottaraṇopāyam pṛcchasi | tac chrūyatām—

sūdro vā yadi vānyo'pi caṇḍālo'pi jaṭādharāḥ |
dīkṣitaḥ śiva-mantreṇa sa bhasmāṅgī śivo bhavet ||178||
ṣaḍ-akṣareṇa mantreṇa puṣpam ekam api svayam |
liṅgasya mūrdhni yo dadyān na sa bhūyo'bhijāyate ||179||

tac chrutvāśāḍha-bhūtis tat-pādaḥ gṛhītvā sa-praśrayam idam āha—bhagavan, tarhi dīkṣayā me'nugraham kuru |

devaśarmā āha—vatsa anugraham te kariṣyāmi | parantu rātrau tvayā maṭha-madhye na praveṣṭavyam | yat-kāraṇam niḥsaṅgatā yatīnām praśasyate tava ca mamāpi ca | uktam ca—

durmantrān nṛpatir vinaśyati yatiḥ saṅgāt suto lālasād
vipro'nadhyayanāt kulaṁ kutanayāc chīlaṁ khalopāsanāt |
maitrī cāpraṇayāt samṛddhir anayāt snehaḥ pravāsāśrayāt
strī garvād anavekṣaṇād api kṛṣis tyāgāt pramādād dhanam ||180||

tat tvayā vrata-grahaṇānantaram maṭha-dvāre tṛṇa-kuṭīrake śayitavyam iti |

sa āha—bhagavan ! bhavad-ādeśaḥ pramāṇam | paratra hi tena me prayojanam |

atha kṛta-śayana-samayam devaśarma-nigraham kṛtvā śāstrokta-vidhinā śiṣyatām anayat | so'pi hasta-pādāvamardanādi-paricaryayā tam paritoṣam anayat | punas tathāpi munih

kaḥṣāntarān mātrām na muñcati | athaivam gacchati kāle āṣāḍha-bhūtiś cintayāmāsa—aho, na kathañcid eṣa me viśvāsam āgacchati | tat kiṃ divāpi śastreṇa mārayāmi, kiṃ vā viṣam prayacchāmi ? kiṃ vā paśu-dharmaṇa vyāpādayāmi ? iti |

evam cintayatas tasya devaśarmaṇo'pi śiṣya-putraḥ kaścid grāmād āmantrañārtham samāyātaḥ | prāha ca—bhagavan, pavitrāropana-kṛte mama gṛham āgamyatām iti |

tac chrutvā devaśarmāṣāḍhabhūtinā saha prahr̥ṣṭa-manāḥ prasthitaḥ | athaivam tasya gacchato'gre kācin nadī samāyātā | tām dr̥ṣṭvā mātrām kaḥṣāntarād avatārya kanthā-madhye suguptām nidhāya snātvā devārchanam vidhāya tad-anantaram āṣāḍhabhūtim idam āha—bho āṣāḍhabhūte ! yāvad aham puriṣotsargaṃ kṛtvā samāgacchāmi, tāvad eṣā kanthā yogeśvarasya svāvdhānatayā rakṣaṇīyā | ity uktvā gataḥ |

āṣāḍhabhūtir api tasminn adarśanī-bhūte mātrām ādāya satvaram prasthitaḥ | devaśarmāpi chātra-guṇānurañjita-manāḥ suviśvasto yāvad upaviṣṭas tiṣṭhati tāvat suvarṇa-roma-deha-yūtha-madhye huḍu-yuddham apaśyat | atha roṣa-vaśād dhuḍu-yugalasya dūram apasaraṇam kṛtvā bhūyo'pi samupetya lālaṭa-paṭṭabhyām praharato bhūri rudhiram patati | tac ca jambūko jihvā-laulyena raṅga-bhūmim prāveśyāsvādayati | devaśarmāpi tad ālokya vyacintayat—aho manda-matir ayam jambūkaḥ | yadi katham apy anayoḥ saṅghaṭṭe patiṣyati tan nūnam mṛtyum avāpsyatīti vitarkayāmi |

kṣaṇāntare ca tathaiva raktāsvādana-laulyān madhye praviśams tayoh śiraḥ-sampāte patiot mṛtaś ca śṛgālaḥ | devaśarmāpi tam śocamāno mātrām uddiśya śanaiḥ śanaiḥ prasthito yāvad āṣāḍhabhūtim na paśyati tataś cautsukyena śaucam vidhāya yāvat kanthām ālokayati tāvan mātrām na paśyati | tataś ca—hā hā muṣito'smi iti jalpan pṛthivī-tale mūrccayā nipapāta | tataḥ kṣaṇāc cetanām labdhvā bhūyo'pi samutthāya phūtkartum ārabdhaḥ—bho āṣāḍhabhūte ! kva mām vañcayitvā gato'si ? tad dehi me prativacanam |

evam bahu vilapya tasya pada-paddhatim anveṣayan śanaiḥ śanaiḥ prasthitaḥ | athaiva gacchan sāyantana-samaye kañcid grāmam āsāda | atha tasmād grāmāt kaścit kaulikaḥ sabhārhyo madya-pāna-kṛte samīpa-vartini nagare prasthitaḥ | devaśarmāpi tam ālokya provāca—bho bhadra vayam sūryodhā atithayas tavāntikam prāptāḥ | na kam apy atra grāme jānīmaḥ | tad gṛhyatām atithi-dharmaḥ | uktaṃ ca—

samprāpto yo'tithiḥ sāyam sūryodhe gṛha-medhinām |
pūjayā tasya devatvam prayānti gṛha-medhinaḥ ||181||

tathā ca—

tr̥ṇāni bhūmir udakam vāk-caturthī ca sūnṛtā |
satām etāni harmyeṣu nocchidyante kadācana ||182||
svāgatenāgnayas tr̥ptā āsanena śatakratuḥ |
pāda-śaucena pitarāḥ arghāc chambhus tathātitheḥ ||183||

kauliko'pi tac chrutvā bhāryām āha—priye, gaccha tv atithim ādāya gṛham prati pāda-śauca-bhojana-śayanādibhiḥ satkṛtya tvam tatraiva tiṣṭha | aham tava kṛte prabhūta-madyam

āneṣyāmi | evam uktvā prasthitaḥ | sāpi bhāryā puṁścalī tam ādāya prahasita-vadanā
devadattam manasi dhyāyanti grham prati pratasthe | athavā sādhu cedam ucyate—

durdivase ghana-timire duḥsañcārāsu nagara-vīthīṣu |
patyur videśa-gamane parama-sukham jaghana-capalāyāḥ ||184||

tathā ca—

paryankeṣv āstaraṇam patim anukūlam manoharam śayanam |
trṇam iva laghu manyante kāmīnyāś caurya-rata-lubdhāḥ ||185||

tathā ca—

kelim pradahati lajjā śṛṅgāro'sthīni cāṭavaḥ kaṭavaḥ |
vandha-trayāḥ paritoṣo na kiṁcid iṣtam bhavet patyau ||186||
kula-patanaṁ jana-garhām bandhanam api jīvitavya-sandeham |
aṅgīkaroti kulaṭā satatam para-puruṣa-saṁsaktā ||187||

atha kaulika-bhāryā grham gatvā deva-śarmaṇe gatāstaraṇam bhagnām ca khatvām
samarpyedam āha—bho bhagavan ! yāvad aham sva-sakhīm grāmād abhyāgatām sambhāvya
drutam āgacchāmi tāvat tvayā mad-grhe'pramattena bhāvyam |

evam abhidhāya śṛṅgāra-vidhīm vidhāya yāvad-devadattam uddīśya vrajati tāvat tad-bhartā
saṁmukho mada-vihvalāngo mukta-keśaḥ pade pade praskhalan grhīta-madya-bhāṇḍaḥ
samabhyeti | tam ca drṣtvā sā drutataram vyāghuṭya sva-grham praviśya nukta-śṛṅgāra-veśā
yathā-pūrvam abhavad | kauliko'pi tām palāyamānām kṛtādbhuta-śṛṅgārām vilokya prāg eva
karṇa-paramparayā tasyāḥ śrutāvapavāda-kṣubhita-hṛdayaḥ svākāram nigūhamānaḥ
sadaivāste | tataś ca tathāvidham ceṣṭitam avalokya drṣṭa-pratyayaḥ krodha-vaśago grham
praviśya tām uvāca—āḥ pāpe puṁścali ! kva prasthitāsi ?

sā provāca—aham tvat-sakāśād āgatā na kutracid api nirgatā | tat katham madya-pāna-vaśād
aprustutam vadasi ? athavā sādhu idam ucyate—

vaikalyam dharaṇī-pātam ayathocita-jalpanam |
saṁnipātasya cihnāni madyam sarvāni darśayet ||188||
kara-spando'mbara-tyāgas tejo-hāniḥ sarāgatā |
vāruṇī-saṅgajāvasthā bhānunāpy anubhūyate ||189||

so'pi tac chrutvā pratikūla-vacanam veśa-viparyayam cāvalokya tam āha—puṁścali ! cira-
kālam śruto mayā tavāpavādaḥ | tad adya svayam sañjāta-pratyayas tava yathocitam nigraham
karomi | ity abhidhāya laguḍa-prahārais tām jarjarita-dehām vidhāya sthūṇayā saha drḍha-
bandhanena baddhvā so'pi mada-vihvalo vijñāya tām gatvedam āha—sakhi ! sa devadattas
tasmin sthāne tvām pratīkṣate | tac chīghram āgamyatām iti |

sā cāha—paśya mamāvasthām | tat katham gacchāmi ? tad gatvā brūhi tam kāmīnam yad
asyām rātrau na tvayā saha samāgamaḥ |

nāpiti prāha—sakhi, mā maivam vada | nāyam kulaṭā-dharmaḥ | uktam ca—

viṣama-stha-svādu-phala-grahaṇa-vyavasāya-niścayo yeṣām |
uṣṭrāṇām iva teṣām manye'ham śamsitam janma ||190||

tathā ca—

sandigdhe para-loke janāpavāde ca jagati bahu-citre |
svādhīne para-ramaṇe dhanyās tāruṇya-phala-bhājaḥ ||191||

anyac ca—

yadi bhavati deva-yogāt pumān virūpo'pi bandhako rahasi |
na tu kṛcchrād api bhadram nija-kāntam sā bhajaty eva ||192||

sābravīt—yady evam tarhi kathaya katham dṛḍha-bandhana-baddhā satī tatra gacchāmi |
sannihitas cāyam pāpātmā mat-patiḥ |

nāpity āha—sakhi, mada-vihvalo'yaṁ sūrya-kara-sprṣṭaḥ prabodham yāsyati | tad aham tvam
unmocayāmi | mām ātma-sthāne baddhvā drutataram deva-dattam sambhāvyaḡaccha |

sābravīt—evam astu iti |

tad anu sā nāpiti tām sva-sakhīm bandhanād vimocya tasyāḥ sthāne yathā-pūrvam ātmānam
baddhvā tām devadatta-sakāṣe saṅketa-sthānam preṣitavati | tathānuṣṭhite kaulikaḥ
kasmimścīt kṣaṇe samutthāya kimcid gata-kopo vimadas tām āha—he paruṣa-vādini ! yad
adya-prabhṛti gṛhān niṣkramaṇam na karoṣi, na ca paruṣam vadasi, tatas tvām unmocayāmi |

nāpity api svāra-bheda-bhayād yāvan na kimcid ūce, tāvat so'pi bhūyo bhūyas tām tad evāha |
atha sā yāvat pratyuttaram kim api na dadau, tāvat sa prakupitas tīkṣṇa-śāstram ādāya
nāsikām acchinat | āha ca—re puṁścali ! tiṣṭhedānīm | tvām bhūyas toṣayisyāmi | iti jalpan
punar api nidrā-vaśam agāt |

devaśarmāpi vitta-nāśāt kṣutkṣāma-kaṅtho naṣṭa-nidras tat sarvaṁ strī-caritram apaśyat | sāpi
kaulika-bhāryā yathēcchayā devadattena saha surata-sukham anubhūya kasmimścīt kṣaṇe
sva-gṛham āgataya tām nāpitīm idam āha—ayi ! śivam bhavatyāḥ | nāyam pāpātmā mama
gatāyā utthitaḥ |

nāpity āha—śivam nāsikayā vinā śeṣasya śarīrasya | tad drutam tām mocaya bandhanād yāvan
nāyam mām paśyati, yena sva-gṛham gacchāmi |

tathānuṣṭhite bhūyo'pi kaulika utthāya tām āha—puṁścali ! kim adyāpi na vadasi ? kim
bhūyo'py ato duṣṭataram nigraham karṇa-cchedena karomi ?

atha sā sa-kopam sādhiḡsepam idam āha—dhiṅ mahā-mūḡha ! ko mām mahā-satīm
dharṣayitum vyaṅgayitum vā samarthaḥ ? tac chṛṇvantu sarve'pi loka-pālāḥ |

āditya-candra-hari-śaṁkara-vāsavādyāḥ

śaktā na jetum atiduhkha-karāṇi yāni |
tānīndriyāṇi balavanti sudurjayāni
ye nirjayanti bhuvane balinas ta eke ||193||

tad yadi mama satītvam asti, manasāpi para-puruṣo nābhilaṣitaḥ, tato devā bhūyo'pi me
nāsikām tādr̥g-rūpākṣatām kurvantu | athavā yadi mama citte para-puruṣasya bhrāntir api
bhavati, mām bhasmasān nayantu | evam uktvā bhūyo'pi tam āha—bho durātman ! paśya me
satītvā-prabhāveṇa tādr̥śy eva nāsikā samvṛttā |

athāsāv ulmukam ādāya yāvat paśyati, tāvat tad-rūpām nāsikām ca bhūtale rakta-pravāham ca
mahāntam apaśyat | atha sa vismita-manās tām bandhanād vimucya śayyāyām āropya ca cātu-
śataiḥ paryatoṣayat | devaśarmāpi tam sarva-vṛttāntam ālokya vismita-manā idam āha—

śambarasya ca yā māyā yā māyā namucer api |
baleḥ kumbhīnasaś caiva sarvās tā yoṣito viduḥ ||194||
hasantaṁ prahasanty etā rudantaṁ prarudanty api |
apriyaṁ priya-vākyaiś ca gr̥hṇanti kāla-yogataḥ ||195||
uśanā veda yac chāstraṁ yac ca veda bṛhaspatiḥ |
strī-buddhyā na viśiṣyete tāḥ sma rakṣyāḥ katham naraiḥ ||196||
anṛtaṁ satyam ity āhuḥ satyaṁ cāpi tathānṛtam |
iti yās tāḥ katham vīra samrakṣyāḥ puruṣair iha ||197||

anyatrāpy uktam—

nātiprasaṅgaḥ pramadāsu kāryo
necched balaṁ strīṣu vivardhamānam |
atiprasaktaiḥ puruṣair yatas tāḥ
krīḍanti kākair iva lūna-pakṣaiḥ ||198||

sumukhena vadanti vagunā praharanty eva śitena cetasā |
madhu tiṣṭhati vāci yoṣitām hṛdaye hālāhalaṁ mahad-viṣam ||199||
ata eva nipīyate'dharo hṛdayaṁ muṣṭibhir eva tāḍyate |
puruṣaiḥ sukha-leśa-vañcitair madhu-lubdhaiḥ kamalaṁ yathālibhiḥ ||200||

api ca—

āvartaḥ samśayānām avinaya-bhavanaṁ pattanaṁ sāhasānām
doṣāṇām samnidhānaṁ kapaṭa-śata-mayaṁ kṣetram apratyayānām |
svarga-dvārasya vighnaṁ naraka-pura-mukhaṁ sarva-māyā-karaṇḍam
strī-yantraṁ kena sṛṣṭam viṣam amṛta-mayaṁ prāṇi-lokasya pāśaḥ ||201||

kārkaśyaṁ stanayor dṛśos taralatālikam mukhe ślāghyate
kauṭilyaṁ kaca-samcaye ca vacane māndyaṁ trike sthūlatā |
bhīrutvaṁ hṛdaye sadaiva kathitaṁ māyā-prayogaḥ priye
yāsām doṣa-gaṇo guṇo mṛga-dṛśām tāḥ syur narāṇām priyāḥ ||202||

etā hasanti ca rudanti ca kārya-hetor

viśvāsanti ca param na ca viśvasanti |
tasmān nareṇa kula-śīla-samanvitena
nāryaḥ śmaśāna-ghaṭikā iva varjanīyāḥ ||203||

tasmān nareṇa kulaśīlavatā sadaiva
nāryaḥ śmaśāna-vaṭikā iva varjanīyāḥ |
vyakīrṇa-kesara-karāla-mukhā mṛgendrā
nāgās ca bhūri-mada-rāja-virājamānāḥ ||204||

kurvanti tāvat prathamam priyāṇi
yāvan na jānanti naram prasaktam |
jñātvā ca tam manmatha-pāśa-baddham
grastāmiṣam mīnam ivoddharanti ||205||

samudra-vīcīva cala-svabhāvāḥ
sandhyābhra-rekheva muhūrta-rāgāḥ |
striyaḥ kṛtārthāḥ puruṣam nirartham
niṣpīḍotāktakavat tyajanti ||206||

anṛtam sāhasam māyā mūrkhavam atilubdhatā |
āsaucam nirdayatvam ca strīṇām doṣāḥ svabhāvajāḥ ||207||

sammohayantimadayanti viḍambayanti
nirbhartsayanti ramayanti viṣādayanti |
etāḥ praviśya saralam hṛdayam narāṇām
kim vā na vāma-nayanā na samācaranti ||208||

antar-viṣa-mayā hy etā bahiś caiva manoramāḥ |
guñjā-phala-samākārā yoṣitaḥ kena nirmitaḥ ||209||

evam cintayatas tasya parivrājakasya sā niśā mahatā kṛcchreṇācīkrāma | sā ca dūtikā chinna-
nāsikā sva-grham gatvā cintayāmāsa—kim idānīm kartavyam ? katham etan mahac-chidram
sthagayitavyam ?

atha tasyā evam vicintayantyā bhartā kārya-vaśād rāja-kule paryuṣitaḥ pratyūṣe ca sva-grham
abhyupetya dvāra-deśa-stho vividha-paura-kṛtyotsukatayā tām āha—bhadre śīghram
ānīyatām kṣura-bhāṇḍam yena kṣaura-karma-karaṇāya gacchāmi |

sāpi chinna-nāsikā grha-madhya-sthitaiva kārya-karaṇāpekṣayā kṣura-bhāṇḍāt kṣuram ekam
samākṛṣya tasyābhimukham preṣayāmāsa | nāpito'py utsukatayā tam ekam kṣuram avalokya
kopāviṣtaḥ san tad-abhimukham eva tam kṣuram prāhiṇot | etasminn antare sā duṣṭordhva-
bāhū vidhāya phutakartu-manā grhān niścakrāma | aho paśyata pāpenānena mama sad-ācāra-
vartinyāḥ nāsikā-cchedo vihitaḥ | tat-paritrāyatām paritrāyatām |

atrāntare rāja-puruṣāḥ samabhyetya taṁ nāpitaṁ laguḍa-prahārair jarjarikṛtya dṛḍha-bandhanair baddhvā tayā chinnaśikayā saha dharmādhikaraṇa-sthānaṁ nītvā sabhyān ūcuḥ—śṛṅvantu bhavantaḥ sabhāsadaḥ | anena nāpitenāparādhaṁ vinā strī-ratnam etad vyaṅgitam | tad asya yad yujyate tat kriyatām |

ity abhihite sabhyā ūcuḥ—re nāpita ! kim-arthaṁ tvayā bhāryā vyaṅgitā | kim anayā para-puruṣo'bhilaṣitaḥ | unta svit prāṇa-drohaḥ kṛtaḥ, kim vā caurya-karmācaritam | tat kathyatām asyā aparādhaḥ ?

nāpito'pi prahāra-pīḍita-tanur vaktuṁ na śaśāka | atha taṁ tūṣṇīmbhūtaṁ drṣtvā punar ūcuḥ—aho, satyam etad rāja-puruṣāṅgāṁ vacaḥ | pāpātmāyam | aneneyam nirdoṣā varākī dūṣitā | uktaṁ ca—

bhinna-svara-mukha-varṇaḥ śaṅkita-drṣṭiḥ samutpatita-tejāḥ |
bhavati hi pāpaṁ kṛtvā sva-karma-santrāsitaḥ puruṣaḥ ||210||

tathā ca—

āyāti skhalitaiḥ pādair mukha-vaivarṇya-samyutaḥ |
lalāṭa-sveda-bhāg bhūri-gadgadaṁ bhāṣate vacaḥ ||211||
adho-drṣṭir vadet kṛtvā pāpaṁ prāptaḥ sabhāṁ naraḥ |
tasmād yatnāt parijñeyāś cihnair etair vicakṣaṇaiḥ ||212||

anyac ca—

prasanna-vadano drṣṭaḥ spaṣṭa-vākyāḥ saroṣa-dṛk |
sabhāyām vakti sāmraṣaṁ sāvaṣṭambho naraḥ śuciḥ ||213||

tad eṣa duṣṭa-caritra-lakṣaṇo drṣyate | strī-dharaṇād vadhya iti | tac chūliyām āropyatām iti |

atha vadhya-sthāne nīyamānaṁ tam avalokya deva-śarmā tān dharmādhikṛtān gatvā provāca—bho bhoḥ, anyānyenaīṣa varāko vadhyate nāpitaḥ | sādhu-samācāra eṣaḥ | tac chrūyatām me vākyam—jambūko huḍu-yuddhena iti |

atha te sabhyā ūcuḥ—bho bhagavan ! katham etat ?

tato devaśarmā teṣāṁ trayāṅgāṁ api vṛttāntaṁ vistareṇākathayat | tad ākarṇya suvismita-manasas te nāpitaṁ vimocya mithaḥ procuḥ—aho !

avadhyā brāhmaṇā gāvo striyo bālās ca jñātayaḥ |
yeṣāṁ cānnāni bhuñjita ye ca syuḥ śaraṇāgatāḥ ||214||

tad asyā nāsikā-cchedaḥ sva-karmaṇā hi samvṛttaḥ | tato rāja-nigrahas tu karṇa-cchedaḥ kāryaḥ | tathānuṣṭhite devaśarmāpi vitta-nāśa-samudbhūta-śoka-rahitaḥ punar api svakīyaṁ mathāyatanaṁ jagāma | ato'haṁ bravīmi—[jambūko huḍu-yuddhena](#) (1.174) iti |

karāṭaka āha—evam-vidhe vyatikare kim kartavyam āvayoḥ ?

damanako'bravīt—evaṃ-vidhe'pi samaye mama buddhi-sphuraṇaṃ bhaviṣyati, yena sañjīvakam prabhō viśleṣayisyāmi | uktam ca, yataḥ—

ekam hanyān na vā hanyād iṣuḥ kṣipto dhanuṣmatā |
prājñena tu matiḥ kṣiptā hanyād garbha-gatān api ||215||

tad ahaṃ māyā-prapañcena guptam āsṛitya taṃ sphoṭayisyāmi |

karāṭaka āha—bhadra, yadi katham api tava māyā-praveśam piṅgalako jñāsyati, sañjīvako vā tadā nūnaṃ vigḥāta eva |

so'bravīt—tāta, maivaṃ vada | gūḍha-buddhibhir āpat-kāle vidhure'pi daive buddhiḥ prayuktavyā | nodyamas tyājyaḥ | kadācid ghuṇākṣara-nyāyena buddheḥ sāmṛājyam bhavati | uktam ca—

tyājyam na dhairyam vidhure'pi daive
dhairyāt kadācit sthitm āpnuyāt saḥ |
yāte samudre'pi hi pota-bhaṅge
sāmyātriko vāñchati karma eva ||216||

tathā ca—

udyoginam satatam atra sameti lakṣmīr
daivam hi daivam iti kāpuruṣā vadanti |
daivam nihatya kuru pauraṣam ātma-śaktyā
yatne kṛte yadi na sidhyati ko'tra doṣaḥ ||217||

tad evaṃ jñātvā sugūḍha-buddhi-prabhāveṇa yathā tau dvāv api na jñāsyataḥ, tathā mitho viyojayisyāmi | uktam ca—

suprayuktasya dambhasya brahmāpy antaṃ na gacchati |
kauliko viṣṇu-rūpeṇa rāja-kanyām niṣevate ||218||

karāṭaka āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 5

kaulika-rathakāra-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne kaulika-rathakārau mitre prativasataḥ sma | tatra ca bālyāt-prabhṛti saha-cāriṇau parasparam atīva sneha-parau sadaika-sthāna-vihāriṇau kālam nayataḥ | atha kadācit tatrādhiṣṭhāne kasmimścid devāyatane yātrā-mahotsavaḥ samvṛttaḥ | tatra ca naṭa-nartaka-cāraṇa-saṅkule nānā-deśāgata-janāvṛte tau saha-carau bhramantau kāñcid rāja-

kanyām kareṇukārūdhām sarva-lakṣaṇa-sanāthām kañcuki-varṣa-dhara-parivāritām devatā-
darśanārtham samāyātām dṛṣṭavantau | athāsau kaulikas tām dṛṣṭvā viṣārdita iva duṣṭa-graha-
gṛhīta iiva kāma-śarair hanyamānaḥ sahasā bhūtale nipapāta | atha tam tad-avastham avalokya
rathakāras tad-duḥkha-duḥkhita āpta-puruṣais tam samutkṣipyā sva-gṛham ānāyayat | tatra ca
vividhaiḥ śītopacāraiś cikitsakopadiṣṭair mantra-vāḍibhir upacaryamāṇaiś cirāt kathamcit sa-
cetano babhūva |

tato rathakāreṇa pṛṣṭaḥ—bho mitra ! kim evam tvam akasmād vicetanaḥ sañjātaḥ ? tat
kathyatām ātma-svarūpam ?

sa āha—vayasya ! yady evam tac chṛṇu me rahasyam yena sarvām ātma-vedanām te vadāmi |
yadi tvam mām suhrdam manyase tataḥ kāṣṭha-pradānena prasādaḥ kriyatām | kṣamyatām
yad vā kiñcit praṇay>atirekāḍ ayuktaḥ tava mayānuṣṭhitam |

so'pi tad ākarṇya bāṣpa-pihita-nayanaḥ sa-gadgadam uvāca—vayasya, yat kiñcid duḥkha-
kāraṇam tad vada yena pratikāraḥ kriyate, yadi śakyate kartum | uktaḥ ca—

auṣadhārtha-sumantrāṇām buddheś caiva mahātmanām |
asādhyam nāsti loke'tra yad brahmāṇḍasya madhyagam ||219||

tad eṣām caturṇām yadi sādhyam bhaviṣyati tadāham sādhyaiṣyāmi |

kaulika āha—vayasya, eteṣām anyeṣām api sahasrāṇām upāyānām asādhyam tan me
duḥkham | tasmān mama maraṇe mā kāla-kṣepam kuru |

rathakāra āha—bho mitra ! yadyapy asādhyam tathāpi nivedaya yenāham api tad asādhyam
matvā tvayā samam vahnau praviśāmi | na kṣaṇam api tvad-viyogam sahiṣye | eṣa me
niścayaḥ |

kaulika āha—vayasya, yāsau rāja-kanyā kareṇum ārūdhā tatrotsave dṛṣṭā, tasyā
darśanānantaram makara-dhvajena mameyam avasthā vihītā | tan na śaknomi tad-vedanām
soḍhum | tathā cuktam—

mattebha-kumbha-pariṇāhini kuṅkumārdre
tasyāḥ payodhara-yuge rati-kheda-khinnaḥ |
vakṣo nidhāya bhujā-pañjara-madhya-vartī
svapsye kadā kṣaṇam avāpya tadīya-saṅgam ||220||

tathā ca—

rāgi bimbādharo'sau stana-kalaśa-yugam yauvanārūdhā-garvam
nīcā nābhiḥ prakṛtyā kuṭilakam alakam svalpakam cāpi madhyam |
kurvatv etāni nāma prasabham iha manaś cintitāny āsu khedaḥ
yan mām tasyāḥ kapolau dahata iti muhuḥ svacchakau tan na yuktaḥ ||221||

rathakāro'py evaṁ sa-kāmaṁ tad-vacanam ākarṇya sa-smitam idam āha—vayasya ! yady evaṁ tarhi diṣṭyā siddham naḥ prayojanam | tad adyaiva tayā saha samāgamaḥ kriyatām iti |

kaulika āha—vayasya, yatra kanyāntaḥpure vāyūṁ muktvā nānyasya praveśo'sti tatra rakṣā-puruṣādhiṣṭhite katham mama tasyā saha samāgamaḥ ? tat kim mām asatyā-vacanena viḍambayasi ?

rathakāra āha—mitra, paśya me buddhi-balam |

evaṁ abhidhāya tat-kṣaṇāt kīla-sañcāriṇam vainateyaṁ bāhu-yugalaṁ vāyūja-vṛkṣa-dāruṇā śaṅkha-cakra-gadā-padmanvitaṁ sa-kirīṭa-kaustubham aghaṭayan | tatas tasmin kaulikaṁ samāropya viṣṇu-cihnitaṁ kṛtvā kīla-sañcaraṇa-vijñānaṁ ca darśayitvā provāca—vayasya, anena viṣṇu-rūpeṇa gatvā kanyāntaḥpure niśithe tām rājakanyām ekākinīm sapta-bhūmika-prāsāda-prānta-gatām mugdha-svabhāvām tvām vāsudevaṁ manyamānām svakīya-mithyā-vakroktibhī rañjayitvā vātsyāyanokta-vidhinā bhaja |

kauliko'pi tad ākarṇya tathā-rūpas tatra gatvā tām āha—rāja-putri, suptā kim vā jāgarṣi ? aham tava kṛte samudrāt sānurāgo lakṣmīm vihāyaivāgataḥ | tat kriyatām mayā saha samāgamaḥ iti |

sāpi garuḍārūḍham caturbhujam sāyudham kaustubhopetam avalokya sa-vismayā śayanād utthāya provāca—bhagavan ! aham mānuṣī kīṭikāśuciḥ | bhagavāns trailokya-pāvano vandaniyaś ca | tat katham etad yujyate |

kaulika āha—subhage, satyam abhilitam bhavatyā | param kim tu rādhā nāma me bhāryā gopa-kula-prasūtā prathama āsīt | sā tvam atrāvātīrṇā | tenāham atrāyātaḥ |

ity uktā sā prāha—bhagavan, yady evaṁ tan me tātām prārthaya | so'py avikalpaṁ mām tubhyaṁ prayacchati |

kaulika āha—subhage, nāham darśana-patham mānuṣāṇām gacchāmi | kim punar ālāpa-karaṇam | tvam gāndharveṇa vivāhenātmānam prayaccha | no cec chāpaṁ dattvā sāvayam te pitaram bhasmasāt kariṣyāmi iti | evam abhidhāya garuḍād avatīrya savye pāṇau gṛhītvā tām sabhayām salajjām vepamānām śayyāyām ānyat | tatas ca rātri-śeṣam yāvad vātsyāyanokta-vidhinā niṣevya pratyūṣe sva-gṛham alakṣito jagāma |

evaṁ tasya tām nityam sevamānasya kālo yāti | atha kadācit kañcukinas tasyā adharoṣṭha-pravāla-khaṇḍanam drṣṭvā mithaḥ procuḥ—aho ! paśyatāsyā rāja-kanyāyāḥ puruṣopabhuktāyā iva śarīravayavā vibhāvyanthe | tat katham ayam surakṣite'py asmin gṛha evaṁvidho vyavahāraḥ | tad rājñe nivedayāmaḥ |

evaṁ niścitya sarve sametya rājānam procuḥ—deva ! vyaṁ na vidmaḥ | param surakṣite'pi kanyāntaḥ-pure kaścit praviśati | tad devaḥ pramaṇam iti | tac chrutvā rājātīva vyākulita-citto vyacintayat—

putriti jātā mahatīha cintā
kasmai pradeyeti mahān vitarkaḥ |
dattvā sukhaṁ prāpsyati vā na veti
kanyā-pitṛtvam khalu nāma kaṣṭam ||222||

nadyaś ca nāryaś ca sadṛk-prabhāvās
tulyāni kulāni kulāni tāsām |
toyaiś ca doṣaiś ca nipātayanti
nadyo hi kulāni kulāni nāryaḥ ||223||

jananī-mano harati jātavati
parivardhate saha śucā suhrdām |
para-sātkṛtāpi kurute malinaṁ
durita-kramā duhitaro vipadaḥ ||224||

evam bahu-vidham vicintya devīm rahaḥ-sthām provāca—devi, jñāyatām kim ete kañcukino vadanti ? tasya kṛtāntaḥ kupito yenaitad evam kriyate |

devy api tad ākarṇya vyākulī-bhūtā satvaram kanyāntaḥpure gatvā tām khaṇḍitādharām nakha-vilikhita-śarīrāvayavām duhitaram apaśyat | āha ca—āḥ pāpe ! kula-kalaṅka-kāriṇi ! kim eva śīla-khaṇḍanam kṛtam | ko'yaṁ kṛtāntāvalokitas tvat-sakāśam abhyeti | tat kathyatām mamāgre satyam |

iti kopāṭopa-visaṅkaṭam vadatyām mātari rāja-putrī bhaya-lajjānatānanam provāca—amba, sāksān nārāyaṇaḥ pratyaham garuḍārūḍho niśi samāyāti | ced asatyam mama vākyam, tat sva-cakṣuṣā vilokayatu niguḍhatarā niśithe bhagavantam ramā-kāntam |

tac chrutvā sāpi prahasita-vadanā pulakāṅkita-sarvāṅgī satvaram rājānam ūce—deva, diṣṭyā vardhase | nityam eva niśithe bhagavān nārāyaṇaḥ kanyakā-pārśve'bhyeti | tena gāndharva-vivāhena sā vivāhitā | tad adya tvayā mayā ca rātrau vātāyana-gatābhyām niśithe draṣṭavyaḥ | yato na sa mānuṣaiḥ sahālāpam karoti |

tac chrutvā harsitasya rājñas tad dinaṁ varṣa-śata-prāyam iva kathaṅcij jagāma | tatas tu rātrau nibhṛto bhūtvā rājñī-sahito rājā vātāyanas-stho gaganāsakta-dṛṣṭir yāvat tiṣṭhati, tāvat tasmin samaye garuḍārūḍham tam śaṅka-cakra-gadā-padma-hastam yathokta-cihnāṅkitam vyomno'vatarantam nārāyaṇam apaśyat | tataḥ sudhā-pūra-plāvitam ivātmānam manyamānas tām uvāca—priye ! nāsty anyo dhanyataro loke mattas tvattaś ca | tat prasūtiṁ nārāyaṇo bhajate | tat-siddhāḥ sarve'smākam manorathāḥ | adhunā jāmātr-prabhāveṇa sakalām api vasumatīm vaśyām kariṣyāmi |

evam niścitya sarvaiḥ sīmādhipaiḥ saha maryādā-vyatikramam akarot | te ca tam maryādā-vyatikrameṇa vartamānam ālokya sarve sametya tena saha vigrahaṁ cakruḥ |

atrāntare sa rājā devī-mukhena tām duhitaram uvāca—putri, tvayi duhitari vartamānāyām
nārāyaṇe bhagavati jāmātari sthite tat kim evaṁ yujyate yat sarve pārthivā mayā saha
vigraphaṁ kurvanti | tat sambodhyo'dya tvayā nija-bhartā, yathā mama śatrūn vyāpādayati |

tatas tayā sa kauliko rātrau sa-vinayam abhihitaḥ—bhagavan, tvayi jāmātari sthite mama tāto
yac chatrubhiḥ paribhūyate tan na yuktam | tat prasādam kṛtvā sarvāms tām śatrūn
vyāpādaya |

kaulika āha—subhage ! kiyan-mātrās tv ete tava pituḥ śatravaḥ | tad-viśvastā bhava |
kṣaṇenāpi sudarśana-cakreṇa sarvāms tilaśaḥ khaṇḍayiṣyāmi |

atha gacchatā kālena sarva-deśam śatrubhir udvāsya sa rājā prākāra-śeṣaḥ kṛtaḥ | tathāpi
vāsudeva-rūpa-dharam kaulikam ajānan rāja nityam eva viśeṣataḥ karpūrāguru-kastūrikādi-
parimala-viśeṣān nānā-prakāra-vastra-puṣpa-bhakṣya-peyāms ca preṣayan duhitṛ-mukhena
tam ūce—bhagavan, prabhāte nūnam sthāna-bhaṅgo bhaviṣyati | yato yavasendhana-kṣayaḥ
sañjātas tathā sarvo'pi janaḥ prahārair jarjarita-dehaḥ samvṛtto yoddhum akṣamaḥ pracuro
mṛtaś ca | tad evaṁ jñātvātra kāle yad ucitam bhavati tad vidheyam iti |

tac chrutvā kauliko'py acintayat—sthāna-bhaṅge jāte mamānaya saha viyogo bhaviṣyati '
tasmād garuḍam āruhya sāyudham ātmānam ākāśe darśayāmi | kadācin mām vāsudevaṁ
manyamānās te sāsānkā rājño yoddhṛbhir hanyate | uktaṁ ca—

nirviṣeṇāpi sarpeṇa kartavyā mahatī phaṇā |
viṣaṁ bhavatu vā mābhūt phaṇātopo bhayaṅkaraḥ ||225||

atha yadi mama sthānārtham udyatasya mṛtyur bhaviṣyati tad api sundarataram | uktaṁ ca—

gavām arthe brāhmaṇārthe svāmy-arthe svīkṛte'thavā |
sthānārthe yas tyajet prāṇāms tasya lokāḥ sanātanāḥ ||226||
candre maṇḍala-samsthe vighṛhyate rāhuṇā dinādhīśaḥ |
śaraṇāgatena sārḍham vipad api tejasvinā ślāghyā ||227||

evaṁ niścītya pratyūṣe danta-dhāvanam kṛtvā tām provāca—subhage ! samastaiḥ śatrubhir
hatair annam pānam cāsvādayiṣyāmi | kim bahunā, tvayāpi saha saṅgamaṁ tataḥ kariṣyāmi |
param vācyas tvayātma-pitā yat prabhāte prabhūtena sainyena saha nagarān niṣkrāmya
yoddhavyam | aham cākāśa-sthita eva sarvāms tām nistejasah kariṣyāmi | paścāt sukkena
bhavatā hantavyāḥ yadi punar aham tām svayam eva sūdayāmi tat teṣāṁ pāpātmanām
vaikuṇṭhīyā gatiḥ syāt | tasmāt te tathā kartavyā yathā palāyanto hanyamānāḥ svargam na
gacchanti |

sāpi tad ākarṇya pituḥ samīpaṁ gatvā sarvaṁ vṛttāntam nyavedayat | rājāpi tasyā vākyam
śraddadhānaḥ pratyūṣe samutthāya samunnaddha-sainyo yuddhārtham niścakrāma |
kauliko'pi maraṇe kṛta-niścayaś cāpa-pāṇir gagana-gatir garuḍārūḍho yuddhāya prasthitaḥ |

atrāntare bhagavatā nārāyaṇenātītānāgata-vartamāna-vedinā, smṛta-mātro vainateyaḥ
samprāpto vihasya proktaḥ—bho garutman ! jānāsi tvaṁ yan mama rūpeṇa kauliko dāru-
maya-garuḍe samārūḍho rāja-kanyām kāmayate |

so'bravīt—deva, sarvaṁ jñāyate tac ceṣṭitam | tat kiṁ kurmaḥ sāmpratam ?

śrī-bhagavān āha—adya kauliko maraṇe kṛta-niścayo vihita-niyamo yuddhārthe vinirgataḥ sa
nūnaṁ pradhāna-kṣatriyair militvā vāsudevo garuḍaś ca nipātitaḥ | tataḥ paraṁ loko'yam
āvayoḥ pūjām na kariṣyati | tatas tvaṁ drutatarāṁ tatra dāru-maya-garuḍe saṅkramaṇam
kuru | aham api kaulika-śarīre praveśam kariṣyāmi | yena sa śatrūn vyāpādayati | tataś ca
śatru-vadhād āvayor mähātmya-vṛddhiḥ syāt |

atha garuḍe tatheti pratipanne śrī-bhagavan-nārāyaṇas tac-charīre saṅkramaṇam akarot | tato
bhagavan-mähātmyena gagana-sthaḥ sa kaulikaḥ śaṅkha-cakra-gadā-cāpa-cihnitaḥ kṣaṇād
eva līlayaiva samastān api pradhāna-kṣatriyān nistejasaś cakāra | tatas tena rājñā sva-sainya-
parivṛtena saṅgrāme jitā nihataś ca te sarve'pi śatravaḥ | jātaś ca loka-madhye pravādo,
yathā—anena viṣṇu-jāmāṭṛ-prabhāveṇa sarve śatravo nihataḥ iti |

kauliko'pi tān hatān dṛṣṭvā pramudita-manā gaganād avatīrṇaḥ san, yāvad rājāmātya-paura-
lokās taṁ nagara-vāstavyaṁ kaulikaṁ paśyanti tataḥ pṛṣṭaḥ kim etad iti | tataḥ so'pi mūlād
ārabhya sarvaṁ prāg-vṛttāntaṁ nyavedayat | tataś ca kaulika-sāhasānurañjita-manasā śatru-
vadhād avāpta-tejasā rājñā sā rāja-kanyā sakala-jana-pratyakṣam vivāha-vidhinā tasmai
samarpitā deśaś ca pradattaḥ | kauliko'pi tayā sārḍham pañca-prakāraṁ jīva-loka-sāraṁ
viśaya-sukham anubhavan kālāṁ nināya | atas tūcyate [suprayuktasya dambhasya](#) (218) iti |

--o)0(o--

tac chrutvā karaṭaka āha—bhadra, asty evam | paraṁ tathāpi mahan me bhayam | yato
buddhimān sañjīvako raudraś ca simhaḥ | yadyapi te buddhi-prāgalbhyam tathāpi tvaṁ
piṅgalakāt taṁ viyojayitum asamartha eva |

damanaka āha—bhrātaḥ ! asamartho'pi samartha eva | uktaṁ ca—

upāyena hi yac chakyaṁ na tac chakyaṁ parākramaṁ |
kākī kanaka-sūtreṇa kṛṣṇa-sarpam aghātayat ||228||

karaṭaka āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 6

vāyasa-dampati-kathā

asti kasmimścīt pradeśe mahān nyagrodha-pādapaḥ | tatra vāyasa-dampatī prativasataḥ sma |
atha tayoḥ prasava-kāle vṛkṣa-vivarān niškramya kṛṣṇa-sarpaḥ sadaiva tad-apatyāni
bhakṣayati | tatas tau nirvedād anya-vṛkṣa-mūla-nivāsinān priya-suhṛdam śṛgālaṁ
gatvocatuḥ—bhadra ! kim evaṁvidhe sañjāta āvayoḥ kartavyam bhavati | evaṁ tāvad
duṣṭātmā kṛṣṇa-sarpo vṛkṣa-vivarān nirgatyāvayor bālakān bhakṣayati | tat kathyatām tad-
rakṣārtham kaścīd upāyaḥ |

yasya kṣetraṁ nadī-tīre bhāryā ca para-saṅgatā |
sa-sarpe ca gr̥he vāsaḥ katham syāt tasya nirvṛtiḥ ||229||

anyac ca—

sarpa-yukte gr̥he vāso mṛtyur eva na saṁśayaḥ |
yad grāmānte vaset sarpas tasya syāt prāṇa-saṁśayaḥ ||230||

asmākam api tatra-sthitānām pratidinam prāṇa-saṁśayaḥ |

sa āha—nātra viṣaye svalpo'pi viṣādaḥ kāryaḥ | nūnam sa lubdho nopāyam antareṇa vadhyaḥ
syāt |

upāyena jayo yādṛg ripos tādr̥n na hetibhiḥ |
upāya-jño'lpā-kāyo'pi na śūraiḥ paribhūyate ||231||

tathā ca—

bhakṣayitvā bahūn matsyān uttamādhama-madhyamān |
atilaulyād bakaḥ kaścīn mṛtaḥ karkāṭaka-grahāt ||232||

tāv ūcatuḥ—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 7

baka-kulīraka-kathā

asti kasmimścīd vana-pradeśe nānā-jala-cara-sanātham mahat saraḥ | tatra ca kṛtāśrayo baka
eko vṛddha-bhāvam upāgato matsyān vyāpādayitum asamarthaḥ | tatas ca kṣutkṣāma-kaṇṭhaḥ
saras-tīre upaviṣṭo muktā-phala-prakara-sadṛśair aśru-pravāhair dharā-talam abhiṣiñcan
ruroda | ekaḥ kulīrako nānā-jala-cara-sametaḥ sametya tasya duḥkhena duḥkhitaḥ sādaram
idam ūce—māma ! kim adya tvayā nāhāra-vṛttir anuṣṭhīyate ? kevalam aśru-pūrṇa-
netrābhyām sa-niḥśvāsena sthīyate |

sa āha—vatsa ! satyam upalakṣitam bhavatā | mayā hi matsyādanam prati parama-
vairāgyatayā sāmpratam prāyopaveśanam kṛtam | tenāham samīpāgatān api matsyān na
bhakṣayāmi |

kulīrakas tac chrutvā prāha—māma, kiṁ tad vairāgya-kāraṇam ?

sa prāha—vatsa, aham asmin sarasi jāto vṛddhim gataś ca | tan mayaitac chrutaṁ yad
dvādaśa-varṣikyānāvṛṣṭiḥ sampadyate lagnā |

kulīraka āha—kasmāt tac chrutam ?

baka āha—daivajña-mukhād eṣa śanaīscarō hi rohiṇī-śakaṭam bhittvā bhaumaṁ śakraṁ ca
prayāsyati | uktaṁ ca varāha-mihireṇa—

yadi bhinte sūrya-suto rohiṇyāḥ śakaṭam iha loke |
dvādaśa varṣāni tadā nahi varṣati vāsavau bhūmau ||233||

tathā ca—

prājāpatye śakaṭe bhinne kṛtvaiva pātakam vasudhā |
bhasmāsthi-śakalākīrṇā kāpālikam iva vratam dhatte ||234||

tathā ca—

rohiṇī-śakaṭam arka-nandanaś ced
bhinnatti rudhiro'thavā śaśi |
kiṁ vadāmi tad-anīṣṭa-sāgare
sarva-lokam upayāti saṅkṣayaḥ ||235||

rohiṇī-śakaṭa-madhya-samsthite
candram asya śaraṇī-kṛtā janāḥ |
kvāpi yānti śīsupācitāsanāḥ
sūrya-tapta-bhidurāmbu-pāyinaḥ ||236||

tad etat saraḥ svalpa-toyam vartate | śīghram śoṣam yāsyati | asmin śuṣke yaīḥ sahāham
vṛddhim gataḥ, sadaiva krīditaś ca, te sarve toyābhāvān nāsam yāsyanti | tat teṣām viyogam
draṣṭum aham asamarthaḥ | tenaitat prāyopaveśanam kṛtam | sāmprataṁ sarveṣām svalpa-
jalāśayānām jalacarā guru-jalāśayeṣu sva-svajanair nīyante | kecic ca makara-godhā-śīsumāra-
jalahasti-prabhṛtayaḥ svayam eva gacchanti | atra punaḥ sarasi ye jalacarās te niścintāḥ santi,
tenāham viśeṣād rodimi yad bija-śeṣa-mātram apy atra noddharīsyati |

tataḥ sa tad ākarnyānyeṣām api jalacarāṇām tat tasya vacanam nivedayāmāsa | atha te sarve
bhaya-trasta-manaso matsya-kacchapa-prabhṛtayas tam abhyupetya papracchuḥ—māma ! asti
kaścid upāyo yenāsmākam rakṣā bhavati ?

baka āha—asty asya jalāśayasya nātidūre prabhūta-jala-sanātham saraḥ padmini-khaṇḍa-
maṇḍitam yac caturviṁśaty api varṣānām avṛṣṭyā na śoṣam eṣyati | tad yadi mama pṛṣṭham
kaścid ārohati, tad aham tam tatra nayāmi |

atha te tatra viśvāsam āpannāḥ, tāta mātula bhrātaḥ iti bruvāṇāḥ aham pūrvam aham pūrvam
iti samantāt paritasthuḥ | so'pi duṣṭāśayaḥ krameṇa tām pṛṣṭha āropya jalāśayasya nātidūre

śilām samāsādyā tasyām ākṣipyā svecchayā bhakṣayitvā bhūyo'pi jalāśayam samāsādyā jalacarṇāṇām mithyā-vārtā—sandeśakair manāmsi rañjayan nityam evāhāra-vṛttim akarot |

anyasmin dine ca kulīrakenoktaḥ—māma ! mayā saha te prathamah sneha-sambhāṣaḥ sañjātaḥ | tat kim mām parityajyānyān nayasi ? tasmād adya me prāṇa-trāṇam kuru |

tad ākarṇya so'pi duṣṭāśayaś cintitavān—nirviṇṇo'ham matsya-māmsādanena tad adyainam kulīrakam vyañjana-sthāne karomi | iti vicintya tam pṛṣṭe samāropya tām vadhya-śilām uddiśya prasthitaḥ | kulīrako'pi dūrād evāsthi-parvataḥ śilāśrayam avalokya mastyāsthini pariñāya tam aprcchat—māma, kiyad dūre sa jalāśayaḥ ? madiya-bhāreṇāṭisrāntas tvam | tat kathaya |

so'pi manda-dhīr jalacaro'yam iti matvā sthale na prabhavatīti sa-smitam idam āha—kulīraka, kuto'nyo jalāśayaḥ ? mama prāṇa-yātreyam | tasmāt smaryatām ātmano'bhīṣṭa-devatā | tvām apy anyām śilāyām nikṣipyā bhakṣayiṣyāmi | ity uktavati tasmin sva-vadana-damśa-dvayena mṛṇāla-nāla-dhavalāyām mṛdu-grīvāyām grhīto mṛtaś ca |

atha sa tām baka-grīvām samādāya śanaiḥ śanais taj jalāśayam āsāda | tataḥ sarvair eva jalacaraiḥ pṛṣṭaḥ—bhoḥ kulīraka ! kim nivṛttas tvam ? sa mātulo'pi nāyātaḥ | tat kim cirayati ? vayam sarve sotksukāḥ kṛta-kṣaṇās tiṣṭhāmaḥ |

evam tair abhihite kulīrako'pi vihasyovāca—mūrkhāḥ ! sarve jalacarās tena mithyā-vādinā vañcayitvā nātidūre śilā-tale prakṣipyā bhakṣitāḥ | tan mamāyuh-śeṣatayā tasya viśvāsa-ghātakasyābhīprāyam jñātvā grīveyam ānītā | tad alam sambhramaṇa | adhunā sarva-jala-carāṇām kṣemaḥ bhaviṣyati |

ato'ham bravīmi—bhakṣayitvā bahūn matsyān iti |

vāyasa āha—bhadra ! tat kathaya katham sa duṣṭa-sarpo vadham upaiṣyati |

śrgāla āha—gacchatu bhavān kañcin nagaram rājādhiṣṭhānam | tatra kasyāpi dhanino rājāmātyādeḥ pramādiṇaḥ kanaka-sūtram hāram vā grhītvā tat-koṭare prakṣipa, yena sarpaś tad-grahaṇena vadhyate |

tat-kṣaṇāt kākaḥ kākī ca tad ākarṇyātmeccchayotpatitau | tataś ca kākī kiñcit saraḥ prāpya yāvat paśyati, tāvat tan-madhye kasyacid rājño'ntahpuram jalāsannam nyasta-kanaka-sūtram mukta-muktāhāra-vastrābharaṇam jala-kriḍām kurute | atha sā vāyasī kanaka-sūtram ekam ādāya sva-grhābhī mukham pratasthe | tataś ca kañcukino varṣa-varāś ca tan-nīyamānam upalakṣya grhīta-lagudāḥ satvaram anuyayuh | kāky api sarpa-koṭare tat-kanaka-sūtram prakṣipyā sudūram avasthitā |

atha yāvad rāja-puruṣās tam vṛkṣam āruhya tat-koṭaram avalokayanti, tāvat kṛṣṇa-sarpaḥ prasārita-bhogas tiṣṭhati | tatas tam lagudā-prahāreṇa hatvā kanaka-sūtram ādāya yathābhilaṣitam sthānam gatāḥ | vāyasa-dampatī api tataḥ param sukhena vasataḥ | ato'ham bravīmi—upāyena hi yat kuryāt iti |

--o)0(o--

tan na kimcid iha buddhimatām asādhyam asti | uktam ca—

yasya buddhir balam tasya nirbuddhes tu kuto balam |
vane simho madonmattaḥ śaśakena nipātitaḥ ||237||

karataka āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 8

bhāsurakākhyā-simha-kathā

kasmimścid vane bhāsurako nāma simhaḥ prativasati sma | athāsau vīryātirekān nityam
evānekān mṛga-śaśakādīn vyāpādayan nopararāma | athānyedyus tad-vanajāḥ sarve sārāṅga-
varāha-mahiṣa-śaśakādayo militvā tam abhyupetya procuḥ—svāmin ! kim anena sakala-mṛga-
vadhena nityam eva, yatas tavaikenāpi mṛgeṇa tṛptir bhavati tat kriyatām asmābhiḥ saha
samaya-dharmaḥ | adya-prabhṛti tavātropaviṣṭasya jāti-krameṇa pratidinam eko mṛgo
bhakṣaṇārtham sameṣyati | evam kṛte tava tāvat prāṇa-yātrā kleśam vināpi bhaviṣyati |
asmākaṁ ca punaḥ sarvocchedanaṁ na syāt | tad eṣa rāja-dharmo'nuṣṭhīyatām | uktam ca—

śanaiḥ śanaiś ca yo rājyam upabhunkte yathā-balam |
rasāyanam iva prājñāḥ sa puṣṭim paramām vrajet ||238||
vidhinā mantra-yuktena rūkṣāpi mathitāpi ca |
prayacchati phalaṁ bhūmir araṇīva hutāsanam ||239||
prajānām pālanam śasyaṁ svarga-kośasya vardhanam |
pīḍanam dharmā-nāśāya pāpāyāśase sthitam ||240||
gopālena prajādhenor vitta-dugdham śanaiḥ śanaiḥ |
pālanāt poṣaṇād grāhyam nyāyyām vṛttim samācaret ||241||
ajām iva prajāṁ mohād yo hanyāt pṛthivī-patim |
tasyaikā jāyate tṛptir na dvitīyā kathaṅcana ||242||
phalārthī nṛpatir lokān pālayed yatnam āsthitaḥ |
dāna-mānādi-toyena mālākāro'ṅkurān iva ||243||
nṛpa-dīpo dhana-sneham prajābhyaḥ saṁharann api |
āntara-sthair guṇaiḥ śubhraiḥ lakṣyate naiva kenacit ||244||
yathā gaur duhyate kāle pālyate ca tathā prajāḥ |
sicyate cīyate caiva latā puṣpa-phala-pradā ||245||
yathā bijāṅkuraḥ sūkṣmaḥ prayatnenābhirakṣitaḥ |
phala-prado bhavet kāle tadval lokaḥ surakṣitaḥ ||246||
hiraṇya-dhānya-ratnāni yānāni vividhāni ca |
tathānyad api yat kiñcit prajābhyaḥ syān mahīpateḥ ||247||

lokānugraha-kartāraḥ pravardhante nareśvarāḥ |
lokānām saṅkṣayāc caiva kṣayam yānti na saṁsayāḥ ||248||

atha teṣām tad-vacanam ākarṇya bhāsuraka āha—aho satyam abhīhitam bhavadbhiḥ | param
yadi mamopaviṣṭasyātra nityam eva naikaḥ śvāpadaḥ samāgamiṣyati | tan nūnam sarvān api
bhakṣayiṣyāmi | atha te tathaiva pratijñāya nirvṛti-bhājas tatraiva vane nirbhayāḥ paryaṅanti |
ekaś ca pratidinam krameṇa yāti | vṛddho vā, vairāgya-yukto vā, śoka-grasto vā, putra-kalatra-
nāśa-bhīto vā, teṣām madhyāt tasya bhojanārtham madhyāhna-samaya upatiṣṭhate |

atha kadācij jāti-kramāc chaśakasyāvasaraḥ samāyātaḥ | sa samasta-mṛgaiḥ prerito'nicchann
api mandam mandam gatvā tasya vadhopāyam cintayan velātikramam kṛtvāvyākulita-hṛdayo
yāvad gacchati tāvan-mārge gacchatā kūpaḥ sandṛṣṭaḥ | yāvat kūpopari pāti tāvat kūpa-
madhya ātmanaḥ pratibimbam dadarśa | drṣtvā ca tena hṛdaye cintitam—yad bhāvya
upāyo'sti | aham bhāsurakam prakopya sva-buddhyāsmi kūpe pātayiṣyāmi |

athāsau dina-śeṣe bhāsuraka-samīpam prāptaḥ | simho'pi velātikrameṇa kṣutkṣāma-kaṅṭhaḥ
kopāviṣṭaḥ śṛkkaṇī parilelihad vyacintayat—aho ! pratār-āhārāya niḥsattvam vanam mayā
kartavyam | evam cintayatas tasya śāśako mandam mandam gatvā praṇamya tasyāgre sthitaḥ |
atha tam prajvalitātmā bhāsurako bhartsayann āha—re śāśakādharma ekas tāvat tvam laghuḥ
prāpto'parato velātikrameṇa | tad asmād aparādhāt tvam nipātya prātaḥ sakalāny api mrga-
kulāny ucchedayiṣyāmi |

atha śāśakaḥ sa-vinayam provāca—svāmin ! nāparādhō mama | na ca sattvānam | tac
chrūyatām kāraṇam |

simha āha—satvaram nivedaya yāvan mama daṁṣṭrāntargato na bhavān bhaviṣyati iti |

śāśaka āha—svāmin, samasta-mṛgair adya jāti-krameṇa mama laghutarasya prastāvam vijñāya
tato'ham pañca-śāśakaiḥ samam preṣitaḥ | tataś cāham āgacchenn antarāle mahatā kenacid
apareṇa simhena vivarān nirgatyābhīhitaḥ—abhīṣṭa-devatām smarata |

tato mayābhīhitam—vayam svāminon bhāsuraka-simhasya sakāśam āhārārtham samaya-
dharmeṇa gacchāmaḥ |

tatas tenābhīhitam—yady evam tarhi madīyam etad-vanam | mayā saha samaya-dharmeṇa
samastair api śvāpadair vartitavyam | cora-rūpī sa bhāsurakaḥ | atha yadi so'tra rājā | viśvāsa-
sthāne caturaḥ śāśakān atra dhṛtvā tam āhūya drutataram āgaccha | yena yaḥ kaścid āvayor
madhyāt parākrameṇa rājā bhaviṣyati sa sarvān etān bhakṣayiṣyati iti |

tato'ham tenādiṣṭaḥ svāmi-sakāśam abhyāgataḥ | etad velā vyatikrama-kāraṇam | tad atra
svāmī pramaṇam |

tac chrutvā bhāsuraka āha—bhadra, yady evam tat satvaram darśaya me tam caura-simhaḥ
yenāham mṛga-kopam tasyopari kṣiptvā svastho bhavāmi | uktaḥ ca—

bhūmir mitraṁ hiraṇyaṁ ca vighrahasya phala-trayam |
nāsty ekam api yady eṣāṁ na taṁ kuryāt kathaṅcana ||249||
yatra na syāt phalaṁ bhūri yatra casyāt parābhavaḥ |
na tatra matimān yuddhaṁ samutpādyā samācaret ||250||

śaśāka āha—svāmin ! satyam idam | sva-bhūmi-hetoḥ paribhavāc ca yudhyante kṣatriyāḥ |
paraṁ sa durgāśrayaḥ durgān niṣkrāmya vayaṁ tena viṣkambhitāḥ | tato durgastho
duḥsadhyo bhavati ripuḥ | uktam ca—

na gajānāṁ sahasreṇa na ca lakṣeṇa vājinām |
yat kṛtyaṁ sidhyati rājñām durgeṇaikena vighrahe ||251||
śatam eko'pi saṁdhatte prākārastho dhanurdharaḥ |
tasmād durgam praśamsanti nītiśāstravicakṣaṇāḥ ||252||
purā guroḥ samādeśād hiraṇyakaśipor bhayāt |
śakreṇa vihitaṁ durgam prabhāvād viśvakarmaṇaḥ ||253||
tenāpi ca varo datto yasya durgam sa bhūpatiḥ |
vijayī syāt tato bhūmau durgāni syuḥ sahasraśaḥ ||254||
daṁṣṭrāviraḥito nāgo madahīno yathā gajaḥ |
sarveṣāṁ jāyate vaśyo durgahīnas tathā nṛpaḥ ||255||

tac chrutvā bhāsuraka āha | bhadra durgastham api darśaya taṁ caura-simhaṁ yena
vyāpādayāmi | uktam ca—

jāta-mātraṁ na yaḥ śatruṁ rogam ca praśamaṁ nayet |
mahābalo'pi tenaiva vṛddhiṁ prāpya sa hanyate ||256||

tathā ca—

uttiṣṭhamānas tu paro nopekṣyaḥ pathyam icchatā |
samau hi śiṣṭair āmnātau vartsyantāv āmayaḥ sa ca ||257||

api ca—

upekṣitaḥ kṣīṇa-balo'pi śatruḥ
pramāda-doṣāt puruṣair madāndhaiḥ |
sādhyo'pi bhūtvā prathamam tato'sāv
asādhyatām vyādhir iva prayāti ||258||

tathā ca—

ātmanaḥ śaktim udvīkṣya manotsāham ca yo vrajet |
bahūn hanti sa eko'pi kṣatriyān bhārgavo yathā ||259||

śaśāka āha—asty etat | tathāpi balavān sa mayā dṛṣṭaḥ | tan na yujyate svāminas tasya tasya
sāmarthyam aviditvā gantum | uktam ca—

aviditvātmanaḥ śaktim parasya ca samutsukaḥ |
gacchann abhimukho vahnau nāśam yāti pataṅgavat ||260||

yo balāt pronnataṁ yāti nihantuṁ sabalo'py arim |
vimadaḥ sa nivarteta śirṇa-danto gajo yathā ||261||

bhāsuraka āha—bhoḥ kiṁ tavānena vyāpāreṇa | darśaya me taṁ durgastham api |¹

atha śāsaka āha—yady evaṁ tarhy āgacchatu svāmī | evam uktvāgre vyavasthitaḥ |

tataś ca tenāgacchatā yaḥ kūpo dṛṣṭo'bhūt tam eva kūpam āsādyā bhāsurakam āha—svāmin
kas te pratāpaṁ soḍhuṁ samarthaḥ ? tvāṁ dṛṣṭvā dūrato'pi caura-simhaḥ praviṣṭaḥ svam
durgam | tad āgaccha yathā darśayāmīti |

bhāsuraka āha—darśaya me durgam | tad anu darśitas tena kūpaḥ | tataḥ so'pi mūrkhah
simhaḥ kūpa-madhyā ātma-pratibimbaṁ jala-madhyā-gataṁ dṛṣṭvā simha-nādaṁ mumoca |
tataḥ pratiśabdena kūpa-madhyād dvi-guṇatāro nādaḥ samutthitaḥ |

atha tena taṁ śatruṁ matvātmānaṁ tasyopari prakṣipyā prāṇāḥ parityaktāḥ | śāsako'pi hr̥ṣṭa-
manāḥ sarva-mṛgān ānandya taiḥ saha praśasyamāno yathā-sukhaṁ tatra vane nivasati sma |
ato'ham bravīmi—[yasya buddhir balam tasya](#) iti |

—o)0(o--

tad yadi bhavān kathayati tat tatraiva gatvā tayoh sva-buddhi-prabhāveṇa maitrī-bhedam
karomi |

karāṭaka āha—bhadra ! yady evaṁ tarhi gaccha | śivās te panthānaḥ santu | yathābhipretam
anuṣṭhiyatām |

atha damanakaḥ sañjivaka-viyuktaṁ piṅgalakam avalokya tatrāntare praṇamyāgre
samupaviṣṭaḥ | piṅgalako'pi tam āha—bhadra, kiṁ cirād dṛṣṭaḥ ?

damanaka āha—na kañcid deva-pādānām asmābhiḥ prayojanam | tenāham nāgacchāmi |
tathāpi rāja-prayojana-vināśam avalokya sandahyamāna-hṛdayo vyākulatayā svayam
evābhyāgato vaktum | uktaṁ ca—

priyam vā yadi vā dveṣyam śubham vā yadi vāśubham |
apṛṣṭo'pi hitam vakṣyed yasya necchet parābhavam ||262||

atha tasya sābhiprāyam vacanam ākarṇya piṅgalaka āha—kiṁ vaktu-manā bhavān ? tat
kathyatām yat kathaniyam asti |

sa prāha—deva sañjivako yuṣmat-pādānām upari droha-buddhir iti | viśvāsa-gatasya mama
vijane idam āha—bho damanaka ! dṛṣṭā mayāsya piṅgalakasya sārāsaratā | tad aham enaṁ
hatvā sakala-mṛgādhipatyam tvat-sācivya-padavī-samanvitam kariṣyāmi | piṅgalako'pi tad-

---

¹ yady apy evaṁ tathāpi tvam darśaya taṁ caurasimham yathā vyāpādayāmi |

vajra-sāra-prahāra-sadṛśam dāruṇam vacaḥ samākarṇya moham upagato na kiñcid apy
uktavān | damanako'pi tasya tam ākāram ālokyā cintitavān—ayaṁ tāvat sañjīvaka-nibaddha-
rāgaḥ | tan nūnam anena mantriṇā rājā vināśam avāpsyati iti | uktaṁ ca—

ekaṁ bhūmi-patiḥ karoti sacivaṁ rājye pramāṇam yadā
taṁ mohāc chrayate madaḥ sa ca madād dāsyena nirvidyate |
nirvinṇasya padaṁ karoti hṛdaye tasya svatantra-sprhā-
svāntarya-sprhāyā tataḥ sa nṛpateḥ prāṇān abhidruhyati ||263||

tat kim atra yuktam iti | piṅgalako'pi cetanām samāsādyā katham api tam āha—sañjīvakas
tāvat prāṇa-samo bhrtyaḥ | sa katham mamopari droha-buddhiṁ karoti |

damanaka āha—deva, bhrtyo'bhrtya ity anekāntikam etat | uktaṁ ca—

na so'sti puruṣo rājñām yo na kāmāyate śriyam |
aśaktā eva sarvatra narendram paryupāsate ||264||

piṅgalaka āha—bhadra, tathāpi mama tasyopari citta-vṛttir na vikṛtiṁ yāti | athavā sādhu
idam ucyate—

aneka-doṣa-duṣṭasya kāyaḥ kasya na vallabhaḥ |
kurvann api vyalikāni yaḥ priyaḥ priya eva saḥ ||265||

damanaka āha—ata evāyam doṣaḥ | uktaṁ ca—

yasminn evādhikam cakṣur āropayati pārthivaḥ |
akulīnaḥ kulīno vā sa śriyā bhājanam naraḥ ||266||

aparam kena gaṇa-viśeṣeṇa svāmī sañjīvakam nirguṇakam api nikaṭe dhārayati | atha deva,
yady evaṁ cintayasi mahā-kāyo'yam | anena ripūn vyāpādayisyāmi | tad asmān na sidhyati,
yato'yam śaṣpa-bhojī | deva-pādānām punaḥ śatravo māmsāśinaḥ | tad-ripu-sādhanam asya
sāhāyyena na bhavati | tasmād enaṁ dūṣayitvā hanyatām iti |

piṅgalaka āha—

ukto bhavati yaḥ pūrvam guṇavān iti saṁsadi |
tasya doṣo na vaktavyaḥ pratijñā-bhaṅga-bhīruṇā ||267||

anyac ca | mayāsyā tava vacanenābhaya-pradānam dattam | tat katham svayam eva
vyāpādayāmi | sarvathā sañjīvako'yam suhṛd asmākam | na taṁ prati kaścin manyur iti |
uktaṁ ca—

itaḥ sa daityaḥ prāpta-śrīr neta evārhati kṣayam |
viṣa-vṛkṣo'pi saṁvardhya svayam chettum asāmpratam ||268||

ādao na vā praṇayinām praṇayo vidheyo

datto'thavā pratidinam paripoṣaṇīyaḥ |
utkṣipya yat kṣipati tat prakaroti lajjām
bhūmau sthitasya patanād bhayam eva nāsti ||269||

upakāriṣu yaḥ sādhuḥ sādhutve tasya ko guṇaḥ |
apakāriṣu yaḥ sādhuḥ sa sādhuḥ sadbhir ucyate ||270||

tad-droha-buddher api mayāsyā na viruddham ācaraṇīyam |

damanaka āha—svāmin ! naiṣa rāja-dharmo yad droha-buddhir api kṣamyate | uktam ca—

tulyārtham tulya-sāmarthyam marmajñam vyavasāyinaṁ |
ardha-rājya-haram bhṛtyam yo na hanyāt sa hanyate ||271||

aparam tvayāsyā sakhitvāt sarvo'pi rāja-dharmaḥ parityaktaḥ rāja-dharmābhāvāt sarvo'pi
parijano viraktim gataḥ | yaḥ sañjīvakaḥ śaṣpa-bhojī | bhavān māmsādaḥ | tava prakṛtayaś ca
yat tavāvadhavyasāya-bāhyam kutas tāsām māmsāsanam | yad-rahitās tvām tyaktvā yāsyanti |
tato'pi tvām vinaṣṭa eva | asya saṅgatyā punas te na kadācid ākhetake matir bhaviṣyati | uktam
ca—

yādṛśaiḥ sevyate bhṛtyair yādṛśāms copasevate |
kadācin nātra sandehas tādṛg bhavati pūruṣaḥ ||272||

tathā ca—

santaptāyasi samsthitasya payaso nāmāpi na jñāyate
mukta-kāratayā tad eva nalinī-patra-sthitam rājate |
svātau sāgara-śukti-kukṣi-patitam taj jāyate mauktikam
prāyeṇādhama-madhyamottama-guṇaḥ samvāsato jāyate ||273||

tathā ca—

asatām saṅga-doṣeṇa satī yāti matir bhramam |
eka-rātri-pravāsena kāṣṭham muñje pralambitam ||274||

ata eva santo nīca-saṅgam varjayanti | uktam ca—

na hy avijñāta-śīlasya pradātavyaḥ pratiśrayaḥ |
mat-kuṇasya ca doṣeṇa hatā manda-visarpiṇī ||275||

piṅgalaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 9

manda-visarpiṇī-nāma-yūkā-kathā

asti kasyacin mahīpater manoramam śayana-sthānam | tatra śvetatara-paṭa-yugala-madhyasamsthītā manda-visarpiṇī yūkā prativasati sma | sā ca tasya mahīpate raktam āsvādayantī sukhena kālam nayamānā tiṣṭhati | anye-dyus ca tatra śayane kvacid bhrāmyann agnimukho nāma matkuṇaḥ samāyātaḥ | atha tam dr̥ṣṭvā sā viṣaṇṇa-vadanā provāca | bho'gnimukha kutas tvam atrānucita-sthāne samāyātaḥ | tad yāvan na kaścic vetti tāvac chīghram gamyatām iti |

sa āha—bhagavati gr̥hāgatasyāsādhor api naitad yujyate vaktum | uktam ca—

ehy āgaccha samāvīśāsanam idam kasmāc cirād dr̥śyase
kā vārteti sudurbalo'si kuśalam prīto'smi te darśanāt |
evam ye samupāgatān praṇayinaḥ pratyālapanty ādarāt
teṣām yuktam aśankitena manasā harmyāṇi gantum sadā ||276||

aparam mayāneka-mānuṣāṇām aneka-vidhāni rudhirāṇy āsvāditāny āhāra-doṣāt kaṭu-tikta-kaṣāyāmla-rasāsvādāni na ca kadācin madhura-aktam samāsvāditam | tad yadi tvam prasādam karoṣi tad asya nṛpater vividha-vyañjanāna-pāna-coṣya-lehya-svādv-āhāra-vaśād asya śarīre yan miṣṭam raktam samjātam tad-āsvādanena saukhyam sampādayāmi jihvāyā iti | uktam ca—

rankasya nṛpater vāpi jihvā-saukhyam samam smṛtam |
tan-mātram ca smṛtam saram tad-artham yatate janaḥ ||277||
yady eva na bhavel loke karma jihvā-pratuṣṭidam |
tan na bhṛtyo bhavet kaścic kasyacid vaśago'tha vā ||278||
yad asatyam vaden martyo yad vāsevyam ca sevate |
yad gacchati videśam ca tat sarvam udarārthataḥ ||279||

tan mayā gr̥hāgatena bubhuḥṣayā pīḍyamānenāpi tvat-sakāśād bhojanam arthanīyam | tan na tvayaikākīnyāsyā bhūpate rakta-bhojanam kartum yujyate |

tac chrutvā mandavisarpiṇy āha—bho matkuṇa ! asya nṛpater nidrā-vaśam gatasya raktam āsvādayāmi |

punas tvam agnimukhaś capalaś ca—tad yadi mayā saha rakta-pānam karoṣi tat tiṣṭha | abhīṣṭatara-aktam āsvādaya |

so'bravīt—bhagavaty evam kariṣyāmi | yāvat tvam nāsvādayasi prathamam nṛpa-aktam tāvan mama deva-guru-kṛtaḥ śapathaḥ syād yadi tad āsvādayāmi |

evam tayoh parasparam vadatoḥ sa rājā tac-chayanam āsādya prasuptaḥ | athāsau matkuṇo jihvā-laulyotkr̥ṣṭautsukyāj jāgratam api tam mahī-patim adaśat | atha vā sādhv idam ucyate |

svabhāvo nopadeśena śakyate kartum anyathā |
sutaptam api pānīyam punar gacchati śītātām ||280||
yadi syāc chītalō vahniḥ śītāmśur dahanātmakaḥ |

na svabhāvo'tra martyānām śakyate kartum anyathā ||281||

athāsau mahīpatiḥ sūcy-agra-viddha iva tac-chayanam tyaktvā tat-kṣaṇād evotthitaḥ | aho
jñāyatām atra pracchādana-paṭe matkuṇo yūkā vā nūnam tiṣṭhati yenāham daṣṭa iti | atha ye
kañcukinas tatra sthitās te satvaram pracchādana-paṭam gṛhītvā sūkṣma-dṛṣṭyā vikṣām
cakruḥ | atrāntare sa matkuṇas cāpalyāt khaṭvāntam praviṣṭaḥ sā mandavisarpiṇy api vastra-
sandhy-antar-gatā tair dṛṣṭā vyāpāditā ca | ato'ham bravīmi—[na hy avijñāta-śīlasya](#) iti |

—o)0(o--

evam jñātvā tvayiṣa vadhyaḥ | no cet tvām vyāpādayiṣyatīti | uktaṁ ca—

tyaktās cābhyantarā yena bāhyās cābhyantarikṛtāḥ |
sa eva mṛtyum āpnoti yathā rājā kakud-drumaḥ ||282||

piṅgalaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 10

caṇḍarava-nāma-śṛgāla-kathā

asti kasmimścid vanoddeṣe caṇḍaravo nāma śṛgālaḥ prativasati sma | sa kadācit kṣudhāviṣṭo
jihvā-laulyān nagara-madhye praviṣṭaḥ | atha tam nagara-vāsinaḥ sārameyā avalokya sarvataḥ
śabdāyamānāḥ paridhāvya tīkṣṇa-damṣṭrāgrair bhakṣitum ārabdhāḥ | so'pi tair bhakṣyamāṇaḥ
prāṇa-bhayāt pratyāsanna-rajaka-gṛham praviṣṭaḥ | tatra nīli-rasa-paripūrṇam mahā-bhāṇḍam
sajjikṛtam āsīt | tatra sārameyair ākrānto bhāṇḍa-madhye patitaḥ | atha yāvan niṣkrāntas tāvan
nīli-varṇaḥ sañjātaḥ | tatrāpare sārameyās tam śṛgālam ajānanto yathābhīṣṭa-diśam jagmuḥ |
caṇḍaravo'pi dūratarām pradeśam āsādyā kānanābhimukham pratasthe | na ca nīla-varṇena
kadācin nija-raṅgas tyajyate | uktaṁ ca—

vajra-lepasya mūrkhasya nārīṇām karkaṭasya ca |
eko grahas tu mīnānām nīlimadyapayor yathā ||283||

atha tam hara-gala-garala-tamāla-sama-prabham apūrvam sattvam avalokya sarve simha-
vyāghra-dvīpi-vṛka-prabhṛtayo'raṇya-nivāsino bhaya-vyākulita-cittāḥ samantāt palāyana-
kriyām kurvanti | kathayanti ca—[na jñāyate'sya kīdr̥g viceṣṭitam pauruṣam](#) ca | tad dūratarām
gacchāmaḥ | uktaṁ ca—

na yasya ceṣṭitam vidyān na kulam na parākramam |
na tasya viśvaset prājño yadīcchec chriyam ātmanaḥ ||284||

caṇḍaravo'pi bhaya-vyākulitān vijñāyedaṁ āha—bho bhoḥ śvāpadāḥ ! kim yūyam mām
dṛṣṭvaiva samtrastā vrajatha | tan na bhetyam | aham brahmaṇādyā svayam eva

sṛṣṭvābhīhitāḥ—yac chvāpadānām kaścīd rājā nāsti, tat tvam mayādyā sarva-śvāpada-
prabhutve'bhiṣiktaḥ kakud-drumābhīdhaḥ | tato gatvā kṣīti-tale tām sarvān paripālayeti |
tato'ham atrāgataḥ | tan mama cchatra-cchāyāyām sarvair api śvāpadair vartitavyam | aham
kakuddrumo nāma rājā trailokye'pi sañjātaḥ |

tac chrutvā śimha-vyāghra-puraḥ-sarāḥ śvāpadāḥ svāmin prabho samādiṣeti vadantas tam
parivavruḥ | atha tena śimhasyāmātya-padaḥ pradattā | vyāghrasya śayyā-pālakatvam |
dvīpinas tāmbūlādīkārāḥ | vṛkasya dvāra-pālakatvam | ye cātmiyāḥ śṛgālās taiḥ sahālāpa-
mātram api na karoti | śṛgālāḥ sarve'py adharma-candram dattvā niḥsāritāḥ | evam tasya rājya-
kriyāyām vartamānasya te śimhādayo mṛgān vyāpādyā tat-purataḥ prakṣipanti | so'pi prabhu-
dharmaṇa sarveṣām tām pravibhajya prayacchati |

evam gacchati kāle kadācit tena samāgatena dūra-deśe śabdāyamānasya śṛgāla-vṛndasya
kolāhalo'śrāvi | tam śabdaḥ śrutvā pulakita-tanur ānandāśru-pūrṇa-nayana utthāya tāra-
svareṇa virotum ārabdhavān | atha te śimhādayas tam tāra-svaram ākarṇya śṛgālo'yam iti
matvā lajjāyādho-mukhāḥ kṣaṇam sthitvā procuḥ—bhoḥ ! vāhitā vayam anena kṣudra-
śṛgālena | tad vadhyatām iti |

so'pi tad ākarṇya palāyitum icchams tatra sthāna eva śimhādibhiḥ khaṇḍaśaḥ kṛto mṛtaś ca |
ato'ham bravīmi—[tyaktās cābhyantarā yena](#) iti |

—o)0(o--

tad ākarṇya piṅgalaka āha—bho damanaka ! kaḥ pratyayo'tra viṣaye yat sa mamopari duṣṭa-
buddhiḥ |

sa āha—yad adya mamāgre tena niścayaḥ kṛto yat prabhāte piṅgalakam vadhiṣyāmi | tad
atraiva pratyayaḥ | prabhāte'vasara-velāyām ārakta-mukha-nayanaḥ sphuritādharo
diśo'valokayann anucita-sthānopaviṣṭas tvām krūra-dṛṣṭyā vilokayiṣyati | evam jñātvā yad
ucitam tat kartavyam | iti kathayitvā sañjīvaka-sakāśam gatas tam praṇamyopaviṣṭaḥ |
sañjīvako'pi sodvegākāram manda-gatyā samāyāntam tam udvīkṣya sādarataram uvāca—bho
mitra ! svāgatam | cirād dṛṣṭo'si | api śivam bhavataḥ | tat kathaya yenādeyam api tubhyam
grhāgatāya prayacchāmi | uktaḥ ca—

te dhanyās te viveka-jñās te sabhyā iha bhūtale |
āgacchanti grhe yeṣām kāryārtham suhrdo janāḥ ||285||

damanaka āha—bhoḥ ! katham śivam sevaka-janasya |

sampattayaḥ parāyattāḥ sadā cittam anirvṛtam |
sva-jīvite'py aviśvāsas teṣām ye rāja-sevakāḥ ||286||

tathā ca—

sevayā dhanam icchadbhiḥ sevakaiḥ paśya yat kṛtam |

svātantryaṁ yac charīrasya mūdhais tad api hāritam ||287||
tāvaj janmāti-duḥkhāya tato durgatatā sadā |
tatrāpi sevayā vṛttir aho duḥkha-paramparā ||288||
jīvanto'pi mṛtāḥ pañca śrūyante kila bhārate |
daridro vyādhito mūrkhāḥ pravāsī nitya-sevakaḥ ||289||
nāśnāti svacchayotsukyād vinidro na prabudhyate |
na niḥśaṅkaṁ vaco brūte sevako'py atra jīvati ||290||
sevā śva-vṛttir ākhyātā yais tair mithyā prajalpitaḥ |
svacchandaṁ carati svātra sevakaḥ para-śāsanāt ||291||
bhū-śayyā brahmacaryaṁ ca kṛśatvaṁ laghu-bhojanam |
sevakasya yater yadvad viśeṣaḥ pāpa-dharmajaḥ ||292||
śītātapādi-kaṣṭhāni sahate yāni sevakaḥ |
dhanāya tāni cālpāni yadi dharmān na mucyate ||293||
mṛdunāpi suvṛttena suśliṣṭenāpi hāriṇā |
modakenāpi kiṁ tena niṣpattir yasya sevayā ||294||

sañjīvaka āha—atha bhavān kiṁ vaktu-manāḥ ?

so'bravīt—mitra, sacivānām mantra-bhedaṁ na yujyate | uktaṁ ca—

yo mantraṁ svāmino bhidyāt sāvive san-niyojitaḥ |
sa hatvā nṛpa-kāryaṁ tat svayaṁ ca narakaṁ vrajet ||295||
yena yasya kṛto bhedaḥ sacivena mahīpateḥ |
tenāśastra-vadhas tasya kṛta ity āha nāradaḥ ||296||

tathāpi mayā tava sneha-pāśa-baddhena mantra-bhedaḥ kṛtaḥ | yatas tvaṁ mama vacanenātra
rāja-kule viśvastaḥ praviṣṭaś ca | uktaṁ ca—

viśrambhād yasya yo mṛtyum avāpnoti kathañcana |
tasya hatyā tad-utthā sā prāhedaṁ vacanaṁ manuḥ ||297||

tat tavopari piṅgalako'yaṁ duṣṭa-buddhiḥ kathitaṁ cādyañena mat-purataś catuṣkarnatayā—
yat prabhāte sañjīvakaṁ hatvā samasta-mṛga-parivāraṁ cirāt tṛptim neśyāmi |

tataḥ sa mayoktaḥ—svāmin ! na yuktam idaṁ yan mitra-droheṇa jīvanaṁ kriyate | uktaṁ
ca—

api brahma-vadhaṁ kṛtvā prāyaścittena śudhyati |
tad-arthena vicirṇena na kathañcit suhṛd-druhaḥ ||298||

tatas tenāhaṁ samarṣeṇoktaḥ—bho duṣṭa-buddhe, sañjīvakaś tāvac chaṣpa-bhojī, vayaṁ
māmsāśinaḥ | tad asmākaṁ svābhāvikaṁ vairam iti kathaṁ ripur upekṣyate ? tasmāt
sāmādhir upāyair hanyate | na ca hate tasmin doṣaḥ syāt | uktaṁ ca—

dattvāpi kanyakāṁ vairī nihantavyo vipaścitā |
anyopāyair aśakyo yo hate doṣo na vidyate ||299||

kṛtyākṛtyam na manyeta kṣatriyo yudhi saṅgataḥ |
prasupto droṇa-putreṇa dhṛṣṭadyumnaḥ purā hataḥ ||300||

tad aham tasya niścayaṁ jñātvā tvat-sakāśam ihāgataḥ | sāmpratam me nāsti viśvāsa-ghātaka-
doṣaḥ | mayā sugupta-mantras tava niveditaḥ | atha yat te pratibhāti tat kuruṣva iti | atha
sañjīvakas tasya tadvajra-pāta-dāruṇam vacanam śrutvā moham upagataḥ | atha cetanām
labdhvā sa-vairāgyam idam āha—bho sādhu idam ucyate—

durjana-gamyā nāryaḥ prāyeṇāsnehavān bhavati rājā |
kṛpaṇānusāri ca dhanam megho giri-durga-varṣi ca ||301||
aham hi sammato rājño ya evam manyate kudhīḥ |
balivardaḥ sa vijñeyo viśāṇa-parivarjitaḥ ||302||
varam vanam varam bhaikṣam varam bhāropajivanam |
varam vyādhir manuṣyāṇām nādhikāreṇa sampadaḥ ||303||

tad yuktaṁ mayā kṛtam tad anena saha maitrī vihitā | uktaṁ ca—

yayor eva samam vittam yayor eva samam kulam |
tayor maitrī vivāhas ca na tu puṣṭa-vipuṣṭayoḥ ||304||

tathā ca—

mṛgā mṛgaiḥ saṅgam anuvrajanti
gāvaś ca gobhis turagās turagaiḥ |
mūrkhās ca mūrkhaiḥ sudhiyaḥ
sudhībhiḥ samāna-śīla-vyasanena sakhyam ||305||

tad yadi gatvā tam prasādayāmi, tathāpi na prasādam yāsyati | uktaṁ ca—

nimittam uddīśya hi yaḥ prakupyati
dhruvam sa tasyāpagame praśāmyati |
akāraṇa-dveṣa-paro hi yo bhavet
katham naras tam paritoṣayati ||306||

aho sādhu cedam ucyate—

bhaktānām upakāriṇām para-hita-vyāpāra-yuktātmanām
sevā-samvyavahāra-tattva-viduṣām droha-cyutānām api |
vyāpattiḥ skhalitāntareṣu niyatā siddhir bhaved vā na vā
tasmād ambupater ivāvani-pateḥ sevā sadā śankinī ||307||

tathā ca—

bhāva-snigdhair upakṛtam api dvesyatām yāti loke
sākṣād anyair apakṛtam api prītaye copayāti |
durgrāhyatvān nṛpati-manasām naika-bhāvāśrayāṇām
sevā-dharmaḥ parama-gahano yoginām apy agamyāḥ ||308||

tat parijñātām mayā mat-prasādam asahamānaiḥ samīpavartibhir eṣa piṅgalakaḥ prakopitaḥ |
tenāyaṁ mamādoṣasyāpy evaṁ vadati | uktāṁ ca—

prabhoḥ prasādam anyasya na sahanāha sevakāḥ |
sapatnya iva saṅkrudhāḥ sapatnyāḥ sukṛtair api ||309||

bhavati caivaṁ yad guṇavatsu samīpa-vartiṣu guṇa-hīnānām na prasādo bhavati | uktāṁ ca—

guṇavattara-pātreṇa chādyante guṇinām guṇāḥ |
rātrau dīpa-sikhā-kāntir na bhānāv udite sati ||310||

damanaka āha—bho mitra ! yady evaṁ tan nāsti te bhayam | prakopito'pi sa durjanais tava
vacana-racanayā prasādam yāsyati |

sa āha—bhoḥ ! na yuktaṁ uktāṁ bhavatā | laghūnām api durjanānām madhye vastuṁ na
śakyate | upāyāntaraṁ vidhāya te nūnaṁ ghnanti | uktāṁ ca—

bahavaḥ paṇḍitāḥ kṣudrāḥ sarve māyopajīvināḥ |
kuryuḥ kṛtyam akṛtyam vā uṣtre kākādayo yathā ||311||

damaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 11

madotkaṭa-simha-kathā

asti kasmimścid vanoddeṣe madotkaṭo nāma simhaḥ prativasa ti sma | tasya cānucarā anye
dvīpi-vāyasa-gomāyavaḥ santi | atha kadācit tair itas tato bhramadbhiḥ sārthād bhraṣṭaḥ
krathanako nāmoṣṭro dṛṣṭaḥ | atha simha āha—aho apūrvam idaṁ sattvam | taj jñāyatām kim
etat āraṇyakam grāmyam veti |

tac chrutvā vāyasa āha—bhoḥ svāmin ! grāmyo'yam uṣtra-nāmā jīva-viśeṣas tava bhojyaḥ | tad
vyāpādyatām |

simha āha—nāham grham āgataṁ hanmi | uktāṁ ca—

grham śatrum api prāptaṁ viśvastam akutobhayam |
yo hanyāt tasya pāpam syāc chatabrahmaṇaghātajam ||312||

tad abhaya-pradānam dattvā mat-sakāśam ānīyatām yenāsyāgama-kāraṇam pṛcchāmi |

athāsau sarvair api viśvāsyābhaya-pradānam dattvā madotkaṭa-sakāśam ānītaḥ
praṇamyopaviṣṭaś ca | tatas tasya pṛcchatas tenātma-vṛttāntaḥ sārtha-bhramāśa-samudbhavo

niveditaḥ | tataḥ simhenoktam—bhoḥ krathanaka ! mā tvaṁ grāmaṁ gatvā bhūyo'pi
bhārodvahana-kaṣṭha-bhāgī bhūyāḥ | tad atraivāraṇye nirviśaṅko marakata-sadṛśāni śaṣpāgrāṇi
bhakṣayan mayā saha sadaiva vasa | so'pi tathety uktvā teṣāṁ madhye vicaran na kuto'pi
bhayam iti sukhenāste |

tathānyedyur madotkaṣasya mahā-gajenāraṇya-cāriṇā saha yuddham abhavat | tatas tasya
danta-musala-prahārair vyathā sañjātā | vyathitaḥ katham api prāṇair na viyuktaḥ | atha
śarīrāsamarthyān na kutracit padam api calitum śaknoti | te sarve kākādayo'py aprabhutvena
kṣudhāviṣṭāḥ paraṁ duḥkham bhejuḥ |

atha tān simhaḥ prāha—bhoḥ ! anviṣyatām kutracit kimcit sattvaṁ yenāham etām api daśām
prāptas tad dhatvā yuṣmad-bhojanam sampādayāmi |

atha te catvāro'pi bhramitum ārabdhā yāvan na kimcit sattvaṁ paśyanti tāvad vāyasa-śṛgālau
parasparam mantrayataḥ | śṛgāla āha—bho vāyasa ! kim prabhūta-bhrāntena | ayam asmākaṁ
prabhoḥ krathanako viśvastas tiṣṭhati | tad enam hatvā prāṇa-yātrām kurmaḥ |

vāyasa āha—yuktam uktaṁ bhavatā | paraṁ svāminā tasyābhaya-pradānam dattam āste na
vadhyo'yam iti |

śṛgāla āha—bho vāyasa ! aham svāminam vijñāpya tathā kariṣye yathā svāmī vadham
kariṣyati | tat tiṣṭhantu bhavanto'traiva, yāvad aham grham gatvā prabhor ājñām grhītvā
cāgacchāmi |

evam abhidhāya satvaram simham uddiśya prasthitaḥ | atha simham āsādyedam āha—
svāmin ! samastam vanam bhrāntvā vayam āgatāḥ | na kimcit sattvam āsāditam | tat kim
kurmo vayam | samprati vayam bubhukṣayā padam ekam api pracalitum na śaknumaḥ |
devo'pi pathyāśi vartate | tad yadi devādeśo bhavati tat krathanaka-piṣitenādyā pathya-kriyā
kriyate |

atha simhas tasya tad dāruṇam vacanam ākarṇya sa-kopam idam āha—dhik pāpādharma !
yady evam bhūyo'pi vadasi | tatas tvām tat-kṣaṇam eva vadhiṣyāmi | tato mayā tasyābhayam
pradattam | tat katham vyāpādayāmi | uktaṁ ca—

na go-pradānam na mahī-pradānam
na cāna-dānam hi tathā pradhānam |
yathā vadantīha budhāḥ pradhānam
sarva-pradāneṣv abhaya-pradānam ||313||

tac chrutvā śṛgāla āha—svāmin yady abhayapradānam dattvā vadhaḥ kriyate tad eṣa doṣo
bhavati | punar yadi devapādānam bhaktyā sātmano jīvitavyam prayacchati tan na doṣaḥ |

tato yadi sa svayam evātmānam vadhāya niyojayati tad vadhyo'nyathāsmākaṁ madhyād
ekatamo vadhya iti yato devapādāḥ pathyāśinaḥ kṣunnirodhād antyām daśām yāsyanti |

tat kim etaiḥ prāṇair asmākaṁ ye svāmyarthe na yāsyanti | aparāṁ paścād apy asmābhir
vahni-praveśaḥ kāryo yadi svāmi-pādānāṁ kimcid anīṣṭaṁ bhaviṣyati | uktaṁ ca—

yasmin kule yaḥ puruṣaḥ pradhānaḥ
sa sarva-yatnaiḥ parirakṣaṇīyaḥ |
tasmin vinaṣṭe sva-kulaṁ vinaṣṭaṁ
na nābhi-bhaṅge hy arakā vahanti ||314||

tad ākarṇya madotkṛta āha—yady evaṁ tat kuruṣva yad rocate |

tac chrutvā sa satvaram gatvā tān āha—bhoḥ ! svāmino mahaty avasthā vartate | tat kim
paryatitena ? tena vinā ko'trāsmān rakṣayiṣyati ? tad gatvā tasya kṣud-rogāt para-lokaṁ
prasthitasyātma-śarīra-dānaṁ kurmo yena svāmi-prasādasya anṛṇatāṁ gacchāmaḥ | uktaṁ
ca—

āpadaṁ prāpnuyāt svāmī yasya bhṛtyasya paśyataḥ |
prāṇeṣu vidyamāneṣu sa bhṛtyo narakāṁ vrajet ||315||

tad-anantaram te sarve bāṣpa-pūrita-dṛṣo madotkṛtaṁ praṇamyopaviṣṭāḥ | tān dṛṣtvā
madotkṛta āha—bhoḥ ! prāptaṁ dṛṣṭaṁ vā kimcit sattvam |

atha teṣāṁ madhyāt kākaḥ provāca—svāmin ! vyaṁ tāvat sarvatra paryatitāḥ paraṁ na
kimcit sattvam āsāditaṁ dṛṣṭaṁ vā | tad adya mām bhakṣayitvā prāṇān dhārayatu svāmī, yena
devasyāśvāsanāṁ bhavati mama punaḥ svarga-prāptir iti | uktaṁ ca—

svāmy-arthe yas tyajet prāṇān bhṛtyo bhakti-samanvitaḥ |
sa paraṁ padam āpnoti jarā-maraṇa-varjitaṁ ||316||

tac chrutvā śṛgāla āha—bhoḥ ! svalpa-kāyo bhavān | tava bhakṣaṇāt svāminas tāvat prāṇa-
yātrā na bhavati | aparo doṣaś ca tāvat samutpadyate | uktaṁ ca—

kāka-māmsaṁ tathocchiṣṭaṁ stokaṁ tad api durbalam |
bhakṣitenāpi kim tena yena trptir na jāyate ||317||

tad darṣitā svāmi-bhaktir bhavatā gataṁ ca anṛṇyaṁ bhartṛ-piṇḍasya prāptaś cobhaya-loke
sādhu-vādaḥ | tad apasarāgrataḥ | ahaṁ svāmināṁ vijñāpayāmi | tathānuṣṭhite śṛgālaḥ
sādaram praṇamyopaviṣṭāḥ prāha—svāmin ! mām bhakṣayitvādyā prāṇa-yātrāṁ vidhāya
mamobhaya-loka-prāptiṁ kuru | uktaṁ ca—

svāmy-āyattāḥ sadā prāṇā bhṛtyānām arjitā dhanaiḥ |
yatas tato na doṣo'sti teṣāṁ grahaṇa-sambhavaḥ ||318||

atha tac chrutvā dvīpy āha—bhoḥ sādhuḥktaṁ bhavatā punar bhavān api svalpa-kāyaḥ sva-
jātis ca nakhāyudhatvād abhakṣya eva | uktaṁ ca—

nābhakṣyaṁ bhakṣayet prājñāḥ prāṇaiḥ kaṇṭha-gatair api |
viśeṣāt tad api stokam̐ loka-dvaya-vināśakam̐ ||319||

tad darsitam̐ tvayātmanaḥ kaulīnyam | atha vā sādhu cedam ucyate—

etad-artham̐ kulīnānām̐ nr̥pāḥ kurvanti saṅgraham |
ādi-madhyāvasāneṣu na te gacchanti vikriyām̐ ||320||

tad apasarāgrataḥ, yenāham̐ svāminam̐ vijñāpayāmi | tathānuṣṭhite dvīpī praṇamya
madotkaṭam̐ āha—svāmin ! kriyatām̐ adya mama prāṇaiḥ prāṇa-yātrā | dīyatām̐ akṣayo vāsaḥ
svarge | mama vistāryatām̐ kṣiti-tale prabhūtam̐ yaśaḥ | tan nātra vismayaḥ kāryaḥ | uktam̐
ca—

mṛtānām̐ svāminaḥ kārye bhṛtyānām̐ anuvartinām̐ |
bhavet svarge akṣayo vāsaḥ kīrtiś ca dharaṇī-tale ||321||

tac chrutvā krathanakaś cintayāmāsa—etais tāvat sarvair api śobhā-vākyāny uktāni na
caiko'pi svāminā vināśitaḥ | tad aham̐ api prāpta-kālam̐ vakṣyāmi citrakam̐ yena mad-vacanam̐
ete trayo'pi samarthayanti | iti niścītya provāca—bhoḥ satyam̐ uktam̐ bhavatā param̐ bhavān
api nakhāyudhaḥ | tat katham̐ bhavantaṁ svāmī bhakṣayati | uktam̐ ca—

manasāpi svajātyānām̐ yo'niṣṭāni pracintayet |
bhavanti tasya tāny eva iha loke paratra ca ||322||

tad apasarāgrataḥ, yenāham̐ svāminam̐ vijñāpayāmi | tathānuṣṭhite krathanako'gre sthitvā
praṇamyovāca—svāmin ! ete'bhakṣyās tava tan mama prāṇaiḥ prāṇa-yātrā vidhiyatām̐ yena
mamobhaya-loka-prāptir bhavati | uktam̐ ca—

na yajvāno'pi gacchanti tām̐ gatiṁ naiva yoginaḥ |
yām̐ yānti projjhita-prāṇāḥ svāmy-arthe sevakottamāḥ ||323||

evam abhihite tābhyām̐ śṛgāla-citrakābhyām̐ vidāritobhaya-kuṣiḥ krathanakaḥ prāṇān
atyākṣīt | tataś ca taiḥ kṣudra-pañḍitaiḥ sarvair bhakṣitaḥ |

ato'ham̐ bravīmi—[bahavaḥ paṇḍitāḥ kṣudrāḥ](#) iti |

—o)0(o--

tad bhadra, kṣudra-parivāro'yam̐ te rājā mayā samyag jātaḥ | satām̐ asevyam̐ ca | uktam̐ ca—

aśuddha-prakṛtau rājñi janatā nānurajyate |
yathā ḡdhra-samāsannaḥ kalahaṁsaḥ samācāret ||324||

tathā ca—

ḡdhrākāro'pi sevyāḥ syād dhamsākāraiḥ sabhāsadaḥ |
hamsākāro'pi santyājyo ḡdhrākāraiḥ sa tair nr̥pāḥ ||325||

tan nūnam mamopari kenacid durjanenāyaṁ prakopitaḥ, tenaivam vadati | athavā bhavaty
etat | uktaṁ ca—

mṛdunā salilena khanyamā
nānyavad dhr̥ṣyanti girer api sthalāni |
upajāpavidāṁ ca karṇa-jāpaiḥ
kim u cetāṁsi mṛdūni mānavānām ||326||

karṇa-viṣeṇa ca bhagnaḥ kim kim na karoti bālīṣo lokaḥ |
kṣapaṇakatām api dhatte pibati surām naraka-pālena ||327||

athavā sādhv idam ucyate—

pādāhato'pi dṛḍha-daṇḍa-samāhato'pi
yaṁ daṁṣṭrayā spr̥śati taṁ kila hanti sarpaḥ |
ko'py eṣa eva piśunogra-manuṣya-dharmaḥ
karṇe paraṁ spr̥śati hanti paraṁ samūlam ||328||

tathā ca—

aho khala-bhujaṅgasya viparīto vadha-kramaḥ |
karṇe lagati cānyasya prāṇair anyo viyujyate ||329||

tad evaṁ gate'pi kim kartavyam ity ahaṁ tvāṁ suhr̥d-bhāvāt pr̥cchāmi |

damanaka āha—tad-deśāntara-gamanam yujyate | naivam-vidhasya kusvāminaḥ sevām
vidhātum | uktaṁ ca—

guror apy avaliptasya kāryākāryam ajānataḥ |
utpatha-pratipannasya parityāgo vidhīyate ||330||

sañjīvaka āha—asmākam upari svāmini kupite gantum na śakyate, na cānyatra gatānām api
nirvṛtir bhavati | uktaṁ ca—

mahatām yo'parādhyena dūrastho'smīti nāsvaset |
dīrghau buddhimato bāhū tābhyām himsati himsakam ||331||

tad yuddham muktvā me nānyad asit śreyaskaram | uktaṁ ca—

na tām hi tīrthais tapasā ca lokān
svargaiṣiṇo dāna-śataiḥ suvṛttaiḥ |
kṣaṇena yān yānti raṇeṣu dhīrāḥ
prāṇān samujjhanti hi ye suśīlāḥ ||332||

mṛtaiḥ samprāpyate svargo jīvadbhīḥ kīrtir uttamā |

tad ubhāv api sūrāṇām guṇāv etau sudurlabhau ||333||

lalāṭa-deśe rudhiram sravat tu
sūrasya yasya praviśec ca vaktre |
tat somapānena samam bhavec ca
saṅgrāma-yajñe vidhivat pradīṣṭam ||334||

tathā ca—

homārthair vidhivat pradāna-vidhinā sad-vipra-vṛndārcanair
yajñair bhūri-sudakṣiṇaiḥ suvihitaiḥ samprāpyate yat phalam |
sat-tīrthāśrama-vāsa-homa-niyamais cāndrāyaṇādyaiḥ kṛtaiḥ
pumbhis tat-phalam āhave vinihitaiḥ samprāpyate tat-kṣaṇāt ||335||

tad ākarṇya damanakaś cintayāmāsa—yuddhāya kṛta-niścayo'yaṁ dṛśyate durātmā | tad yadi
kadācit tīkṣṇa-śṛgālābhyām svāminam prahariṣyati tan mahān anarthaḥ sampatsyate | tad
enam bhūyo'pi sva-buddhyā prabodhya tathā karomi, yathā deśāntara-gamanam karoti | āha
ca—bho mitra ! samyag abhīhitam bhavatā | param kaḥ svāmi-bhṛtyayoḥ saṅgrāmaḥ | uktam
ca—

balavantam ripum dṛṣṭvā kilātmānam pragopayet |
balavadbhis ca kartavyā śarac-candra-prakāśatā ||336||

anyac ca—

śator vikramam ajñātvā vairam ārabhate hi yaḥ |
sa parābhavam āpnoti samudraḥ tīṭṭibhād yathā ||337||

saṅjīvaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 12

ṭīṭṭibha-dampatī-kathā

kasmimścit samudraika-deśe ṭīṭṭibha-dampatī vasataḥ | tato gacchati kāla ṛtu-samayam āsādyā
ṭīṭṭibhī garbham ādhatta | āsanna-prasavā satī sā ṭīṭṭibham ūce—bhoḥ kānta ! mama prasava-
samayo vartate | tad vicintyatām kim api nirupadravam sthānam yena tatrāham aṇḍaka-
mokṣaṇam karomi |

ṭīṭṭibhaḥ prāha—bhadre ramyo'yaṁ samudra-pradeśaḥ | tad atraiva prasavaḥ kāryaḥ |

sā prāha—atra pūrṇimā-dine samudra-velā carati | sā matta-gajendrān api samākarṣati | tad
dūram anyatra kimcit sthānam anviśyatām |

tac chrutvā vihasya ṭīṭṭibha āha—bhadre na yuktam uktam bhavatyā | kā mātrā samudrasya
yā mama dūṣayiṣyati prasūtim | kim na śrutam bhavatyā—

baddhvāmbara-cara-mārgam vyapagata-dhūmam sadā mahad bhayadam |
manda-matiḥ kaḥ praviśati hutāśanam svecchayā manujaḥ ||338||
mattebha-kumbha-vidalana-kṛta-śramam suptam antaka-pratimam |
yama-loka-darśanecchuḥ siṃhaḥ bodhayati ko nāma ||339||
ko gatvā yama-sadanam svayam antakam ādiśaty ajāta-bhayaḥ |
prāṇān apahara matto yadi śaktiḥ kācid asti tava ||340||
prāleya-leśa-miśre maruti prābhātike ca vāti jaḍe |
guṇa-doṣa-jñāḥ puruṣo jalena kaḥ śitam apanayati ||341||

tasmād viśrabdhātraiva garbham muñca | uktam ca—

yaḥ parābhava-santrastaḥ sva-sthānam santyajen naraḥ |
tena cet putriṇī mātā tad vandhyā kena kathyate ||342||

tac chrutvā samudraś cintayām āsa—aho garvaḥ pakṣi-kīṭasyāsya | atha vā sādhv idam
ucyate—

utkṣipya tiṭṭibhaḥ pādāv āste bha gabhayād divaḥ |
sva-citta-kalpito garvaḥ kasya nātrāpi vidyate ||343||

tan mayāsya pramāṇam kutūhalād api draṣṭavyam | kim mamaiṣo'ṇḍāpahāre kṛte kariṣyati |
iti cintayitvā sthitaḥ | atha prasavānantaram prāṇayātrārtham gatāyāḥ tiṭṭibhyāḥ samudro
velāvyājenāṇḍāny apajahāra | athāyātā sā tiṭṭibhī prasavasthānam śūnyam avalokya pralapantī
tiṭṭibham ūce—bho mūrkhā ! kathitam āsīn mayā te yat samudravelayā aṇḍānām vināśo
bhaviṣyati tad dūratarām vrajāvaḥ param mūḍhatayāhamkāram āśritya mama vacanam na
karoṣi | athavā sādhv idam ucyate |

suhṛdām hitakāmānām na karotīha yo vacaḥ |
sa kūrma iva durbuddhiḥ kāṣṭhād bhraṣṭo vinaśyati ||344||

tiṭṭibha āha—katham etat ?

sābravīt—

kathā 13

kambu-grīvākhyā-kūrma-kathā

asti kasminścij jalāśaye kambu-grīvo nāma kacchapaḥ | tasya ca saṅkaṭa-vikaṭa-nāmnī mitre
haṁsa-jātīye parama-sneha-koṭim āśrite nityam eva saras-tīram āsādya tena sahāneka-devarṣi-
maharṣiṇām kathāḥ kṛtvāsta-maya-velāyām sva-nīdā-saṁśrayam kurutaḥ | atha gacchatā
kālenāvṛṣṭi-vaśāt saraḥ śanaiḥ śanaiḥ śoṣam agamat | tatas tad-duḥkha-duḥkhitau tāv
ūcatuḥ—bho mitra ! jambāla-śeṣam etat-saraḥ sañjātam | tat katham bhavān bhaviṣyātīti
vyākulatvam no hr̥di vartate |

tac chrutvā kambugrīva āha—bhoḥ, sāmpratam nāsty asmākam jīvitavyam jalābhāvāt |
tathāpy upāyaś cintyatām iti | uktam ca—

tyājyam na dhairyam vidhure'pi kāle
dhairyāt kadācid gatim āpnuyāt saḥ |
yathā samudre'pi ca pota-bhaṅge
sāmyātriko vāñchati tartum eva ||345||

aparam ca—

mitrārthe bāndhavārthe ca buddhimān yatate sadā |
jātāsv āpatsu yatnena jagādedam vaco manuḥ ||346||

tad ānīyatām kācid dṛḍha-rajjuḥ laghu-kāṣṭham vā | anviṣyatām ca prabhūta-jala-sanātham
saraḥ, yena mayā madhya-pradeśe dantair gṛhīte sati yuvām koṭi-bhāgayos tat-kāṣṭham mayā
sahitam saṅgrhya tat-saro nayathaḥ |

tāv ūcatuḥ—bho mitra ! evam kariṣyāvaḥ | param bhavatā mauna-vratena sthātavyam | no cet
tava kāṣṭhāt pāto bhaviṣyati |

tathānuṣṭhite gacchatā kambugrīveṇādhobhāga-vyavasthitam kimcit puram ālokitam | tatra ye
paurās te tathā nīyamānam vilokya savismayam idam ūcuḥ—aho cakrākāram kim api
pakṣibhyām niyate | paśyata paśyata |

atha teṣām kolāhalam ākarṇya kambugrīva āha—bhoḥ ! kim eṣa kolāhalaḥ ? iti vaktu-manā
ardhokte patitaḥ pauraiḥ khaṇḍaśaḥ kṛtās ca | ato'ham bravīmi—suhṛdām hita-kāmānām iti |
tathā ca—

anāgata-vidhātā ca pratyutpanna-matis tathā |
dvāv etau sukham edhete yad-bhaviṣyo vinaśyati ||347||

ṭiṭṭibha āha—katham etat ?

sābravīt—

kathā 14

anāgata-vidhātādi-matsya-traya-kathā

kasmimścij jalāsaye'nāgata-vidhātā pratyutpanna-matir yad-bhaviṣyaś ceti trayo matsyāḥ
santi | atha kadācit tam jalāsayam dṛṣṭvā gacchadbhir matsya-jīvibhir uktam—yad aho bahu-
matsyo'yaṁ hradaḥ | kadācid api nāsmābhir anveṣitaḥ | tad adya tāvad āhāra-vṛttiḥ sañjātā |
sandhyā-samayaś ca samvṛttaḥ | tataḥ prabhāte'trāgantavyam iti niścayaḥ |

atas teṣām tat-kuliśa-pātopamaṁ vacaḥ samākarnyānāgata-vidhātā sarvān matsyān āhūyedaṁ
ūce—aho, śrutam bhavadbhir yan matsya-jīvibhir abhihitam | tad rātrāv api gamyatām kiñcin
nikaṭam saraḥ | uktam ca—

aśaktair balinaḥ śatroḥ kartavyam prapalāyanam |
samśritavyo'thavā durgo nānyā teṣām gatiḥ bhavet ||348||

tan nūnam prabhāta-samaye matsya-jīvino'tra samāgamyā matsya-saṅkṣayam kariṣyanti | etan
mama manasi vartate | tan na yuktaṁ sāmpratam kṣaṇam apy atrāvasthātum | uktam ca—

vidyamānā gatiḥ yeṣām anyatrāpi sukhāvahā |
te na paśyanti vidvāṁso deha-bhaṅgam kula-kṣayam ||349||

tad ākarṇya pratyutpanna-matiḥ prāha—aho satyam abhihitam bhavatā | mamāpy abhiṣṭam
etat | tad anyatra gamyatām iti | uktam ca—

para-deśa-bhayāt bhītā bahu-māyā napumsakāḥ |
sva-deśe nidhanam yānti kākāḥ kāpuruṣā mṛgāḥ ||350||

yasyāsti sarvatra gatiḥ sa kasmāt
sva-deśa-rāgeṇa hi yāti nāsam |
tātasya kūpo'yam iti bruvāṇāḥ
kṣāra-jalam kāpuruṣāḥ pibanti ||351||

atha tat samākarnya proccair vihasya yad-bhaviṣyaḥ provāca—aho, na bhavadbhyām
mantritam samyag etad iti, yataḥ kiṁ vān-mātreṇāpi teṣām piṭṭ-paitāmahikam etat saras
tyaktum yujyate | yady āyuh-kṣayo'sti tad anyatra gatānām api mṛtyur bhaviṣyaty eva | uktam
ca—

araksitam tiṣṭhati daiva-raksitam
suraksitam daiva-hatam vinaśyati |
jīvaty anātho'pi vane visarjitaḥ
kṛta-prayatno'pi gr̥he na jīvati ||352||

tad ahaṁ na yāsyāmi bhavadbhyām ca yat pratibhāti tat kartavyam |

atha tasya tam niścayam jñātvānāgata-vidhātā pratyutpanna-matiś ca niṣkrānu saha
parijanena | atha prabhāte tair matsya-jīvibhir jālais taj jalāśayam āloḍya yad-bhaviṣyeṇa saha
tat-saro nirmatsyatām nītam | ato'haṁ bravīmi—anāgata-vidhātā ceti |

tac chrutvā ṭiṭṭibha āha—bhadre, kiṁ mām yadbhaviṣya-sadr̥ṣam sambhāvayasi | tat paśya me
buddhi-prabhāvam yāvad enaṁ duṣṭa-samudram sva-cañcvā śoṣayāmi |

ṭiṭṭibhy āha—aho kas te samudreṇa saha vigrahaḥ | tan na yuktaṁ asyopari kopaṁ kartum |
uktaṁ ca—

puṁsām asamarthānām upadravāyātmano bhavet kopaḥ |

piṭharam jvalad-atimātram nija-pārsvān eva dahatitarām ||353||

tathā ca—

aviditvātmanah śaktim parasya na samutsukaḥ |
gacchann abhimukho vahnau nāsam yāti pataṅgavat ||354||

ṭiṭṭibha āha—priye, mā maivam vada | yeṣām utsāha-śaktir bhavati te svalpā api gurūn
vikramante | uktaṁ ca—

viśeṣāt paripūrṇasya yāti śatror amarṣaṇah |
ābhimukhyam śaśānkasya yathādyāpi vidhantudaḥ ||355||

tathā ca—

pramāṇād adhikasyāpi gaṇḍa-śyāma-mada-cyuteḥ |
padaṁ mūrdhni samādhatte kesarī matta-dantinaḥ ||356||

tathā ca—

bālasyaṅpi raveḥ pādāḥ patanty upari bhūbhṛtām |
tejasā saha jātānām vayaḥ kutropayujyate ||357||

hastau sthūlataraḥ sa cāṅkuṣa-vaśaḥ kim hasti-mātro`nkuṣo
dīpe prajvalite praṇāsyati tamaḥ kim dīpa-mātram tamaḥ |
vajrenāpi hataḥ patanti girayaḥ kim vajra-mātro giris
tejo yasya virājate sa balavān sthūleṣu kaḥ pratyayaḥ ||358||

tad anayā cañcvāsya sakalam toyam śuṣka-sthalatām nayāmi |

ṭiṭṭibhy āha—bhoḥ kānta ! yatra jāhnavī nava-nadī-śatāni gṛhītvā nityam eva praviśati, tathā
sindhuś ca | tat katham tvam aṣṭādaśa-nadī-śataiḥ pūryamāṇam tam vipruṣa-vāhinyā cañcvā
śoṣayīsyasi ? tat kim aśraddho yenoktena |

ṭiṭṭibha āha—priye !

anirvedaḥ śriyo mūlam cañcur me loha-sannibhā |
aho-rātrāṇi dīrghāṇi samudraḥ kim na śuṣyati ||359||
duradhigamaḥ para-bhāgo yāvat puruṣeṇa pauraṣam na kṛtam |
jayati tulām adhirūḍho bhāsvān api jalada-pāṭalāni ||360||

ṭiṭṭibhy āha—yadi tvayāvaśyam samudreṇa saha vigrahānuṣṭhānam kāryam | tad anyān api
vihaṅgamān āhūya suhrj-jana-sahita evam samācara | uktaṁ ca—

bahūnām apy asārāṇām samvāyo hi durjayaḥ |
tṛṅnair āveṣṭyate rajjur yathā nāgo`pi baddhyate ||361||

tathā ca—

caṭakākāṣṭha-kūṭena makṣikā-dardurais tathā |

mahājana-virodhena kuñjaraḥ pralayaṁ gataḥ ||362||

tiṭṭibha āha—katham etat ?

sā prāha—

kathā 15

kuñjara-caṭaka-dampatī-kathā

kasmimścid vanoddeśe caṭaka-dampatī tamāla-taru-kṛta-nilayau prativasataḥ sma | atha tayor
gacchata kālena santatir abhavat | anyasminn ahani pramatto vana-gajaḥ kaścit tam tamāla-
vṛkṣaṁ gharmārtaś chāyārthī samāśritaḥ | tato madotkarṣāt tām tasya śākhāṁ caṭakāśritāṁ
puṣkarāgreṇākṛṣya babhañja | tasyā bhaṅgena caṭakāṅḍāni sarvāṇi viśirṇāni | āyuh-śeṣatayā ca
caṭakau katham api prāṇair na viyuktau |

atha caṭakā sāṅḍa-bhaṅgābhibhūtā pralāpān kurvāṇā na kiñcit sukham āsasāda | atrāntare
tasyās tām pralāpān śrutvā kāṣṭha-kūṭo nāma pakṣī tasyāḥ parama-suhṛt-tad-duḥkha-
duḥkhito'bhyetya tām uvāca—bhagavati ! kim vṛthā pralāpena | uktam ca—

naṣtam mṛtam atikrāntam nānuśocanti paṇḍitāḥ |
paṇḍitānām ca mūrkhānām viśeṣo'yaṁ yataḥ smṛtaḥ ||363||

tathā ca—

aśocyāniha bhūtāni yo mūdhas tāni śocati |
tad-duḥkhāl labhate duḥkham dvāv anarthau niṣevate ||364||

anyac ca—

śleṣmāśru bāndhavair muktaṁ preto bhūṅkte yato'vaśaḥ |
tasmān na roditavyaṁ hi kriyāḥ kāryās ca śaktiḥ ||365||

caṭakā prāha—astv etat | paraṁ duṣṭa-gajena madān mama santāna-kṣayaḥ kṛtaḥ | tad yadi
mama tvaṁ suhṛt-satyas tad asya gajāpasadasya ko'pi vadhopāyaś cintyatām |
yasyānuṣṭhānena me santati-nāśa-duḥkham apasarati | uktam ca—

āpadi yenopakṛtaṁ yena ca hasitaṁ daśāsu viśamāsu |
upakṛtya tayor ubhayoḥ punar api jātam naraṁ manye ||366||

kāṣṭha-kūṭa āha—bhagavati, satyam abhihitam bhavatyā | uktam ca—

sa suhṛd-vyasane yaḥ syād anya-jāty-udbhavo'pi san |
vṛddhau sarvo'pi mitraṁ syāt sarveṣāṁ eva dehinām ||367||
sa suhṛd-vyasane yaḥ syāt sa putro yas tu bhaktimān |
sa bhṛtyo yo vidheyajñāḥ sā bhāryā yatra nirvṛtiḥ ||368||

tat paśya me buddhi-prabhāvam | param mamāpi suhr̥d-bhūtā vīṇāravā nāma makṣikāsti | tat
tām āhūyāgacchāmi, yena sa durātmā duṣṭa-gajo badhyate |

athāsau caṭakayā saha makṣikām āsādyā provāca—bhadre, mameṣṭeyam caṭakā kenacid
duṣṭa-gajena parābhūtāṇḍa-sphoṭanena | tat tasya vadhopāyam anutiṣṭhato me sāhāyām
kartum arhasi |

makṣikāpy āha—bhadra ! kim ucyate'tra viṣaye | uktam ca—

punaḥ pratyupakārāya mitrāṇām kriyate priyam |
yat punar mitra-mitrasya kāryam mitrair na kim kṛtam ||369||

satyam etat | param mamāpi bheko meghanādo nāma mitram tiṣṭhati | tam apy āhūya
yathocitam kurmaḥ | uktam ca—

hitaiḥ sādhu-samācāraiḥ śāstrajñair mati-sālibhiḥ |
kathañcin na vikalpante vidvadbhiś cintitā nayāḥ ||370||

atha te trayo'pi gatvā meghanādasyāgre samastam vṛttāntam nivedya tasthuḥ | atha sa
provāca—kiyan mātro'sau varāko gajo mahājanasya kupitasyāgre | tan madīyo mantraḥ
kartavyaḥ | makṣike, tvam gatvā madhyāhna-samaye tasya madoddhatasya gajasya karṇe vīṇā-
rava-sadrśam śabdaṁ kuru | yena śravaṇa-sukha-lālaso nimīlita-nayano bhavati | tataś ca
kāṣṭha-kūṭa-cañcvā sphoṭita-nayano'ndhībhūtas tṛṣārto mama garta-taṭāśritasya saparikarasya
śabdaṁ śrutvā jalāśayam matvā samabhyeti | tato gartam āsādyā paṭiṣyati pañcatvam yāsyati
ceti | evam samavāyaḥ kartavyo yathā vaira-sādhanam bhavati |

atha tathānuṣṭhite sa matta-gajo makṣikā-geya-sukhān nimīlita-netraḥ kāṣṭha-kūṭa-hṛta-
cakṣur madhyāhna-samaye bhrāmyan maṇḍūka-śabdānusārī gacchan mahatīm gartam āsādyā
patito mṛtaś ca | ato'ham bravīmi—caṭakā kāṣṭha-kūṭena iti |

ṭiṭṭibha āha—bhadre, evam bhavatu | suhr̥d-varga-samudāyena saha samudram śoṣayiṣyāmi |
iti niścitya baka-sārasa-mayūrādīn samāhūya provāca—bhoḥ parābhūto'ham
samudreṇāṇḍakāpahareṇa | tac cintyatām asya śoṣaṇopāyaḥ |

te sammantrya procuḥ—āśaktā vayam samudra-śoṣaṇe | tat kim vṛthā prayāsenā | uktam ca—

abalāḥ pronnatam śatrum yo yāti mada-mohitaḥ |
yuddhārtham sa nivarteta śirṇa-danto yathā gajaḥ ||371||

tad asmākam svāmī vainateyo'sti | tasmai sarvam etat-paribhava-sthānam nivedyatām, yena
svajāti-paribhava-kupito vairānṛnyam gacchati | athavātrāvalepam kariṣyati tathāpi nāsti vo
duḥkham | uktam ca—

suhṛdi nirantara-racite guṇavati bhṛtye'nuvartini kalatre |

svāmini śakti-samete nivedya duḥkhaṁ sukhī bhavati ||372||

tad yāmo vinateya-sakāśaṁ yato'sāv asmākaṁ svāmī |

tathānuṣṭhite sarve te pakṣiṇo viṣaṇṇa-vadanā bāṣpa-pūrita-dṛśo vinateya-sakāśaṁ āsādyā
karuṇa-svareṇa phūtkartum ārabdhāḥ—aho ! abrahmaṇyam abrahmaṇyam ! adhunā
sadācārasya tiṭṭibhasya bhavati nāthe sati samudreṇāṇḍāny apahr̥tāni tat-pranaṣṭam adhunā
pakṣi-kulam | anye'pi svecchayā samudreṇa vyāpādiṣyante | uktam ca—

kva kasya karma samvīkṣya karoty anyo'pi garhitam |
gatānugatiko loko na lokaḥ pāramārthikaḥ ||373||
cātu-taskara-durvr̥ttais tathā sāhasikādibhiḥ |
pīḍyamānāḥ prajā rakṣyāḥ kaṭucchadmādibhis tathā ||374||
prajānām dharma-ṣaḍ-bhāgo rājño bhavati rakṣituḥ |
adharmād api ṣaḍ-bhāgo jāyate yo na rakṣati ||375||
prajā-pīḍana-santāpāt samudbhūto hutāśanaḥ |
rājñaḥ śriyam kulam prāṇān nādagdhvā vinivartate ||376||
rājā bandhur abandhūnām rājā cakṣur acakṣuṣām |
rājā pitā ca mātā ca sarveṣām nyāya-vartinām ||377||
phalārthī pārthivo lokān pālayeḍ yatnam āsthitaḥ |
dāna-mānādi-toyena mālākāro'ṅkurān iva ||378||
yathā bījānkuraḥ sūkṣmaḥ pratnenābhirakṣitaḥ |
phala-prado bhavet kāle tadval lokaḥ surakṣitaḥ ||379||
hiraṇya-dhānya-ratnāni yānāni vividhāni ca |
tathānyad api yat kiñcit prajābhyaḥ syān nṛpasya tat ||380||

athaivaṁ garuḍaḥ samākarnya tad-duḥkha-duḥkhitaḥ kopāviṣṭaś ca vyacintayat—aho !
satyam uktam etaḥ pakṣibhiḥ | tad adya gatvā taṁ samudraṁ śoṣayāmaḥ |

evam cintayatas tasya viṣṇu-dūtaḥ samāgatyaḥa—bho garutman ! bhagavatā nārāyaṇenāhaṁ
tava pārśve preṣitaḥ | deva-kāryāya bhagavān amarāvatyām yāsyatīti | tat satvaram
āgamyatām |

tac chrutvā garuḍaḥ sābhimānaṁ prāha—bho dūta ! kiṁ mayā kubhṛtyena bhagavān
kariṣyati | tad gatvā taṁ vada yad anyo bhṛtyo vāhanāyāsmat-sthāne kriyatām | madīyo
namaskāro vācyo bhagavataḥ | uktam ca—

yo na vetti guṇān yasya na taṁ seveta paṇḍitaḥ |
na hi tasmāt phalaṁ kiñcit sukr̥ṣṭād uṣarād iva ||381||

dūta āha—bho vinateya ! kadācid api bhagavantam prati tvayā naitad abhihitam idṛk | tat
kathaya, kiṁ te bhagavatāpamāna-sthānaṁ kṛtam ?

garuḍa āha—bhagavad-āśraya-bhūtena samudreṅśmaṭ ṭiṭṭibhāṅḍāny apahr̥tāni | tad yadi nigrahaṃ na karoti tad ahaṃ bhagavato na bhṛtya ity eṣa niścayas tvayā vācyah | tad drutataram gatvā bhavatā bhagavataḥ samīpe vaktavyam |

atha dūta-mukhena praṇaya-kupitam vainateyaṃ vijñāya sammāna-puraḥsaram tam ānayāmi | uktam ca—

bhaktaṃ śaktaṃ kulīnaṃ ca na bhṛtyam avamānayet |
putraḥ lālayen nityaṃ ya icchech chriyam ātmanaḥ ||382||

anyac ca—

rājā tuṣṭo'pi bhṛtyānām artha-mātraṃ prayacchati |
te tu sammānitās tasya prāṇair apy upakurvate ||383||

ity evaṃ sampradhārya rukma-pure vainateya-sakāśaṃ satvaram agamat | vainateyo'pi gr̥hāgataṃ bhagavantam avalokya trapādhomukhaḥ praṇamyovāca—bhagavan ! tvad-āśrayonmattena samudreṅ mama bhṛtyāsyāṅḍāny apahr̥tya mamāpamāno vihitaḥ | paraṃ bhagaval-lajjayā mayā vilambitam | no ced enam ahaṃ sthalāntaram adyaiva nayāmi | yataḥ svāmi-bhayāc chravaṇo'pi prahāro na dīyate | uktam ca—

yena syāl laghutā vātha pīḍā citte prabhoḥ kvacit |
prāṇa-tyāge'pi tat karma na kuryāt kula-sevakaḥ ||384||

tac chrutvā bhagavān āha—bho vainateya ! satyam abhilitam bhavatā | uktam ca—

bhṛtyāparādhajo daṇḍaḥ svāmino jāyate yataḥ |
tena lajjāpi tasyotthā na bhṛtyasya tathā punaḥ ||385||

tad āgaccha yenāṅḍāni samudrād ādāya ṭiṭṭibhaṃ sambhāvayāvaḥ | amarāvatiṃ ca gacchāvaḥ |

tathānuṣṭhite samudro bhagavatā nirbhartsyāgneyaṃ śaraṃ sandhyāyābhilitaḥ—bho durātman ! dīyantāṃ ṭiṭṭibhāṅḍāni | no cet sthalatāṃ tvāṃ nayāmi |

tataḥ samudreṅ sa-bhayena ṭiṭṭibhāṅḍāni tāni pradattāni | ṭiṭṭibhenāpi bhāryāyai samarpitāni | ato'haṃ bravīmi—śātror balam avijñāya iti | tasmāt puruṣeṇodyamo na tyājyaḥ |

tad ākarṇya sañjīvakas tam eva bhūyo'pi papraccha—bho mitra ! katham jñeyo mayāsau duṣṭa-buddhir iti | iyantāṃ kalam yāvad uttarottara-snehena prasādena cāhaṃ dṛṣṭaḥ | na kadācit tad-vikṛtir dṛṣṭā | tat kathyatāṃ yenāham ātma-rakṣārthaṃ tad-vadhāyodyamaṃ karomi |

damanaka āha—bhadra, kim atra jñeyam ? eṣa te pratyayaḥ | yadi rakta-netras triśikhāṃ bhrūkuṭim dadhānaḥ sṛkkaṇī parilelihan tvāṃ dṛṣṭvā bhavati, tad duṣṭa-buddhiḥ | anyathā suprasādaś ceti | tad ājñāpaya mām | svāśrayaṃ prati gacchāmi | tvayā ca yathāyaṃ mantra-

bhedo na bhavati tathā kāryam | yadi niśāmukhaṁ prāpya gantum śaknoṣi tad-deśa-tyāgaḥ
kāryaḥ | yataḥ—

tyajed ekaṁ kulasyārthe grāmasyārthe kulam tyajet |
grāmaṁ janapadasyārthe svātmārthe pṛthivīm tyajet ||386||
āpad-arthe dhanam rakṣed dārān rakṣed dhanair api |
ātmānam satatam rakṣed dārair api dhanair api ||387||

balavatābhibhūtasya videśa-gamaṁ tad-anupraveśo vā nītiḥ | tad-deśa-tyāgaḥ kāryaḥ |
athavātmā sāmādibhir upāyair ābharakṣaṇīyaḥ | uktaṁ ca—

api putra-kalatrair vā prāṇān rakṣeta paṇḍitaḥ |
vidyamānair yatas taiḥ syāt sarvaṁ bhūyo'pi dehinām ||388||

tathā ca—

yena kenāpy upāyena śubhenāpy aśubhena vā |
uddhared dīnam ātmānam samartho dharmam ācaret ||389||
yo māyāṁ kurute mūḍhaḥ prāṇa-tyāge dhanādiṣu |
tasya prāṇāḥ praṇāsyanti tair naṣṭair naṣṭam eva tat ||390||

evam abhidhāya damanakaḥ karaṭaka-sakāśam agamat | karaṭako'pi tam āyāntam dṛṣṭvā
provāca—bhadra ! kiṁ kṛtaṁ tatrābhavatā ?

damanaka āha—mayā tāvan nīti-bīja-nirvāpanam kṛtam | parato daiva-vihitāyattam | uktaṁ
ca—

parānmukhe'pi daive'tra kṛtyam kāryam vipaścitā |
ātma-doṣa-vināśāya sva-citta-stambhanāya ca ||391||

tathā ca—

udyoginam puruṣa-simham upaiti lakṣmīr
daivena deyam iti kāpuruṣā vadanti |
daivam nihatya kuru pauruṣam ātma-śaktyā
yatne kṛte yadi na sidhyati ko'tra doṣaḥ ||392||

karaṭaka āha—tat kathaya kīdrk tvayā nīti-bījam nirvāpitam |

so'bravīt—mayānyonyam tābhyām mithyā-prajalpena bhedas tathā vihito yathā bhūyo'pi
mantrayantāv eka-sthāna-sthitau na drakṣyasi |

karaṭaka āha—aho, na yuktaṁ bhavatā vihitaṁ yat parasparam tau snehādra-hṛdayau
sukhāśrayau kopa-sāgare prakṣiptau | uktaṁ ca—

aviruddham sukha-stham yo duḥkha-mārgē niyojayet |
janma-janmāntare duḥkhī sa naraḥ syād asaṁśayam ||393||

aparaṁ tvaṁ yad bheda-mātreṇāpi hr̥ṣṭas tad apy ayuktam, yataḥ sarvato'pi jano virūpa-
karaṇe samartho bhavati nopakartum | uktam ca—

ghāṭayitum eva nīcaḥ para-kāryaṁ vetti na prasādayitum |
pātayitum asti śaktir vāyor vṛkṣaṁ na connamitum ||394||

damanaka āha—anabhijño bhavān nīti-śāstrasya, tenaitad bravīṣi | uktam ca yataḥ—

jāta-mātraṁ na yaḥ śatruṁ vyādhiṁ ca praśamaṁ nayet |
mahā-balo'pi tenaiva vṛddhiṁ prāpya sa hanyate ||395||

tac-chatru-bhūto'yam asmākaṁ mantri-padāharaṇāt | uktam ca—

pitṛ-paitāmahaṁ sthānaṁ yo yasyātra jigīṣate |
sa tasya saha jaḥ śatruṁ ucchedyo'pi priye sthitaḥ ||396||

tan mayā sa udāsīnatayā samānīto'bhaya-pradānena yāvat tāvad aham api tena sācivyāt
pracāvitaḥ | athavā sādhu idam ucyate—

dadyāt sādhu yadi nija-pade durjanāya praveśaṁ
tan-nāśāya prabhavati tato vāñchamaṇaḥ svayaṁ saḥ |
tasmād deyo vipula-matibhir nāvakāśo'dhamānāṁ
jārāpi syād gṛha-patir iti śrūyate vākyato'tra ||397||

tena mayā tasyopari vadhopāya eva viracyate | deśa-tyāgāya vā bhaviṣyati | tac ca tvāṁ
muktvānyo na jñāsyati | tad uktam etat te svārthāyānuṣṭhitam | uktam ca—

nistrimśaṁ hṛdayaṁ kṛtvā vāṇim ikṣu-rasopāmām |
vikalpo'tra na kartavyo hanyāt tatrāpakāriṇam ||398||

aparaṁ mṛto'py asmākaṁ bhojyo bhaviṣyati | tad ekaṁ tāvad vara-sādhanam | aparaṁ
sācivyaṁ ca bhaviṣyati trptiś ceti | tad-guṇa-traye'sminn upasthite kasmān māṁ dūṣayasi
tvaṁ jāḍya-bhāvāt | uktam ca—

parasya pīdanaṁ kurvan svārtha-siddhiṁ ca paṇḍitaḥ |
mūḍha-buddhir na bhakṣeta vane caturako yathā ||399||

karāṭaka āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 16

vajra-damṣṭra-nāma-simha-kathā

asti kasminścid vanoddeśe vajra-damṣṭro nāma simhaḥ | tasya caturaka-kravayamukha-
nāmānau śṛgāla-vṛkau bhṛtya-bhūtau sadaivānugatau tatraiva vane prativasataḥ | athānya-dine
simhena kadācid āsanna-prasavā prasava-vedanayā sva-yūthād bhraṣṭoṣṭry upaviṣṭā
kasminścid vana-gahane samāsādītā | atha tām vyāpādyā yāvad udaram sphoṭayati, tāvaj jīvan
laghu-dāseraka-śīsur niṣkrāntaḥ | simho'pi dāserakyāḥ piśitena saporivāraḥ parām tṛptim
upāgataḥ | param snehād bāla-dāsekam tyaktam gṛham ānīyadam uvāca—bhadra, na te'sti
mṛtyor bhayam matto nānyasmād api | tataḥ svecchayātra vane bhrāmyatām iti | yatas te
śaṅku-sadṛśau karṇau | tataḥ śaṅkukarṇo nāma bhaviṣyati |

evam anuṣṭhite catvāro'pi na eka-sthāne vihāriṇaḥ parasparam aneka-prakāra-goṣṭhī-sukham
anubhavantas tiṣṭhanti | śaṅkukarṇo'pi yauvana-padavīm ārūḍhaḥ kṣaṇam api na tam simham
muñcati |

atha kadācid vajra-damṣṭrasya kenacid vanyena matta-gajena saha yuddham abhavat | tena
mada-vīryāt sa danta-prahārais tathā kṣata-śarīro vihito yathā pracalituṃ na śaknoti | tadā
kṣut-kṣāma-kaṅṭhas tām provāca—bhoḥ ! anviṣyatām kiñcit sattvam yenāham evam sthito'pi
tam vyāpādyātmano yuṣmākam ca kṣut-praṇāśam karomi |

tac chrutvā te trayo'pi vane sandhyā-kālam yāvad bhrāntāḥ, param na kiñcit sattvam
āsāditam | atha caturakaś cintayāmāsa—yadi śaṅkukarṇo'yam vyāpādyeta tataḥ sarveṣām
katicid dināni tṛptir bhavati | param nainam svāmī mitratvād āśraya-samāśritatvāc ca
vināśayīṣyati | athavā buddhi-prabhāveṇa svāminam pratibodhya tathā kariṣye yathā
vyāpādayīṣyati | uktam ca—

avadhyam vāthavāgamyam akṛtyam nāsti kimcana |
loke buddhimatām atra tasmāt tām yojayāmy aham ||400||

evam vicintya śaṅkukarṇam idam āha—bhoḥ śaṅkukarṇa ! svāmī tāvat pathyam vinā
kṣudhayā paripīḍyate | svāmīya-bhāvād asmākam api dhruvam vināśa eva | tato vākyam kiñcit
svāmy-arthe vadiṣyāmi | tac chrūyatām |

śaṅkukarṇa āha—bhoḥ śīghram nivedyatām, yena te vacanam śīghram nirvikalpaṃ karomi |
aparam svāminohite kṛte mayā sukṛta-śatam kṛtam bhaviṣyati |

atha caturaka āha—bho bhadra ! ātma-śarīram dviguṇa-lābhena svāmine prayaccha, yena te
dviguṇam śarīram bhavati | svāminah punaḥ prāṇa-yātrā bhavati |

tad ākarṇya śaṅkukarṇaḥ prāha—bhadra ! yady evam tan mādiya-prayojanam etad ucyatām |
svāmy-arthaḥ kriyatām iti | param atra dharmah pratibhūḥ iti |

te vicintya sarve simha-sakāśam ājagmuḥ | tataś caturaka āha—deva ! na kiñcit sattvam
prāptam | bhagavān ādityo'py astam gataḥ | tad yadi svāmī dviguṇam śarīram prayacchati |
tataḥ śaṅkukarṇo'yam dviguṇa-vṛddhyā sva-śarīram prayacchati dharmā-pratibhuvā |

simha āha—bhoḥ, yady evaṁ tat sundaratarāma | vyavahārasya dharmāḥ pratibhūḥ
kriyatāṁ iti |

atha simha-vacanānantarāma vṛka-śṛgālābhyāṁ vidāritobhaya-kuṣiḥ śaṅkukarṇāḥ pañcatvaṁ
upāgataḥ |

atha vajra-daṁṣṭraś caturakāma āha—bhoś caturaka ! yāvad ahaṁ nadīm gatvā snānaṁ
devatārcana-vidhīm kṛtvāgacchāmi, tāvat tvayātrāpamattena bhāvyaṁ ity uktvā nadyāṁ
gataḥ |

atha tasmin gate caturakāś cintayāmāsa—kathāṁ mamaikākinō bhojyo'yam uṣṭro bhaviṣyati
iti vicintya kravyamukhaṁ āha—bhoḥ kravyamukha ! kṣudhālur bhavān | tad yāvad asau
svāmī nāgacchati, tāvat tvam asyoṣṭrasya māṁsaṁ bhakṣaya | ahaṁ tvāṁ svāmino nirdoṣāṁ
pratipādayiṣyāmi |

so'pi tac chrutvā yāvat kiñcin māṁsaṁ āsvādayati tāvac caturakeṇoktam—bhoḥ
kravyamukha ! samāgacchati svāmī | tat tyaktvainaṁ dūre tiṣṭha, yenāsyā bhakṣaṇāṁ na
vikalpayati |

tathānuṣṭhite simhaḥ samāyāto yāvad uṣṭraṁ paśyati tāvad riktīkṛta-hṛdayo dāserakaḥ | tato
bhṛkūṭīm kṛtvā paruṣatarāma āha—aho kenaiṣa uṣṭra ucchiṣṭatāṁ nīto, yena tam api
vyāpādayāmi |

evaṁ abhihite kravyamukhaś caturaka-mukhaṁ avalokayati | atha caturako vihasyovāca—
bhoḥ ! māṁ anādṛtya piṣitam bhakṣayitvādhunā maṁ-mukhaṁ avalokayasi | tad-āsvādayāsyā
durṇaya-taroḥ phalam iti |

tad ākarṇya kravyamukho jīva-nāśa-bhayād dūra-deśāṁ gataḥ | etasmin antare tena mārgēṇa
dāseraka-sārtho bhārākrāntaḥ samāyātaḥ | tasyāgresaroṣṭrasya kaṇṭhe mahatī ghaṇṭā baddhā |
tasyāḥ śabdaṁ durato'py ākarṇya simho jambukāma āha—bhadra, jñāyatāṁ kim eṣa raudraḥ
śabdaḥ śrūyate'sruta-pūrvāḥ ?

tac chrutvā, caturakaḥ kiñcid vanāntarāṁ gatvā satvaram abhyupetya provāca—svāmin !
gamyatāṁ gamyatāṁ yadi śaknoṣi gantum |

so'bravīt—bhadra, kim evaṁ māṁ vyākulayasi | tat kathaya kim etat ?

iti caturaka āha—svāmin, eṣa dharmarājas tavopari kupitaḥ | yad anenākāle dāserako'yāṁ
madiyo vyāpāditaḥ | tat sahasra-guṇam uṣṭraṁ asya sakāśād grahiṣyāmi | iti niścitya bṛhan-
mānaṁ ādāyāgresarasyoṣṭrasya grīvāyāṁ ghaṇṭāṁ baddhvā badhya-dāseraka-saktān api piṭṛ-
pitāmahān ādāya vaira-niryātanārtham āyāta eva |

simho'pi tac chrutvā sarvato dūrād evāvalokya mṛtam uṣṭraṁ parityajya prāṇa-bhayāt
praṇaṣṭaḥ | caturako'pi śanaiḥ śanais tasyoṣṭrasya māṁsaṁ bhakṣayāmāsa | ato'haṁ bravīmi—
parasaya pīdanāṁ kurvan (399) iti |

atha damanake gate sañjivakaś cintayāmāsa—aho kim etan mayā kṛtam ? yac chaspādo’pi māmsāsītas tasyānugaḥ sañvṛttaḥ | athavā sādhv idam ucyate—

agamyāni pumān yāti yo’sevyāms ca niṣevate |
sa mṛtyum upagrṇāti garbham aśvatarī yathā ||401||

tat kim karomi ? kva gacchāmi ? katham me śāntir bhaviṣyati ? athavā tam eva piṅgalakam gacchāmi | kadācin mām śaraṇāgatam rakṣati | prāṇair na viyojayati | yata uktam ca—

dharmārtham yatatām apiha vipado devād yadi syuḥ kvacit
tat tāsām upaśāntaye sumatibhiḥ kāryo viśeṣān nayāḥ |
loke khyātim upāgatātra sakale lokoktir eṣā yato
dagdhānām kila vahninā hita-karaḥ seko’pi tasyodbhavaḥ ||402||

tathā ca—

loke’thavā tanu-bhṛtām nija-karma-pākam
nityam samāśritavatām suhita-kriyāṇām |
bhāvārjitam śubham athāpy aśubham nikāmam
yad bhāvi tad bhavati nātra vicāra-hetuḥ ||403||

aparam cānyatra gatasypī me kasyacid duṣṭa-sattvasya māmsāsīnaḥ sakāśān mṛtyur bhaviṣyati | tad varam simhāt | uktam ca—

mahadbhiḥ spardhamānasya vipad eva garīyasī |
danta-bhaṅge’pi nāgānām ślāghyo giri-vidāraṇe ||404||

tathā ca—

mahato’pi kṣayam labdhvā ślāghyam nīco’pi gacchati |
dānārthī madhupo yadvad gaja-karṇa-samāhataḥ ||405||

evam niścitya sa sthalita-gatim mandam gatvā simhāśrayam paśyann apaṭhat—aho, sādhv idam ucyate—

antar-līna-bhujaṅgamam gṛham ivāntaḥsthogra-simham vanam
grāhākīrṇam ivābhirāma-kamala-cchāyā-sanātham saraḥ |
kālenārya-janāpavāda-piśunaiḥ kṣudrair anāryaiḥ śritam
duḥkhena pravigāhyate sa-cakitam rājñām manaḥ sāmayaḥ ||406||

evam paṭhan damanakoktākāram piṅgalakam dṛṣṭvā pracakitaḥ sañvṛta-śarīro dūratarām praṇāma-kṛtim vināpy upaviṣṭaḥ | piṅgalako’pi tathāvidham tam vilokya damanaka-vākyam śraddadhānaḥ kopāt tasyopari papāta |

atha sañjivakaḥ khara-nakha-vikartita-prṣṭhaḥ śṛṅgābhyām tad-udaram ullikhya katham api tasmād apetaḥ śṛṅgābhyām hantum icchan yuddhāyāvasthitaḥ | atha dvāv api tau puspita-

palāsa-pratimau paraspara-vadha-kānksīṇau dr̥ṣṭvā karaṭako damanakam āha—bho mūḍha-
mate ! anayor virodham vitanvatā tvayā sādhu na kṛtam | na ca tvaṁ nīti-tattvaṁ vetsi |
nītividbhir uktaṁ ca—

kāryāṇy uttama-daṇḍa-sāhasa-phalāny āyāsa-sādhyāni ye
prītyā saṁśamayanti nīti-kuśalāḥ sāmnaiva te mantriṇaḥ |
niḥsārālpa-phalāni ye tv avidhinā vāñchanti daṇḍodyamais
teṣāṁ durnaya-ceṣṭitair narapater āropyate śrīs tulām ||407||

tad yadi svāmy-abhighāto bhaviṣyati tat kiṁ tvadiya-mantra-buddhyā kriyate | atha sañjivako
na badhyate tathāpy abhavyam | yataḥ prāṇa-sandehāt tasya ca vadhaḥ | tan mūḍha ! kathaṁ
tvaṁ mantri-padam abhilaṣasi | sāma-siddhiṁ na vetsi | tad vṛthā manoratho'yam te
daṇḍaruceḥ | uktaṁ ca—

sāmādi-daṇḍa-paryanto nayaḥ proktaḥ svayambhuvā |
teṣāṁ daṇḍas tu pāpīyāṁs taṁ paścād viniyojayet ||408||

tathā ca—

sāmnaiva yatra siddhir na tatra daṇḍo budhena viniyojyaḥ |
pittaṁ yadi śarkarayā śāmyati ko'rthaḥ paṭolena ||409||

tathā ca—

ādau sāma prayoktavyaṁ puruṣeṇa vijānatā |
sāma-sādhyāni kāryāṇi vikriyāṁ yānti na kvacit ||410||
na candreṇa na cāuśadhyā na sūryeṇa na vahninā |
sāmnaiva vilayaṁ yāti vidveṣa-prabhavaṁ tamaḥ ||411||

tathā yat tvaṁ mantritvam abhilaṣasi, tad apy ayuktam | yatas tvaṁ mantri-gatiṁ na vetsi |
yataḥ pañca-vidho mantraḥ | sa ca karmaṇāṁ ārambhopāyaḥ, puruṣa-dravya-sampat, deśa-
kāla-vibhāgaḥ, vinipāta-pratikāraḥ, kārya-siddhiś ceti | so'yam svāmy-amātyayor ekatamasya
kiṁ vā dvayor api vinipātaḥ samutpadyate lagnaḥ | tad yadi kācic chaktir asti tad vicintyātāṁ
vinipāta-pratikāraḥ | bhinna-sandhāne hi mantriṇāṁ buddhi-parīkṣā | tan mūrkhā ! tat
kartum asamarthatvaṁ yato viparīta-buddhir asi | uktaṁ ca—

mantriṇāṁ bhinna-sandhāne bhiṣajāṁ sāmni-pātike |
karmaṇi vyajyate prajñā susthe ko vā na paṇḍitaḥ ||412||

anyac ca—

ghātayitum eva nīcaḥ para-kāryaṁ vetti na prasādhayitum |
pātayitum eva śaktir nākhoruddhartum anna-pītakam ||413||

athavā na te doṣo'yam | svāmīno doṣaḥ | yas te vākyaṁ śraddadhāti | uktaṁ ca—

narādhipā nīca-janānuvartino
budhopadiṣṭeṇa pathā na yānti ye |

viśanty ato durgama-mārga-nirgamaṁ
samasta-sambādham anartha-pañjaram ||414||

tad yadi tvam asya mantrī bhaviṣyasi tadānyo'pi kaścīn nāśya samīpe sādhu-janaḥ sameṣyati |
uktaṁ ca—

guṇālayo'py asan mantrī nrpatir nādhigamyate |
prasanna-svādu-salilo duṣṭa-grāhyo yathā hradaḥ ||415||

tathā ca śiṣṭa-jana-rahitasya svāmīno'pi nāśo bhaviṣyati | uktaṁ ca—

citrāsvāda-kathair bhṛtyair anāyāsita-kārmukaiḥ |
ye ramante nrpās teṣāṁ ramante ripavaḥ śriyā ||416||

tat kiṁ mūrkhopadeśena | kevalaṁ doṣo na guṇaḥ | uktaṁ ca—

nānāmyaṁ namate dāru nāśmani syāt kṣura-kriyā |
sūci-mukhaṁ vijānīhi nāśiṣyāyopaśyate ||417||

damanaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 17

vānara-yūtha-kathā

asti kasmiṁścit parvataika-deśe vānara-yūtham | tac ca kadācid dhemanta-samaye'tikaṭhora-
vāta-saṁsparśa-vepamāna-kalevaraṁ tuṣāra-varṣoddhata-pravarṣa-ghana-dhārā-nipāta-
samāhataṁ na kathañcic chāntim agamat | atha kecid vānarā vahni-kaṇa-sadṛśāni guñjā-
phalāny avacityā vahni-vāñchayā phūtkurvantaḥ samantāt tasthuḥ |

atha sucīmukho nāma pakṣi teṣāṁ taṁ vṛthāyāsamavalokya provāca—bhoḥ, sarve mūrkhā
yūyam | naite vahni-kaṇāḥ guñjā-phalāni etāni | tat kiṁ vṛthā śrameṇa | naitasmāc chīta-rakṣā
bhaviṣyati | tad anviṣyatām kaścīn nirvāto vana-pradeśo guhā giri-kandaraṁ vā | adyāpi sa-
ṭopā medhā dṛśyante |

atha teṣāṁ ekatamo vṛddha-vānaras tam uvāca—bho mūrkhā ! kiṁ tāvad anena vyāpāreṇa |
tad gamyatām | uktaṁ ca—

muhur vighnita-karmāṇaṁ dyūta-kāraṁ parājitam |
nālāpayed viveka-jño yadīcchet siddhim ātmanaḥ ||418||

tathā ca—

ākhetakam vṛthākleśam mūrkhāṁ vyasanasaṁsthitam |

samālāpena yo yuñkte sa gacchati parābhavam ||419||

so'pi tam anādr̥tya bhūyo'pi vānarān anavaratam āha—bhoḥ ! kiṁ vṛthā kleśena ? atha yāvad
asau na kathañcit pralapan viramati tāvad ekena vānareṇa vyartha-śramatvāt kupitena
pakṣābhyāṁ gṛhītvā śilāyāṁ āsphālita uparataś ca |

ato'ham bravīmi—[nānamyaṁ namate dāru](#) ity ādi | tathā ca—

upadeśo hi mūrkhāṇāṁ prakopāya na śāntaye |
payaḥ-pānaṁ bhujāṅgānāṁ kevalaṁ viṣa-varadhanam ||420||

anyac ca—

upadeśo na dātavyo yādṛśe tādṛśe nare |
paśya vānaramūrkhēṇa sugṛhī nirgr̥hīkṛtā ||421||

damanaka āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 18

kasmimścid vane śamī-vṛkṣa-śākhāmbita-vasathaṁ kṛtvāraṇya-caṭaka-dampatī prativasataḥ
sma | atha kadācit tayoh sukha-saṁsthayor hemanta-megho mandaṁ mandaṁ varṣitum
ārabdhaḥ | atrāntare kaścic chākhā-mṛgo vātāsāra-samāhataḥ proddhūṣita-śarīro dantaviṇāṁ
vādayan vepamānas tasyāḥ śamyā mūlam āsādyopaviṣṭaḥ | atha tam tādṛṣam avalokya caṭakā
prāha—bho bhadra !

hasta-pāda-samopeto dṛśyase puruṣākṛtiḥ |
śītena bhidyase mūḍha kathaṁ na kuruṣe gṛham ||422||

etac chrutvā tām vānaraḥ sakopam āha—adhame kasmān na tvaṁ mauna-vratā bhavasi ? aho
dhārṣṭyam asyāḥ | adya mām upahasati—

sūcī-mukhi durācārā raṇḍā paṇḍita-vādinī |
nāśānkate prajalpantī tat kiṁ enāṁ na hanmy aham ||423||

evaṁ pralapya tām āha—mugdhe ! kiṁ mama cintayā tava prayojanam ? uktaṁ ca—

vācyāṁ śraddhā-sametasya pṛcchateś ca viśeṣataḥ |
proktaṁ śraddhā-vihīnasya araṇya-ruditopamam ||424||

tat kiṁ bahunā tāvat | kulāya-sthitayā tayā punar apy abhihitaḥ | sa tāvat tām śamīm āruhya
tasyāḥ kulāyam śatadhā khaṇḍaśo'karot | ato'ham bravīmi—[upadeśo na dātavyaḥ](#) iti |

tan mūrkhā ! śikṣāpito'pi na śikṣitas tvam | athavā na te doṣo'sti, yataḥ sādhoḥ śikṣā guṇāya
sampadyate, nāsādhoḥ | uktam ca—

kim karoty eva pāṇḍityam asthāne viniyojitam |
andhakāra-praticchāne ghaṭe dīpa ivāhitaḥ ||425||

tad-vyārtha-pāṇḍityam āśritya mama vacanam aśṛṇvann ātmanaḥ śāntim api vetsi | tan nūnam
apajātas tvam | uktam ca—

jātaḥ putro'nujātaś ca atijātas tathaiva ca |
apajātaś ca loke'smin mantavyāḥ śāstra-vedibhiḥ ||426||
mātr-tulya-guṇo jātas tv anujātaḥ pituḥ samaḥ |
atijāto'dhikas tasmād apajāto'dhamādhamāḥ ||427||

apy ātmano vināśam gaṇayati na khalāḥ para-vyasana-hṛṣṭaḥ |
prāyo mastaka-nāśe samara-mukhe nrtyati kabandhaḥ ||428||

aho, sādhu idam ucyate—

dharmā-buddhiḥ kubuddhiś ca dvāv etau viditau mama |
putreṇa vyārtha-pāṇḍityāt pitā dhūmena ghātitaḥ ||429||

damanaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 20

kr̥ṣṇa-sarpa-kathā

kasmimścid deśe dharmabuddhiḥ pāpabuddhiś ca dve mitre prativasataḥ | atha kadācit
pāpabuddhinā cintitam yad—aham tāvan mūrkhō dāridryopetaś ca | tad enam
dharmabuddhim ādāya deśāntaram gatvā asyāśrayeṇārthopārjanām kṛtvainam api vañcayitvā
sukhībhavāmi |

athānyasminn ahani pāpabuddhir dharmabuddhim prāha—bho mitra ! vārdhaka-bhāve kim
tv ātma-viceṣṭitam smarasi | deśāntaram adṛṣṭvā kām śiṣṭa-janasya vārttam kathayisyasi ?
uktam ca—

deśāntareṣu bahu-vidha-bhāṣā-veśādi yena na jñātam |
bhramatā dharaṇī-pīṭhe tasya phalam janmano vyartham ||430||

tathā ca—

vidyām vittam śilpam tāvan nāpnoti mānavaḥ samyak |
yāvad vrajati na bhūmau deśād deśāntaram hṛṣṭaḥ ||431||

atha tasya tad-vacanam ākarṇya prahr̥ṣṭa-manās tenaiva saha guru-janānujñātaḥ śubhe'hani
deśāntarāṃ prasthitaḥ | tatra ca dharmabuddhi-prabhāveṇa bhramatā pāpabuddhinā
prabhūtatarāṃ vittam āsāditam | tataś ca tau dvāv api prabhūtopārjita-dravyau prahr̥ṣṭau sva-
gṛhaṃ praty autsukyena prasthitaḥ | uktam ca—

prāpta-vidyārtha-silpānāṃ deśāntara-nivāsināṃ |
krośa-mātro'pi bhū-bhāgaḥ śata-yojanavad bhavet ||432||

atha sva-sthāna-samīpa-vartinā pāpabuddhinā dharmabuddhir abhihitaḥ—bhadra ! na sarvam
etad dhanam gṛhaṃ prati netum yujyate | yataḥ kuṭumbino bāndhavās ca prārthayiṣyante |
tad atraiva vana-gahane kvāpi bhūmau nikṣipyā kiñcin mātram ādāya gṛhaṃ praviśāvaḥ |
bhūyo'pi prayojane sañjāte tan-mātram sametyāsmāt sthānān neṣyāvaḥ | uktam ca—

na vittam darśayet prājñāḥ kasyacit svalpam apy aho |
muner api yatas tasya darśanāc calate manaḥ ||433||

tathā ca—

yathāmiṣaṃ jale matsyair bhakṣyate śvāpadair bhuvi |
ākāṣe pakṣibhiś caiva tathā sarvatra vittavān ||434||

tad ākarṇya dharmabuddhir āha—bhadra evaṃ kriyatām | tathānuṣṭhite dvāv api tau sva-
gṛhaṃ gatvā sukhena saṃsthitavantau | athānyasminn ahani pāpabuddhir niśīthe'ṭavyām
gatvā tat sarvaṃ vittam samādāya gartaṃ pūrayitvā sva-bhavanam jagāma |

athānyedyur dharmabuddhim sametya provāca—sakhe bahu-kuṭumbā vyaṃ vittābhāvāt
sīdāmaḥ | tad gatvā tatra sthāne kiñcin mātram dhanam ānayāvaḥ |

so'bravīt—bhadra, evaṃ kriyatām |

atha dvāv api gatvā tat sthānam yāvat khanatas tāvad riktam bhāṇḍam dṛṣṭavantau | atrāntare
pāpabuddhiḥ śiras tāḍayan provāca—bho dharmabuddhe ! tvayā hṛtam etad dhanam,
nānyena | yato bhūyo'pi gartāpūraṇam kṛtam | tat prayaccha me tasyārdham | anyathāham
rāja-kule nivedayiṣyāmi |

sa āha—bho durātman ! mā maivaṃ vada | dharmabuddhiḥ khalv aham | naitac caura-karma
karomi | uktam ca—

mātrvat para-dārāṇi para-dravyāṇi loṣṭavat |
ātmavat sarva-bhūtāni vikṣante dharmabuddhayā² ||435||

evaṃ dvāv api vivadamānau dharmādhikāriṇam gatau ? procatus ca parasparam dūṣayantau |
atha dharmādhikaraṇādhiṣṭhita-puruṣair divyārtham yāvan niyojitaḥ tāvat pāpabuddhir āha—

---

² (alt.) yaḥ paśyati sa paśyati

aho na samyag-dr̥ṣṭo nyāyaḥ | uktam ca—

vivāde anviṣyate patram tad-abhāve'pi sāksiṇaḥ |
sāksy abhāvāt tato divyaṁ pravadanti manīṣiṇaḥ ||436||

tad atra viṣaye mama vṛkṣa-devatāḥ sāksi-bhūtās tiṣṭhanti | tā apy āvayor ekataram cauram
sādhum vā kariṣyanti | atha taiḥ sarvair abhihitam—bho yuktam uktam bhavatā | uktam ca—

antyajo'pi yadā sāksī vivāde samprajāyate |
na tatra yujyate divyaṁ kim punar vana-devatāḥ ||437||

tad asmākam apy atra viṣaye mahat kautūhalam vartate | pratyūṣa-samaye yuvābhyām apy
asmābhiḥ saha tatra vanoddeśe gantavyam iti | etasminn antare pāpabuddhiḥ sva-gr̥ham gatvā
sva-janakam uvāca—tāta, prabhūto'yaṁ mayārtho dharmabuddheś coritaḥ | sa ca tava
vacanena pariṇatim gacchati | anyathāsmākam prāṇaiḥ saha yāsyati |

sa āha—vatsa, drutam vada yena procya tad dravyam sthiratām nayāmi |

pāpabuddhir āha—tāta, asti tat-pradeśe mahā-śamī | tasyām mahat koṭaram asti | tatra tvam
sāmpratam eva praviśa | tataḥ prabhāte yadāham satya-śrāvaṇam karomi, tadā tvayā vācyam
yad dharmabuddhiś caura iti |

tathānuṣṭhite pratyūṣe snātvā pāpabuddhiḥ dharmabuddhi-puraḥ-saro dharmādhikaraṇakaiḥ³
saha tām śamīm abhyetya tāra-svareṇa provāca |

ādityacandrāv anilo'nalaś ca
dyaur bhūmir āpo hṛdayam yamaś ca |
ahaś ca rātriś ca ubhe ca sandhye
dharmo hi jānāti narasya vṛttam ||438||

bhagavati vana-devate ! āvayor madhye yaś caura tat kathayata |

atha pāpabuddhi-pitā śamī-koṭara-sthaḥ provāca—bho, dharmabuddhinā hṛtam etad
dhanam |

tad ākarṇya sarve te rāja-puruṣā vismayotphulla-locanā yāvad dharmabuddher vitta-
haraṇocitam nigrahaṁ śāstra-dr̥ṣṭyāvalokayanti tāvad dharmabuddhinā tac chamī-koṭaram
vahni-bhojya-dravyaiḥ pariveṣṭya vahninā sandīpitam | atha jvalati tasmin śamī-koṭare'rdha-
dagdha-śarīraḥ sphuṭitekṣaṇaḥ karuṇam paridevayan pāpabuddhi-pitā niścakrāma | tataś ca
taiḥ sarvaiḥ pṛṣṭaḥ—bho kim idam ?

ity ukte idam sarvam kukṛtyam pāpabuddheḥ kāraṇaj jātam ity uktvā mṛtaḥ | tatas te rāja-
puruṣaḥ pāpabuddhim śamī-śākhāyām pratilambya dharmabuddhim praśamsyedam ūcuḥ—

³ (alt.) rāja-puruṣaiḥ

aho sādhv idam ucyate—

upāyam cintayet prājñas tathāpāyam api cintayet |
paśyato baka-mūrkhasya nakulair bhakṣitāḥ sutāḥ ||439||

dharmabuddhiḥ prāha—katham etat ?

te procuḥ—

kathā 21

jīrṇadhana-nāma-vaṇik-putra-kathā

asti kasmiṁścid vanoddeśe bahu-baka-sanātho vaṭa-pādapaḥ | tasya koṭare kṛṣṇa-sarpaḥ
prativasati sma | sa ca baka-bālakān ajāta-pakṣān api sadaiva bhakṣayan kālān nayati | athaiko
bakas tena bhakṣitāny apatyāni dṛṣṭvā śiśu-vairāgyāt saras-tīram āsādyā bāspa-pūraitā-
nayanodho-mukhas tiṣṭhati | tam ca tādrk-ceṣṭitam avalokya kulirakaḥ provāca—māma kim
evam rudyate bhavatādya ?

sa āha—bhadra kim karomi ? mama manda-bhāgyasya bālakāḥ koṭara-nivāsinā sarpeṇa
bhakṣitāḥ | tad-duḥkha-duḥkhito'ham rodimi | tat kathaya me yady asti kaścid upāyas tad-
vināśāya |

tad ākarṇya kulirakaś cintayāmāsa—ayam tāvad asmat-sahaja-vairī | tathopadeśam
prayacchāmi satyānṛtam yathānye'pi bakāḥ sarve saṅkṣayam āyānti | uktam ca—

navanīta-samām vāṇīm kṛtvā cittam tu nirdayam |
tathā prabodhyate śatruḥ sāvayō mriyate yathā ||440||

āha ca—māma, yady evam tan matsya-māmsa-khaṇḍāni nakulasya bila-dvārāt sarpa-koṭaram
yāvat prakṣipa yathā nakulas tan-mārgeṇa gatvā tam duṣṭa-sarpaṁ vināśayati |

atha tathānuṣṭhite matsya-māmsānusāriṇā nakulena tam kṛṣṇa-sarpaṁ nihatya te'pi tad-
vṛkṣāśrayāḥ sarve bakāś ca śanaiḥ śanair bhakṣitāḥ | ato vayam brūmaḥ—[upāyam cintayed](#)
iti |

evam mūḍha ! tvayāpy apāyaś cintito nopāyaḥ pāpa-buddhivat | tan na bhavasi tvam
sajjanaḥ | kevalam pāpa-buddhir asi | jñāto mayā svāmināḥ prāṇa-sandehānayanāt |
prakaṭikṛtam tvayā svayam evātmano duṣṭatvam kauṭilyam ca | athavā sādhv idam ucyate—

yatnād api kaḥ paśyec chikhinām āhāra-niḥsaraṇa-mārgam |
yadi jalada-dhvani-muditās ta eva mūḍhā na nṛtyeyuḥ ||441||

yadi tvam svāminam enām daśam nayasi tad asmad-vidhasya kā gaṇanā ? tasmān
mamāsannena bhavatā na bhāvyaṁ | uktam ca—

tulām loha-sahasrasya yatra khādanti mūṣakāḥ |
rājāns tatra harec chyeno bālakam nātra saṁśayaḥ ||442||

damanaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 22

jīrṇadhana-nāma-vaṇik-putra-kathā

asti kasminścid adhiṣṭhāne jīrṇadhano nāma vaṇik-putraḥ | sa ca dravya-kṣayād deśāntara-
gamana-manā vyacintayat—

yatra deśe atha vā sthāne bhogān bhuktvā svavīryataḥ |
tasmin vibhavaḥino yo vaset sa puruṣādhamāḥ ||443||

tathā ca—

yenāhamkārayuktena ciraṁ vilasitaṁ purā |
dīnaṁ vadati tatraiva yaḥ pareṣāṁ sa ninditaḥ ||444||

tasya ca gr̥he sahasra-loha-bhāra-ghaṭitā pūrva-puruṣopārjitā tulāsīt | tāṁ ca kasyacid
chreṣṭino gr̥he nikṣepa-bhūtāṁ kṛtvā deśāntaraṁ prasthitaḥ | tataḥ suciraṁ kālāṁ
deśāntaraṁ yathecchayā bhrāntvā punaḥ sva-puram āgatya taṁ śreṣṭhinam uvāca—bhoḥ
śreṣṭhin ! dīyatāṁ me sā nikṣepa-tulā |

sa āha—bho ! nāsti sā tvadīyā tulā | mūṣikair bhakṣitā |

jīrṇadhana āha—bhoḥ śreṣṭhin ! nāsti doṣas te yadi mūṣikair bhakṣiteti | idṛg evāyaṁ
saṁsāraḥ | na kiṁcid atra śāśvatam asti | param ahaṁ nadyāṁ snānārtham gamiṣyāmi | tat
tvam ātmīyaṁ śīsum enaṁ dhanadeva-nāmānaṁ mayā saha snānopakaraṇa-hastaṁ preṣayeti |

so'pi caurya-bhayāt tasya śaṅkitaḥ sva-putram uvāca—vatsa, pitṛvyo'yaṁ tava snānārtham
nadyāṁ yāsyati | tad gamyatāṁ anena sārddham snānopakaraṇam ādāyati | aho sādhv idam
ucyate—

na bhaktyā kasyacit ko'pi priyaṁ prakurute naraḥ |
muktvā bhayaṁ pralobhaṁ vā kārya-kāraṇam eva vā ||445||

tathā ca—

atyādaro bhaved yatra kārya-kāraṇa-varjitaḥ |
tatra śaṅkā prakartavyā pariṇāme'sukhāvahā ||446||

athāsau vaṇik-śiśuḥ snānopakaraṇam ādāya prahr̥ṣṭa-manās tenābhyāgatena saha prasthitaḥ |
tathānuṣṭhite vaṇik snātvā taṁ śiśuṁ nadī-guhāyām prakṣipya tad-dvāraṁ bṛhac-
chilayācchādya satvaram gr̥ham āgataḥ | pr̥ṣṭas ca tena vaṇijā—bho'bhyāgata tat kathyatām
kutra me śiśur yas tvayā saha nadīm gataḥ iti |

sa āha—nadī-taṭāt sa śyenena hr̥ta iti |

śreṣṭhy āha—mithyā-vādin ! kim kvacic chyeno bālaṁ hartuṁ śaknoti ? tat samarpaya me
sutam, anyathā rāja-kule nivedayiṣyāmīti |

sa āha—bhoḥ satyavādin ! yathā śyeno bālaṁ na nayati tathā mūṣikā api loha-bhāra-ghaṭitām
tulām na bhakṣayanti | tad arpayā me tulām yadi dārakeṇa prayojanam | evaṁ vivadamānu
dvāv api rāja-kulaṁ gatau |

tatra śreṣṭhī tāra-svareṇa provāca—bho'brahmaṇyam abrahmaṇyam | mama śiśur anena
caureṇāpahṛtaḥ |

atha dharmādhikāriṇas tam ūcuḥ—bhoḥ samarpyatām śreṣṭhi-sutaḥ |

sa āha—kim karomi ? paśyato me nadī-taṭāc chyenenāpahṛtaḥ śiśuḥ |

tac chrutvā te procuḥ—bho na satyam abhihitaṁ bhavatā | kim śyenaḥ śiśuṁ hartuṁ
samartho bhavati ?

sa āha—bho bhoḥ śrūyatām mad-vacaḥ |

tulām loha-sahasrasya yatra khādanti mūṣikāḥ |
rājams tatra harec chyeno bālakam nātra saṁśayaḥ ||447||

te procuḥ—katham etat ?

tataḥ śreṣṭhī sabhyānām agre sarvaṁ vṛttāntaṁ nivedayāmāsa | tatas tair vihasya dvāv api tau
parasparaṁ sambodhya tulā-śiśu-pradānena santoṣitau |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[tulām loha-sahasrasya](#) iti |

tan mūrkhā ! sañjivaka-prasādam asahamānena tvayaitat kṛtam | aho sādhu idam ucyate—

prāyeṇātra kulānviṭam kukulajāḥ śrī-vallabham durbhagā
dātāraṁ kṛpaṇā r̥jūn anṛjavo vitte sthitaṁ nirdhanāḥ |
vairūpyopahṛtās ca kānta-vapuṣaṁ dharmāśrayaṁ pāpino
nānā-śāstra-vicakṣaṇaṁ ca puruṣaṁ nindanti mūrkhāḥ sadā ||448||

tathā ca—

mūrkhāṇām paṇḍitā dvesyā nirdhanānām mahādhanāḥ |
vratiṇaḥ pāpa-śīlānām asatīnām kula-striyaḥ ||449||

tan mūrkhā tvayā hitam apy ahitam kṛtam | uktam ca—

paṇḍito'pi varam śatrur na mūrkhō hita-kāraḥ |
vānareṇa hato rājā viprās cireṇa rakṣitāḥ ||450||

damanaka āha--katham etat ?

so'bravīt—

kathā 23

kasyacid rājño nityam vānaro'tibhakti-paro'ṅga-sevako'ntaḥ-pure apy apratiśiddha-
prasaro'tiviśvāsa-sthānam abhūt | ekadā rājño nidrām gatasya vānare vyajanam nītvā vāyum
vidadhāti rājño vakṣaḥ-sthalopari makṣikopaviṣṭā | vyajanena muhur muhur niśidhyamānāpi
punaḥ punas tatra evopaviṣati | tatas tena svabhāva-capalena mūrkhena vānareṇa kruddhena
satā tikṣṇam khaḍgam ādāya tasyā upari prahāro vihitaḥ | tato makṣikodḍīya gatā, param tena
śīta-dhāreṇāsina rājño vakṣo dvidhā jātam rājā mṛtaś ca | tasmāc cirāyur icchatā nṛpeṇa
mūrkhō'nucaro na rakṣaṇīyaḥ |

aparam ekasmin nagare ko'pi vipro mahā-vidvān param pūrva-janma-yogena cauro vartate |
tasmin pure'nya-deśād āgatāmś caturo viprān bahūni vastūni vikrīṇato dṛṣṭvā cintitavān—aho
kenopāyenaiśām dhanam labhe | iti vicintya teṣām puro'nekāni śāstroktāni subhāṣitāni
cātipriyāni madhurāni vacanāni jalpatā teṣām manasi viśvāsam utpādya sevā kartum ārabdhā |
athavā sādhv idam ucyate—

asatī bhavati salajjā kṣāram nīram ca śītalam bhavati |
dambhī bhavati vivekī priyavaktā bhavati dhūrtajanaḥ ||451||

atha tasmin sevām kurvati tair vipraiḥ sarva-vastūni vikrīya bahu-mūlyāni ratnāni kṛtāni |
tatas tāni jaṅghā-madhye tat-samakṣam prakṣipyā sva-deśam prati gantum udyamo vihitaḥ |
tataḥ sa dhūrta-vipras tām viprān gantum udyatān prekṣya cintā-vyākulita-manāḥ samjātaḥ—
aho dhanam etan na kimcin mama caṭitam | athaibhiḥ saha yāmi | pathi kvāpi viṣam
dattvaitān nihatya sarva-ratnāni gṛhṇāmi | iti vicintya teṣām agre sa-karuṇam vilapyedam
āha—bho mitrāṇi ! yūyam mām ekākinam muktvā gantum udyatāḥ | tan me mano
bhavadbhiḥ saha sneha-pāśena baddham bhavad-viraha-nāmnaivākulam sañjātam yathā
dhṛtiṁ kvāpi na dhatte | yūyam anugraham vidhāya sahāya-bhūtam mām api sahaiva nayata |

tad-vacaḥ śrutvā te karuṇārdra-cittās tena samam eva sva-deśam prati prasthitāḥ | athādhvani
teṣām pañcānām api palli-pura-madhye vrajatām dhvāṅkṣaḥ kathayitum ārabdhāḥ—re re
kirātāḥ ! dhāvata dhāvata | sa-pāda-lakṣa-dhanino yānti | etān nihatya dhanam nayata |

tataḥ kirātair dhvāṅkṣa-vacanam ākarṇya satvaram gatvā te viprā laguḍa-prahāir jarjarī-
kṛtya vastrāṇi mocayitvā vilokitāḥ, param dhanam kimcin na labdham | tadā taiḥ kirātair
abhihitam—bhoḥ pānthāḥ ! purā kadāpi dhvāṅkṣa-vacanam anṛtam nāsīt | tato bhavatām
samnidhau kvāpi dhanam vidyate tad arpayata | anyathā sarveṣām api vadham vidhāya carma
vidārya pratyaṅgam prekṣya dhanam neṣyāmaḥ |

tadā teṣām idr̥śam vacanam ākarṇya caura-vipreṇa manasi cintitam—yadaiṣām viprāṇām
vadham vidhāyāṅgam vilokya ratnāni neṣyanti, tadāpi mām vadhiṣyanti tato'ham pūrvam
evātmānam aratnam samarpyaitān muñcāmi | uktam ca—

mṛtyor bibheṣi kim bāla na sa bhītam vimuñcati |
adya vābda-śatānte vā mṛtyur vai prāṇinām dhruvaḥ ||452||

tathā ca—

gavārthe brāhmaṇārthe ca prāṇa-tyāgam karoti yaḥ |
sūryasya maṇḍalam bhittvā sa yāti paramām gatim ||453||

iti niścityābhihitam—bhoḥ kirātāḥ ! yady evam tato mām pūrvam nihatya vilokayata | tatas
tais tathānuṣṭhite tam dhana-rahitam avalokyāpare catvāro'pi muktāḥ |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—paṇḍito'pi varam śatruḥ iti |

athavim samvadatoḥ sañjīvakāḥ kṣaṇam ekaṁ piṅgalakena saha yuddham kṛtvā tasya khara-
nakhara-prahārābhihito gatāsur vasundharā-pīthe nipapāta | atha tam gatāsum avalokya
piṅgalakas tad-guṇa-smaraṇārdrā-hṛdayaḥ provāca—bhoḥ, ayuktam mayā pāpena kṛtam
sañjīvakam vyāpādayatā | yato viśvāsa-ghātād anyan nāsti pāpataram karma | uktam ca—

mitra-drohī kṛtaghnaś ca yaś ca viśvāsa-ghātakaḥ |
te narā narakam yānti yāvac candra-divākarau ||454||

bhūmi-kṣaye rāja-vināśa eva
bhṛtyasya vā buddhimato vināśe |
no yuktam uktam hy anayoḥ samatvam
naṣṭāpi bhūmiḥ sulabhā na bhṛtyāḥ ||455||

tathā mayā sabhā-madhye sa sadaiva praśamsitaḥ | tat kim kathayiṣyāmi teṣām agrataḥ |
uktam ca—

ukto bhavati yaḥ pūrvam guṇavān iti samsadi |
na tasya doṣo vaktavyaḥ pratijñā-bhaṅga-bhīruṇā ||456||

evam-vidham pralapantaṁ damanakaḥ sametya saharṣam idam āha—deva, kātaratamas
tavaiṣa nyāyo yad droha-kāriṇaṁ śaṣpa-bhujam hatvettham śocasi | tan naitad upapannaṁ
bhūbhujāṁ | uktaṁ ca—

pitā vā yadi vā bhrātā putro bhāryāthavā suhṛt |
prāṇa-droham yadā gacched dhantavyo nāsti pātakam ||457||

tathā ca—

rājā ghrṇī brāhmaṇaḥ sarva-bhakṣī
strī cātrapā duṣṭamatiḥ sahāyaḥ |
preṣyaḥ pratīpo'dhikṛtaḥ prasādī
tyājyā amī yaś ca kṛtaṁ na veti ||458||

api ca—

satyānṛtā ca paruṣā priya-vādinī ca
himśrā dayālur api cārtha-parā vadānyā |
bhūri-vyathā pracura-vitta-samāgamā ca
veśyāṅganeva nṛpa-nītir aneka-rūpā ||459||

api ca—

akṛtopadravaḥ kaścin mahān api na pūjyate |
pūjayanti narā nāgān na tārksyaṁ nāga-ghātinam ||460||

tathā ca—

aśocyān anvaśocas tvaṁ prajñā-vādāms ca bhāṣase |
gatāsūn agatāsūnś ca nānuśocanti paṇḍitāḥ ||461||

evam tena sambodhitaḥ piṅgalakaḥ sañjīvaka-śokaṁ tyaktvā damanaka-sācivyena rājyam
akarot |

iti śrī-viṣṇu-śarma-viracite pañcatantre
mitra-bhedo nāma
prathamam tantram
||1||

--o)0(o--

ii.

atha mitra-samprāptiḥ

athedam ārabhyate mitra-samprāptir nāma dvitīyam tantram | yasyāyam ādyaḥ ślokaḥ—
asādhanaḥ api prājñā buddhimanot bahu-śrutāḥ |
sādhayanty āsu kāryāṇi kākākhu-mṛga-kūrmavat ||1||

tad yathānuśrūyate—

prastāvanā-kathā

laghupatanaka-citragrīva-vṛttāntaḥ

asti dākṣiṇātye janapade mahilāropyam nāma nagaram | tasya nātidūrastho mahocchrāyavān
nānā-vihaṅgopabhukta-phalaḥ kīṭair āvṛta-koṭaraś chāyāśvāsita-pathika-jana-samūho
nyagrodha-pādapo mahān | athavā yuktam—

chāyā-supta-mṛgaḥ śakunta-nivahair viśvag-vilupta-cchadaḥ
kīṭair āvṛta-koṭaraḥ kapi-kulaiḥ skandhe kṛta-praśrayaḥ |
viśrabdham madhupair nipīta-kusumaḥ ślāghyaḥ sa eva drumāḥ
sarvāṅgair bahu-sattva-saṅga-sukhado bhū-bhāra-bhūto'paraḥ ||2||

tatra ca laghupatanako nāma vāyasaḥ prativasati sma | sa kadācit prāṇa-yātrārtham puram
uddiśya pracalito yāvat paśyati, tāvaj jāla-hasto'tikṛṣṇa-tanuḥ sphuṭita-caraṇa ūrdhva-keśo
yama-kiṅkarākāro naraḥ saṁmukho babhūva | atha tam dṛṣṭvā śaṅkita-manā vyacintayat—
yad ayam durātmādyā mamāśraya-vaṭa-pādapa-sammukho'bhyeti | tan na jñāyate kim adya
vaṭa-vāsinām vihaṅgamānām saṅkṣayo bhaviṣyati na vā |

evam bahuvidham vicintya tat-kṣaṇān nivṛtya tam eva baṭa-pādapam gatvā sarvān
vihaṅgamān provāca—bhoḥ ! ayam durātmā lubdhako jāla-taṇḍula-hastaḥ samabhyeti | tat
sarvathā tasya na viśvasanīyam | eṣa jālam prasārya taṇḍulān prakṣepsyati | te taṇḍulā
bhavadbhiḥ sarvair api kālakūṭa-sadrśā draṣṭavyāḥ |

evam vadatas tasya sa lubdhakas tatra baṭa-tala āgatya jālam prasārya sindu-vāra-sadrśāms
taṇḍulān prakṣipyā nātidūram gatvā nibhṛtaḥ sthitaḥ | atha ye pakṣiṇas tatra sthitās te laghu-
patanaka-vākyārgalayā nivāritās tāms taṇḍulān hālāhālāṅkurān iva vikṣamāṇā nibhṛtās
tasthuḥ |

atrāntare citragrīvo nāma kapotarājaḥ sahasra-parivāraḥ prāṇa-yātrārtha-paribhramāns tāms
taṇḍulān dūrato'pi paśyan laghupatanakena nivāryamaṇo'pi jihvā-laulyād bhakṣaṇārtham
apatat | sa-parivāro nibaddhaś ca | athavā sādhv idam ucyate—

jihvā-laulya-prasaktānām jala-madhya-nivāsinām |
acintito vadho'jñānām mīnānām iva jāyate ||3||

athavā daiva-pratipatikūlatayā bhavaty evam | na tasya doṣo'sti | uktam ca—

paulastyāḥ katham anya-dāra-haraṇe doṣam na vijñātavān
rāmeṇāpi katham na hema-hariṇasyāsambhavo lakṣitaḥ |
akṣaiś cāpi yudhiṣṭhireṇa sahasā prāpto hy anarthaḥ katham
pratyāsanna-vipatti-mūḍha-manasām prāyo matiḥ kṣiyate ||4||

tathā ca—

kṛtānta-pāśa-baddhānām daivopahata-cetasām |
buddhayaḥ kubja-gāminyo bhavanti mahatām api ||5||

atrāntare lubdhakas tān baddhān vijñāya prahrṣṭa-manāḥ prodyata-yaṣtis tad-vadhārtham
pradhāvitaḥ | citragrīvo'py ātmānam sa-parivāraṁ baddham matvā lubdhakam āyāntam dṛṣṭvā
tān kapotān ūce—aho, na bhetaṇyam | uktam ca—

vyasaneṣv eva sarveṣu yasya buddhir na hīyate |
sa teṣām pāram abhyeti tat-prabhāvād asaṁśayam ||6||
sampattau ca vipattau ca mahatām eka-rūpatā |
udaye savitā rakto raktaś cāsta-maye tathā ||7||

tat sarve vyaṁ helayoḍḍīya sa-pāśa-jālā asyādarśanam gatvā muktiṁ prāpnumaḥ | no ced
bhaya-viklavāḥ santo helayā samutpātām na kariṣyatha | tato mṛtyum avāpsyatha | uktam
ca—

tantavo'py āyatā nityam tantavo bahulāḥ samāḥ |
bahūn bahutvād āyāsān sahanṭīty upamā satām ||8||

tathānuṣṭhite lubdhako jālam ādāyākāśe gacchatām teṣām pṛṣṭhato bhūmistho'pi paryadhāvat
| tata ūrdhvānanḥ ślokaṁ enam apaṭhat |

jālam ādāya gacchanti saṁhatāḥ pakṣiṇo'py amī |
yāvac ca vivadiṣyante patiṣyanti na saṁśayaḥ ||9||

laghupatanako'pi prāṇa-yātrā-kriyām tyaktvā kim atra bhaviṣyantīti kutūhalāt tat-
pṛṣṭhato'nusarati | atha dṛṣṭer agocaratām gatān vijñāya lubdhako nirāśaḥ ślokaṁ apaṭhan
nivṛttaś ca—

nahi bhavati yan na bhāvyaṁ bhavati ca bhāvyaṁ vināpi yatnena |
karatala-gatam api naśyati yasya hi bhavitavyatā nāsti ||10||

tathā ca—

parāṅmukhe vidhau cet syāt kathaṅcid draviṇodayaḥ |
tat so'nyad api saṅgr̥hya yāti śaṅkha-nidhir yathā ||11||

tad āstām tāvad vihaṅgāmiṣa-lobho yāvat kuṭumba-vartanopāya-bhūtaṁ jālam api me naṣṭam
| citragrīvo'pi lubdhakam adarśanībhūtaṁ jñātvā tān uvāca—bhoḥ ! nivṛttaḥ sa durātmā
lubdhakaḥ | tat sarvair api svasthair gamyatām mahilāropyasya prāg-uttara-dig-bhāge | tatra
mama suhr̥d dhiranyaḥko nāma mūṣakaḥ sarveṣāṁ pāśa-cchedaṁ kariṣyati | uktaṁ ca—

sarveṣāṁ eva martyānām vyasane samupasthite |
vān-mātreṇāpi sāhāyāṁ mitrād anyo na sandadhe ||12||

evaṁ te kapotās citragrīveṇa sambodhitā mahilāropye nagare hiraṇyaka-bila-durgaṁ prāpuḥ |
hiraṇyako'pi sahasra-mukha-bila-durgaṁ praviṣṭaḥ sann akutobhayaḥ sukhenāsta | athavā
sādhv idam ucyate—

daṁṣṭrā-virahitaḥ sarpo mada-hīno yathā gajaḥ |
sarveṣāṁ jāyate vaśyo durga-hīnas tathā nr̥paḥ ||13||

tathā ca—

na gajānām sahasreṇa na ca lakṣeṇa vājinām |
tat karma sidhyate rājñām dureṇaikena yad raṇe ||14||
śatam eko'pi sandhatte prākārastho dhanurdharaḥ |
tasmād durgaṁ praśamsanti nīti-śāstra-vido janāḥ ||15||

atha citragrīvo bilam āsādyā tāra-svareṇa provāca—bho bho mitra hiraṇyaka ! satvaram
āgaccha | mahatī me vyasanāvasthā vartate |

tac chrutvā hiraṇyako'pi bila-durgāntargataḥ san provāca—bhoḥ ! ko bhavān ? kim artham
āyātaḥ ? kim kāraṇam ? kīdr̥k te vyasanāvasthānām ? tat kathyatām iti |

tac chrutvā citragrīva āha—bhoḥ ! citragrīvo nāma kapota-rājo'ham te suhr̥t | tat satvaram
āgaccha | gurutaraṁ prayojanam asti |

tad ākarṇya pulakita-tanuḥ prahr̥ṣṭātmā sthira-manās tvaramāṇo niṣkrāntaḥ | athavā sādhv
idam ucyate—

suhṛdaḥ sneha-sampannā locanānanda-dāyinaḥ |
gr̥he gr̥havatām nityaṁ nāgacchanti mahātmanām ||16||
ādityasyodayaṁ tāta tāmbūlaṁ bhāratī kathā |
iṣṭā bhāryā sumitraṁ ca apūrvāṇi dine dine ||17||
suhṛdo bhavane yasya samāgacchanti nityaśaḥ |
citte ca tasya saukhyasya na kiñcit pratimaṁ sukham ||18||

atha citraṁ grīvaṁ saparivāraṁ pāśa-baddham ālokya hiraṇyakaḥ sa-viśādam idam āha—
bhoḥ, kim etat ?

sa āha—bhoḥ, jānann api kim pṛcchasi ? uktam ca yataḥ—

yasmāc ca yena ca yadā ca yathā ca yac ca
yāvac ca yatra ca śubhāśubham ātma-karma |
tasmāc ca tena ca tadā ca tathā ca tac ca
tāvaca ca tatra ca kṛtānta-vaśād upaiti ||19||

tat prāptam mayaitad bandhanam jihvā-laulyāt | sāmprāptam tvam satvaram pāśa-vimokṣam
kuru | tad ākarṇya hiraṇyakaḥ prāha—

ardhārdhād yojana-śatād āmiṣam vikṣate khagaḥ |
so'pi pārśva-sthitam daivād bandhanam na ca paśyati ||20||

tathā ca—

ravi-niśākarayor graha-pīḍanam
gaja-bhujāṅga-vihaṅgama-bandhanam |
matimatām ca nirīkṣya daridratā
vidhir aho balavān iti me matiḥ ||21||

tathā ca—

vyomaikānta-vicāriṇo'pi vihagāḥ samprāpnuvanty āpadam
badhyante nipuṇair agādha-salilān mīnāḥ samudrād api |
durnītam kim ihāsti kim ca sukṛtam kaḥ sthāna-lābhe guṇaḥ
kālaḥ sarva-janān prasārita-karo gṛhṇāti dūrād api ||22||

evam uktvā citragrīvasya pāśam chettum udyatam sa tam āha—bhadra, mā maivam kuru |
prathamam mama bhṛtyānām pāśa-cchedam kuru | tad anu mamāpi ca |

tac chrutvā kupito hiraṇyakaḥ prāha—bhoḥ ! na yuktam uktam bhavatā | yataḥ
svāmino'nantaram bhṛtyāḥ |

sa āha—bhadra, mā maivam vada | mad-āśrayāḥ sarva ete varākāḥ | aparam sva-kuṭumbam
parityajya samāgatāḥ | tat katham etāvan-mātram api sammānam na karomi | uktam ca—

yaḥ sammānam sadā dhatte bhṛtyānām kṣitipo'dhikam |
vittābhāve'pi tam drṣtvā te tyajanti na karhicit ||23||

tathā ca—

viśvāsaḥ sampadām mūlam tena yūthapatir gajaḥ |
siṁho mṛgādhipatyē'pi na mṛgaiḥ parivāryate ||24||

aparam mama kadācit pāsa-cchede kurvatas te danta-bhaṅgo bhavati | athavā durātmā
lubdhakaḥ sambhyeti | tan nūnam naraka-pāta eva | uktaṁ ca—

sadācāreṣu bhṛtyeṣu saṁsīdatsu ca yaḥ prabhūḥ |
sukhī syān narakaṁ yāti paratreha ca sīdati ||25||

tac chrutvā prahṛṣṭo hiraṇyakaḥ prāha—bhoḥ, vedmy ahaṁ rāja-dharmam | param mayā tava
parikṣā kṛtā | tat sarveṣāṁ pūrvam pāsa-cchedam kariṣyāmi | bhavān apy anena bahu-kapota-
parivāreṇa bhaviṣyati | uktaṁ ca—

kāruṇyam saṁvibhāgaś ca yathā bhṛtyeṣu lakṣyate |
cittenānena te śaṅkyā trailokyasyāpi nāthatā ||26||

evam uktvā sarveṣāṁ pāsa-cchedam kṛtvā hiraṇyakaś citragrīvam āha—mitra, gamyatām
adhunā svāśrayam prati | bhūyo’pi vyasane prāpte samāgantavyam iti |

tān sampreṣya punar api durgam praviṣṭaḥ | citragrīvo’pi saparivāraḥ svāśrayam agamat |
athavā sādhu idam ucyate—

mitravān sādhayaty arthān duḥsādhyān api vai yataḥ |
tasmān mitrāṇi kurvīta samānāny eva cātmanaḥ ||27||

laghupatanako’pi vāyasaḥ sarvaṁ taṁ citragrīva-bandhu-mokṣam avalokya vismitamanā
vyacintayat—aho buddhir asya hiraṇyakasya śaktiś ca durga-sāmagrī ca | tad idṛg eva vidhi-
vihaṅgānām bandhana-mokṣātmakaḥ | ahaṁ ca na kasyacid viśvasimi cala-prakṛtiś ca | tadāpy
enam mitraṁ karomi | uktaṁ ca—

api sampūrṇatā-yuktaiḥ kartavyāḥ suhrdo budhaiḥ |
nadīśaḥ paripūrṇo’pi candrodayam apekṣate ||28||

evam sampradhārya pādapād avatīrya bila-dvāram āsṛitya citragrīvavac chabdena hiraṇyakaṁ
samāhūtavān—ehy ehi bho hiraṇyaka, ehi |

tac chabdam śrutvā hiraṇyako vyacintayat—kim anyo’pi kaścit kapoto bandhana-śeṣas tiṣṭhati
yena mām vyāharati | āha ca—bhoḥ ! ko bhavān ?

sa āha—ahaṁ laghupatanako nāma vāyasaḥ |

tac chrutvā viśeṣād antarlīno hiraṇyaka āha—bhoḥ ! drutaṁ gamyatām asmāt sthānāt |

vāyasa āha—ahaṁ tava pārśve guru-kāryeṇa samāgataḥ | tat kiṁ na kriyate mayā saha
darśanam ?

hiraṇyaka āha—na me’sti tvayā saha saṅgamena prayojanam iti |

sa āha—bhoḥ ! citragrīvasya mayā tava sakāśāt pāśa-mokṣaṇaṁ dṛṣṭam | tena mama mahatī
prītiḥ sañjātā | tat kadācin mamāpi bandhane jāte tava pārśvān muktair bhaviṣyati | tat
kriyatām mayā saha maitrī |

hiraṇyaka āha—aho tvaṁ bhoktā | ahaṁ te bhojya-bhūtaḥ | tat kā tvayā saha mama maitrī ?
tad gamyatām | maitrī virodha-bhāvāt katham ? uktam ca—

yayor eva samaṁ vittaṁ yayor eva samaṁ kulam |
tayor maitrī vivāhaś ca na tu puṣṭa-vipuṣṭayoḥ ||29||

tathā ca—

yo mitraṁ kurute mūḍha ātmano'sadrṣaṁ kudhīḥ |
hīnaṁ vāpy adhikaṁ vāpi hāsyatām yāty asau janaḥ ||30||

tad gamyatām iti |

vāyasa āha—bho hiraṇyaka ! eṣo'haṁ tava durga-dvāra upaviṣṭaḥ | yadi tvaṁ maitrī na karoṣi
tato'haṁ prāṇa-mokṣaṇaṁ tavāgre kariṣyāmi | athavā prāyopaveśanaṁ me syāt iti |

hiraṇyaka āha—bhoḥ ! tvayā vairiṇā saha katham maitrīm karomi ? uktam ca—

vairiṇā na hi sandadhyāt suśliṣṭenāpi sandhinā |
sutaptam api pānīyaṁ śamayaty eva pāvakaṁ ||31||

vāyasa āha—bhoḥ ! tvayā saha darśanam api nāsti | kuto vairam ? tat kim anucitam vadasi ?

hiraṇyaka āha—dvididham vairam bhavati | sahajaṁ kṛtrimam ca | tat sahaja-vairī tvam
asmākam | uktam ca—

kṛtrimam nāśam abhyeti vairam drāk kṛtrimair guṇaiḥ |
prāṇa-dānaṁ vinā vairam sahajaṁ yāti na kṣayam ||32||

vāyasa āha—bhoḥ ! dvididhasya vairasya lakṣaṇaṁ śrotum icchāmi | tat kathyatām |

hiraṇyaka āha—bhoḥ ! kāraṇena nirvṛtaṁ kṛtrimam | tat-tad-arhopakāra-kāraṇād gacchati |
svābhāvikaṁ punaḥ katham api na gacchati | tad yathā nakula-sarpāṇām, śaṣpabhuṅ-
nakhāyudhānām, jala-vahnyoḥ, deva-daityānām, sārameya-mārjarāṇām, īśvara-daridrāṇām,
sapatnīnām, simha-gajānām, lubdhaka-hariṇānām, śrotriya-bhraṣṭa-kriyāṇām, mūrka-
paṇḍitānām, pativratā-kulaṭānām, sajjana-durjanānām | na kaścit kenāpi vyāpāditaḥ, tathāpi
prāṇān santāpayanti |

vāyasa āha—bhoḥ ! akāraṇam etat | śrūyatām me vacanam—

kāraṇān mitratām eti kāraṇād yāti śatrutām |
tasmān mitratvam evātra yojyam vairam na dhīmatā ||33||

tasmāt kuru mayā saha samāgamam mitra-dharmārtham |

hiranyaka āha—bhoh, śrūyatām nīti-sarvasvam—

sakṛd duṣṭam apīṣṭam yaḥ punaḥ sandhātum icchati |
sa mṛtyum upagrṇāti garbham aśvatarī yathā ||34||

athavā guṇavān aham, na me kaścid vaira-yātanām kariṣyati | etad api na sambhāvyaṃ |
uktaṃ ca—

simho vyākaraṇasya kartur aharat prāṇān pīryān pāṇiner
mīmāṃsā-kṛtam unnamātha sahasā hastī munim jaiminim |
chando-jñāna-nidhim jaghāna makaro velā-taṭe piṅgalam
ajñānāvṛta-cetasām atiruṣā ko'rthas tiraścām guṇaiḥ ||35||

vāyasa āha—asty etat | yathāpi śrūyatām—

upakārāc ca lokānām nimittān mṛga-pakṣiṇām |
bhayāl lobhāc ca mūrkhānām maitrī syād darśanāt satām ||36||
mṛd-ghaṭa iva sukha-bhedyo duḥsandhānāś ca durjano bhavati |
sujanas tu kanaka-ghaṭa iva durbhedaḥ sukara-sandhiś ca ||37||
ikṣor agrāt kramaśaḥ parvaṇi parvaṇi yathā rasa-viśeṣaḥ |
tadvat sajjana-maitrī-viparītānām tu viparītā ||38||

tathā ca—

ārambha-gurvī kṣayiṇī krameṇa
laghvī purā vṛddhimatī ca paścāt |
dinasya pūrvārdha-parārdha-bhinnā
chāyeva maitrī khala-sajjanānām ||39||

tat sādhuḥ aham | aparām tvām śapathādibhir nirbhayaṃ kariṣyāmi |

sa āha—na me'sti te śapathaiḥ pratyayaḥ | uktaṃ ca—

śapathaiḥ sandhitasyāpi na viśvāsam vrajed ripoh |
śrūyate śapatham kṛtvā vṛtraḥ śakreṇa sūditaḥ ||40||
na viśvāsam vinā śatrur devānām api sidhyati |
viśvāsāt tridaśendreṇa diter garbho vidāritaḥ ||41||

anyac ca—

bṛhaspater api prājñas tasmān naivātra viśvaset |
ya icched ātmano buddhim āyuṣyaṃ ca sukhāni ca ||42||

tathā ca—

susūkṣmeṇāpi randhreṇa praviśyābhyantaram ripuḥ |
nāśayec ca śanaīḥ paścāt plavam salila-pūravat ||43||
na viśvased aviśvaste viśvaste'pi na viśvaset |
viśvāsād bhayam utpannam mūlāny api nikṛntati ||44||
na badhyate hy aviśvasto durbalo'pi balotkaṭaiḥ |
viśvastāś cāśu badhyante balavanto'pi durbalaiḥ ||45||
sukṛtyam viṣṇu-guptasya mitrāptir bhārgavasya ca |
bṛhaspater aviśvāso nītir-sandhis tridhā sthitaḥ ||46||

tathā ca—

mahatāpy artha-sāreṇa yo viśvasiti śatruṣu |
bhāryāsu suviraktāsu tad-antam tasya jīvitam ||47||

tac chrutvā laghupatanako'pi niruttaraś cintayāmāsa—aho, buddhi-prāgalbhyam asya nīti-
viśaye | athavā sa evāśyopari maitrī-pakṣapātaḥ | sa āha—bho hiraṇyaka !

satām sāptapadam maitram ity āhur vibudhā janāḥ |
tasmāt tvam mitratām prāpto vacanam mama tac chṛṇu ||48||

durgasthenāpi tvayā mayā saha nityam evālāpo guṇa-doṣa-subhāṣita-goṣṭhī-kathāḥ sarvadā
kartavyāḥ, yady evam na viśvasiṣi |

tac chrutvā hiraṇyako'pi vyacintayat—vidagdha-vacano'yam dṛśyate laghupatanakaḥ satya-
vākyaś ca tad yuktam anena maitrī-karaṇam | param kadācin mama durge caraṇa-pāto'pi na
kāryaḥ | uktaḥ ca—

bhīta-bhītaiḥ purā śatrur mandam mandam visarpati |
bhūmau prahelayā paścāj jāra-hasto'nganāsv iva ||49||

tac chrutvā vāyasa āha—bhadra, evam bhavatu | tataḥ-prabhṛti tau dvāv api subhāṣita-goṣṭhī-
sukham anubhavantau tiṣṭhataḥ | parasparam kṛtopakārau kālam nayataḥ | laghupatanako'pi
māmsa-śakalāni medhyāni baliśeṣāny anyāni vātsalyāhṛtāni pakvānna-viśeṣāni
hiraṇyakārtham ānayati | hiraṇyako'pi taṇḍulān anyāmś ca bhakṣya-viśeṣāl
laghupatanakārtham rātrāv āhṛtya tat-kālāyātasyārpayati | athavā yujyate dvayor apy etat |
uktaḥ ca—

dadāti pratigrhṇāti guhyam ākhyāti pṛcchati |
bhūnkte bhojāyate caiva ṣaḍ-vidham pṛiti-lakṣaṇam ||50||
nopakāram vinā pṛitiḥ kathañcit kasyacid bhavet |
upayācita-dānena yato devā abhiṣṭadāḥ ||51||
tāvat pṛitir bhavel loke yāvad dānam pradīyate |
vatsaḥ kṣīra-kṣayam dṛṣṭvā parityajati mātaram ||52||
paśya dānasya mātmyam sadyaḥ pratyaya-kārakam |
yat-prabhāvād api dveṣo mitratām yāti tat-kṣaṇāt ||53||

putrād api priyataram khalu tena dānam
manye paśor api viveka-vivarjitasya |
datte khale tu nikhilam khalu yena dugdham
nityam dadāti mahiṣi sasutāpi paśya ||54||

kiṁ bahunā—

prītiṁ nirantarām kṛtvā durbhedyām nakha-māmsavat |
mūṣako vāyasaś caiva gatau kṛtrima-mitratām ||55||

evam sa mūṣakas tad-upakāra-rañjitas tathā viśvasto yathā tasya pakṣa-madhye praviṣṭas tena
saha sarvadaiva goṣṭhīm karoti | athānyasminn ahani vāyaso'sru-pūrṇa-nayanaḥ samabhyetya
sagadgamam tam uvāca—bhadra hiraṇyaka, viraktiḥ sañjātā me sāmpratam deśasyāsyopari tad
anyatra yāsyāmi |

hiraṇyaka āha—bhadra kiṁ virakteḥ kāraṇam |

sa āha—bhadra, śrūyatām | atra deśe mahatyānāvṛṣṭyā durbhikṣam sañjātam | durbhikṣatvāj
jano bubhukṣā-pīḍitaḥ ko'pi bali-mātram api na prayacchati | aparam gr̥he gr̥he bubhukṣita-
janair vihaṅgānām bandhanāya pāśāḥ praguṇīkṛtāḥ santi | aham apy āyuh-śeṣatayā pāśena
baddha uddharito'smi | etad virakteḥ kāraṇam ' | tenāham videśam calita iti bāṣpa-mokṣam
karomi |

hiraṇyaka āha—atha bhavān kva prasthitaḥ ?

sa āha—asti dakṣiṇā-pathe vana-gahana-madhye mahāsaraḥ | tatra tvatto'dhikaḥ parama-
suhṛt kūrmo mantharako nāma | sa ca me matsya-māmsa-khaṇḍāni dāsyati | tad-bhakṣaṇāt
tena saha subhāṣita-goṣṭhī-sukham anubhavan sukkena kālam neśyāmi | nāham atra
vihaṅgānām pāśa-bandhanena kṣayam draṣṭum icchāmi | uktaṁ ca—
anāvṛṣṭi-hate deśe sasye ca pralayaṁ gate |
dhanyās tāta na paśyanti deśa-bhaṅgam kula-kṣayam ||56||
ko'tibhāraḥ samarthānām kiṁ dūram vyavasāyinām |
ko videśaḥ savidyānām kaḥ paraḥ priya-vādinām ||57||
vidvattvaṁ ca nṛpatvaṁ ca naiva tulyaṁ kadācana |
sva-deśe pūjyate rājā vidvān sarvatra pūjyate ||58||

hiraṇyaka āha—yady evam tad aham api tvayā saha gamiṣyāmi | mamāpi mahad duḥkham
vartate |

vāyasa āha—bhoḥ ! tava kiṁ duḥkham ? tat kathaya |

hiraṇyaka āha—bhoḥ ! bahu vaktavyam asty atra viṣaye | tatraiva gatvā sarvaṁ savistaram
kathayiṣyāmi |

vāyasa āha—aham tāvad ākāśa-gatiḥ | tat katham bhavato mayā saha gamanam ?

sa āha—yadi me prāṇān rakṣasi tadā sva-prṣṭham āropya mām tatra prāpayiṣyasi | nānyathā
mama gatiḥ asti |

tac chrutvā sānandaṁ vāyasa āha—yady evaṁ tad dhanyo'ham yad bhavatāpi saha tatra
kālaṁ nayāmi | ahaṁ sampātādikān aṣāv uḍḍīna-gati-viśeṣān vedmi | tat samāroha mama
prṣṭham, yena sukheṇa tvām tat-saraḥ prāpayāmi |

hiraṇyaka āha—uḍḍīnānām nāmāni śrotum icchāmi |

sa āha—

sampātāṁ vipra-pātāṁ ca mahā-pātāṁ nipātanaṁ |
vakraṁ tiryak tathā cordhvaṁ aṣṭamaṁ laghu-samjñakam ||59||

tac chrutvā hiraṇyakaḥ tat-kṣaṇād eva tad upari samārūḍhaḥ | so'pi śanaiḥ śanais tam ādāya
sampātodḍīna-prasthitaḥ krameṇa tat-saraḥ prāptaḥ | tato laghupatanakaṁ mūṣakādhiṣṭhitaṁ
vilokya dūrato'pi deśa-kāla-vida-sāmānya-kāko'yam iti jñātvā satvaram mantharako jale
praviṣṭaḥ | laghupatanako'pi tīrastha-taru-koṭāre hiraṇyakaṁ muktvā śākhāgram āruhya tāra-
svareṇa provāca—bho mantharaka ! āgacchāgaccha | tava mitram ahaṁ laghupatanako nāma
vāyasaś cirāt sotkaṇṭhaḥ samāyātaḥ | tad āgatyāliṅgaya mām | uktaṁ ca—

kiṁ candanaiḥ sa-karpūrais tuhinaiḥ kiṁ ca śītalaiḥ |
sarve te mitra-gātrasya kalām nārhanti ṣoḍaśim ||60||

tathā ca—

kenāmṛtam idaṁ sṛṣṭam mitram ity akṣara-dvayam |
āpadām ca paritrāṇam śoka-santāpa-bheṣajam ||61||

tac chrutvā nipuṇataram parijñāya satvaram salilān niṣkrāmya pulakita-tanur ānandāśru-
pūrīta-nayano mantharakaḥ provāca—ehy ehi mitra, āliṅgaya mām | cira-kālān mayā tvām na
samyak parijñātaḥ | tenāham salilāntaḥ-praviṣṭaḥ | uktaṁ ca—

yasya na jñāyate vīryam na kulam na viceṣṭitam |
na tena saṅgatiṁ kuryād ity uvāca bṛhaspatiḥ ||62||

evam ukte laghupatanako vṛkṣād avatīrya tam āliṅgitavān | athavā sādhu idaṁ uktaṁ—
amṛtasya pravāhaiḥ kiṁ kāya-kṣālana-sambhavaiḥ |
cirān mitra-pariṣvaṅgo yo'sau mūlya-vivarjitaḥ ||63||

evam dvāv api tau vihitāliṅgitau parasparam pulakita-śarīrī vṛkṣād adhaḥ samupaviṣṭau
procatur ātma-caritra-vṛttāntam | hiraṇyako'pi mantharakasya praṇāmaṁ kṛtvā vāyasābhyāśe
samupaviṣṭaḥ | atha tam samālokya mantharako laghupatanakam āha—bhoḥ hiraṇyako nāma
mūṣako'yam | mama suhṛd-dvītiyam iva jīvitam | tat kiṁ bahunā—

parjanyaśya yathā dhārā yathā ca divi tārakāḥ |
sikatā-reṇavo yadvat saṅkhyayā parivarjitā ||64||

guṇāḥ saṅkhyā-parityaktās tadvad asya mahātmanah |
paraṁ nirvedam āpannah samprāpto'yaṁ tavāntikam ||65||

mantharaka āha—kim asya vairāgya-kāraṇam ?

vāyasa āha—prṣṭo mayā, param anenābhīhitam, yad bahu vaktavyam iti | tat tatraiva gataḥ
kathayisyāmi | mamāpi na niveditam | tad bhadra hiraṇyaka ! idānīm nivedyatām ubhayor apy
āvayos tad ātmano vairāgya-kāraṇam |

so'bravīt—

kathā 1

hiraṇyaka-tāmracūḍa-kathā

asti dakṣiṇātye janapade mahilāropyam nāma nagaram | tasya nātidūre maṭhāyatanam
bhagavataḥ śrī-mahādevasya | tatra ca tāmracūḍo nāma parivrājakaḥ prativasati sma | sa ca
nagare bhikṣātanam kṛtvā prāṇa-yātrām samācarati | bhikṣā-śeṣam ca tatraiva bhikṣā-pātre
nidhāya tad-bhikṣā-pātram nāgadante'valambya paścād rātrau svapiti | pratyūṣe ca tad-annam
karmakarāṇām dattvā samyak tatraiva devatāyatane sammārjanopalepana-maṇḍanādikaṁ
samājñāpayati | anyasminn ahani mama bāndhavair niveditam—svāmin, maṭhāyatane
siddham annam mūṣaka-bhayāt tatraiva bhikṣā-pātre nihitam nāgadante'valambitam tiṣṭhati
sadaiva | tad vyaṁ bhakṣayitum na śaknumah | svāminah punar āgamyā kim api nāsti | tat
kim vṛthātanenānyatra | adya tatra gatvā yatheccham bhuñjāmahe tava prasādāt |

tad ākarṇyāham sakala-yūtha-parivrītas tat-kṣaṇād eva tatra gataḥ | utpatya ca tasmin bhikṣā-
pātre samārūḍhaḥ | tatra bhakṣya-viśeṣāni sevakebhyo dattvā paścāt svayam eva bhakṣayāmi |
sarveṣāṁ tṛptaṁ jātāyām bhūyaḥ sva-grham gacchāmi | evam nityam eva tad annam
bhakṣayāmi | parivrājako'pi yathā-śakti rakṣati | paraṁ yadaiva nidrāntarito bhavati, tadāham
tatrāruhyātma-kṛtyam karomi | atha kadācit tena mama rakṣaṇārtham mahān yatnaḥ kṛtaḥ |
jarjara-vaṁśaḥ samānītaḥ | tena supto'pi mama bhayād bhikṣā-pātram tāḍayati | aham apy
abhikṣite'py anne prahāra-bhayād apasarpāmi | evam tena saha sakalām rātrim vighraha-
parasya kālo vrajati |

athānyasminn ahani tasya maṭhe bṛhatsphīn-nāmā parivrājakas tasya suhṛt tīrtha-yātrā-
prasaṅgena pāntaḥ prāghuṇikaḥ samāyātaḥ | tam dṛṣtvā pratyutthāna-vidhinā sambhāvya
pratipatti-pūrvakam abhyāgata-kriyayā niyojitaḥ | tataś ca rātrāv ekatra kuśa-samstare dvāv
api prasuptau dharma-kathām kathayitum ārabdhau |

atha bṛhasphik-kathā-goṣṭhīṣu sa tāmracūḍo mūṣaka-trāsārtham vyākṣipta-manā jarjara-
vaṁśena bhikṣā-pātram tāḍayāns tasya śūnyam prativacanam prayacchati | tan-mayo na
kiñcid udāharati | athāsāv abhyāgataḥ paraṁ kopam upāgatas tam uvāca—bhos tāmracūḍa !
parijñātaḥ na tvam samyak suhṛt | tena mayā saha sāhlādam na jalpasi | tad-rātrāv api
tvadiyam maṭham tyaktvānyatra maṭhe yāsyāmi | uktaṁ ca—

ehy āgaccha samāvisāsanam idam kasmāc cirād dṛśyase
kā vārteti sudurbalo'si kuśalam pṛito'smi te darśanāt |
evam ye samupāgatān prañayinaḥ pratyālapanty ādarāt
teṣāṃ yuktam aśankitena manasā harmyāṇi gantum sadā ||66||

gṛhī yatrāgataṃ dṛṣṭvā diśo vīkṣeta vāpy adhaḥ |
tatra ye sadane yānti te śṅga-rahitā vṛṣāḥ ||67||

sābhuyutthāna-kriyā yatra nālāpā madhurākṣarāḥ |
guṇa-doṣa-kathā naiva tatra harmyaṃ na gamyate ||68||

tad eka-maṭha-prāptyāpi tvaṃ garvitaḥ | tyaktaḥ suhṛt-snehaḥ | naitad vetsi yat tvayā
maṭhāśraya-vyājena narakopārjanaṃ kṛtam | uktaṃ ca—

narakāya matis te cet paurohityaṃ samācāra |
varṣaṃ yāvat kim anyena maṭha-cintāṃ dina-trayam ||69||

tan-mukhaṃ, śocitavyas tvaṃ garvaṃ gataḥ | tad ahaṃ tvadiyaṃ maṭhaṃ parityajya yāsyāmi |

atha tac chrutvā bhaya-trasta-manās tāmracūḍas tam uvāca—bho bhagavan ! maivaṃ vada |
na tvat-samo'nyo mama suhṛt kaścid asti | paraṃ tac chrūyatāṃ goṣṭhī-śaithilya-kāraṇam | eṣa
durātmā mūṣakaḥ pronnata-sthāne dhṛtam api bhikṣā-pātram utplutyārohati, bhikṣā-śeṣaṃca
tatrasthaṃ bhakṣayati | tad-abhāvād eva maṭhe mārjana-kriyāpi na bhavati | tan mūṣaka

muhur muhus tāḍayāmi | nānyat kāraṇam iti | aparaṃ etat kutūhalaṃ paśyāsyā durtātmano
yan mārjāra-markaṭādayo'pi tiraskṛtā asyotpātanena |

bṛhatsphig āha—atha jñāyate tasya bilam kasmimścit pradeśe |

tāmracūḍa āha—bhagavan na vedmi samyak |

sa āha—nūnaṃ nidhānasyopari tasya bilam | nidhānoṣmaṇā prakūrdate | uktaṃ ca—

ūṣmāpi vittajo vṛddhiṃ tejo nayati dehinām |
kim punas tasya sambhogas tyāga-dharma-samanvitaḥ ||70||

tathā ca—

nākasmāc chāṇḍilī mātar vikrīṇāti tilais tilān |
luñcitān itarair yena hetur atra bhaviṣyati ||71||

tāmracūḍa āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 2

tilacūrṇa-vikraya-kathā

yadāham kasmimścīt sthāne prāvṛṭ-kāle vrata-grahaṇa-nimittam kañcid brāhmaṇam
vāsārtham prārthitavān | tatas ca tad-vacanāt tenāpi śuśrūṣitaḥ sukheṇa devārcana-paras
tiṣṭhāmi | athānyasminn ahaṇi pratyūṣe prabuddho'ham brāhmaṇa-brāhmaṇī-saṁvāde
dattāvadhānaḥ śṛṇomi | tatra brāhmaṇa āha—brāhmaṇi, prabhāte dakṣiṇāyana-saṅkrāntir
ananta-dāna-phaladā bhaviṣyati | tad aham pratigrahārtham grāmāntaram yāsyāmi | tvayā
brāhmaṇasyaikasya bhagavataḥ sūryasyoddeśeṇa kiñcid bhojanam dātavyam iti |

atha tac chrutvā brāhmaṇī parūṣatara-vacanais tam bhartsayamānā prāha—kutas te
dāridryopahatasya bhojana-prāptiḥ | tat kiṁ lajjasa evam bruvāṇaḥ | api ca na mayā tava
hasta-lagnayā kvacid api labdham sukham | na miṣṭhānnasyāsvādanam | na ca hasta-pāda-
kaṅṭhādi-bhūṣaṇam |

tac chrutvā bhaya-trasto'pi vipro mandam mandam prāha—brāhmaṇi ! naitad yujyate vaktum
| uktam ca—

grāsād api tad ardham ca kasmān no dīyate'rthiṣu |
icchānurūpo vibhavaḥ kadā kasya bhaviṣyati ||72||
īśvarā bhūri-dānena yal labhante phalam kila |
daridras tac ca kākiṇyā prāpnuyād iti na śrutiḥ ||73||
dātā laghur api sevya bhavati na kṛpaṇo mahān api samṛddhyā |
kūpo'ntaḥ-svādu-jalaḥ prītyai lokasya na samudraḥ ||74||

tathā ca—

akṛta-tyāga-mahimnām mithyā kiṁ rāja-rāja-śabdena |
goptāram na nidhīnām mahayanti maheśvaram vibudhāḥ ||75||

api ca—

sadā dāna-parikṣiṇaḥ śasta eva karīśvaraḥ |
adānaḥ pīna-gātro'pi nindya eva hi gardabhaḥ ||76||
suśilo'pi suvṛtto'pi yāty adānād adho ghaṭaḥ |
punaḥ kubjāpi kāṇāpi dānād upari karkaṭi ||77||

yacchan jalam api jalado vallabhatām eti sakala-lokasya |
nityam prasārta-karo mitro'pi na vikṣitum śakyaḥ ||78||

evam jñātvā daridryābhibhūtair api svalpāt svalpataram kāle pātre ca deyam | uktam ca—
sat-pātram mahatī śraddhā deśe kāle yathocite |
yad dīyate viveka-jñais tad anantāya kalpate ||79||

tathā ca—

atitṛṣṇā na kartavyā ṛṣṇām naiva parityajet |
atitṛṣṇābhibhūtasya śikhā bhavati mastake ||80||

brāhmaṇy āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 3

śavara-śūkara-kathā

asti kasmimścid vanoddeśe kaścit pulindaḥ | sa ca pāparddhim kartum vanam prati prasthitaḥ
| atha tena prasarpatā mahān añjana-parvata-śikharākāraḥ kroḍaḥ samāsāditaḥ | tam dṛṣṭvā
karṇāntākṛṣṭa-niśita-sāyakena samāhataḥ | tenāpi kopāviṣṭena cetasā bālendu-dyutinā
damṣṭrāgreṇa pāṭitodaraḥ pulindo gatāsur bhūtale'patat |

atha lubdhakam vyāpādyā śūkarō'pi śara-prahāra-vedanayā pañcatvam gataḥ | etasminn
antare kaścid āsanna-mṛtyuḥ śṛgāla itas tato nirāhāratayā piḍitaḥ paribhramams tam
pradeśam ājagāma | yāvad varāha-pulindau dvāv api paśyati tāvat prahrṣṭo vyacintayat—bhoḥ
! sānukūlo me vidhiḥ | tenaitad apy acintitam bhojanam upasthitam | athavā sādhv idam
uktam—

akṛte'py udyame pumsām anya-janma-kṛtam phalam |
śubhāśubham samabhyeti vidhinā samniyojitam ||81||

tathā ca—

yasmin deśe ca kāle ca vayasā yādṛśena ca |
kṛtam śubhāśubham karma tat tathā tena bhujyate ||82||

tad aham tathā bhakṣayāmi yathā bahūny ahāni me prāṇa-yātrā bhavati | tat tāvad enam
snāyu-pāśam dhanuṣkoṭi-gatam bhakṣayāmi | uktam ca—

śanaiḥ śanaiś ca bhoktavyam svayam vittam upārjitam |
rasāyanam iva prājñair helayā na kadācana ||83||

ity evam manasā niścitya cāpa-ghaṭita-koṭim mukha-madhye prakṣipya snāyūm bhakṣitum
pravṛttaḥ | tataś ca truṣṭite pāśe tālu-deśam vidārya cāpa-koṭirmastaka-madhyena niṣkrāntā |
so'pi tadvad enayā tat-kṣaṇāntan mṛtaḥ | ato'ham bravīmi—atitṛṣṇā na kartavyā iti |

--o)0(o--

sa punar apy āha—brāhmaṇi, na śrutam bhavatyā |

āyuh karma ca vittam ca vidyā nidhanam eva ca |
pañcāitāni hi sṛjyante garbhasthasyaiva dehinaḥ ||84||

athaivam sā tena prabodhitā brāhmaṇy āha—yady evaṃ tad asti me gr̥he stokaḥ tīla-rāṣiḥ |
tatas tilān luñcitvā tīla-cūrṇena brāhmaṇam̐ bhojayiṣyāmi iti |

tatas tad-vacanam̐ śrutvā brāhmaṇo grāmam̐ gataḥ | sāpi tilānuṣṇodakena sammardya kuṭitvā
sūryātape dattavatī | atrāntare tasyā gr̥ha-karma-vyagrāyās tilānām̐ madhye kaścit sārameyo
mūtrotsargam̐ cakāra | tam̐ dṛṣṭvā sā cintitavatī—aho naipuṇyam̐ paśya parānmukhībhūtasya
vidheḥ | yad ete tilā abhojyāḥ kṛtāḥ | tad aham̐ etān samādāya kasyacit gr̥ham̐ gatvā luñcitair
aluñcitān ānayāmi | sarvo’pi jano’nena vidhinā pradāsyati iti |

atha yasmin gr̥he’ham̐ bhikṣārtham̐ praviṣṭas tatra gr̥he sāpi tilān ādāya praviṣṭā vikrayam̐
kartum | āha ca—gr̥hṇātu kaścid aluñcitair luñcitāms tilān |

atha tad-gr̥ha-gr̥hiṇī-gr̥ham̐ praviṣṭā yāvad aluñcitair luñcitān gr̥hṇāti tāvad asyāḥ putreṇa
kāmandakī-śāstram̐ dṛṣṭvā vyāhṛtam̐—mātaḥ ! agrāhyāḥ khalv ime tilāḥ | nāsyā aluñcitair
luñcitā grāhyāḥ | kāraṇam̐ kiñcid bhaviṣyati | tenaiṣāluñcitair luñcitān prayacchati |

tac chrutvā ayā parityaktās te tilāḥ | ato’ham̐ bravīmi—nākasmāc chāṇḍilī-mātaḥ iti |

--o)0(o--

etad uktvā sa bhūyo’pi prāha—atha jñāyate tasya kramaṇa-mārgaḥ |

tāmracūḍa āha—bhagavan, jñāyate | yata ekākī na samāgacchati, kintv asaṅkhya-yūtha-
parivṛtaḥ paśyato me paribhramann itas tataḥ sarva-janena sahāgacchati yāti ca |

abhyāgata āha—asti kiñcit khanitrakam |

sa āha—bādham̐ asti | eṣā sarva-loha-mayī sva-hastikā |

abhyāgata āha—tarhi pratyūṣe tvayā mayā saha sthātavyam | yena dvāv api jana-caraṇa-
malināyām̐ bhūmau tat-padānusāreṇa gacchāvaḥ | mayāpi tad-vacanam̐ ākarṇya cintitam—
aho vinaṣṭo’smi, yato’sya sābhiprāya-vacāmsi śrūyante | nūnam̐, yathā nidhānam̐ jñātam̐ tathā
durgam̐ apy asmākam̐ jñāsyati | etad abhiprāyād eva jñāyate | uktam̐ ca—

sakṛd api dṛṣṭvā puruṣam̐ vibudhā jānanti sārātām̐ tasya |
hasta-tulayāpi nipuṇāḥ pala-pramāṇā vijānanti ||85||

vāñchaiva sūcayati pūrvatarām̐ bhaviṣyam̐
puṃsām̐ yad anya-tanujām̐ tv aśubham̐ śubham̐ vā |
vijñāyate śiśur ajāta-kalāpa-cihnaḥ
pratyudgatair apasaran saralaḥ kalāpī ||86||

tato’ham̐ bhaya-trasta-manāḥ saparivāro durga-mārgam̐ parityajyānya-mārgeṇa gantuṃ
pravṛttaḥ | saparijano yāvad agrato gacchāmi tāvat sammukho bṛhatkāyo mārjāraḥ samāyāti |

sa ca mūṣaka-vṛndam avalokya tan-madhye sahasotpapāta | atha te mūṣakā mām kumārga-
gāminam avalokya garhayanto hata-śeṣā rudhira-plāvita-vasundharās tam eva durgam
praviṣṭāḥ | athavā sādhv idam ucyate—

chittvā pāsam apāsya kūṭa-racanām bhāṅktvā balād vāgurām
paryantāgni-śikhā-kalāpa-jaṭilān nirgatya dūram vanāt |
vyādhānām śara-gocarād api javenotpatya dhāvan mṛgaḥ
kūpāntaḥ-patitaḥ karotu vidhure kim vā vidhau pauruṣam ||87||

athāham eko'nyatra gataḥ | śeṣā mūḍhatayā tatraiva durge praviṣṭāḥ | atrāntare sa duṣṭa-
parivrājako rudhira-bindu-carcitām bhūmim avalokya tenaiva durga-mārgenāgatyopasthitaḥ |

yad utsāhī sadā martyaḥ parābhavati yaj janān |
yad uddhatam vaded vākyam tat sarvam vittajam balam ||88||

athāham tac chrutvā kopāviṣṭo bhikṣā-pātram uddiśya viśeṣād utkūrdito'prāpta eva bhūmau
nipatitaḥ | tac chrūtvāsau me śatrur vihasya tāmracūdam uvāca—bhoḥ ! paśya paśya
kautūhalam | āha ca—

arthena balavān sarvo'py artha-yuktaḥ sa paṇḍitaḥ |
paśyainam mūṣakam vyartham sajāteḥ samatām matam ||89||

tat svapihi tvam gata-śaṅkaḥ | yad asyotpatana-kāraṇam tad āvayor hasta-gatam jātam | athavā
sādhv idam ucyate—

daṁṣṭrā-virahitaḥ sarpo mada-hīno yathā gajaḥ |
tathārthena vihīno'tra puruṣo nāma-dhāraḥ ||90||

tac chrutvāham manasā vicintitavān—yato'ṅguli-mātram api kūrdana-śaktir nāsti, tad dhig
artha-hīnasya puruṣasya jīvitam | uktaḥ ca—

arthena ca vihīnasya puruṣasyālpa-medhasaḥ |
vyucchidyante kriyāḥ sarvā grīṣme kusarito yathā ||91||
yathā kāka-yavāḥ proktā yathāraṇya-bhavās tilāḥ |
nāma-mātrā na siddhau hi dhana-hīnās tathā narāḥ ||92||
santo'pi na hi rājante daridrasyetare guṇāḥ |
āditya iva bhūtānām śrīr guṇānām prakāśinī ||93||
na tathā bādhyate loka prakṛtyā nirdhano janaḥ |
yathā dravyāṇi samprāpya tair vihīno'sukhe sthitaḥ ||94||
śuṣkasya kīṭa-khātasya vahni-dagdhasya sarvataḥ |
taror apy uṣarasthasya varam janma na cārthinaḥ ||95||
śaṅkanīyā hi sarvatra niṣpratāpā daridrātā |
upakartum api hi prāptam niḥsvam santyajya gacchati ||96||
unnamyonnama tatraiva daridrāṇām manorathāḥ |
patanti hṛdaye vyarthā vidhavāstrīstanā iva ||97||

vyakte'pi vāsare nityam daurgatya-tamasāvṛtaḥ |
agrato'pi sthito yatnān na kenāpiha dṛśyate ||98||

evam vilapyāham bhagnotsāhas tan-nidhānam gaṇḍopadhānikṛtaṁ dṛṣṭvā svam durgam
prabhāte gataḥ | tataś ca mad-bhr̥tyāḥ prabhāte gacchanto mitho jalpanti—aho,
asamartho'yam udara-pūraṇe'smākam | kevalam asya pṛṣṭha-lagnānām vidālādi-vipattayaḥ tat
kim anenārādhitena ? uktaṁ ca—

yat-sakāśān na lābhāḥ syāt kevalāḥ syur vipattayaḥ |
sa svāmī dūratas tyājyo viśeṣād anujivibhiḥ ||99||

evam teṣāṁ vacāmsi śrutvā sva-durgam praviṣṭo'ham | yāvan na kaścin mama
samukhe'bhyeti tāvan mayā cintitam—dhig iyam daridrataḥ | athavā sādhv idam ucyate—

mṛto daridraḥ puruṣo mṛtaṁ maithunam aprajam |
mṛtam āsrotriyam śrāddham mṛto yajñas tv adakṣiṇam ||100||
vyathayanti param cetō manoratha-śatair janāḥ |
nānuṣṭhānair dhanair hīnāḥ kulajāḥ vidhavā iva ||101||
daurgatyaṁ dehinām duḥkham apamāna-karam param |
yena svair api manyante jīvanto'pi mṛtā iva ||102||
dainyasya pātratām eti parābhr̥teḥ param padam |
vipadām āśrayaḥ śasvad daurgatya-kaluṣī-kṛtaḥ ||103||
lajjante bāndhavās tena sambandham gopayanti ca |
mitrāṇy amitratām yānti yasya na syuḥ kapardakāḥ ||104||
mūrtam lāghavam evaitad apāyānām idam gṛham |
paryāyo maraṇasyāyam nirdhanatvaṁ śarīriṇām ||105||
ajā-dhūlir iva trastair mārjanī-reṇuvaj janaiḥ |
dīpa-khaṭvottha-cchāyeva tyajyate nirdhano janaḥ ||106||
śaucāvaśiṣṭayāpy asti kiñcit kāryam kvacin mṛdā |
nirdhanena janenaiva na tu kiñcit prayojanam ||107||
adhano dātu-kāmo'pi samprāpto dhaninām gṛham |
manyate yācako'yaṁ dhig dāridryam khalu dehinām ||108||
sva-vitta-haraṇam dṛṣṭvā yo hi rakṣaty asūn naraḥ |
pitaro'pi na gṛhṇanti tad-dattam salīñjalim ||109||

tathā ca—

gavārthe brāhmaṇārthe ca strī-vitta-haraṇe tathā |
prāṇāms tyajati yo yuddhe tasya lokāḥ sanātanāḥ ||110||

evam niścitya rātrau tatra gatvā nidrāvaśam upāgatasya peṭāyām mayā chidram kṛtam yāvat,
tāvat prabuddho duṣṭa-tāpasah | tataś ca jarjara-varṁśa-prahāreṇa śirasi tāḍitaḥ kathañcid
āyuh-śeṣatayā nirgato'ham, na mṛtaś ca | uktaṁ ca—

prāptavyam artham labhate manuṣyo
devo'pi tam laṅghayitum na śaktaḥ |
tasmān na śocāmi na vismayo me

yad asmadiyaṁ na hi tat pareṣāṁ ||111||

kāka-kūrmau pṛcchataḥ—katham etat ?

hiraṇyaka āha—

kathā 4

sāgaradatta-kathā

asti kasmimścin nagare sāgaradatto nāma vaṇik | tat-sūnunā rūpaka-śatena vikriyamāṇam
pustakam grhītam | tasmimś ca likhitam asti—

prāptavyam artham labhate manuṣyo
devo'pi tam laṅghayitum na śaktaḥ |
tasmān na śocāmi na vismayo me
yad asmadiyaṁ na hi tat pareṣāṁ ||111||

tad dr̥ṣṭvā sāgaradattena tanujaḥ pṛṣṭaḥ—putra, kiyatā mūlyenaitat pustakam grhītam ?

so'bravīt—rūpaka-śatena |

tac chrutvā sāgaradatto'bravīt—dhiṁ mūrkhā ! tvaṁ likhitaika-ślokaṁ rūpaka-śatena yad
gr̥hṇāsi, etayā buddhyā katham dravyopārjanam kariṣyasi | tad adya-prabhṛti tvayā me gr̥he
na praveṣṭavyam |

evam nirbhartsya gr̥hān niḥsāritaḥ | sa ca tena nirvedena viprakṛṣṭam deśāntaram gatvā kim
api nagaram āsādyāvasthitaḥ | atha katipaya-divasais tan-nagara-nivāsinā kenacid asau
pṛṣṭaḥ—kuto bhavān āgataḥ ? kim nāma-dheyo vā ? iti |

asāv abravīt—prāptavyam artham labhate manuṣya iti | athānyenāpi pṛṣṭenānena
tathāivottaram dattam | evam ca tasya nagarasya madhye prāptavyamartha iti tasya prasiddha-
nāma jātam |

atha rāja-kanyā candravatī nāmābhinava-rūpa-yauvana-sampannā sakhī-dvitiyaikasmin
mahotsava-divase nagaram nirīkṣamāṇāsti | tatraiva ca kaścid rāja-putro'tiva-rūpa-sampanno
manoramaś ca katham api tasyā dr̥ṣṭi-gocare gataḥ | tad-darśana-sama-kālam eva kusuma-
bāṇāhatayā tayā nija-sakhy-abhihitā—sakhī ! yathā kilānena saha samāgamo bhavati tathādyā
tvayā yatitavyam |

evam ca śrutvā sā sakhī tat-sakāśam gatvā śīghram abravīt—yad aham candravatyā
tavāntikam preṣitā | bhaṇitam ca tvām prati tayā yan mama tvad-darśanān manobhavana
paścimāvasthā kṛtā | tad yadi śīghram eva mad-antike na sameṣmasi tadā me maraṇam
śaraṇam |

iti śrutvā tenābhihitam—yady avāśyam mayā tatrāgantavyam, tat kathaya kenopāyena praveṣṭavyam ?

atha sakhyābhihitam—rātrau saudhāvalambitayā dṛḍha-varatrayā tvayā tatrāroḍhavyam |

so'bravīt—yady evaṁ niścayo bhavatyās tad aham evaṁ kariṣyāmi |

iti niścitya sakhī candravatī-sakāśam gatā | athāgatāyām rajanyām sa rāja-putraḥ sva-cetasā vyacintayat—aho mahad akṛtyam etat | uktaṁ ca—

guroḥ sutām mitra-bhāryām svāmi-sevaka-gehinīm |
yo gacchati pumāṁl loke tam āhur brahma-ghātinam ||112||

aparaṁ ca—

ayaśaḥ prāpyate yena yena cādho-gatir bhavet |
svārthāc ca bhraśyate yena tat karma na samācaret ||113||

iti samyag vicārya tat-sakāśam na jagāma | atha prāptavyamarthaḥ paryatan dhavala-gṛha-pārsve rātrāv avalambita-varatrām dṛṣṭvā kautukāviṣṭa-hṛdayas tām ālambyādhirūḍhaḥ | tayā ca rāja-putryā sa evāyam ity āśvasta-cittayā snāna-khādana-pānācchādanādinā sammānya tena saha śayana-talam āśritayā tad-aṅga-saṁsparśa-sañjāta-harṣa-romāñcita-gātrayoktam—
yuṣmad-darśana-mātrānuraktayā mayātmā pradatto'yam | tvad-varjam anyo bhartā manasy api me na bhaviṣyati iti | tat kasmān amyā saha na bravīṣi ?

so'bravīt— prāptavyam artham labhate manuṣyaḥ |

ity ukte tayānyo'yam iti matvā dhavala-gṛhād uttārya muktaḥ | sa tu khaṇḍa-pāśakaḥ prāptaḥ | tāvad asau khaṇḍa-deva-kule gatvā suptaḥ | atha tatra kayācit svairiṇyā datta-saṅketako yāvad daṇḍa-pāśakaḥ prāptaḥ, tāvad asau pūrva-suptas tena dṛṣṭo rahasya-saṁrakṣaṇārtham abhilitaś ca—ko bhavān ?

so'bravīt—prāptavyam artham labhate manuṣyaḥ |

iti śrutvā daṇḍa-pāśakenābhihitam—yac chūnyam deva-gṛham idam | tad atra madīya-sthāne gatvā svapihi |

tathā pratipadya sa matir viparyāsād anya-śayane suptaḥ | atha tasya rakṣakasya kanyā vinayavatī nāma rūpa-yauvana-sampannā kasyāpi puruṣasyānuraktā saṅketam dattvā tatra śayane suptāsīt | atha sā tam āyātam dṛṣṭvā sa evāyam asmad-vallabha iti rātrau ghanatarāndhakāra-vyāmohitotthāya bhojanācchādanādi-kriyām kārayitvā gāndharva-vivāhenātmānam vivāhayitvā tena samam śayane sthitā vikaṣita-vadana-kamalā tam āha—kim adyāpi mayā saha viśrabdham bhavān na bravīti |

so'bravīt—prāptavyam artham labhate manuṣyaḥ |

iti śrutvā tayā cintitam—yat kāryam asamīkṣitam kriyate tasyedṛk-phala-vipāko bhavati iti |
evam vimr̥śya sa-viśādayā tayā niḥsārito'sau | sa ca yāvad-vīthī-mārgena gacchati tāvad anya-
viśaya-vāsī vara-kīrtir nāma varo mahatā vādya-śabdenāgacchati | prāptavyamartho'pi taiḥ
samam gantum ārabdhaḥ |

atha yāvat pratyāsanne lagna-samaye rāja-mārgāsanna-śreṣṭhi-gr̥ha-dvāre racita-maṇḍapa-
vedikāyām kṛta-kautuka-maṅgala-veśā vaṇik-sutāsti, tāvan mada-matto hasty-ārohakam hatvā
praṇāśyaj-jana-kolāhalena lokam ākulayams tam evoddeśam prāptaḥ | tam ca dṛṣtvā sarve
varānuyāyino vareṇa saha praṇāśya diśo jagmuḥ |

athāsminn avasare bhaya-tarala-locanām ekākinīm kanyām avalokya—mā bhaiṣiḥ | aham
paritrātetī sudhīram sthīrikṛtya dakṣiṇa-pāṇau saṅgrhya mahā-sāhasikatayā
prāptavyamarthaḥ puruṣa-vākyair hastinam nirbhartsitavān | tataḥ katham api daiva-yogād
apāye hastini sa-suhṛd-bāndhavenātīkrānta-lagna-samaye vara-kīrtir nāgatya tāvat tām
kanyām anya-hasta-gatām dṛṣtvābhīhitam—bhoḥ śvaśura, viruddham idam tvayānuṣṭhitam
yan mahyam pradāya kanyānyasmai pradattā iti |

so'bravīt—bhoḥ ! aham api hasti-bhaya-palāyitobhavadbhiḥ sahāyāto na jāne kim idam vṛtam
ity abhidhāya duhitarām praṣṭum ārabdhaḥ—vatse, na tvayā sundaram kṛtam | tat kathyatām
ko'yaṁ vṛttāntaḥ |

so'bravīt—yad aham anena prāṇa-samśayād rakṣitā, tad enam muktvā mama jīvantiyā nānyaḥ
pāṇīm grahīṣyati iti |

anena vārtā-vyatikareṇa rajanī vyuṣṭā | atha prātas tatra sañjāte mahā-jana-samavāye vārtā-
vyatikaram śrutvā rāja-duhitā tam uddeśam āgatā | karṇa-paramparayā śrutvā daṇḍapāsaka-
sutāpi tatraivāgatā | atha tam mahājana-amavāyam śrutvā rājāpi tatra evājagāma |

prāptavyamartham prāha—bhoḥ viśrabdham kathaya | kīdṛšo'sau vṛttāntaḥ ?

atha so'bravīt—prāptavyamartham labhate manuṣyaḥ iti |

rāja-kanyā smṛtvā prāha—devo'pi tam laṅghayitum na śakta iti |

tato daṇḍapāsaka-sutābravīt—tasmān na śocāmi na vismayo me iti |

tam akhilaloka-vṛttāntam ākarṇya vaṇik-sutābravīt—yad asmadīyam na hi tat pareṣām iti |

tato'bhaya-dānam dattvā rājā pṛthak pṛthag vṛttāntān jñātvāvagata-tattvas tasmai prāptavyam
arthāya sva-duhitarām sa-bahu-mānam grāma-sahasreṇa samam sarvālaṅkāra-parivāra-yutām
dattvā tvaṁ me putro'sīti nagara-viditam tam yauvarājye'bhīṣiktavān | daṇḍa-pāsakenāpi sva-
duhitā sva-śaktyā vastra-dānādinā sambhāvya prāptavyamarthāya pradattā |

atha prāptavyamarthenāpi svīya-pitṛ-mātarau samasta-kuṭumbāvṛtau tasmin nagare
sammāna-puraḥsaram samānītau | atha so'pi sva-gotreṇa saha vividha-bhogānupabhuñjanaḥ
sukhenāvasthitaḥ | ato'ham bravīmi—prāptavyam artham labhate manuṣyaḥ iti |

tad etat sakalam sukha-duḥkham anubhūya param viśādam upāgato'nena mitreṇa tvat-
sakāśam ānītaḥ | tad etan me vairāgya-kāraṇam | mantharaka āha—bhadra, bhavati suhrd
ayam asandigdham yaḥ kṣut-kṣāmo'pi śatru-bhūtaḥ tvām bhakṣya-sthāne sthitam evam
pṛṣṭham āropyānayati na mārge'pi bhakṣayati | uktaḥ ca yataḥ—

vikāram yāti no cittam vitte yasya kadācana |
mitram syāt sarva-kāle ca kārayen mitram uttamam ||114||
vidvadbhiḥ suhrdām atra cihnair etair asaṁśayam |
parikṣā-karaṇam proktaḥ homāgner iva paṇḍitaiḥ ||115||

tathā ca—

āpat-kāle tu samprāpte yan mitram mitram eva tat |
vṛddhi-kāle tu samprāpte durjano'pi suhrd bhavet ||116||

tan mamāpy adyāsya viṣaye viśvāsaḥ samutpanno yato nīti-viruddheyam maitrī māmsāsībhir
vāyasaiḥ saha jalacarāṇām | athavā sādhv idam ucyate—

mitram ko'pi na kasyāpi nitāntam na ca vaira-kṛt |
dṛśyate mitra-vidhvastāt kāryād vairī parikṣitaḥ ||117||

tat svāgataḥ bhavataḥ | sva-gr̥ha-vadāsyatām atra saras-tīre | yac ca vitt-nāśo videśa-vāśaś ca
te sañjātas tatra viṣaye santāpo na kartavyaḥ | uktaḥ ca—

abhrac-chāyā khala-prītiḥ samudrānte ca medinī |
alpenaiva vinaśyanti yauvanāni dhanāni ca ||118||

ata eva vivekino jitātmāno dhana-spr̥hām na kurvanti | uktaḥ ca—

susañcitair jīvanavat surakṣitair
nije'pi dehe na viyojitaiḥ kvacit |
puṁso yamāntam vrajato'pi niṣṭhurair
etair dhanaiḥ pañcapadī na dīyate ||119||

anyac ca—

yathāmiśam jale matsyair bhakṣyate śvāpadair bhuvi |
ākāśe pakṣibhiś caiva tathā sarvatra vittavān ||120||
nirdoṣam api vittādhyā doṣair yojayate nṛpaḥ |
nidhanaḥ prāpta-doṣo'pi sarvatra nirupaḍravaḥ ||121||
arthānām arjanam kāryam vardhanam rakṣaṇam tathā |
bhakṣyamāno nirādāyaḥ sumerurapi hīyate ||122||
arthārthī yaṇi kaṣṭhāni mūḍho'yaḥ saḥate janaḥ |

śatāmśenāpi mokṣārthī tāni cen mokṣam āpnuyāt ||123||

ko dhīrasya manasvinaḥ sva-viśayaḥ ko vā videśaḥ smrto
yaṁ deśam śrayate tam eva kurute bāhu-pratāpārjitam |
yad daṁṣṭrānakhalāṅgula-praharaṇaiḥ siṁho vanam gāhate
tasmin eva hata-dvipendra-rudhirais tṛṣṇām chinatty ātmanaḥ ||124||

artha-hīnaḥ pare deśe gato'pi yaḥ prajñāvān bhavati sa kathañcid api na śidati | uktaṁ ca—
ko'tibhāraḥ samarthānām kiṁ dūram vyavasāyinām |
ko videśaḥ suvidyānām kaḥ paraḥ priya-vādinām ||125||

tat prajñā-nidhir bhavān na prākṛta-puruṣa-tulyaḥ | athavā—

utsāha-sampannam adīrgha-sūtram
kriyā-vidhijñam vyasaneṣv asaktam |
śūram kṛtajñam drdha-sauhṛdam ca-
lakṣmīḥ svayam vāñchati vāsa-hetoḥ ||126||

aparam prāpto'py arthaḥ karma-prāptyā naśyati | tad etāvanti dināni tvadīyam āsit |
muhūrtam apy anātmīyam bhoktuṁ na labhyate | svayam āgatam api vidhināpahriyate |

arthasyopārjanaṁ kṛtvā naivābhāgyaḥ samaśnute |
araṇyam mahadāsādyā mūḍhaḥ somilako yathā ||127||

hiraṇyaka āha--katham etat ?

sa āha—

kathā 5

somilaka-kathā

asti kasmimścid adhiṣṭhāne somilako nāma kauliko vasati sma | so'neka-vidha-paṭṭa-
racanārañjitāni pārthivocitāni sadaiva vastrāṇy utpādayati | param tasya cāneka-vidha-paṭṭa-
racana-nipuṇasyāpi na bhojanācchādanābhyadhikam katham apy artha-mātram sampadyate |
athānye tatra sāmānya-kaulikaḥ sthūla-vastra-sampādana-vijñānino mahardhi-sampannāḥ |
tān avalokya sa sva-bhāryām āha—priye ! paśyaitān sthūla-paṭṭa-kāraṇān dhana-kanaka-
samṛddhān | tad adhāraṇakam mamaitat sthānam | tad anyatropārjanāya gacchāmi |

sā prāha—bhoḥ priyatama ! mithyā pralapitam etad yad anyatra-gatānām dhanam bhavati,
sva-sthāne na bhavati | uktaṁ ca—

utpatanti yad ākāśe nipatanti mahītale |
pakṣiṇām tad api prāptyā nādattam upatiṣṭhati ||128||

tathā ca—

na hi bhavati yan na bhāvyaṃ
bhavati ca bhāvyaṃ vināpi yatnena |
kara-tala-gatam api naśyati
yasya tu bhavitavyatā nāsti ||129||

yathā dhenu-sahasreṣu vatso vindati mātaram |
tathā pūrva-kṛtaṃ karma kartāram anugacchati ||130||
śete saha śayānena gacchantam anugacchati |
narāṇāṃ prāktanāṃ karma tiṣṭhati tu sahātmanā ||131||
yathā chāyā-tapau nityaṃ susambaddhau parasparaṃ |
evam karma ca kartā ca saṃśliṣṭāv itaretaram ||132||

kaulika āha—priye ! na samyag abhihitam bhavatyā | vyavasāyam vinā na karma phalati |
uktaṃ ca—

yathaikena na hastena tālikā saṃprapadyate |
tathodyama-parityaktaṃ na phalam karmanāḥ smṛtam ||133||
paśya karma-vaśāt prāptaṃ bhojyakāle'pi bhojanam |
hastodyamaṃ vinā vaktre praviśen na kathañcana ||134||

tathā ca—

udyogināṃ puruṣa-siṃham upaiti lakṣmīr
daivena deyam iti kāpuruṣā vadanti |
daivaṃ nihatya kuru pauruṣam ātma-śaktyā
yatne kṛte yadi na sidhyati ko'tra doṣaḥ ||135||

tathā ca—

udyamena hi sidhyanti kāryāṇi na manorathaiḥ |
na hi suptasya siṃhasya viśanti vadane mṛgāḥ ||136||
udyamena vinā rājan na sidhyanti manorathāḥ |
kātarā iti jalpanti yad bhāvyaṃ tad bhaviṣyati ||137||
sva-śaktyā kurvataḥ karma na cet siddhiṃ prayacchati |
nopālabhyaḥ pumāms tatra daivāntarita-pauruṣaḥ ||138||

tan mayāvaśyaṃ deśāntaram gantavyam |

iti niścitya vardhamāna-puram gatvā tatra varṣa-trayaṃ sthitvā suvarṇa-śata-trayopārjanam
kṛtvā bhūyaḥ sva-grhaṃ prasthitaḥ | athārdha-pathe gacchataḥ tasya kadācid aṭavyāṃ
paryatato bhagavān ravir astam upāgataḥ | tatra ca vyāla-bhayāt sthūlatara-vaṭa-skandha
ārūhya prasupto yāvat tiṣṭhati tāvan niśithe dvau puruṣau raudrākārau parasparaṃ jalpantāv
aśṛṇot |

tatraika āha—bhoḥ kartaḥ tvaṃ kiṃ samyaṃ na vetsi yad asya somilakasya bhojanācchādanād
ṛte'dhikā samṛddhir nāsti | tat kiṃ tvayāśya suvarṇa-śata-trayaṃ dattam |

sa āha—bhoḥ karman mayāvaśyaṃ dātavyaṃ vyavasāyinām tatra ca tasya pariṇatis tvad
āyatteti | atha yāvad asau kaulikaḥ prabuddhaḥ suvarṇa-granthim avalokayati tāvad riktam
paśyati |

tataḥ sākṣepaṃ cintayāmāsa | aho kim etat ? mahatā kaṣṭhenopārjitam vittam helayā kvāpi
gatam | yad vyartha-śramo'kiñcanaḥ katham sva-patnyā mitrāṇām ca mukham darśayiṣyāmi |
iti niścitya tad eva pattanam gataḥ | tatra ca varṣa-mātreṇāpi suvarṇa-śata-pañcakam upārjya
bhūyo'pi sva-sthānam prati prasthitaḥ | yāvad ardha-pathe bhūyo'tavī-gatasya bhagavān
bhānur astamjagāmātha suvarṇa-nāśa-bhayāt suśrānto'pi na viśrāmyati kevalam kṛta-
grhotkaṇṭhaḥ satvaram vrajati |

atrāntare dvau puruṣau tādṛṣau dṛṣṭi-deśe samāgacchantau jalpantau ca śṛṇoti | tatraikaḥ
prāha—bhoḥ kartāḥ ! kim tvayaitasya suvarṇa-śata-pañcakam dattam ? tat kim na vetsi yad
bhojanācchādanābhyadhikam asya kimcin nāsti |

sa āha—bhoḥ karman ! mayāvaśyaṃ deyaṃ vyavasāyinām | tasya pariṇāmas tvad-āyattaḥ | tat
kim mām upālabhayasi ?

tac chrutvā somilako yāvad granthim avalokayati tāvat suvarṇam nāsti | tataḥ param
duḥkham āpanno vyacintayat—aho kim mama dhana-rahitasya jīvitena ? tad atra vaṭa-vṛkṣa
ātmānam udbadhya prāṇāms tyajāmi |

evam niścitya darbha-mayīm rajjuṃ vidhāya sva-kaṇṭhe pāśam niyojya śākhāyām ātmānam
nibadhya yāvat prakṣipati tāvad ekaḥ pumān ākāśa-stha evedam āha—bho bhoḥ somilaka !
maivam sāhasam kuru | aham te vittāpahārako na te bhojanācchādanābhyadhikam varāṭikām
api sahāmi | tad gaccha sva-grham prati | anyac ca bhavadīya-sāhasenāham tuṣṭaḥ | tathā me
na syād vyartham darśanam | tat prārthyatām abhīṣṭo varaḥ kaścit |

somilaka āha—yady evam tad dehi me prabhūtam dhanam |

sa āha—bhoḥ ! kim kariṣyasi bhoga-rahitena dhanena yatas tava bhojanācchādanābhyadhikā
prāptir api nāsti ? uktaṃ ca—

kim tayā kriyate lakṣmyā yā vadhūr iva kevalā |
yā na veśyeva sāmānyā pathikair upabhujyate ||139||

somilaka āha—yady api bhogo nāsti tathāpi bhavatu me dhanam | uktaṃ ca—

kṛpaṇo'py akulīno'pi sadā samśrita-mānuṣaiḥ |
sevyate sa naro loke yasya syād vitta-sañcayāḥ ||140||

tathā ca—

śithilau ca subaddhau ca patataḥ patato na vā |

nirīkṣitau mayā bhadre daśa varṣāṇi pañca ca ||141||

puruṣa āha—kim etat ?

so'bravīt—

kathā 6

tīkṣṇa-viṣāṇa-śṛgāla-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne tīkṣṇaviṣāṇo nāma mahā-vṛṣabho vasati | sa ca madātirekāt parityakta-nija-yūṭhaḥ śṛṅgābhyām nadī-taṭāni vidārayan svecchayā marakata-sadrṣāni śaṣpāni bhakṣayann aranya-caro babhūva | atha tatraiva vane pralobhako nāma śṛgālaḥ prativasati sma | sa kadācit sva-bhāryayā saha nadī-tīre sukhopaviṣṭas tiṣṭhati | atrāntare sa tīkṣṇaviṣāṇo jalārtham tad eva pulinam avatīrṇaḥ | tataś ca tasya lambamānau vṛṣaṇāv ālokya śṛgālyā śṛgālo'bhihitah—svāmin ! paśyāsyā vṛṣabhāsya māmsa-piṇḍau lambamānau yathā sthitau | tataḥ kṣaṇena prahareṇa vā patisyataḥ | evaṃ jñātvā bhavatā pṛṣṭha-yāyinā bhāvyaṃ |

śṛgāla āha—priye ! na jñāyate kadācid etayoḥ patanaṃ bhaviṣyati vā na vā | tat kim vṛthā śramāya mām niyojayasi ? atra-sthas tāvaj jalārtham āgatān mūśakān bhakṣayisyāmi samam tvayā | mārgo'yam yatas teṣām | atha yadā tvām muktvasya tīkṣṇaviṣāṇasya vṛṣabhāsya pṛṣṭhe gamiṣyāmi tadāgatyaṅyaḥ kaścid etat sthānam samāśrayiṣyati | naitad yujyate kartum | uktaṃ ca—

yo dhruvāṇi parityajyādhruvāṇi niṣevate |
dhruvāṇi tasya naśyanti adhruvaṃ naṣṭam eva ca ||142||

śṛgāly āha—bhoḥ kāpuruṣas tvam yat kimcit prāptam tenāpi santoṣam karoṣi | uktaṃ ca—

supūrā syāt kunadikā supūro mūśikāñjaliḥ |
susantuṣṭaḥ kāpuruṣaḥ svalpakenāpi tuṣyati ||143||

tasmāt puruṣeṇa sadaivotsāhvatā bhāvyaṃ | uktaṃ ca—

yatrotsāha-samārambho yatrālasya-vinigrahaḥ |
naya-vikrama-saṃyogas tatra śrīr acalā dhruvaṃ ||144||
tad daivam iti sañcintya tyajen nodyogam ātmanaḥ |
anuyogam vinā tailam tilānām nopajāyate ||145||

anyac ca—

yaḥ stokenāpi santoṣam kurute mandadhīr janaḥ |
tasya bhāgya-vihīnasya dattā śrīr api mārjyate ||146||

yac ca tvam vadasi | etau patisyato na veti | tad apy ayuktam | uktam ca—

kṛta-niścayino vandyās tuṅgimā nopabhuḥyate |
cātaḥ ko varāko'yam yasyendro vārivāhakaḥ ||147||

aparam mūṣaka-māmsasya nirviṅṇāham | etau ca māmsa-piṅḍau patana-prāyau dṛśyete | tat
sarvathā nānyathā kartavyam iti | athāsau tad ākarṇya mūṣaka-prāpti-sthānam parityajya
tikṣṇaviśāṅsya pṛṣṭham anvagacchat | atha vā sādhv idam ucyate—

tāvat syāt sarva-kṛtyeṣu puruṣo'tra svayam prabhuḥ |
strī-vākyāṅkuṣa-vikṣuṅṇo yāvan no dhriyate balāt ||148||
akṛtyam manyate kṛtyam agamyam manyate sugam |
abhakṣyam manyate bhakṣyam strī-vākya-prerito naraḥ ||149||

evam sa tasya pṛṣṭhataḥ sa-bhāryaḥ paribhramamś cira-kālam anayat | na ca tayoh patanam
abhūt | tataś ca nirvedāt pañcadaśe varṣe śrgālaḥ svabhāryām āha—[śithilau ca subaddhau ca](#)
(141) ityādi |

tayos tat-paścād api pāto na bhaviṣyati | tat tad eva sva-sthānam gacchāvaḥ | ato'ham
bravīmi—[śithilau ca subaddhau ca](#) (141) iti |

--o)0(o--

puruṣa āha—yady evam tad gaccha bhūyo'pi vardhamāna-puram | tatra dvau vaṅik-putrau
vasataḥ | eko gupta-dhanaḥ | dvitīya upabhukta-dhanaḥ | tatas tayoh svarūpaṁ
buddhvaikasya varaḥ prārthanīyaḥ | yadi te dhanena prayojanam abhakṣitena tatas tvām api
gupta-dhanam karomi | athavā datta-bhogyena dhanena te prayojanam tad upabhukta-
dhanam karomīti | evam uktvādarśanam gataḥ |

somilako'pi vismita-manā bhūyo'pi vardhamāna-puram gataḥ | atha sandhyā-samaye śrāntaḥ
katham api tat-puram prāpto guptadhana-grham pṛcchan kṛcchrāl labdhvāstamita-sūrye
praviṣṭaḥ | athāsau bhāryā-putra-sametena guptadhanena nirbhartsyamāno haṭhād grham
praviśyopaviṣṭaḥ | tataś ca bhojana-velāyām tasyāpi bhakti-varjitam kimcid aśanam dattam |
tataś ca bhuktvā tatraiva yāvat supṭo niśithe paśyati tāvat tāv api dvau puruṣau parasparam
mantrayataḥ | tatraika āha—bhoḥ kartāḥ ! kim tvayāsya guptadhanasyānyo'dhiko vyayo
nirmīto yat somilakasyānena bhojanam dattam | tad ayuktam tvayā kṛtam |

sa āha—bhoḥ karman ! na mamātra doṣaḥ | mayā puruṣasya lābha-prāptir dātavyā | tat-
pariṇatīḥ punas tvad-āyatteti | athāsau yāvad uttiṣṭhati tāvad guptadhano visūcikayā
khidyamāno rujābhībhūtaḥ kṣaṇam tiṣṭhati | tato dvitīye'hni tad-doṣeṇa kṛtopavāsaḥ sañjātaḥ
|

somilako'pi prabhāte tad-grhān niṣkramya upabhuktadhana-grham gataḥ | tenāpi
cābhyutthadinā sat-kṛto vihīta-bhojanācchādāna-saṁmānas tasyaiva grhe bhavya-śayyām
āruhya suṣvāpa | tataś ca niśithe yāvat paśyati tāvat tāv eva dvau puruṣau mitho mantrayataḥ |

atra tayor eka āha—bhoḥ kartāḥ ! anena somilakasyopakāraṁ kurvatā prabhūto vyayaḥ kṛtāḥ
| tat kathaya katham asyoddhāraka-vidhir bhaviṣyati | anena sarvam etad vyavahāraka-grhāt
samānītam |

sa āha—bhoḥ karman ! mama kṛtyam etat | pariṇatis tvad-āyatteti | atha prabhāta-samaye
rāja-puruṣo rāja-prasādajam vittam ādāya samāyāta upabhukta-dhanāya samarpayām āsa |

tad dṛṣtvā somilakaś cintayāmāsa | sañcaya-rahito'pi varam eṣa upabhuktadhano nāsau
kadaryo guptadhanaḥ | uktam ca—

agnihotra-phalā vedāḥ śīla-vṛtta-phalaṁ śrutam |
rati-putra-phalā dārā datta-bhukta-phalaṁ dhanam ||150||

tad vidhātā mām datta-bhukta-dhanam karotu | na kāryam me guptadhanena | tataḥ somilako
dattabhuktadhanaḥ samjātaḥ | ato'ham bravīmi—arthasyopārjanaṁ kṛtvā iti |

gr̥ha-madhya-nikhātena dhanena dhanino yadi |
bhavāmaḥ kim na tenaiva dhanena dhanino vayan ||151||

tad bhadra ! hiranyakaivam jñātvā dhana-viṣaye santāpo na kāryaḥ | atha vidyamānam api
dhanam bhojya-bandhyatayā tad-avidyamānam mantavyam | uktam ca—

upārjitānām arthānām tyāga eva hi rakṣaṇam |
taḍāgodara-samsthānām parivāha ivāmbhasām ||152||

tathā ca—

upārjitānām arthānām tyāga eva hi rakṣaṇam |
taḍāgodara-samsthānām parivāha ivāmbhasām ||153||

anyac ca—

dānam bhogo nāśas tisro gatayo bhavanti vittasya |
yo na dadāti na bhūṅkte tasya tṛtīyā gatir bhavati ||154||

evam jñātvā vivekinā na sthity-arthaṁ vittopārjanaṁ kartavyam yato duḥkhāya tat | uktam
ca—

dhanādikeṣu vidyante ye'tra mūrkhāḥ sukhāśayāḥ |
tapta-grīṣmeṇa sevante śaityārthaṁ te hutāśanam ||155||

sarpāḥ pibanti pavanam na ca durbalās te
śuṣkaiḥ tṛṇair vana-gajā balino bhavanti |
kandaiḥ phalair muni-varā gamayanti kālām
santoṣa eva puruṣasya param nidhānam ||156||

santoṣamṛta-tṛptānām yat sukham śānta-cetasām |
kutas tad-dhana-lubdhānām itaś cetaś ca dhāvatām ||157||

pīyūṣam iva samtoṣam pibatām nirvṛtiḥ parā |
duḥkham nirantaram puṁsām asamtoṣavatām punaḥ ||158||
nirodhāc cetaso'kṣāṇi niruddhāny akhilāny api |
ācchādite ravau meghaiḥ sañchannāḥ syur gabhastayaḥ ||159||
vāñchā-vicchedanam prāhuḥ svāsthyam śāntā maha-rṣayaḥ |
vāñchā nivartate nārthaiḥ pipāsevāgni-sevanaiḥ ||160||
anindyam api nindanti stuvanty astutyam uccakaiḥ |
svāpateya-kṛte martyāḥ kim kim nāma na kurvate ||161||

dharmārtham yasya vittehā tasyāpi na śubhāvahā |
prakṣālanādd hi paṅkasya dūrād asparśanam varam ||162||

dānena tulyo nidhir asti nānyo
lobhāc ca nānyo'sti paraḥ pṛthivyām |
vibhūṣaṇam śīla-samam na cānyat
santoṣa-tulyam dhanam asti nānyat ||163||

dāridryasya parā mūrtir yan māna-draviṇālpatā |
jarad-gava-dhanaḥ śarvas tathāpi parameśvaraḥ ||164||

evam jñātvā bhadra tvayā santoṣaḥ kārya iti | mantharakavacanam ākarṇya vāyasa āha—
bhadra mantharako yad evam vadati tat tvayā citte kartavyam | athavā sādhv idam ucyate—

sulabhāḥ puruṣā rājan satatam priya-vādināḥ |
apriyasya ca pathyasya vaktā śrotā ca durlabhāḥ ||166||
apriyāny api pathyāni ye vadanti nṛṇām iha |
ta eva suhṛdaḥ proktā anye syur nāma-dhārakāḥ ||167||

athaivam jalpatām teṣām citrāṅgo nāma hariṇo lubdhaka-trāsitas tasminn eva sarasi
praviṣṭaḥ | athāyāntam sa-sambhramam avalokya laghupatanako vṛkṣam ārūḍhaḥ |
hiraṇyakāḥ śarastambam praviṣṭaḥ | mantharakaḥ salilāśayam āsthitaḥ | atha laghupatanako
mṛgam samyak pariñāya mantharakam uvāca—ehy ehi sakhe mantharaka ! mṛgo'yaṁ
tṛṣārto'tra samāyātaḥ sarasi praviṣṭaḥ | tasya śabdo'yaṁ na mānuṣa-sambhava iti |

tac chrutvā mantharako deśa-kālocitam āha—bho laghupatanaka ! yathāyaṁ mrgo dṛṣyate
prabhūtam ucchvāsam udvahann udbhrānta-dṛṣṭyā pṛṣṭhato'valokayati tan na tṛṣārta eṣa
nūnam lubdhaka-trāsitaḥ | taj jñāyatām asya pṛṣṭhe lubdhakā āgacchanti na veti | uktaṁ ca—

bhaya-trasto naraḥ śvāsam prabhūtam kurute muhuḥ |
diśo'valokayaty eva na svāsthyam vrajati kvacit ||168||

tac chrutvā citrāṅga āha—bho mantharaka ! jñātam tvayā samyaṁ me trāsa-kāraṇam | aham
lubdhaka-śara-prahārād uddhāritaḥ kṛcchreṇātra samāyātaḥ | mama yūtham tair lubdhakair

vyāpāditaṃ bhaviṣyati | tac charaṇāgatasya me darśaya kimcid agamyāṃ sthānaṃ
lubdhakānāṃ |

tad ākarṇya mantharaka āha—bhoś citrāṅga ! śrūyatāṃ nīti-sāstram |

dvāv upāyāv iha proktau vimuktau śatru-darśane |
hastayoś cālanād eko dvitīyaḥ pāda-vega-jaḥ ||169||

tad gamyatāṃ śīghraṃ ghanam vanam yāvad adyāpi nāgacchanti te durātmāno lubdhakāḥ |

atrāntare laghupatanakaḥ satvaram abhyupetyovāca—bho mantharaka ! gatās te lubdhakāḥ
sva-gr̥honmukhāḥ pracura-māmsa-piṇḍa-dhāriṇaḥ | tac citrāṅga ! tvam viśrabdho jalād bahir
bhava |

tatas te catvāro'pi mitra-bhāvam āśritās tasmin sarasi madhyāhna-samaye vṛkṣa-cchāyādastāt
subhāṣita-goṣṭhī-sukham anubhavantaḥ sukkena kālaṃ nayanti | athavā yuktam etad
ucyate—

subhāṣita-rasāsvāda-baddha-romāñca-kañcukam |
vināpi saṅgamaṃ strīṇāṃ kavīnāṃ sukham edhate ||170||
subhāṣita-maya-dravya-saṅgrahaṃ na karoti yaḥ |
sa tu prastāva-yajñeṣu kām pradāsyati dakṣiṇām ||171||

tathā ca—

sakṛd uktam na gr̥hṇāti svayam vā na karoti yaḥ |
yasya saṃpuṭikā nāsti kutas tasya subhāṣitam ||172||

athaikasminn ahani goṣṭhī-samaye mṛgo nāyātaḥ | atha te vyākulībhūtāḥ parasparam jalpitaṃ
ārabdhāḥ | aho kim adya suhr̥n na samāyātaḥ | kim śimhādibhiḥ kvacid vyāpādita uta
lubdhakair atha vānale prapatito gartā-viśame vā nava-tr̥ṇa-laulyād iti | athavā sādhu idam
ucyate—

sva-gr̥hodyāna-gate'pi snigdhaiḥ pāpam viśaṅkyate mohāt |
kim u dr̥ṣṭa-bahv-apāya-pratibhaya-kāntāra-madhya-sṭhe ||173||

atha mantharako vāyasam āha—bho laghupatanakāhaṃ hiraṇyakaś ca tāvad dvāv apy aśaktau
tasyānveṣaṇam kartum mandagatitvāt | tad gatvā tvam arāṇyam śodhaya yadi kutracit tam
jīvantaṃ paśyasīti |

tad ākarṇya laghupatanako nātidūre yāvad gacchati tāvat palvala-tīre citrāṅgaḥ kūṭa-pāsa-
niyantritas tiṣṭhati | tam dr̥ṣṭvā śoka-vyākulita-manās tam avocat | bhadra kim idam ?
citrāṅgo'pi vāyasam avalokya viśeṣeṇa duḥkhita-manā babhūva | athavā yuktam etad—

api mandatvam āpanno naṣṭo vāpiṣṭa-darśanāt |
prāyeṇa prāṇināṃ bhūyo duḥkhāvego'dhiko bhavet ||174||

tataś ca vāspāvasāne citrāṅgo laghupatanakam āha—bho mitra sañjāto'yaṁ tāvan mama
mṛtyuḥ | tad yuktaṁ sampannaṁ yad bhavatā saha me darśanaṁ sañjātam | uktaṁ ca—

prāṇātyaye samutpanne yadi syān mitra-darśanaṁ |
tad dvābhyāṁ sukha-daṁ paścāj jīvato'pi mṛtasya ca ||175||

tat kṣantavyaṁ yan mayā praṇayāt subhāṣita-goṣṭhīṣv abhīhitam | tathā hiraṇyaka-
mantharakau mama vākyād vācyau |

ajñānāj jñānato vāpi duruktaṁ yad udāhṛtam |
mayā tat kṣamyatām adya dvābhyām api prasādataḥ ||176||

tac chrutvā laghupatanaka āha—bhadra na bhetavyam asmad-vidhair mitrair vidyamānaiḥ |
yāvad ahaṁ drutataraṁ hiraṇyakam grhītvāgacchāmi | aparaṁ ye sat-puruṣā bhavanti te
vyasane na vyākulatvam upayānti | uktaṁ ca—

sampadi yasya na harṣo vipadi viśādo raṇe na bhīrutvaṁ |
taṁ bhuvana-traya-tilakaṁ janayati janani sutaṁ viralaṁ ||177||

evam uktvā laghupatanakaś citrāṅgam āśvāsya yatra hiraṇyaka-mantharakau tiṣṭhatas tatra
gatvā sarvaṁ citrāṅga-pāśa-patanaṁ kathitavān | hiraṇyakam ca citrāṅga-pāśa-mokṣaṇam
prati kṛta-nīśayaṁ pṛṣṭham āropya bhūyo'pi satvaram citrāṅga-samīpe gataḥ | so'pi mūṣakam
avalokya kimcij jīvitāśayā saṁśliṣṭa āha—

āpan-nāśāya vibudhaiḥ kartavyāḥ suhrdo'malāḥ |
na taraty āpadaṁ kaścid yo'tra mitra-vivarjitaḥ ||178||

hiraṇyaka āha—bhadra tvaṁ tāvan nīti-śāstra-jño dakṣa iti | tat katham atra kūṭa-pāse
patitaḥ ?

sa āha—bho na kālo'yaṁ vivādasya | tan na yāvat sa pāpātmā lubdhakaḥ samabhyeti tāvad
drutataraṁ kartayemaṁ mat-pāda-pāśam |

tad ākarṇya vihasyāha hiraṇyakaḥ—kim mayy api samāyāte lubdhakād bibheṣi tataḥ śāstram
prati mahatī me viraktiḥ sampannā yad bhavad-vidhā api nīti-śāstra-vida etām avasthām
prāpnuvanti | tena tvāṁ pṛcchāmi |

sa āha—bhadra karmaṇā buddhir api hanyate | uktaṁ ca—

kṛtānta-pāśa-baddhānām daivopahata-cetasām |
buddhayaḥ kubja-gāminyo bhavanti mahatām api ||179||
vidhātrā racitā yā sā lalāṭe'kṣara-mālikā |
na tām mārjayitum śaktāḥ sva-śaktyāpy atipaṇḍitāḥ ||180||

evam tayoh pravadatah suhrd-vyasana-santapta-hrdayo mantharakah sanaih sanais tam
pradesam ajagama | tam drstva laghupatanako hiranyakam aha—aho na sobhanam apatitam |

hiranyaka aha—kim sa lubdhakah samayati ?

sa aha—astam taval lubdhaka-varta | esa mantharakah samagacchati | tad anitir anusthitanena
yato vayam apy asya karanan nunaam vyapadanam yasyamo yadi sa papatma lubdhakah
samagamisyati | tad aham tavat kham utpatisyami | tvam punar bilam pravisyatmanam
rakshasisyasi | citrangopi vegena dig-antaram yasyati | esa punar jalacarah sthale katham
bhavisyatiti vyakulo'smi | atrantare prapto'yam mantharakah |

hiranyaka aha—bhadra, na yuktam anusthitam bhavata yad atra samayatah | tad bhuyo'pi
drutataram gamyatam yavad asau lubdhako na samayati |

mantharaka aha—bhadra, kim karomi ? na saknomi tatra-stho mitra-vyasanagni-dagham
sodhum | tenaham atragatah | athava sadhv idam ucyate—

dayita-jana-viprayogo vitta-viyogah ca sahyah syuh |
yadi sumahausadha-kalpo vayasya-jana-samgamo na syat ||181||

varam prana-parityago na viyogo bhavadrsaih |
prana janmantare bhuyo na bhavanti bhavad-vidhah ||182||

evam tasya pravadata akarna-purita-sarasano lubdhako'py upagatah | tam drstva musakena
tasya snayu-pasas tat-kshanat khanditah | atrantare citrangah satvaram prstham avalokayan
pradhavitah | laghupatanako vrksam arudhah | hiranyakah ca samipa-varti bilam pravistah
| athasau lubdhako mrga-gamanad visanna-vadano vyartha-sramas tam mantharakam
mandam mandam sthala-madhye gacchantam drstavān | acintayac ca—yady api kuraṅgo
dhātrāpahṛtas tathāpy ayam kūrma āhārārtham sampāditaḥ | tad adyasyāmiṣeṇa me
kuṭumbasyāhāra-nirvṛttir bhavisyati |

evam vicintya tam darbhaih sañchadya dhanuṣu samāropya skandhe kṛtvā grham prati
prasthitah | atrantare tam niyamānam avalokya hiranyako duḥkhākulaḥ paryadevayat—
kaṣṭam bhoḥ kaṣṭam apatitam |

ekasya duḥkhasya na yavad antam
gacchāmy aham pāram ivārṇavasya |
tavad dvitīyam samupasthitam me
chidreṣv anarthā bahulī-bhavanti ||183||

tavad askhalitam yavat sukham yati same pathi |
skhalite ca samutpanne viṣame ca pade pade ||184||
yan namram saralam cāpi yac cāpatsu na sīdati |
dhanur mitram kalatram ca durlabham śuddha-vamśajam ||185||
na mātari na dāreṣu na sodarye na cātmaje |

viśrambhas tādr̥ṣaḥ puṁsām yādṛiṁ mitre nirantare ||186||

yadi tāvat kṛtāntena me dhana-nāśo vihitas tan-mārga-śrāntasya me viśrāma-bhūtaṁ mitraṁ
kasmād apahr̥taṁ | aparam api mitraṁ param mantharaka-samaṁ na syāt | uktaṁ ca—

asampattau paro lābho guhyasya kathanam̐ tathā |
āpad-vimokṣaṇam̐ caiva mitrasyaitat phala-trayam̐ ||187||

tad asya paścān nānyaḥ suhr̥ṁ me | tat kiṁ mamopary anavarataṁ vyasana-śarair varṣati hanta
vidhiḥ | yata ādau tāvad vitta-nāśas tataḥ parivāra-bhram̐śas tato deśa-tyāgas tato mitra-viyoga
iti | athavā svarūpam̐ etat sarveṣām̐ eva jantūnām̐ jīvita-dharmasya | uktaṁ ca—

kāyaḥ samnihitāpāyaḥ sampadaḥ padam̐ āpadām̐ |
samāgamāḥ sāpagamāḥ sarvam̐ utpādi bhaṅguram̐ ||188||

tathā ca—

kṣate prahārā nipatanty abhikṣṇam̐
dhana-kṣaye vardhati jātharāgniḥ |
āpatsu vairāṇi samudbhavanti
cchidreṣv anarthā bahulī-bhavanti ||189||

aho sādḥuktaṁ kenāpi |

prāpte bhaye paritrāṇam̐ prīti-viśrambha-bhājanam̐ |
kena ratnam̐ idaṁ sṛṣṭam̐ mitraṁ ity akṣara-dvayam̐ ||190||

atrāntare ākranda-parau citrāṅga-laghupatanakau tatraiva samāyātau | atha hiraṇyaka āha—
aho kiṁ vṛthā-pralapitena | tad yāvad eṣa mantharako dṛṣṭi-gocarān na nīyate tāvad asya
mokṣopāyaś cintyatām̐ iti | uktaṁ ca—

vyasanam̐ prāpya yo mohāt kevalam̐ paridevayet |
krandanam̐ vardhayaty eva tasyāntam̐ nādhigacchati ||191||
kevalam̐ vyasanasyoktam̐ bheṣajam̐ naya-panḍitaiḥ |
tasyoccheda-samārambho viśāda-parivarjanam̐ ||192||

anyac ca—

atīta-lābhasya surakṣaṇārtham̐
bhaviṣya-lābhasya ca saṅgamārtham̐ |
āpat-prapannasya ca mokṣaṇārtham̐
yan mantryate'sau paramo hi mantraḥ ||193||

tac chrutvā vāyasa āha—bho yady evam̐ tat kriyatām̐ mad-vacaḥ | eṣa citrāṅgo'sya mārge gatvā
kimcit palvalam̐ āsādy tasya tīre niścetano bhūtvā patatu | aham apy asya śirasi samāruhya
mandaiś cañcu-prahāraiḥ śira ullekhiṣyāmi yenāsau lubdhako'muṁ mṛtam̐ matvā mama
cañcu-prahāra-pratyayena mantharakam̐ bhūmau kṣiptvā mṛgārthe dhāvati | atrāntare tvayā

darbha-maya-bandhana-veṣṭanāni khaṇḍaniyāni yenāsau mantharako drutataram palvalam
praviṣati |

citrāṅgaḥ prāha—bho bhadro'yaṁ dṛṣṭo mantras tvayā | nūnaṁ mantharako mukto
mantavyaḥ | uktam ca—

siddhim vā yadi vāsiddhim cittotsāho nivedayet |
prathamam sarva-jantūnām prājño vetti na cetaraḥ ||194||

tat tad evaṁ kriyatām | tathānuṣṭhite sa lubdhakas tathaiva mārgāsanna-palvala-tīrastham
citrāṅgam vāyasa-sanātham adrākṣīt | tam dṛṣṭvā harṣita-manā vyacintayat | nūnaṁ pāsa-
vedanayā varāko'yaṁ mṛgo gatvāyuh-śeṣa-jīvitah pāsam troṭayitvā katham apy etad
vanāntaram praviṣṭo yāvan mṛtaḥ | tad vaśyo'yaṁ me kacchapaḥ suyantritavāt | tad enam api
tāvad gṛhṇāmīty avaradhāya kacchapaṁ bhū-tale prakṣipya mṛgam upādravat |

atrāntare hiraṇyakena vajropama-damṣṭrā-prahāreṇa tad darbha-veṣṭanam tat-kṣaṇāt
khaṇḍaśaḥ kṛtam | mantharako'pi tṛṇa-madhyān niṣkranya palvalam praviṣṭaḥ | citrāṅgo'py
aprāptasyāpi tasyotthāya vāyasena saha drutam pranaṣṭaḥ | atrāntare vilakṣo viśāda-paro
nivṛtto lubdhako yāvat paśyati tāvat kacchapo'pi gataḥ | tataś ca tatropaviśyemaṁ ślokaṁ
apaṭhat—

prāpto bandhanam apy ayaṁ guru-mṛgas tāvat tvayā me hṛtaḥ
samprāptaḥ kamaṭhaḥ sa cāpi niyatam naṣṭas tavādeśataḥ |
kṣut-kṣāmo'tra vane bhramāmi śīśukais tyaktaḥ samam bhāryayā
yac cānyan na kṛtam kṛtānta kurute tac cāpi sahyam mayā ||195||

evaṁ bahu-vidham vilapya sva-gṛham gataḥ | atha tasmin dūrī-bhūte sarve'pi te kāka-kūrma-
mṛgākhavaḥ paramānanda-bhājo militvā parasparam ālīngya punar jātān ivātmano
manyamānas tad eva saraḥ prāpya mahā-sukhena subhāṣita-goṣṭhī-vinodam kurvantaḥ kālām
nayanti sma | evaṁ jñātvā vivekinā mitra-saṅgrahaḥ kāryaḥ | tathā mitreṇa sahāvyaḥ
vartitavyam | uktam ca—

yo mitrāṇi karoty atra na kauṭilyena vartate |
taiḥ samam na parābhūtim samprāpnoti kathaṅcana ||196||

iti śrī-viṣṇu-śarma-viracite pañcatantre mitra-samprāptir nāma
dvitīyam tantraṁ samāptam
||2||

--o)0(o--

iii.

ṛtīyaṃ tantram
atha kākolūkīyaṃ

prastāvanā kathā
meghavarṇārimardana-vṛttāntaḥ

athedam ārabhyate kākolūkīyaṃ nāma ṛtīyaṃ tantram | yasyāyam ādyaḥ ślokaḥ—

na viśvaset pūrva-virodhitasya
śatroś ca mitratvam upāgatasya |
dagdhām guhām paśya ulūka-pūrṇām
kāka-praṇītena hutāśanena ||1||

tad yathānuśrūyate—asti dakṣiṇātye janapade mahilāropyam nāma nagaram | tasya
samīpastho'neka-śākhāsanātho'tighanātara-patra-cchanno nyagrodha-pādapo'sti | tatra ca
megha-varṇo nāma vāyasa-rājo'neka-kāka-parivāraḥ prativasati sma | sa tatra vihita-durga-
racanaḥ saparijanaḥ kālam nayati | tathānyo'ri-mardano nāmolūka-rājo'saṅkhyolūka-parivāro
giri-guhā-durgāśrayaḥ prativasati sma | sa ca rātrāv abhyetya sadaiva tasya nyagrodhasya
samantāt paribhramati | atholūkarājaḥ pūrva-virodha-vaśādyam kañcid vāyasa-samāsādayati |
taṃ vyāpādyā gacchati | evaṃ nityābhigamanāc chanaiḥ śanais tan nyagrodha-pādapad-
durgam tena samantān nirvāyasaṃ kṛtam | athavā bhavaty evam | uktam ca—

ya upekṣeta śatrum svaṃ prasarantaṃ yadṛcchayā |
rogaṃ cālasya-samyuktaḥ sa śanais tena hanyate ||2||

tathā ca—

jāta-mātraṃ na yaḥ śatrum vyādhiṃ ca praśamaṃ nayet |
mahābalo'pi tenaiva vṛddhiṃ prāpya sa hanyate ||3||

athānyedyuḥ sa vāyasa-rājaḥ sarvān sacivān āhūya provāca—bhoḥ ! utkaṭas tāvad asmākaṃ
śatrur udyama-sampannaś ca kālavīc ca nityam eva niśāgame sametyāsmat-pakṣa-kadanaṃ
karoti | tat katham asya prativighātavyam ? vāyam tāvad rātrau na paśyāmaḥ | na ca divā
durgam vijānīmo yena gatvā praharāmaḥ | tad atra kiṃ yujyate sandhi-vigraha-yānāsana-
samśraya-dvaidhī-bhāvānām madhyāt | atha te procuḥ—yuktam abhīhitaṃ devena yad eṣa
praśnaḥ kṛtaḥ | uktam ca—

apṛṣṭenāpi vaktavyam sacivenātra kiṃcana |

pr̥ṣṭena tu viśeṣeṇa vācyam̐ pathyam̐ mahīpateḥ ||4||
yo na pr̥ṣṭo hitam̐ brūte pariṇāme sukhāvaham |
mantra na priya-vaktā ca kevalam̐ sa ripuḥ smṛtam̐ ||5||
tasmād ekāntam̐ āsādyā kāryo mantra mahīpate |
yena tasya vayam̐ kurmo niyamam̐ kāraṇam̐ tathā ||6||

uktaṁ ca—

baliyasi praṇamatām̐ kāle praharatām̐ api |
sampado nāvagacchanti pratīpam̐ iva nimnagāḥ ||7||
satyādhyo dhārmikaś cāryo bhrātṛ-saṅghātavān balī |
aneka-vijayī caiva sandheyaḥ sa ripur bhavet ||8||
sandhiḥ kāryo'py anāryeṇa vijñāya prāṇa-samśayam̐ |
prāṇaiḥ samrakṣitaiḥ sarvam̐ yato bhavati rakṣitam̐ ||9||
aneka-yuddha-vijayī sandhānam̐ yasya gacchati |
tat-prabhāveṇa tasyāśu vaśam̐ gacchanty arātayaḥ ||10||
sandhim icchet samenāpi sandigdho vijayī yudhi |
na hi sāmśayikam̐ kuryād ity uvāca bṛhaspatiḥ ||11||
sandigdho vijayo yuddhe janānam̐ iha yuddhyatām̐ |
upāya-tritayād ūrdhvaṁ tasmād yuddham̐ samācaret ||12||
asandadhāno mānāndhaḥ samenāpi hatō bhṛṣam̐ |
āmakumbham̐ ivābhittvā nāvatiṣṭheta śaktimān ||13||
samam̐ śaktimatā yuddham̐ aśaktasya hi mṛtyave |
vṛṣatkumbham̐ yathā bhittvā tāvat tiṣṭhati śaktimān ||14||

anyac ca—

bhūmir mitram̐ hiraṇyam̐ vā vighrahasya phala-trayam̐ |
nāsty ekam̐ api yady eṣām̐ vighraham̐ na samācaret ||15||
khanann ākhu-bilam̐ simhaḥ pāṣāṇa-śakalākulam̐ |
prāpnoti nakha-bhaṅgam̐ hi phalam̐ vā mūṣako bhavet ||16||
tasmān na syāt phalam̐ yatra puṣtam̐ yuddham̐ tu kevalam̐ |
na hi tat svayam̐ utpādyam̐ kartavyam̐ na kathaṅcana ||17||
baliyasā samākrānto vaitasīm̐ vṛttim̐ āśrayet |
vāñchann abhram̐sinīm̐ lakṣmīm̐ na bhaujaṅgī kadācana ||18||
kurvan hi vaitasīm̐ vṛttim̐ prāpnoti mahatīm̐ śriyam̐ |
bhujāṅga-vṛttim̐ āpanno vadham̐ arhati kevalam̐ ||19||
kaurmam̐ saṅkocam̐ āsthāya prahārān api marṣayet |
kāle kāle ca matimān uttiṣṭhet kṛṣṇa-sarpavat ||20||
āgatam̐ vighraham̐ vidvān upāyaiḥ praśamam̐ nayet |
vijayasya hy anityatvād rabhasena na sampatet ||21||
balinā saha yoddhavyam̐ iti nāsti nidarśanam̐ |
prativātām̐ na hi ghaṇaḥ kadācid upasarpati ||22||
śatruṇā na hi sandadhyāt suśliṣṭenāpi sandhinā |
sutaptam̐ api pānīyam̐ śamayaty eva pāvakam̐ ||23||

uktaṁ ca—

satya-dharma-vihīnena na sandadhyāt kathañcana |
sugandhito'py asādhutvād acirād yāti vikriyām ||24||

tasmāt tena yoddhavyam iti me matiḥ | uktaṁ ca yataḥ—

krūro lubdho'laso'satyaḥ pramādī bhīrur asthiraḥ |
mūḍho yodhāvamantā ca sukhocchedyo bhaved ripuḥ ||25||

aparaṁ tena parābhūtā vyaṁ | tad yadi sandhāna-kīrtanaṁ kariṣyāmas tad bhūyo'tyantam
kopaṁ kariṣyati | uktaṁ ca—

caturthopāya-sādhye tu ripau sāntvam apakriyā |
svedyam āma-jvaraṁ prājñaḥ ko'mbhasā pariśiñcati ||26||
sāmavādāḥ sakopasya śatroḥ pratyuta dīpikāḥ |
prataptasyeva sahasā sarpiṣas toya-bindavaḥ ||27||
pramāñābhyadhikasyāpi mahat-sattvam adhiṣṭhitaḥ |
padaṁ mūrdhni samādhatte kesarī matta-dantinaḥ ||28||
utsāha-śakti-sampanno hanyāc chatruṁ laghur gurum |
yathā kañṭhīravo nāgaṁ bhāradvājaḥ pracakṣate ||29||
māyayā śatravo vadhyā avadhyāḥ syur balena ye |
yathā strī-rūpam āsthāya hato bhīmena kīcakaḥ ||30||

tathā ca—

mṛtyor ivogra-daṇḍasya rājño yānti vaśam dviṣaḥ |
sarvaṁsahaṁ tu manyante tṛṇāya ripavaś ca tam ||31||
na jātu śamanaṁ yasya tejas tejasvi-tejasām |
vṛthā jātena kim tena mātur yauvana-hāriṇā ||32||
yā lakṣmīr nānuliptāngī vair-śoṇita-kuṅkumaiḥ |
kāntāpi manasaḥ prītiṁ na sā dhatte manasvinām ||33||
ripu-raktena saṁsiktā tat-strī-netrāmbubhis tathā |
na bhūmir yasya bhūpasya kā ślāghā tasya jīvite ||34||
balotkaṭena duṣṭena maryādā-rahitena ca |
na sandhi-vigrahaḥ naiva vinā yānam praśasyate ||35||
dvidhākāram bhaved yānam bhavet prāñārtha-rakṣaṇam |
ekam anyaj jigīṣoś ca yātrālakṣaṇam ucyate ||36||
kārttike vātha caitre vā vijigīṣoḥ praśasyate |
yānam utkrṣṭa-vīryasya śatru-deśe na cānyadā ||37||
avaskanda-pradānasya sarve kālāḥ prakīrtitāḥ |
vyasane vartamānasya śatrocchidrānvitasya ca ||38||
svasthānaṁ sudṛḍham kṛtvā sūrais cātair mahābalaiḥ |
para-deśam tato gacchet prañidhi-vyāptam agrataḥ ||39||
ajñātavī-vadhāsāra-toya-śasyo vrajet tu yaḥ |
para-rāṣṭram na bhūyaḥ sa sva-rāṣṭram adhigacchati ||40||

tat te yuktaṁ kartum apasaraṇam | anyac ca—

tan na yuktaṁ prabho kartuṁ dvitīyaṁ yānam eva ca |
na vighraho na sandhānaṁ balinā tena pāpinā ||41||

aparaṁ kāraṇāpekṣayāpasaraṇaṁ kriyate budhaiḥ | uktaṁ ca—

yad apasarati meṣaḥ kāraṇaṁ tat prahartuṁ
mṛga-patir api kopāt saṅkucaty utpaṭiṣṇuḥ |
hṛdaya-nihita-bhāvā gūḍha-mantra-pracārāḥ
kim api vigaṇayanto buddhimantaḥ sahante ||42||

anyac ca—

balavantāṁ ripuṁ dṛṣṭvā deśa-tyāgaṁ karoti yaḥ |
yudhiṣṭhira ivāpnoti punar jīvan sa medinīm ||43||
yudhyate'haṅkṛtiṁ kṛtvā durvalo yo balīyasā |
sa tasya vāñchitaṁ kuryād ātmanaś ca kula-kṣayam ||44||

tad balavatābhiyuktasyāpasaraṇa-samayo'yaṁ na sandher vighrahasya ca | evam anujīvi-
mantro'pasaraṇasya |

atha tasya vacanam ākarṇya prajīvanam āha—bhadra ! tvam apy ātmano'bhiprāyaṁ vada |

so'bravīt—deva ! mama sandhi-vighraha-yānāni trīṇy api na pratibhānti | viśeṣataś cāsanam
pratibhāti | uktaṁ ca—

nakraḥ sva-sthānam āsādyā gajendram api karṣati |
sa eva pracyutaḥ sthānāc chunāpi paribhūyate ||45||

tathā—

abhiyukto balavatā tiṣṭhan durge prayatnavān |
tatrasthaḥ suhrdāhvānaṁ kurvītātma-vimuktaye ||46||
yo ripor āgamaṁ śrutvā bhaya-santrasta-mānasaḥ |
sva-sthānaṁ hi tyajet tatra na tu bhūyo viśec ca saḥ ||47||
damaṣṭrā-virahitaḥ sarpo mada-hīno yathā gajaḥ |
sthāna-hīnas tathā rājā gamyaḥ syāt sarva-jantuṣu ||48||
nija-sthāna-sthito'py ekaḥ śataṁ yoddhum sahen naraḥ |
śaktānām api śatrūṇām tasmāt sthānaṁ na santyajet ||49||

tasmād durgam dṛḍham kṛtvā subhaṭāsāra-samyutam |
prākāra-parikhā-yuktaṁ śāstrādibhir alaṅkṛtam ||50||
tiṣṭhen madhya-gato nityaṁ yuddhāya kṛta-niścayaḥ |
jīvan samprāpsyati rājyaṁ mrto vā svargam eṣyati ||51|| (yugmakam)

anyac ca—

balināpi na bādhyante laghavo'py eka-samśrayāḥ |

vipakṣeṇāpi marutā yathaika-sthāna-vīrudhāḥ ||52||
mahān apy ekajo vṛkṣaḥ balavān supraṭiṣṭhitāḥ |
prasahya iva vātena śakyo dharṣayitum yataḥ ||53||
atha ye saṁhatā vṛkṣā sarvataḥ supraṭiṣṭhitāḥ |
te na raudrānilenāpi hanyante hy eka-saṁśrayāt ||54||
evam manuṣyam apy ekam śauryeṇāpi samanvitam |
śakyam dviṣanto manyante hiṁsanti ca tataḥ param ||55||

evam prajīva-mantraḥ | idam āsana-saṁjñakam |

etat samākarnya cirañjīvinam prāha—bhadra ! tvam api svābhiprāyam vada |

so'bravīt—deva ! śāḍguṇya-madhye mama saṁśrayaḥ samyak pratibhāti | tat tasyānuṣṭhānam
kāryam | uktam ca—

asahāyaḥ samartho'pi tejasvī kim kariṣyati |
nirvāte jvalito vahniḥ svayam eva praśāmyati ||56||
saṅgatiḥ śreyasī puṁsām sva-pakṣe ca viśeṣataḥ |
tuṣair api paribhraṣṭā na prarohanti taṇḍulāḥ ||57||

tad atraiva sthitenā tvayā kaścit samarthaḥ samāśrayaṇīyaḥ, yo vipat-pratikāram karoti | yadi
punas tvam sva-sthānam tyaktvānyatra yāsyasi | tat ko'pi te vān-mātreṇāpi sahāyatvam na
kariṣyati | uktam ca, yataḥ—

vanāni dahato vahneḥ sakhī bhavati mārutaḥ |
sa eva dīpa-nāśāya kṛṣe kasyāsti sauhṛdam ||58||

athavā naitad ekāntam yad balinam ekam samāśrayet | laghūnām api saṁśrayo rakṣāyai eva
bhavati | uktam ca, yataḥ—

saṅghātavān yathā veṇur niviḍair veṇubhir vṛtaḥ |
na śakyaeta samucchettum durbalo'pi yathā nrpaḥ ||59||

yadi punar uttama-saṁśrayo bhavati tat kim ucyate ? uktam ca—

mahājanasya samparkaḥ kasya nonnati-kāraḥ |
padma-patra-sthitam toyam dhatte muktā-phala-śriyam ||60||

tad evam saṁśrayam vinā na kaścit pratikāro bhavati iti me'bhiprāyaḥ | evam cirañjīvi-
mantraḥ |

athaivam abhivite sa meghavarṇo rājā cirantanam piṭṛ-sacivam dīrghāyusaṁ sakala-nīti-
śāstra-pāraṅgataṁ sthirajīvi-nāmānam praṇamya provāca—tāta ! yad ete mayā pṛṣṭāḥ sacivās
tāvad atra-sthityāpi tava tat-parikṣārtham, yena tvam sakalam śrutvā yad ucitam tan me
samādiśasi | tad yady uktam bhavati tas samādeśyam |

sa āha—vatsa ! sarvair apy etair nīti-sāstrāśrayam uktaṁ sacivaiḥ | tad upayujyate sva-
kālocitaṁ sarvam eva | param eṣa dvaidhībhāvasya kālaḥ | uktaṁ ca—

aviśvāsaṁ sadā tiṣṭhet sandhinā vighraheṇa ca |
dvaidhī-bhāvaṁ samāśritya pāpe śatrau balīyasi ||61||

tac chatruṁ viśvāsyāviśvastair lobhaṁ darśayadbhiḥ sukhenocchidyate ripuḥ | uktaṁ ca—
ucchedyam api vidvāṁso vardhayanty arim ekadā |
guḍena vardhitaḥ śleṣmā yato niḥśeṣatāṁ vrajet ||62||

tathā ca—

strīṇāṁ śatroḥ kumitrasya paṇya-strīṇāṁ viśeṣataḥ |
yo bhaved eka-bhāvo'tra na sa jīvati mānavaḥ ||63||
kṛtyaṁ deva-dvijātīnāṁ ātmanaś ca guros tathā |
eka-bhāvena kartavyaṁ śeṣaṁ dvaidha-samāśritam ||64||
eko bhāvaḥ sadā śasto yatīnāṁ bhāvitātmanām |
śrī-lubdhānāṁ na lokānāṁ viśeṣeṇa mahī-bhujām ||65||

tad dvaidhībhāvaṁ samśritasya tava sva-sthāne vāso bhaviṣyati, lobhāśrayāc ca śatrum
uccāṭayiṣyasi अपाराम—yadi kiñcic chidraṁ tasya paśyasi, tad gatvā vyāpādayiṣyasi |

meghavarṇa āha—tāta mayā so'vidita samśrayaḥ | tat kathaṁ tasya chidraṁ jñāsyāmi ?

sthiraṅjīvy āha—vatsa ! na kevalaṁ sthānaṁ, chidrāṅy api tasya prakāṭikariṣyāmi
praṇadhibhiḥ | uktaṁ ca—

gāvo gandhena paśyanti vedaiḥ paśyanti vai dvijāḥ |
cārai paśyanti rājānaś cakṣurbhyām itare janāḥ ||66||

uktaṁ cātra viṣaye—

yas tīrthāni nīje pakṣe para-pakṣe viśeṣataḥ |
guptaiś cārair nrpo vetti na sa durgatim āpnuyāt ||67||

meghavarṇa āha—tāta, kāni tīrthāny ucyante ? kati saṅkhyāni ca ? kīdṛśā guptacarāḥ ? tat
sarvaṁ nivedyatām iti |

sa āha—atra viṣaye bhagavatā nāradena yudhiṣṭhiraḥ proktaḥ | yac chatru-pakṣe'ṣṭādaśa-
tīrthāni, sva-pakṣe pañcadaśa | tribhis tribhir guptacarais tāni jñeyāni | tair jñātaiḥ sva-pakṣaḥ
para-pakṣaś ca vaśyo bhavati | uktaṁ ca nāradena yudhiṣṭhiraṁ prati—

kaccid aṣṭadaśāny eṣu sva-pakṣe daśa pañca ca |
tribhis tribhir avijñātair vetsi tīrthāni cārakaiḥ ||68||

tīrtha-śabdenāyukta-karmābhidhīyate | tad yadi teṣāṁ kutsitaṁ bhavati tat
svāmīno'bhigātāya, yadi pradhānaṁ bhavati tad-vṛddhaye syād iti | tad yathā—mantrī,

purohitaḥ, senāpatiḥ, yuvarājaḥ, dauvārikaḥ, antarvāsikaḥ, praśāsakaḥ, samāharṭṛ-sannidhāṭṛ-
pradeṣṭṛ-jñāpakāḥ, sādhanādhyakṣaḥ, gajādhyakṣaḥ, kośādhyakṣaḥ, durgapāla-karapāla-
sīmāpāla-protkāṭa-bhrtyāḥ | eṣāṃ bhedena drāg ripuḥ sādhyate | sva-pakṣe ca devī, jananī,
kañcukī, mālīkaḥ, śayyā-pālakaḥ, spaśādhyakṣaḥ, sām̐vatsarīkaḥ, bhiṣag, tāmbūla-vāhakaḥ,
ācāryaḥ, aṅga-rakṣakaḥ, sthāna-cintakaḥ, chatradharaḥ, vilāsinī | eṣāṃ vaira-dvāreṇa sva-
pakṣe vighātaḥ | tathā ca—

vaidya-sām̐vatsarācāryāḥ sva-pakṣe'dhikṛtās carāḥ |
tathāhi-tuṅḍikonmattāḥ sarvaṃ jānanti śatruṣu ||69||

tathā ca—

kṛtvā kṛtya-vidas tīrtheṣv antaḥ praṇidhayaḥ padam |
vidāṅkurvantu mahatas talaṃ vidviṣad-ambhasaḥ ||70||

evaṃ mantri-vākyam ākarṇyātrāntare meghavarṇa āha—tāta ! atha kim nimittam
evaṃvidham praṇāntikam sadaiva vāyasolūkānām vairam ?

sa āha—vatsa ! kadācid dham̐sa-śuka-kokila-cātaka-ulūka-mayūra-kapāta-pārāvata-viṣkīra-
prabhṛtayaḥ sarve'pi pakṣīṇaḥ sametya sodvegam mantrayitum ārabdhāḥ | aho asmākaṃ
tāvad vainateyo rājā, sa ca vāsudeva-bhakto na kām api cintām asmākaṃ karoti | tat kim tena
vṛthāsvāminā ? yo lubdhaka-pāśair nityam̐ nibadhyamānānām na rakṣām̐ vidhatte | uktaṃ
ca—

yo na rakṣati vitrastān pīḍyamānān paraiḥ sadā |
jantūn pārthiva-rūpeṇa sa kṛtānto na samśayaḥ ||71||
yadi na syān narapatiḥ samyaṅ̐ netāḥ tataḥ prajāḥ |
akarnadhārā jaladhau viplaveteha naur iva ||72||

ṣaḍ imān puruṣo jahyād bhinnām̐ nāvam̐ ivārṇave |
apravaktāram̐ ācāryam̐ anadhīyānam̐ ṛtvijam̐ ||73||
araksitāram̐ rājānam̐ bhāryām̐ cāpirya-vādinīm̐ |
grāma-kāmaṃ ca gopālam̐ vana-kāmaṃ ca nāpitam̐ ||74|| (yugmam̐)

tat, sañcityānyaḥ kaścid rājā vihaṅgamānām̐ kriyatām̐ iti | atha tair bhadrākāram̐ ulūkam̐
avalokya sarvair abhihitam̐—yad eṣa ulūko rājāsmākaṃ bhaviṣyati, tad ānīyantām̐
nṛpābhiṣeka-sambandhinaḥ sambhārāḥ iti |

atha sādHITE vividha-tīrthodake, praguṅīkṛte'ṣṭottara-śata-mūlikā-saṅghāte pradatte
simhāsane, vartite saptadvīpa-samudra-bhūdhara-vicitre dharitrī-maṅḍale, prastārite vyāghra-
carmaṇi āpūriteṣu hema-kumbheṣu dīpeṣu vādyeṣu ca sajjīkṛteṣu darpaṇādiṣu māṅgalya-
vastuṣu, paṭhatsu vandi-mukhyeṣu, vedocāraṇa-pareṣu samudita-mukheṣu brāhmaṇeṣu,
gīta-pare yuvati-jane, ānītāyām̐ agra-mahiṣyām̐ kṛkālīkāyām̐, ulūko'bhiṣekārtham̐ yāvat
simhāsane upaviṣati tāvat kuto'pi vāyasaḥ samāyātaḥ so'cintayat—aho ! kim eṣa sakala-pakṣi-
samāgamo mahotsavaś ca ? atha te pakṣīṇas tam̐ drṣṭvā mithaḥ procuḥ | pakṣīṇām̐ madhye
vāyasaś caturaḥ śrūyate | uktaṃ ca—

narāṇām nāpito dhūrtaḥ pakṣiṇām caiva vāyasaḥ |
damṣṭriṇām ca śṛgālas tu śvebhikṣus tapasvinām ||75||

tad asyāpi vacanam grāhyam | uktam ca—

bahudhā bahubhiḥ sārddham cintitāḥ sunirūpitāḥ |
kathañcin na viliyante vidvadbhiś cintitā nayāḥ ||76||

atha vāyasaḥ sametya tām āha—aho ! kim mahājana-samāgamo'yam parama-mahotsavaś ca |

te procuḥ—bhoḥ ! nāsti kaścīd vihaṅgamānām rājā, tad asyolūkasya vihaṅga-rājyābhiṣeko
nirūpitas tiṣṭhati samasta-pakṣibhiḥ | tattvam api sva-matam dehi | prastāve samāgato'si |

athāsau kāko vihasyāha—aho ! na yuktam etat | yan mayūra-haṁsa-kokila-cakravāka-śuka-
kāraṇḍava-hārīta-sārasādiṣu pakṣi-pradhāneṣu vidyamāneṣu divāndhasyāsya karāla-
vaktrasyābhiṣekaḥ kriyate | tatraitan mama matam | yataḥ—

vakra-nāsam sujihmākṣam krūram apriya-darśanam |
akruddhasyedṛśam vaktram bhavet kruddhasya kīdṛśam ||77||
svabhāva-raudram atyugram krūram apriya-vādinam |
ulūkam nṛpatim kṛtvā kā naḥ siddhir bhaviṣyati ||78||

aparam vainateye svāmini sthite kim eṣa divāndhaḥ kriyate rājā ? tad yadyapi guṇavān
bhavati, tathāpy ekasmin svāmini sthite nānyo bhūpaḥ praśasyate |

eka eva hitārthāya tejasvī pārthivo bhuvaḥ |
yugānta iva bhāsvanto bahavo'tra vipattaye ||79||

tat tasya nāmnāpi yūyam pareṣām agamyā bhaviṣyatha | uktam ca—

gurūṇām nāma-mātre'pi grhīte svāmi-sambhave |
duṣṭānām purataḥ kṣemam tat-kṣaṇād eva jāyate ||80||

tathā ca—

vyapadeśena mahatām siddiḥ sañjāyate parā |
śāśino vyapadeśena vasanti śāśakāḥ sukham ||81||

pakṣiṇa ūcuḥ—katham etat ?

sa āha—

kathā 1

caturdanta-nāma-mahā-gaja-kathā

kasminīścid vane caturdanto nāma mahā-gajo yūthādhipaḥ prativasati sma | tatra kadācin mahaty anāvṛṣṭiḥ sañjātā prabhūta-varṣāṇi yāvat | tayā tadāga-hrada-palvala-sarāṁsi śoṣam upagatāni | atha taiḥ samasta-gajaiḥ sa gajarājaḥ proktaḥ—deva ! pipāsākulā gaja-kalabhā mṛta-prāyā apare mṛtās ca | tad anviṣyatām kaścij jalāśayo yatra jala-pānena svasthatām vrajanti |

tataś ciram dhyātvā tenābhihitam—asti mahā-hrado vivikte pradeśe sthala-madhya-gataḥ pātāla-gaṅgā-jalena sadaiva pūrṇaḥ | tat tatra gamyatām iti |

tathānuṣṭhite pañcarātram upasarpadbhiḥ samāsāditaś taiḥ sa hradaḥ | tatra svecchayā jalam avagāhyās tam anavelāyām niṣkrāntāḥ | tasya ca hradasya samantāc chaśaka-bilāni asaṅkhyāni sukomala-bhūmau tiṣṭhanti | tāny api samastair api tair gajair itas tato bhramadbhiḥ paribhagnāni | bahavaḥ śaśakāḥ bhagna-pāda-śiro-grīvā vihitāḥ | kecin mṛtāḥ kecij jīva-śeṣā jātāḥ |

atha gate tasmin gaja-yūthe śaśakāḥ sodvegā gajapāda-kṣuṇṇa-samāvāsāḥ kecid bhagna-pādāḥ | anye jarjarita-kalevarā rudhira-plutāḥ | anye hata-śiśavo bāṣpa-pihita-locanāḥ sametya mitho mantram cakruḥ—aho vinaṣṭā vayam | nityam evaitad gaja-yūtham āgamiṣyati yato nānyatra jalam asti | tat sarveṣām nāśo bhaviṣyati | uktam ca—

sprśann api gajo hanti jighrann api bhujāṅgamaḥ |
hasann api nr̥po hanti mānayann api durjanaḥ ||82||

tac cintyatām kaścicid upāyaḥ | tatraikaḥ provāca—gamyatām deśa-tyāgena | kim anyat ? uktam ca manunā vyāsenā ca—

tyajed ekaṁ kulasyārthe grāmasyārthe kulam tyajet |
grāmaṁ janapadasyārthe ātmārthe pṛthivīm tyajet ||83||
kṣemyām śasya-pradām nityam paśu-vṛddhi-karīm api |
parityajen nr̥po bhūmim ātmārtham avicārayan ||84||
āpad-arthe dhanam rakṣed dārān rakṣed dhanair api |
ātmānam satatam rakṣed dārair api dhanair api ||85||

tataś cānye procuḥ—bhoḥ ! pitṛ-paitāmahaṁ sthānam na śakyate sahasā tyaktum | tat kriyatām teṣām kṛte kācid vibhīṣikā | yat katham api daivān na samāyānti | uktam ca—

nirviṣeṇāpi sarpeṇa kartavyā mahatī phaṭā |
viṣam bhavatu mā vāstu phaṭātopo bhayaṅkaraḥ ||86||

athānye procuḥ—yady evaṁ tatas teṣām mahad-vibhīṣikā-sthānam asti yena nāgamiṣyanti | sā ca catura-dūtāyattā vibhīṣikā | yato vijayadatto nāmāsmat-svāmī śaśakaś candra-maṇḍale nivasati | tat preṣyatām kaścicid mithyā-dūto yūthādhipa-sakāśam yac candras tvām atra hrada āgacchantam niṣedhayati, yato'smat-parigraho'sya samantād vasati | evam abhihite śraddheya-vacanāt kadāpi nivartate | athānye procuḥ—yady evaṁ tad asti lambakarṇo nāma śaśakaḥ | sa ca vacana-racanā-caturo dūta-karmajñaḥ | sa tatra preṣyatām iti | uktam ca—

sākāro niḥspṛho vāgmī nānā-śāstra-vicakṣaṇaḥ |
para-cittāvagantā ca rājño dūtaḥ sa iṣyate ||87||

anyac ca—

yo mūrkham laulya-sampannam rāja-dvārikam ācaret |
mithyā-vādam viśeṣeṇa tasya kāryam na sidhyati ||88||

tad anviṣyatām yady asmād vyasanād ātmanām sunirmuktiḥ |

athānye procuḥ—aho yuktam etat | nānyaḥ kaścid upāyo'smākam jīvitasya | tathaiva kriyatām |

atha lambakarṇo gaja-yūthādhipa-samīpe nirūpito gataś ca | tathānuṣṭhite lambakarṇo'pi gaja-
mārgam āsādyāgamyam sthalam āruhya tam gajam uvāca—bhoḥ bhoḥ duṣṭa-gaja ! kim evam
līlayā niḥśaṅkayātra candra-hrada āgacchasi ? tan nāgantavyam nivartyatām iti |

tad ākarṇya vismita-manā gaja āha—bhoḥ ! kas tvam ?

sa āha—aham lambakarṇo nāma śāśakaś candra-maṇḍale vasāmi | sāmpratam bhagavatā
candramasā tava pārśve prahito dūtaḥ | jānāty eva bhavān | yathārtha-vādino dūtasya na
doṣaḥ karaṇīyaḥ | dūta-mukhā hi rājānaḥ sarva eva | uktam ca—

udyateṣv api śastreṣu bandhu-varga-vadheṣv api |
puruṣāṅy api jalpanto vadhyā dūtā na bhūbhujā ||89||

tac chrutvā sa āha—bhoḥ śāśaka ! tat kathaya bhagavataś candramasaḥ sandeśam | yena
satvaram kriyate |

sa āha—bhavatātīta-divase yūthena sahāgacchatā prabhūtāḥ śāśakā nipātītāḥ | tat kim na vetti
bhavān | yan mama pari-graho'yam | tad yadi jīvitena te prayojanam tadā kenāpi
prayojanenāpy atra hrade nāgantavyam iti sandeśaḥ |

gaja āha—atha kva vartate bhagavān svāmī candraḥ |

sa āha—atra hrade sāmpratam śāśakānām bhavad-yūtha-mathitānām hata-śeṣāṅām
samāśvāsanāya samāyātas tiṣṭhati | aham punas tavāntikam preṣitaḥ |

gaja āha—yady evam tad darśaya me tam svāminam yena praṇamyānyatra gacchāmi |

śāśaka āha—āgaccha mayā sahaikakī yena darśayāmi |

tathānuṣṭhite śāśako niśā-samaye tam hrada-tīre nītvā jala-madhye sthitam candra-bimbam
adarśayat | āha ca—bhoḥ eṣa naḥ svāmī jala-madhye samādhisthas tiṣṭhati tan-nibhṛtam
praṇamya vrajeti | no cet, samādhi-bhaṅga-bhayād bhūyo'pi prabhūtam kopam kariṣyati |

atha gajo'pi trasta-manās taṁ praṇamya punar gamanāya prasthitaḥ | śaśakaś ca tad-dinād
ārabhya sa-parivārāḥ sukhena sveṣu sthāneṣu tiṣṭhanti sma |

—o)0(o—

ato'ham bravīmi **vyapadeśena mahatām** iti | api ca—

kṣudram alasaṁ kāpuruṣaṁ vyasaninam akṛtajñaṁ jīvita-kāmaḥ |
pṛṣṭha-pralapana-śīlaṁ svāmitve nābhiyojayet ||90||

tathā ca—

kṣudram arthapatim prāpya nyāyānveṣaṇa-tat-parau |
ubhāv api kṣayaṁ prāptau purā śaśaka-piñjalau ||91||

te procuḥ—katham etat ?

sa āha—

kathā 2

śaśa-kapiñjala-kathā

kasmiṁścid vṛkṣe purāham avasam | tatrādhistāt koṭare kapiñjalo nāma caṭakaḥ prativasati
sma | atha sadaivāstam anavelāyām āgatayor dvayor aneka-subhāṣita-goṣṭhyā devarṣi-
brahmarṣi-rājarṣi-purāṇa-carita-kīrtanena ca paryaṭana-dṛṣṭāneka-kautūhala-prakathanena ca
parama-sukham anubhavatoḥ kālo vrajati | atha kadācit kapiñjalaḥ prāṇa-yātrārtham anyaiś
caṭakaiḥ sahānyam pakva-śāli-prāṇam deśam gataḥ | tato yāvan niśā-samaye'pi nāyātas tāvad
aham sodvega-manās tad-viprayoga-duḥkhitaś cintitavān—aho kim adya kapiñjalo nāyātaḥ |
kim kenāpi pāśena baddhaḥ ? āho svit kenāpi vyāpāditaḥ ? sarvathā yadi kuśalo bhavati, yan
mām vinā na tiṣṭhati |

evam me cintayato bahūny anyāni vyatīkrāntāni | tataś ca tatra koṭare kadācic chīghrago
nāma śaśako'stam anavelāyām āgatya praviṣṭaḥ | mayāpi kapiñjala-nirāsatvena na nivāritaḥ |
athānyasminn ahani kapiñjalaḥ śāli-bhakṣaṇād atīva pīvara-tanuḥ svāśrayam smṛtvā bhūyo'py
atraiva samāyātaḥ | athavā sādhv idam ucyate—

na tādṛg jāyate saukhyam api svarge śarīriṇām |
dāridrye'pi hi yādṛk syāt sva-deśe sva-pure gr̥he ||92||

athāsau koṭarāntargatam śaśakam dṛṣtvā sākṣepam āha—bhoh śaśaka ! na tvayā sundaram
kṛtam, yan mamāvasatha-sthāne praviṣṭo'si | tac chīghram niṣkramyatām |

śaśaka āha—na tavedam gr̥ham, kintu mamaiva | tat kim mithyā paruṣāṇi jalpasi ? uktam
ca—

vāpī-kūpa-taḍāgānām devālaya-kujanmanām |
utsargāt parataḥ svāmyam api kartum na śakyate ||93||

tathā ca—

pratyakṣam yasya yad bhuktaṁ kṣetrādyaṁ daśa vatsarān |
tatra bhuktiḥ pramāṇam syād na sāksī nākṣarāṇi vā ||94||
mānuṣāṇām ayam nyāyo munibhiḥ parikīrtitaḥ |
tiraścām ca vihaṅgānām yāvad eva samāśrayaḥ ||95||

tan mamaitad gṛham, na taveti |

kapiñjala āha—bhoḥ ! yadi smṛtiṁ pramāṇīkaroṣi, tad āgaccha mayā saha yena smṛti-
pāṭhakaṁ pṛṣtvā sa yasya dadāti sa gṛhṇātu |

tathānuṣṭhite mayāpi cintitam—kim atra bhaviṣyati ? mayā draṣṭavyo'yam nyāyaḥ | tataḥ
kautukād aham api tāv anuprasthitaḥ | atrāntare tīkṣṇadamṣtro nāmāraṇya-mārjāras tayor
vivādam śrutvā mārgāsannam nadī-taṭam āsādyā kṛta-kuśopagraho nimīlita-nayana ūrdhva-
bāhur ardha-pāda-sprṣṭa-bhūmiḥ śrī-sūryābhimukha imām dharmopadeśanām akarot—aho !
asāro'yam sāmsāraḥ | kṣaṇa-bhaṅgurāḥ prāṇāḥ | svapna-sadṛśaḥ priya-samāgamāḥ | indra-
jālavat kuṭumba-parigraho'yam | tad dharmam muktavā nānyā gatiḥ asti | uktaṁ ca—

anityāni śarīrāṇi vibhavo naiva śāśvataḥ |
nityam sannihito mṛtyuḥ kartavyo dharmasamgrahaḥ ||96||
yasya dharmavihināni dināny āyānti yānti ca |
sa lohakāra-bhastreva śvasann api na jīvati ||97||
nācchādayati kaupīnam na daṁśa-maśakāpaham |
śunaḥ-puccham iva vyartham paṇḍityam dharmavarjitam ||98||

anyac ca—

pulākā iva dhānyeṣu pūtikā iv pakṣiṣu |
maśakā iva martyeṣu yeṣām dharmo na kāraṇam ||99||
śreyāḥ puṣpa-phalaṁ vṛkṣād dadhnaḥ śreyo gṛtaṁ smṛtam |
śreyas tailam ca puṇyākāc chreyān dharmas tu mānuṣāt ||100||
sṛṣṭā mūtra-puriṣārtham āhārāya ca kevalam |
dharmahīnāḥ parārthāya puruṣāḥ paśavo yathā ||101||
sthairyam sarveṣu kṛtyeṣu śamsanti naya-paṇḍitāḥ |
bahv-antarāya-yuktasya dharmasya tvaritā gatiḥ ||102||
saṅkṣepāt kathyate dharmo janāḥ kiṁ vistareṇa vaḥ |
paropakāraḥ puṇyāya pāpāya para-pīḍanam ||103||
śrūyatām dharmasarvasvam śrutvā caivāvadhāryatām |
ātmanaḥ pratikūlāni pareṣām na samācāret ||104||

atha tasya tām dharmopadeśanām śrutvā śāśaka āha—bhoḥ bhoḥ kapiñjala ! eṣa nadī-tīre
tapasvī dharmavādī tiṣṭhati | tad enam pṛcchāvāḥ |

kapiñjala āha—nanu svabhāvato'yam asmākaṁ śatru-bhūtaḥ | tad dūre sthitvā pṛcchāvaḥ |
kadācid asya vrata-vaikalyaṁ sampadyeta | tato dūrastho tāv ūcatuḥ—bhos tapasvin !
dharmopadeśaka ! āvayor vivādo vartate | tad dharma-śāstra-dvāreṇāsmākaṁ nirṇayaṁ kuru |
yo hīnavādī sa te bhakṣya iti |

sa āha—bhadrau ! mā maivaṁ vadatam | nivṛtto'ham naraka-mārgād dhimsā-karmaṇaḥ |
ahiṁsaiva dharma-mārgaḥ | uktam ca—

ahiṁsā-pūrvako dharmo yasmāt sarva-hite rataḥ |
yūkā-mat-kuṇa-damśādīms tasmāt tān api rakṣayet ||105||
himsakāny api bhūtāni yo himsati sa nirghṛṇaḥ |
sa yāti narakam ghoram kiṁ punar yaḥ śubhāni ca ||106||

ete'pi ye yājñikā yajña-karmaṇi paśūn vyāpādayanti, te mūrkhāḥ | paramārtham śruter na
jānanti | tatra kilaitad uktam—ajayaīṣṭavyam | ajā vṛihayas tāvat sapta-vārṣikāḥ kathyante na
punaḥ paśu-viśeṣaḥ | uktam ca—

vṛkṣāms chittvā paśūn hatvā kṛtvā rudhira-kardamam |
yady evaṁ gamyate svargaṁ narakam kena gamyate ||107||

tan nāham bhakṣayāmi | param jaya-parājaya-nirṇayaṁ kariṣyāmi | kintv aham vṛddho dūrān
na yathāvac chṛṇomi | evaṁ jñātvā mama samīpa-vartino bhūtvā mamāgre nyāyaṁ vadatam,
yena vijñāya, vivāda-paramārtham vaco vadato me para-loka-bādhā na bhavati | uktam ca—

mānād vā yadi vā lobhāt krodhād vā yadi vā bhayāt |
yo nyāyam anyathā brūte sa yāti narakam naraḥ ||108||
pañca paśv-anṛte hanti daśa hanti gavānṛte |
śataṁ kanyānṛte hanti sahasraṁ puruṣānṛte ||109||
upaviṣṭaḥ sabhā-madhye yo na vakti sphuṭam vacaḥ |
tasmād dūreṇa sa tyājyo na yo vā kīrtayed ṛtam ||110||

tasmād viśrabdhau mama karṇopāntike sphuṭam nivedayatam | kiṁ bahunā, tena kṣudreṇa
tathā tau pūrṇam viśvāsitau yathā tasyotsaṅga-vartinau jātau | tataś ca tenāpi sama-kālam
evaikaḥ pādāntenākṛānto'nyo damṣṭrākrakacena ca tato gata-prāṇau bhakṣitāv iti | ato'ham
bravīmi—[kṣudram artha-patim prāpya](#) (91) iti |

bhavanto'py enam divāndham kṣudram artha-patim āsādyā rātry-andhāḥ santaḥ śāsaka-
piñjala-mārgeṇa yāsyanti | evaṁ jñātvā yad ucitam tad vidheyam | atha tasya tad-vacanam
ākarmaṇya sādhu anenābhīhitam ity uktā, bhūyo'pi pārhivātham sametya mantrayīṣyāmahe iti
bruvānāḥ sarve pakṣiṇo yathābhīmatam jagmuḥ | kevalam avaśiṣṭo
bhadraśanopaviṣṭo'bhīṣekābhīmukho divāndhaḥ kṛkālīkayā sahāste | āha ca—kaḥ ko'tra bhoḥ
! kim adyāpi na kriyate mamābhīṣekaḥ ?

iti śrutvā kṛkālīkayābhihitam—bhadra ! kuto'yaṁ vighnas te kākena ? gatās ca sarve'pi vihagā
yathepsitāsu dikṣu kevalam eko'yaṁ vāyaso'vaśiṣṭas tiṣṭhati kenāpi kāraṇena | tat tvaritam
uttiṣṭha, yena tvāṁ svāśrayaṁ prāpayāmi |

tac chrutvā sa-viśādam ulūko vāyasam āha—bho bho duṣṭātman ! kim mayā te'pakṛtaṁ yad
rājyābhiṣeko me vighnitaḥ ? tad adya-prabhṛti sānvayam āvayor vairam sañjātam | uktaṁ
ca—

rohate sāyakair viddhaṁ chinnaṁ rohati cāsinā |
vaco duruktaṁ bībhatsaṁ na prarohati vāk-kṣatam ||111||

ity evam abhidhāya kṛkālīkayā saha svāśramaṁ gataḥ | atha bhaya-vyākulo vāyaso
vyacintayat—aho ! akāraṇaṁ vairam āsāditaṁ mayā | kim idaṁ vyāhṛtam ? uktaṁ ca—
adeśa-kālajñam anāyati-kṣamaṁ
yad apriyaṁ lāghava-kāri cātmanaḥ |
yo'trābravīt kāraṇa-varjitaṁ vaco
na tad vacaḥ syād viṣam eva tad bhavet ||112||

balopapanno'pi hi buddhimān naraḥ
pare nayan na svayam eva vairitām |
bhiṣaṁ mamāstīti vicintya bhakṣayed
akāraṇāt ko hi vicakṣaṇo viṣam ||113||

parivādaḥ pariśadi na kathañcit paṇḍitena vaktavyaḥ |
satyam api tan na vācyaṁ yad uktaṁ asukhāvahaṁ bhavati ||114||

suhṛdbhir āptair asakṛd-vicāritaṁ
svayaṁ hi buddhyā pravacāritāśrayam |
karoti kāryaṁ khalu yaḥ sa buddhimān
sa eva lakṣmyā yaśasām ca bhājanam ||115||

evam vicintya kāko'pi prayātaḥ | tadā-prabhṛty asmābhiḥ saha kauśikānām anvayā-gataṁ
vairam asti |

meghavarṇa āha—tāta ! evaṁ gate'smābhiḥ kim kriyate ?

sa āha—vatsa ! evaṁ gate'pi śāḍgunyād aparāḥ sthūlo'bhiprāyo'sti | tam aṅgikṛtya svayam
evāham tad-vijayāya yāsyāmi | ripūn vañcayitvā vadhiṣyāmi | uktaṁ ca—

bahu-buddhi-samāyuktāḥ suvijñānā balotkaṭān |
śaktā vañcayituṁ dhūrtā brāhmaṇaṁ chāgalad iva ||116||

meghavarṇa āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 3

mitra-śarma-brāhmaṇa-kathā

kasmim̐ścid adhiṣṭhāne mitraśarmā nāma brāhmaṇaḥ kṛtāgnihotra-parigrahaḥ prativasati sma
| tena kadācin māgha-māse saumyānile pravāti, meghācchādite gagane mandam mandam
pravarsati parjanye, paśu-prārthanārtham kiñcid grāmāntaram gatvā, kaścid yajamāno
yācitaḥ—bho yajamāna ! āgāminyām amāvāsyāyām aham yaksyāmi yajñam | tad dehi me
paśum ekam |

atha tena yasya śāstroктаḥ pīvara-tanuḥ paśuḥ pradattaḥ | so'pi tam samartham itaś cetaś ca
gacchantam vijñāya skandhe kṛtvā satvaram sva-purābhimukhaḥ pratasthe |

atha tasya gacchato mārge trayo dhūrtāḥ kṣut-kṣāma-kaṇṭhāḥ sammukhā babhūvuḥ | taiś ca
tādṛśam pīvara-tanuḥ skandha ārūḍham ālokya, mitho'bhihitam—aho ! asya paśor
bhakṣaṇād adyatanīyo hima-pāto vyarthatām nīyate | tad enam vañcayitvā paśum ādāya śīta-
trāṇam kurmaḥ |

atha teṣām ekatamo veśa-parivartanam vidhāya sammukho bhūtvāpamārgeṇa tam āhitāgnim
ūce—bho bhoḥ ! bālāgnihotrin ! kim evam jana-viruddham hāsya-kāryam anuṣṭhīyate ? yad
eṣa sārameyo'pavitraḥ skandhādhirūḍho nīyate | uktaḥ ca yataḥ |

śvāna-kukkūṭa-cāṇḍālāḥ sama-sparśāḥ prakīrtitāḥ |
rāsabhoṣṭrau viśeṣeṇa tasmāt tām naiva saṁspr̥ṣet ||117||

tataś ca tena kopābhibhūtenābhihitam—aho ! kim andho bhavān ? yat paśum sārameyatvena
pratipādayasi ?

so'bravīt—brahman ! kopas tvayā na kāryaḥ | yatheccham gamyatām |

atha yāvat kiñcid adhvano'ntaram gacchati, tāvad dvitīyo dhūrtaḥ sammukham abhyupetya
tam uvāca—bhoḥ brahman ! kaṣṭam kaṣṭam ! yadyapi vallabho'yam te mṛta-vatsas tathāpi
skandham āropayitum ayuktam | uktaḥ ca yataḥ—

tiryāṇcam mānuṣam vāpi yo mṛtam saṁspr̥ṣet kudhīḥ |
pañca-gavyena śuddhīḥ syāt tasya cāndrāyaṇena vā ||118||

athāsau sa-kopam idam āha—bhoḥ ! kim andho bhavān ? yat paśum mṛta-vatsam vadati |

so'bravīt—bhagavan ! mā kopam kuru | ajñānān mayābhihitam | tat tvam ātma-ruciḥ
samācara iti |

atha yāvat stokaṁ vanāntaraṁ gacchati tāvat tṛtīyo'nya-veśa-dhārī dhūrtaḥ sammukhaḥ
samupetya tam uvāca—bhoḥ ! ayuktam etat, yad rāsabhaṁ skandhādhirūḍhaṁ nayasi | tat
tyajyatām eṣaḥ | uktam ca—

yaḥ spṛśed rāsabhaṁ martyo jñānād ajñānato'pi vā |
sa-caiḥ snānam uddiṣṭam tasya pāpa-praśāntaye ||119||

tat tyajinaṁ yāvad anyaḥ kaścin na paśyati |

athāsau taṁ paśum rāsabhaṁ manyamāno bhayād bhūmau prakṣipyā sva-gr̥ham uddiṣyā
palāyitum prārabdhaḥ | tatas te'pi trayo militvā paśum ādāya yathecchaṁ bhakṣitum ārabdhāḥ
|

—o)0(o—

ato'haṁ bravīmi—[bahu-buddhi-samāyuktāḥ](#) (116) iti | athavā sādhv idam ucyate—

abhinava-sevaka-vinayaiḥ prāghuṇakoktair vilāsinīr uditaiḥ |
dhūrta-jana-vacana-nikarair iha kaścid avañcito nāsti ||120||

kiṁ ca—durbalair api bahubhiḥ saha virodho na yuktaḥ | uktam ca—

bahavo na viroddhavyā durjayā hi mahājanāḥ |
sphurantam api nāgendraṁ bhakṣayanti pipīlikāḥ ||121||

meghavarṇa āha—katham etat ?

sthiraśīrī kathayati—

kathā 4

atidarpa-nāma-sarpa-kathā

asti kasmimścid valmīke mahā-kāyaḥ kṛṣṇa-sarpo'tidarpo nāma | sa kadācid vilānusāri-
mārgam utsrjyānyena laghu-dvāreṇa niṣkramitum ārabdhaḥ | niṣkrāmataś ca tasya mahā-
kāyatvād daiva-vaśatayā laghu-vivaratvāc ca śarīre vṛṇaḥ samutpannaḥ | atha vṛṇa-śoṇita-
gandhānusāriṇībhiḥ pipīlikābhiḥ sarvato vyāpto vyākulīkṛtaś ca | kati vyāpādayati kati vā
tāḍayati ? atha prabhūtatvād vistārita-bahu-vṛṇaḥ kṣata-sarvāṅgo'tidarpaḥ pañcatvam
upāgataḥ |

—o)0(o—

ato'haṁ bravīmi—[bahavo na viroddhavyā](#) (121) iti | tad atrāsti me kiñcid vaktavyam eva | tad
avadhārya yathoktam anuṣṭhīyatām |

meghavarṇa āha—tat samādeśaya | tavādeśo nānyathā kartavyaḥ |

sthirajīvi prāha—vatsa ! samākaraṇaya tarhi | sāmādin atikramya yo mayā pañcama upāyo
nirūpitaḥ | tan mām vipakṣa-bhūtaṁ kṛtvāni niṣṭhura-vacanair nirbhartsya | yathā vipakṣa-
praṇidhīnām pratyayo bhavati, tathā samāhṛta-rudhirair ālipyāsyaiva nyagrodhasyādastāt
prakṣipya mām gamyatām parvatam ṛṣyamūkaṁ prati | tatra sa-parivāras tiṣṭha, yāvad ahaṁ
samastān sapatnān supraṇītena vidhinā viśvāsyaābhimukhān kṛtvā kṛtārtho jñāta-durga-
madhyo divase tām andhatām prāptāms tvām nītvā vyāpādayāmi | jñātaṁ mayā samyak
nānyathāsmākaṁ siddhir asti | yato durgam etad apasāra-rahitaṁ kevalaṁ vadhāya bhaviṣyati
| uktaṁ ca—

apasāra-samāyuktaṁ na yajñair durgam ucyate |
apasāra-parityaktaṁ durga-vyājena bandhanam ||122||

na ca tvayā mad-arthaṁ kṛpā kāryā | uktaṁ ca—

api prāṇa-samān iṣṭān pālītān lālītān api |
bhṛtyān yuddhe samutpanne paśyec chuṣkam ivendhanam ||123||

tathā ca—

prānavad rakṣayed bhṛtyān svakāyam iva poṣayet |
sadaika-divasasyārthe yatra syād ripu-saṅgamaḥ ||124||

tat tvayāhaṁ nātra viṣaye pratiṣedhanīyaḥ | ity uktvā tena saha śuṣka-kalahaṁ kartum
ārabdhaḥ | athānye tasya bhṛtyāḥ sthirajīvinam ucchṛṅkhala-vacanair jalpantam avalokya
tasya vadhāyodyatā meghavarṇenābhīhitāḥ—aho ! nivartadhvaṁ yūyam | aham evāsya śatru-
pakṣapātino durātmanaḥ svayaṁ nigrahaṁ kariṣyāmi | ity abhidhāya tasyopari samāruhya,
laghubhīś cañcu-prahārais taṁ nihatyāhṛta-rudhireṇa plāvayitvā tad-upadiṣṭam ṛṣyamūka-
parvataṁ sa-parivāro gataḥ |

etasminn antare kṛkālīkayā dviṣat-praṇidhī-bhūtayā tat sarvaṁ tad-amātya-vyasanam kvacit
pracalitaḥ sa-parivāra iti |

atholūkādhipas tad ākarṇyāstam anavelāyām sāmātyaḥ sa-parijano vāyasa-vadhārthaṁ
pracalitaḥ | prāha ca—tvaryatām tvaryatām bhītaḥ śatruḥ palāyana-paraḥ puṇyair labhyate |
uktaṁ ca—

śatroḥ pracalane chidram ekam anyam ca samśrayam |
kurvāno jāyate vaśyo vyagravte rāja-sevinām ||125||

evam bruvāṇaḥ samantān nyagrodha-pādapam adhaḥ pariveṣṭya vyavasthitaḥ | yāvan na
kaścid vāyaso dṛśyate, tāvac chākhāgram adhirūdhho hṛṣṭa-manā vandibhir
abhiṣṭūyamāno'rimardanas tām parijanān provāca—aho ! jñāyatām teṣām mārگاḥ | katamena

mārgeṇa pranaṣṭāḥ kākāḥ ? tad yāvan na durgam samāśrayanti, tāvad eva pṛṣṭhato gatvā
vyāpādyā bhavanti | uktaṁ ca—

vṛttim apy āśritaḥ śatrur avadhyāḥ syāj jigīṣuṇā |
kiṁ punaḥ samśrito durgam sāmagryā parayā yutam ||126||

athaitasmin prastāve sthirajīvī cintayāmāsa—yad ete'smac chatravo'nulabdhāsmad-vṛttāntā
yathāgatam eva yānti tato mayā na kiñcit kṛtaṁ bhavati | uktaṁ ca—

anārambho hi kāryāṇām prathamam buddhi-lakṣaṇam |
ārabdhasyānta-gamanam dvitīyam buddhi-lakṣaṇam ||127||

tad varam anārambho na cārambha-vighātaḥ | tad aham etān śabdam samśrāvya ātmānam
darśayāmi iti vicārya mandam mandam śabdam akarot | tac chrutvā te sakalā apy ulūkās tad-
vadhāya prajagmuḥ | atha tenoktam—aho ! aham sthirajīvī nāma meghavarṇasya mantrī |
meghavarṇenaivedṛśīm avasthām nītaḥ | tan nivedayatātma-svāmine | tena saha bahu
vaktavyam asti |

atha tair niveditaḥ sa ulūka-rājo vismayāviṣṭas tat-kṣaṇāt tasya sakāśam gatvā provāca—bhoḥ
bhoḥ ! kim etām daśam gatas tvam, tat kathyatām |

sthirajīvī prāha—deva ! śrūyatām tad-avasthā-kāraṇam | atīta-dine sa durātmā meghavarṇo
yuṣmad-vyāpādita-prabhūta-vāyasānam pīḍayā yuṣmākam upari kopa-śoka-grasto
yuddhārtham pracalita āsīt | tato mayābhīhitam—svāmin ! na yuktaṁ bhavatas tad-upari
gantum | balavanta ete, bala-hīnās ca vayam | uktaṁ ca—

baliyasā hīna-balo virodham
na bhūti-kāmo manasāpi vāñchet |
na vadhyate vetasa-vṛttir atra
vyaktaṁ praṇāśo'sti pataṅga-vṛtteḥ ||128||

tat tasyoāyana-pradānena sandhir eva yuktaḥ | uktaṁ ca—

balavantam ripum dṛṣṭvā sarvasvam api buddhimān |
dattvā hi rakṣayet praṇān rakṣitais tair dhanam punaḥ ||129||

tac chrutvā durjana-kopitena tvat-pakṣa-pātinam mām āśaṅkamānenemām daśam nītaḥ | tat
tava pādaḥ sāmpratam me śaraṇam | kim bahunā vijñaptena ? yāvad aham pracalitam
śaknomi tāvat tvām tasyāvāsam nītvā sarva-vāyasa-kṣyam vidhāsyāmi iti |

athārimardanas tad ākarṇya piṭṛ-pitāmaha-kramāgata-mantribhiḥ sārddham mantrayām cakre |
tasya ca pañca mantriṇaḥ | tad yathā—raktākṣaḥ, krūrākṣaḥ, dīptākṣaḥ, vakranāsaḥ,
prākārakarṇās ceti | tatrādaḥ raktākṣam apṛcchat—bhadrā ! eṣa tāvat tasya ripor mantrī mama
hasta-gataḥ | tat kim kriyatām ? iti |

raktākṣa āha—deva ! kim atra cintyate ? avicāritam ayam hantavyaḥ, yataḥ—

hīnaḥ śatrur nihantavyo yāvan na balavān bhavet |
prāpta-sva-pauruṣa-balaḥ paścād bhavati durjayaḥ ||130||

kim ca svayam upāgatā śrīs tyajyamānā śapatīti loke pravādaḥ | uktam ca—

kālo hi sakṛd abhyeti yan naram kāla-kāṅkṣiṇam |
durlabhaḥ sa punas tena kāla-karmācikirṣatā ||131||

śrūyate ca yathā—

kaścit kṣudra-samācāraḥ prāṇinām kāla-sannibhaḥ |
vicacāra mahāraṇye ghoraḥ śuni-lubdhakaḥ ||132||

arimardanaḥ prāha—katham etat ?

raktākṣaḥ kathayati—

kathā 5

brāhmaṇa-sarpa-kathā

asti kasminścid adhiṣṭhāne haridatto nāma brāhmaṇaḥ | tasya ca kṛṣim kurvataḥ sadaiva
niṣphalaḥ kālo'tivartate | athaikasmin divase sa brāhmaṇa uṣṇa-kālāvasāne gharmārtaḥ sva-
kṣetra-madhye vṛkṣa-cchāyāyām prasupto'natidūre valmikopari prasāritam bṛhat-phaṭā-
yuktam bhīṣaṇam bhujāṅgam dṛṣtvā cintayāmāsa—nūnam eṣā kṣetra-devatā mayā kadācid
api na pūjitā | tenedam me kṛṣi-karma viphalībhavati | tad asyā aham pūjām adya kariṣyāmi |
ity avadhārya kuto'pi kṣīram yācitvā śarāve nikṣipyā valmikāntikam upagatyovāca—bhoḥ
kṣetra-pāla ! mayaitvāvantam kālam na jñātam yat tvam atra vasasi | tena pūjā na kṛtā | tat
sāmpratam kṣamasveti |

evam uktvā dugdham ca nivedya grhābhikumham prāyāt | atha prātar yāvad āgatya paśyati,
tāvad dīnāram ekam śarāve dṛṣṭavān | evam ca pratidinam ekākī samāgatya tasmai kṣīram
dadāti, ekaikam ca dīnāram grhṇāti | athaikasmin divase kṣīra-nayanāya putram nirūpya
brāhmaṇo grāmāntaram jagāma | putro'pi kṣīram tatra nītvā samsthāpya ca punar grham
samāyātaḥ | dināntare tatra gatvā dīnāram dṛṣtvā grhītvā ca cintitavān—nūnam sauvarṇa-
dīnāra-pūrṇo valmīkaḥ | tad enam hatvā sarvam eka-vāram grahīṣyāmi ity evam
sampradhāryānyedyuḥ kṣīram dadatā brāhmaṇa-putreṇa sarpo laguḍena tāḍitaḥ | tataḥ
katham api daiva-vaśād amukta-jīvit eva roṣāt tam eva tīvra-viṣada-śanais tathādaśat, yathā
sadyaḥ pañcatvam upāgataḥ | svajanais ca nātidūre kṣetrasya kāṣṭha-sañcayaiḥ samskṛtaḥ |

atha dvitīya-dīne tasya pitā samāyātaḥ | svajanebhyaḥ suta-vināśa-kāraṇam śrutvā tathaiva
samarthitavān | abravīc ca—

bhūtān yo nānugrḥṇāti hy ātmanaḥ śaraṇāgatān |
bhūtārthās tasya naśyanti haṁsāḥ padma-vane yathā ||133||

puruṣair uktam—katham etat ?

brāhmaṇaḥ kathayati—

kathā 6

haima-haṁsa-kathā

asti kasmiṁścid adhiṣṭhāne citraratho nāma rājā | tasya yodhaiḥ surakṣyamāṇaṁ padmasaro
nāma saras tiṣṭhati tatra ca prabhūtā jāmbūnada-mayā haṁsās tiṣṭhanti | ṣaṇmāse ṣaṇmāse
piccham ekaikaṁ parityajanti | atha tatra sarasi sauvarṇo bṛhat-pakṣī samāyātaḥ | taiś
coktaḥ—asmākaṁ madhye tvayā na vastavyam | yena kāraṇenāsmābhiḥ ṣaṇmāsānte
picchaikaika-dānaṁ kṛtvā gr̥hītam etat saraḥ | evaṁ ca kiṁ bahunā, parasparaṁ dvaidham
utpannam | sa ca rājñāḥ śaraṇaṁ gato'bravīt—deva ! ete pakṣiṇa evaṁ vadanti, yad asmākaṁ
rājā kiṁ kariṣyati ? na kasyāpy āvāsaṁ dadmaḥ |

mayā coktam—na śobhanaṁ yuṣmābhir abhihitam | ahaṁ gatvā rājñe nivedayiṣyāmi | evaṁ
sthite devaḥ pramāṇam |

tato rājā bhṛtyān abravīt—bho bhoḥ gacchata | sarvān pakṣiṇo gatāsūn kṛtvā śīghram ānayata
| rājādeśānantaram eva praelus te |

atha laguḍa-hastān rāja-puruṣān dr̥ṣṭvā tatraikena pakṣiṇā vṛddhenoktam—bhoḥ svajānāḥ !
na śobhanam āpatitam | tataḥ sarvair eka-matī-bhūyotpatitavyam | taiś ca tathānuṣṭhitam |

—o)0(o—

ato'haṁ bravīmi—[bhūtān yo nānugrḥṇāti](#) (133) iti |

ity uktvā punar api brāhmaṇaḥ pratyūṣe kṣīraṁ gr̥hītvā tatra gatvā tāra-svareṇa sarpam astaut
| tadā sarpaś ciraṁ valmīka-dvārāntar-līna eva brāhmaṇaṁ pratyuvāca—tvam lobhād
atrāgataḥ putra-śokam api vihāya | ataḥ paraṁ tava mama ca prītir nocitā | tava putreṇa
yauvanonmādenāham tādīto mayā sa dr̥ṣṭaḥ | katham mayā laguḍa-prahāro vismartavyaḥ |
tvayā ca putra-śoka-duḥkham katham vismartavyam iti punar uktvā vivarāntar-gataḥ |
brāhmaṇaś ca maṇiṁ gr̥hītvā putra-buddhiṁ nindan sva-grham āgataḥ | ato'haṁ bravīmi—
citikāṁ dīpitāṁ paśya iti | tad asmin hate'yatnād eva rājyam akaṇṭakaṁ bhavato bhavati |

tasyaitad-vacanaṁ śrutvā krūrākṣaṁ papraccha—bhadra ! tvam tu kiṁ manyase ?

so'bravīt—deva ! nirdayam etad yad anenābhihitam | yat kāraṇaṁ śaraṇāgato na vadhyate
suṣṭhu | khalv idam ākhyānam—

śrūyate hi kapotena śatruḥ śaraṇam āgataḥ |
pūjitaś ca yathā-nyāyam svaiś ca māmsair nimantritaḥ ||134||

arimardano'bravīt—katham etat ?

krūrākṣaḥ kathayati—

kathā 7

kapota-lubdhaka-kathā

kaścīd kṣudra-samācāraḥ prāṇinām kāla-sannibhaḥ |
vicāra mahāraṇye ghoraḥ śakuni-lubdhakaḥ ||135||
naiva kaścīt suhṛt tasya na sambandhī na bāndhavaḥ |
sa taiḥ sarvaiḥ parityaktas tena raudreṇa karmaṇā ||136||

athavā—

ye nṛsamsā durātmanaḥ prāṇinām prāṇa-nāsakāḥ |
udvejanīyā bhūtānām vyālā iva bhavanti te ||137||
sa pañjarakam ādāya pāsam ca laguḍam tathā |
nityam eva vanam yāti sarva-prāṇi-vihimsakaḥ ||138||
anyedyur bhramatas tasya vane kāpi kapotikā |
jātā hasta-gatā tām sa prakṣipat pañjarāntare ||139||
atha kṛṣṇā diśaḥ sarvā vanasthasyābhavan ghanaiḥ
vāta-vṛṣṭiś ca mahato kṣaya-kāla ivābhavat ||140||
tataḥ sa trasta-hṛdayaḥ kampamāno muhur muhuḥ |
anveṣayan paritrāṇam āsasāda vanaspatim ||141||
muhūrtaṁ paśyate yāvad viyad vimala-tāraḥ |
prāpya vṛkṣam vadaty evam yo'tra tiṣṭhati kaścana ||142||
tasyāham śaraṇam prāptaḥ sa paritrātu mām iti |
śitena bhidyamānam ca kṣudhayā gata-cetanam ||143||
atha tasya taroḥ skandhe kapotaḥ suciroṣitaḥ |
bhāryā-virahitas tiṣṭhan vilalāpa suduḥkhitaḥ ||144||
vāta-varṣo mahān āsīn na cāgacchati me priyā |
tayā virahitaḥ hy etac chūnyam adya gṛham mama ||145||
pativratā pati-prāṇā patyuh priya-hite ratā |
yasya syād īdrśī bhāryā dhanyaḥ sa puruṣo bhuvi ||146||
na gṛham gṛham ity āhur gṛhiṇī gṛham ucyate |
gṛham tu gṛhiṇī-hīnam araṇya-sadrśam matam ||147||
pañjara-sthā tataḥ śrutvā bhartur duḥkhānvitam vacaḥ |
kapotikā susantuṣṭā vākyam cedam athāha sā ||148||
na sā strīty abhimantavyā yasyām bhartā na tuṣyati |
tuṣṭe bhartari nārīnām tuṣṭaḥ syuḥ sarva-devatāḥ ||149||
dāvāgninā vidagdheva sa-puṣpa-stavakā latā |

bhasmībhavatu sā nārī yasyām bhartā na tuṣyati ||150||
mitam dadāti hi pitā mitam bhrātā mitam sutaḥ |
amitasya hi dātāram bhartāram kā na pūjayet ||151||

punaś cābravīt—

śṛṅṣvāvahitaḥ kānta yat te vakṣyāmy aham hitam |
prāṇair api tvayā nityam samrakṣyaḥ śaraṇāgataḥ ||152||
eṣa śākunikaḥ śete tavāvāsam samāśritaḥ |
śītārtaś ca kṣudhārtaś ca pūjām asmai samācara ||153||

śrūyate ca—

yaḥ sāyam atithim prāptam yathā-śakti na pūjayet |
tasyāsau duṣkṛtam dattvā sukṛtam cāpakarṣati ||154||
mā cāsmāi tvam kṛthā dvaiṣam baddhāneneti mat-priyā |
sva-kṛtair eva baddhāham prāktanaiḥ karma-bandhanaiḥ ||155||
dāridrya-roga-duḥkhāni bandhana-vyasanāni ca |
ātmāparādha-vṛkṣasya phalāny etāni dehinām ||156||
tasmāt tvam dveṣam utsṛjya mad-bandhana-samudbhavam |
dharṁe manaḥ samādhāya pūjayainam yathā-vidhi ||157||
tasyās tad-vacanam śrutvā dharmā-yukti-samanvitam |
upagamya tato'dhrṣṭaḥ kapotaḥ prāha lubdhakam ||158||
bhadrā susvāgataḥ te'stu brūhi kim karavāṇi te |
santāpaś ca na kartavyaḥ sva-gr̥he vartate bhavān ||159||
tasya tad-vacanam śrutvā pratyuvāca vihaṅgamam |
kapota khalu śītam me hima-trāṇam vidhīyatām ||160||
sa gatvāṅgārakam nītvā pātayāmāsa pāvakam |
tataḥ śuṣkeṣu parṇeṣu tam āśu samadīpayat ||161||
susandīptam tataḥ kṛtvā tam āha śaraṇāgatam |
pratāpayasva viśrabdham sva-gātrāṇy atra nirbhayaḥ ||162||
udgatenā ca jīvāmo vyaṁ sarve vanaukaṣaḥ |
na cāsti vibhavaḥ kaścīn nāśaye yena te kṣudham ||163||
sahasram bharate kaścic chatamāno daśāparaḥ |
mama tv akṛta-puṇyasya kṣudrasyātmāpi durbharaḥ ||164||
ekasyāpy atither annam yaḥ pradātuḥ na śaktimān |
tasyāneka-parikleṣe gr̥he kim vasataḥ phalam ||165||
tat tathā sādhyāmy etac charīram duḥkha-jīvitam |
yathā bhūyo na vakṣyāmi nāstīty arthi-samāgame ||166||
sa ninindi kilātmānam na tu tam lubdhakam punaḥ |
uvāca tarpayīṣye tvām muhūrtaḥ pratipālaya ||167||
evam ukṭvā sa dharmātmā prahr̥ṣṭenāntarātmanā |
tam agniḥ samparikramya praviveśa sva-veśmavat ||168||
tatas tam lubdhako dr̥ṣṭvā kṛpayā pīdīto bhr̥ṣam |
kapotam agnau patitam vākyam etad abhāṣata ||169||
yaḥ karoti naraḥ pāpam na tasyātmā dhruvam priyaḥ |
ātmanā hi kṛtam pāpam ātmanaiva hi bhujyate ||170||

so'ham pāpa-matis caiva pāpa-karma-rataḥ sadā |
 paṭiṣyāmi mahā-ghore narake nātra saṁśayaḥ ||171||
 nūnam mama nṛśaṁsasya pratyādarśaḥ sudarśitaḥ |
 prayacchatā sva-māmsāni kapotena mahātmanā ||172||
 adya-prabhṛti dehaṁ svaṁ sarva-bhoga-vivarjitaṁ |
 toyaṁ svalpaṁ yathā grīṣmaḥ śoṣayiṣyāmy ahaṁ punaḥ ||173||
 śīta-vātātapa-sahaḥ kṛśāṅgo malinas tathā |
 upavāsair bahuvīdhaiś cariṣye dharmam uttamam ||174||
 tato yaṣṭim śalākāṁ ca jālakāṁ pañjaraṁ tathā |
 babhañja lubdhako dīnāṁ kāpotīm ca mumoca tām ||175||
 lubdhakena tato muktā drṣṭvāgnau patitaṁ patim |
 kapotī vilalāpārtā śoka-santapta-mānasā ||176||
 na kāryam adya me nātha jīvitena tvayā vinā |
 dīnāyāḥ pati-hīnāyāḥ kiṁ nāryā jīvite phalam ||177||
 māno darpaḥ tv ahaṅkāraḥ kulaṁ pūjā ca bandhuṣu |
 dāsa-bhṛtya-janeṣv ājñā vaidhavyena praṇaśyati ||178||
 evaṁ vilapya bahuśaḥ kṛpaṇaṁ bhṛśa-duḥkhitā |
 pativratā susandīptaṁ tam evāgniṁ viveśa sā ||179||
 tato divyāmbara-dharā divyābharaṇa-bhūṣitā |
 bhartāraṁ sā vimānasthaṁ dadarśa svaṁ kapotikā ||180||
 so'pi divya-tanur bhūtvā yathārtham idam abravīt |
 aho mām anugacchantyā kṛtaṁ sādhu śubhe tvayā ||181||
 tisraḥ koṭyo'rdha-koṭī ca yāni romāṇi mānuṣe |
 tāvat kālāṁ vaset svarge bhartāraṁ yānugacchati ||182||
 kapota-dehaḥ sūryāste pratyahaṁ sukham anvabhūt |
 kapota-dehavatsāsīt prakṛt puṇya-prabhavaṁ hitam ||183||
 harṣāviṣṭas tato vyādho viveśa ca vanaṁ dhanam |
 prāṇi-hiṁsāṁ parityajya bahu-nirvedavān bhṛśam ||184||
 tatra dāvānalaṁ drṣṭvā viveśa viratāśayaḥ |
 nirdagdha-kalmaṣo bhūtvā svarga-saukhyam avāptavān ||185||

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[śrūyate hi kapotena](#) (134) ity ādi |

tac chrutvārimardano dīptākṣaṁ pṛṣṭavān—evam avasthite kiṁ bhavān manyate ?

so'bravīt—deva ! na hantavya evāyam | yataḥ—

yā mamodvijate nityaṁ sā mamādyāvagūhate |
 priya-kāraka bhadrāṁ te yan mamāsti harasva tat ||186||

coreṇa cāpy uktam—

hartavyaṁ te na paśyāmi hartavyaṁ ced bhaviṣyati |

punar apy āgamiṣyāmi yadīyaṁ nāvagūhate ||187||

arimardanaḥ pṛṣṭavān—kā ca nāvagūhate ? kaś cāyaṁ cauraḥ ? iti vistarataḥ śrotum icchāmi |
dīptākṣaḥ kathayati—

kathā 8

kāmātura-vaṇik-kathā

asti kasminścid adhiṣṭhāne kāmāturo nāma vṛddha-vaṇik | tena ca kāmopahṛta-cetasā, mṛta-
bhāryeṇa kācin nirdhana-vaṇik-sutā, prabhūtaṁ dhanam dattvodvāhitā | atha sā
duḥkhābhibhūtā taṁ vṛddha-vaṇijaṁ draṣṭum api na śaśāka | yuktaṁ caitat—

śvetaṁ padaṁ śirasi yat tu śiroruhāṇām
sthānaṁ paraṁ paribhavasya tad eva puṁsām |
āropitāsthi-śakalaṁ parihṛtya yānti
cāṇḍāla-kūpam iva dūratarāṁ taruṇyaḥ ||188||

tathā ca—

gātraṁ saṅkucitaṁ gatir vikalitā dantās ca nāśaṅgatā
dṛṣṭir bhrāmyati rūpam apy upahataṁ vaktraṁ ca lālāyate |
vākyam naiva karoti bāndhava-janaḥ patnī na śuśrūṣate
dhik kaṣṭam jarayābhibhūta-pūruṣam putro'py avajñāyate ||189||

atha kadācit sā tena sahaikaśayane parānmukhī yāvat tiṣṭhati tāvad gṛhe cauraḥ praviṣṭaḥ |
sāpi taṁ cauram dṛṣṭvā bhaya-vyākulitā vṛddham api taṁ patiṁ gādham samālilinga | so'pi
vismayāt pulakāñcita-sarva-gātraś cintayāmāsa—aho kim eṣā mām adyāvagūhate ? yāvan
nīpuṇatayā paśyati tāvat gṛha-koṇaika-deśe cauram dṛṣṭvā vyacintayat—nūnam eṣāsyā
bhayān mām ālingati iti jñātvā taṁ cauram āha—[yā mamodvijate](#) (186) ity ādi |

tac chrutvā cauro'py āha—[hartavyam te na paśyāmi](#) (187) ity ādi | tasmāc caurasyāpy
upakāraḥ śreyaś cintyate kim punaḥ śaraṇāgatasya | api cāyaṁ tair viprakṛto'smākam eva
puṣṭaye bhaviṣyati tadīya-randhra-darśanāya ceti anena kāraṇenāyam avadhya iti |

etad ākarṇyārimardano'nyam sacivaṁ vakranāsaṁ papraccha—bhadra ! sāmpratam evam
sthite kim karaṇīyam iti ?

so'bravīt—deva ! avadhyo'yam | yataḥ—

śatravo'pi hitārthaiva vivadantaḥ parasparam |
caureṇa jīvitam dattam rākṣasena tu go-yugam ||190||

arimardanaḥ prāha—katham etat ?

vakranāsaḥ kathayati—

kathā 10

dronākhyā-brāhmaṇa-kathā

asti kasmiṁścid adhiṣṭhāne daridro droṇa-nāmā brāhmaṇaḥ, pratigraha-dhanaḥ satataṁ viśiṣṭa-vastrānulepana-gandha-mālyālaṅkāra-tāmbūlādi-bhoga-parivarjitaḥ, prarūḍha-keśa-śmaśru-nakha-romopacitaḥ, śītoṣṇa-vāta-varṣādibhiḥ pariśoṣita-śarīraḥ, tasya ca kenāpi yajamānenānukampayā śīsu-go-yugaṁ dattam | brāhmaṇena ca bāla-bhāvād ārabhya yācita-ghṛta-taila-yavasādibhiḥ samvardhya supuṣṭam kṛtam | tac ca dṛṣṭvā sahasaiva kaścic cauraś cintitavān—aham asya brāhmaṇasya go-yugaṁ idam apahariṣyāmi | iti niścitya niśāyām bandhana-pāśam grhītvā, yāvat prasthitas tāvad ardha-mārge pravirala-tīkṣṇa-danta-paṅktir unnata-nāsā-vaṁśaḥ, prakāṭa-raktānta-nayanaḥ upacita-snāyu-santatanata-gātraḥ śuṣka-kapolāḥ suhuta-hutavaha-piṅgala-śmaśru-keśa-śarīraḥ kaścic dṛṣṭaḥ | dṛṣṭvā ca tam tīvra-bhaya-trasto cauro'bravīt—ko bhavān ? iti |

so'bravīt—aham krūra-karmā cauro daridra-brāhmaṇasya go-yugaṁ hartum prasthito'smi |

atha jāta-pratyayo rākṣaso'bravīt—bhadra ! ṣaṣṭhāhna-kāliko'ham | atas tam eva brāhmaṇam adya bhakṣayiṣyāmi |

atha tau tatra gatvaikānte kālam anveṣayantau sthitau | prasupte ca brāhmaṇe tad-bhakṣaṇārtham prasthitaṁ rākṣasaṁ dṛṣṭvā cauro'bravīt—bhadra ! naiṣanyāyo yato go-yuge mayāpahṛte paścāt tvam enam brāhmaṇam bhakṣaya |

so'bravīt—kadācid ayaṁ brāhmaṇo go-śabdena budhyeta tadānarthako'yaṁ mamārambhaḥ syāt |

cauro'py abravīt—tavāpi yadi bhakṣaṇāyopasthitasya eko'py antarāyaḥ syāt | tadāham api na śaknomi go-yugaṁ apahartum | ataḥ prathamam mayāpahṛte go-yuge paścāt tvayā brāhmaṇo bhakṣitavyaḥ | ittham cāham ahamikayā tayor vivadatoḥ samutpanne dvaidhe pratirava-vaśād brāhmaṇo jajāgāra |

atha tam cauro'bravīt—brāhmaṇa ! tvām evāyaṁ rākṣaso bhakṣayitum icchati iti |

rākṣaso'py āha—brāhmaṇa ! cauro'yaṁ go-yugaṁ te'pahartum icchati |

evam śrutvotthāya brāhmaṇaḥ sāvadhāno bhūtvēṣṭa-devatā-mantra-dhyānenātmānam rākṣasād udgūrṇa-laguḍena caurād go-yugaṁ rarakṣa |

—o)0(o—

ato'ham bravīmi—[śatravo'pi hitārthaiva](#) (190) iti |

atha tasya vacanam avadhāryārimardanaḥ punar api prākāraḥ apṛcchat—kathaya, kim atra manyate bhavān ?

so'bravīt—deva ! avadhya evāyam, yato rakṣitenānena kadācit paraspara-prītyā kālaḥ sukheṇa gacchati | uktam ca—

parasparasya marmāṇi ye na rakṣanti jantavaḥ |
ta eva nidhanaṁ yānti valmīkodara-sarpavat ||191||

arimardano'bravīt—katham etat ?

prākāraḥ kathayati—

kathā 10

valmīkodara-gata-sarpa-kathā⁴

asti kasmimścin nagare devaśaktir nāma rājā | tasya ca putro jaṭhara-valmīkāśrayeṇoragaṇa pratidinaṁ pratyāṅgaṁ kṣīyate | anekopacāraiḥ sad-vaidyaiḥ sac-chāstropadiṣṭauśadha-yuktyāpi cikitsyamāno na svāsthyaṁ eti | athāsau rājaputro nirvedād deśāntaraṁ gataḥ |

kasmimścin nagare bhikṣāṅgaṁ kṛtvā mahati devālaye kālaṁ yāpayati | atha tatra nagare balir nāma rājāste | tasya ca dve duhitarau yauvana-sthe tiṣṭhataḥ | te ca pratidivasam ādityodaye pituḥ pādāntikam āgatya namaskāraṁ cakratuḥ | tatra caikābravīt—vijayasva mahārāja ! yasya prasādāt sarvaṁ sukhaṁ labhyate |

dvitiyā tu—vihitam bhukṣva mahārāja ! iti bravīti |

tac chrutvā prakupito rājābravīt—bho mantriṇaḥ ! enām duṣṭa-bhāṣiṇīm kumārikām kasyacid vaideśikasya prayacchata tena nija-vihitam iyam eva bhukṣte |

atha tatheti pratipadyālpā-parivārā sā kumārikā mantribhis tasya deva-kulāśrita-rāja-putrasya pratipādītā | sāpi prahrṣṭa-manasā taṁ patim devavat pratipadyādāya cānya-viṣayaṁ gatā |

tataḥ kasmimścid dūrātara-nagara-pradeśe tadāga-taṭe rāja-putram āvāsa-rakṣāyai nirūpya svayaṁ ca ghr̥ta-taila-lavaṇa-taṇḍulādi-kraya-nimittam sa-parivārā gatā | kṛtvā ca kraya-vikrayam yāvad āgacchati tāvat sa rāja-putro valmīkopari kṛta-mūrdhā prasuptaḥ | tasya ca mukhād bhujagaḥ phaṇām niṣkāsyā vāyum aśnāti | tatraiva ca valmīke'paraḥ sarpo niṣkramya tathaivāsīt |

---

⁴ (alt.) devaśakti-kathā

atha tayoh paraspara-darśanena krodha-sainrakta-locanayor madhyād valmīkasthena
sarpeṇoktam—bho bho durātman ! katham sundara-sarvāṅgam rāja-putram ittham
kadarthayasi ?

mukhastho'rir abravīt—bho bhoḥ ! tvayāpi durātmanāsyā valmīkasya madhye katham idam
dūṣitam hāṭaka-pūrṇam kalaśa-yugalam ity evam parasparasya marmāṅy udghāṭitavantau |

punar valmīkastho'hir abravīt—bho durātman ! bheṣajam idam te kim ko'pi na jānāti yaj
jirṇotkālita-kāñjikā-rājikā-pānena bhavān vināsam upayāti |

athodarastho'hir abravīt—tavāpy etad bheṣajam kim kaścid api na vetti yad uṣṇa-tailena
mahošṇodakena vā tava vināśaḥ syād iti | evam ca sā rāja-kanyā viṭapāntarītā tayoh
parasparālāpān marma-mayān ākarṇya tathaivānuṣṭhitavatī |

vidhāya vyaṅgam nīrogam bhartāram nidhim ca paramam āsādyā svadeśābhimukham prāyāt |
pitṛ-mātr-svajanaḥ pratipūjitā vihitopabhogam prāpya sukhenāvasthitā | ato'ham bravīmi—
parasparasya marmāṅi iti |

—o)0(o—

tac ca śrutvā svayam arirdano'py evam samarthitavān | tathā cānuṣṭhitam | dr̥ṣṭvāntar-līnam
vihasya raktākṣaḥ punar abravīt—kaṣṭam | vināśito'yaṁ bhavadbhir anyāyena svāmī | uktam
ca—

apūjyā yatra pūjyante pūjyānām tu vimānanā |
trīṇi tatra pravartante durbhikṣam maraṇam bhayam ||192||

tathā ca—

pratyakṣe'pi kṛte pāpe mūrkhahaḥ sāmṇā praśāmyati |
ratha-kāraḥ svakām bhāryām sajarām śirasāvahat ||193||

mantriṇaḥ prāhuḥ—katham etat ?

raktākṣaḥ kathayati—

kathā 11

vīravara-rathakāra-tat-patnī-kathā

asti kasminścid adhiṣṭhāne vīravaro nāma rathakāraḥ | tasya bhāryā kāmadamanī | sā
pumścalī janāpavāda-samyuktā | so'pi tasyāḥ parikṣaṇārtham vyacintayat—atha mayāsyāḥ
parikṣaṇam kartavyam | uktam ca—

yadi syāt pāvakaḥ śītaḥ proṣṇī vā śaśa-lāñchanaḥ |
strīṇām tadā satītvam syād yadi syād durjano hitaḥ ||194||

jānāmi cainām loka-vacanād asatīm | uktaīm ca—

yac ca vedeṣu śāstreṣu na dr̥ṣṭaīm na ca samśrutam |
tat sarvaīm vetti loko'yaīm yat syād brahmāṇḍa-madhyagam ||195||

evaīm sampradhārya bhāryām avocat—priye ! prabhāte'haīm grāmāntaram yāsyāmi | tatra
katicid dināni lagsyanti | tat tvayā kim api pātheyaīm mama yogaīm vidheyam |

sāpi tad-vacanaīm śrutvā harsita-cittā | autsukyāt sarva-kāryāṇi santyajya siddham annaīm
ghṛta-śarkarā-prāyam akarot | athavā sādhv idam ucyate—

durdivase ghana-timire varṣati jalade mahātavī-prabhṛtau |
patyur videśa-gamane parama-sukhaīm jaghana-capalāyāḥ ||196||

athāsau pratyūṣe utthāya sva-grhān nirgataḥ sāpi taīm prasthitaīm vijñāya prahasita-
vadanānga-samskāraīm kurvāṇā kathañcit taīm divasam atyavāhayat | atha pūrva-paricita-ṽṽ-
grhe gatvā taīm pratyuktavati—sa durātmā me patir grāmāntaram gataḥ | tat tvayāsmad-grhe
prasupte jane samāgantavyam |

tathānuṣṭhite sa rathakāro'raṇye dinam ativāhya pradoṣe sva-grhe'padvāreṇa praviśya
śayyādhas-tale nibhṛto bhūtvā sthitaḥ | etasminn antare sa devadattaḥ samāgatya tatra śayane
upaviṣṭaḥ | dr̥ṣṭvā roṣāviṣṭa-citto rathakāro vyacintayat—kim enam utthāya hanmi ? athavā
helayaiva prasuptau dvāv apy etau vyāpādayāmi ? paraīm paśyāmi tāvad asyās ceṣṭitam |
śṛṇomi cānena sahālāpam |

atrāntare sā grha-dvāraīm nibhṛtaīm pidhāya śayana-talam ārūḍhā | tasyās tatrārohayanṽyā
rathakāra-śarīre pādo vilagnaḥ | tataḥ sā vyacintayat—nūnam etena durātmanā rathakāreṇa
mat-parīkṣaṇārthaīm bhāvyam | tataḥ strī-caritra-vijñānaīm kim api karomi |

evaīm tasyās cintayanyā sa devadattaḥ sparśotsuko babhūva | atha tayā kṛtāñjali-
puṭayābhihitaīm—bhoḥ mahānubhāva ! na me śarīraīm tvayā sparśanīyaīm yato'haīm pativrata
mahāsati ca | no cec chāpaīm dattvā tvāīm bhasmasātkariṣyāmi |

sa āha—yady evaīm tarhi tvayā kim aham āhūtaḥ ?

sābravīt—bhoḥ śṛṇuṣvaikāgra-manāḥ | aham adya pratyūṣe devatā-darśanārthaīm
caṇḍikāyatanāīm gatā tatrākasmāt khe vāṇi sañjātā—putri kim karomi ? bhaktāsi me tvāīm,
paraīm ṣaṇmāsābhyantare vidhi-niyogād vidhavā bhaviṣyasi |

tato mayābhihitaīm—bhagavati ! yathā tvam āpadaīm vetsi, tathā tat-pratikāram api jānāsi | tad
asti kaścīd upāyo yena me patiḥ śata-saṁvatsara-jīvī bhavati ?

tatas tayābhihitaīm—vatse, sann api nāsti, yatas tavāyattaḥ sa pratikārah |

tac chrutvā mayābhihitam—devi ! yadi tan mama prāṇair bhavati tad ādeśaya yena karomi |

atha devyābhihitam—yady adya para-puruṣeṇa sahaikasmin śayane samāruhyāliṅgam
karosi tat tava bhartṛ-sakto'pamṛtyus tasya sañcarati | bhartāpi tena punar varṣa-śataṃ jīvati |
tena tvaṃ mayābhyarthitaḥ | tad yat kiñcit kartu-manās tat kuruṣva | na hi devatā-vacanam
anyathā bhaviṣyatīti niścayaḥ | tato'ntarhāsa-vikāsa-mukhaḥ sa tad-ucitam ācacāra |

so'pi rathakāro mūrkhas tasyās tad-vacanam ākarṇya pulakāñcita-tanuḥ śayyādhastalān
niṣkramya tām uvāca—sādhu pativrate ! sādhu kula-nandini ! ahaṃ durjana-vacana-śaṅkita-
hṛdayas tvat-parīkṣā-nimittam grāmāntara-vyājam kṛtvā khaṭvādhas-tale nibhṛtam līnaḥ | tad
ehi, āliṅga mām | tvaṃ sva-bhartṛ-bhaktānām mukhyā nārīṇām, yad evaṃ brahma-vratam
para-saṅge'pi pālitaṃ | yad āyur buddhi-kṛte'pamṛtyu-vināśārtham catvam evaṃ kṛtavi |
tām evaṃ ukṭvā sasneham āliṅgitavān |

sva-skandhe tām āropya tām api devadattam uvāca—bho mahānubhāva ! mat-puṇyais tvam
ihāgataḥ | tvat-prasādān mayā prāptam varṣa-śata-pramāṇam āyuh | tat tvam api mām āliṅgya
mat-skandhe samāroha iti jalpann anicchantaṃ api devadattam āliṅgya balāt svakīya-skandhe
āropitavān |

tataś ca nṛtyam kṛtvā—he brahma-vrata-dharāṇām dhurīṇa ! tvayāpi mayy upakṛtam ity ādy
ukṭvā skandhād uttārya yatra yatra svajana-gr̥ha-dvārādiṣu babhrāma tatra tatra tayor
ubhayor api tad-guṇa-varṇanam akarot |

ato'ham bravīmi—[pratyakṣe'pi kṛte pāpe](#) (193) iti |

tat sarvathā mūlotkhātā vyaṃ vinaśtāḥ smaḥ | suṣṭhu khalv idam ucyate—

mitra-rūpā hi ripavaḥ sambhāvyante vicakṣaṇaiḥ |
ye hitam vākyam utsṛjya viparītopasevinaḥ ||197||

tathā ca—

santo'py arthā vinaśyanti deśa-kāla-virodhinaḥ |
aprājñān mantriṇaḥ prāpya tamaḥ sūryodaye yathā ||198||

tatas tad-vaco'nādr̥tya sarve te sthira-jīvinam utkṣipyā sva-durgam ānetum ārabdhāḥ |
athānīyamānaḥ sthira-jīvy āha—deva ! adyākiñcitkareṇaitad avasthena kim
mayopasaṅgr̥hītena ? yat kāraṇam icchāmi dīptam vahnim anupraveṣṭum | tad arhasi mām
agni-pradānena samuddhartum |

atha raktākṣasyāntargata-bhāvaṃ jñātvāha—kim-artham agni-patanam icchasi ?

so'bravīt—ahaṃ tāvad yuṣmad-artham imām āpadam meghavarṇena prāpitaḥ | tad icchāmi
teṣām vaira-yātanārtham ulūkatvam iti |

tac ca śrutvā rājanīti-kuśalo raktākṣaḥ prāha—bhadra ! kuṭilas tvam kṛtaka-vacana-caturaś ca
| tāvad ulūka-yoni-gato'pi svakīyām eva vāyasa-yonim bahu manyase | śrūyate caitad
ākhyānakam |

sūryam bhartāram utsrjya parjanyaṁ mārutaṁ girim |
sva-jātim mūṣikā prāptā svajātir duratikramā ||199||

mantriṇaḥ procuḥ--katham etat ?

raktākṣaḥ kathayati—

kathā 11

śālaṅkāyana-rakṣita-mūṣikā-kathā

asti kasminścid adhiṣṭhāne śālaṅkāyano nāma tapodhano jāhnavyāṁ snānārthaṁ gataḥ |
tasya ca sūryopasthānaṁ kurvatas tatra pradeśe mūṣikā kācit kharatara-nakhāgra-putena
śyenena grhītā | dṛṣṭvā sa muniḥ karuṇārdra-hṛdayo muñca muñceti kurvāṇas tasyopari
pāśāṇa-khaṇḍaṁ prākṣipat | so'pi pāśāṇa-khaṇḍa-prahāra-vyākulendriyo bhraṣṭa-mūṣiko
bhūmau nipapāta mūṣikāpi bhaya-trastā kartavyam ajānantī rakṣa rakṣeti jalpantī muni-
caraṇāntikam upāviśat | śyenenāpi cetanaṁ labdhvā munir ukto, yad—bho mune ! na yuktam
anuṣṭhitam bhavatā yad aham pāśāṇena tāditāḥ | kim tvam adharmān na bibheṣi ? tat
samarpaya mām enām mūṣikām | no cet prabhūtaṁ pātakam avāpsyasi |

iti bruvāṇaṁ śyenaṁ provāca saḥ—bho vihaṅgādharma ! rakṣaṇīyāḥ prāṇinām prāṇaḥ |
daṇḍanīyā duṣṭāḥ | sammānanīyāḥ sādharmaḥ | pūjanīyā guravaḥ | stutyā devāḥ | tat kim
asambaddham prajalpasi ?

śyena āha—mune ! na tvam sūkṣma-dharmaṁ vetsi | iha hi sarveṣāṁ prāṇinām vidhinā
sṛṣṭim kurvatāhāro'pi vinirmitaḥ | tato yathā bhavatām annaṁ tathāsmākaṁ mūṣikādayo
vihitāḥ | tat svāhāra-kāṅkṣiṇaṁ mām kim dūṣyasi ? uktaṁ ca—

yady asya vihitam bhojyam na tat tasya pradūṣyati |
abhakṣye bahu-doṣaḥ syāt tasmāt kāryo na vyatyayaḥ ||200||
bhakṣyam yathā dvijātīnām madyapānām yathā haviḥ |
abhakṣyam bhakṣyatām eti tathānyeṣāṁ api dvija ||201||
bhakṣyam bhakṣyatām śreya abhakṣyam tu mahad agham |
tat katham mām vṛthācāra tvam daṇḍayitum arhasi ||202||

aparam munīnām na caiṣa dharmo yatas tair dṛṣṭam śrutam aśrutam alaulyatvam aśatrutvaṁ
praśasyate | uktaṁ ca—

samaḥ śatrau ca mitre ca sama-loṣṭāśma-kāñcanaḥ |
suhṛn-mitre hy udāsīno madhyastho dveṣya-bandhuṣu |

sādhuşv api ca pāpeṣu sama-buddhir viśiṣyate ||203||
sādhūnām niravadyānām sadācāra-vicāriṇām |
yogī yuñjīta satataṁ satatam ātmānām rahasi sthitaḥ ||204||

tat tvam anena karmaṇā bhraṣṭa-tapāḥ sañjātaḥ | uktam ca—

muñca muñca pataty eko mā muñceti dvitīyakaḥ |
ubhayoḥ patanaṁ dr̥ṣṭvā maunaṁ sarvārtha-sādhanam ||205||

śālaṅkāyana āha--katham etat ?

śyena āha—

kathā 12

?

kasmimścid nadī-taṭa ekata-dvita-tritābhidhānās trayo'pi bhrātaro munayas tapaḥ kurvanti |
teṣām ca tapaḥ-prabhāvād ākāśasthā dhauta-potikā nirālambā jalārdrā bhū-sparśana-bhayena
snāna-samaye tiṣṭhanti | athānye-dyur mamaiva kācin maṇḍūkikā kenāpi gr̥dhreṇa balena
nītā | atha tām gr̥hītā vilokya teṣām jyeṣṭhena karuṇārdra-hṛdayena bhavateva vyāhṛtam—
muñca muñceti | atrāntare tasya dhauta-potikākāśād bhūmau patitā | tām patitām dr̥ṣṭvā
dvitīyena tad-bhayārtena mā muñcety abhihitam yāvat tasyāpi papāta | tatas tṛtīyo dvayor api
dhauta-potikām bhūmau patitām dr̥ṣṭvā tūṣṇīm babhūva |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[muñca muñca pataty eka](#) ity ādi |

tac chrutvā munir vihasyāha—bho mūrkhā vihaṅgama ! kṛta-yuge dharmah sa āsīt, yataḥ
kṛta-yuge pāpālāpato'pi pāpam jāyate tena dhauta-potike patite aśiṣṭālāpena na sad-
apavacana-doṣataḥ | eṣa punaḥ kali-yugaḥ | atra sarvo'pi pāpātmā | tat karma kṛtam vinā
pāpam na lagati | uktam ca—

sañcarantīha pāpāni yugeṣv anyeṣu dehinām |
kalau tu pāpa-saṁyukte yaḥ karoti sa lipyate ||206||

uktam ca—

āsanāc chayanād yānāt saṁgateś cāpi bhojanāt |
kṛte sañcarate pāpam taila-bindur ivāmbhasi ||207||

tat kim vṛthā pralapitena ? gaccha tvam | no cec chāpayiṣyāmi | atha gate śyene mūṣikayā sa
munir abhihitaḥ—bhagavan ! naya mām svāśrayam | no ced anyo duṣṭa-pakṣī mām
vyāpādayiṣyati | tad aham tatraivāśrame tvad-dattānnāhāra-muṣṭyā kālam neṣyāmi |

so'pi dākṣiṇyavān sa-karuṇo vyacintayat—katham mayā mūṣikā haste dhṛtvā neyā jana-
hāsyā-kāriṇī | tad enām kumārikām kṛtvā nayāmi | evam sā kanyakā kṛtā | tathānuṣṭhite
kanyā-sahitam munim avalokya patnī papraccha—bhagavan ! kuta iyaṁ kanyā ?

sa āha—eṣā mūṣikā śyena-bhayāc charaṇārthinī kanyā-rūpeṇa tava gṛham ānītā | tat tvayā
yatnena rakṣaṇīyā | bhūyo'py enām mūṣikām kariṣyāmi |

sā prāha—bhagavan ! maivam kārṣiḥ | asyās tvaṁ dharmā-pitā | uktam ca—

janitā copanetā ca yas tu vidyām prayacchati |
anna-dātā bhaya-trātā pañcaite pitarah smṛtāḥ ||208||

tat tvayāsyāḥ prāṇa-pradattā | aparām mamāpy apatyam nāsti | tasmād eṣā mama sutā
bhaviṣyati |

tathānuṣṭhite sā kanyā śukla-pakṣa-candra-kalikeva nityam vṛddhim prāpnoti | sāpi tasya
muneḥ śuśrūṣām kurvatī sapatnikasya yauvanam āśv ayāt | atha tām yauvanonmukhīm
avalokya śālaṅkāyanaḥ sva-patnīm uvāca—priye ! yauvanonmukhī vartata iyaṁ kanyā |
anarhā sa sāmpratam mad-gṛha-vāsasya | uktam ca—

anūdhā mandire yasya rajaḥ prāpnoti kanyakā |
patanti pitaras tasya svarga-sthā api tair guṇaiḥ ||209||
varam varayate kanyā mātā vittam pitā śrutam |
bāndhavāḥ kulam icchanti miṣṭānnam itare janāḥ ||210||

tathā ca—

yāvan na lajjate kanyā yāvat kṛḍati pāmsunā |
yāvat tiṣṭhati go-mārge tāvat kanyām vivāhayet ||211||
mātā caiva pitā caiva jyeṣṭha-bhrātā tathaiva ca |
trayas te narakam yānti dṛṣṭvā kanyām rajasvalām ||212||

kulam ca śilam ca sanāthatām ca
vidyām ca vittam ca vapur vayas ca |
etān guṇān saptān sapta parīkṣya deyā
kanyā budhaiḥ śeṣam acintānyam ||213||

tad yad yasyā rocate tad bhagavantam ādityam ākārya tasmai prayacchāmi | uktam ca—
aniṣṭaḥ kanyakāyā yo varo rūpānvito'pi yaḥ |
yadi syāt tasya no deyā kanyā śreyo'bhivāñchatā ||214||

sā prāha—ko doṣo'tra viṣaye ? evam kriyatām |

atha muninā ravir āhūtaḥ | veda-mantrāmantraṇa-prabhāvāt tat-kṣaṇād
evābhyupagamyādityaḥ provāca—bhagavan ! vada drutam kim-artham āhūtaḥ ?

sa āha—eṣā madīyā kanyakā tiṣṭhati | yady eṣā tvām vṛṇoti tarhy udvahasva tām iti | evam
uktvā bhagavāms tasyā darśitaḥ | provāca—putri ! kim tava rocata eṣa bhagavāms trailokya-
dīpaḥ ?

sā prāha—tāta ! atidahanātmako'yam | nāham enam abhilaṣāmi | asmād api ya utkrṣṭatarah sa
āhūyatām |

atha tasyās tad-vacanam ākarṇya bhāsvaro'pi tām mūṣikām veditvā niḥspṛhas tam uvāca—
bhagavan ! asti mamāpy adhiko megho yenācchādītasya me nāmāi na jñāyate ?

atha muninā megham apy āhūya kanyābhihitā—eṣa te rocate ?

sā prāha—kr̥ṣṇa-varṇo'yam jaḍātmā ca | tad asmād anyasya kasyacit pradhānasya mām
prayaccha |

atha muninā megho'pi pṛṣṭaḥ—bhoḥ ! tvatto'py adhikaḥ ko'py asti ?

sa āha—matto'py adhiko'sti vāyuh | vāyunā hato'ham sahasradhā yāmi |

tac chrutvā muninā vāyur āhūtaḥ, āha ca—putrike kim eṣa vāyus te vivāhāya uttamaḥ
pratibhāti ?

sā āha—prabalo'py ayam cañcalaḥ | tad abhyadhikaḥ kaścīd āhūyatām |

munir āha—bho vāyo ! tvatto'py adhiko'sti kaścit ?

sa āha—matto'py adhiko'sti parvato yena samstabhya balavān apy aham dhriye |

atha muniḥ parvatam āhūya kanyāyā adarśayat—putrike ! tvām asmai prayacchāmi ?

sā āha—tāta ! kaṭhinātmako'yam stabdhaś ca | tad anyasmai dehi mām |

atha sa muninā pṛṣṭaḥ, yad—bhoḥ parvata-rāja ! tvatto'py adhiko'sti kaścit ?

sa āha—santi matto'py adhikā mūṣikāḥ, ye mad-deham balāt sarvato bhedayanti |

tad ākarṇya munir mūṣakam āhūya tasyā adarśayat—putrike ! eṣa te pratibhāti mūṣaka-rājo
yena yathocitam anuṣṭhīyate | sāpi tam dṛṣṭvā sva-jātiya eṣa iti manyamānā pulakodbhūṣita-
sarīrā provāca—tāta ! mām mūṣikām kṛtvāsmi prayaccha yena svajāti-vihitam gr̥ha-
dharmam anutiṣṭhāmi |

tac chrutvā tena strī-dharma-vicakṣaṇena tām mūṣikām kṛtvā mūṣakāya pradattā |

ato'ham bravīmi—sūryam bhartāram utsrjya ityādi |

atha raktākṣa-vacanam anādṛtya taiḥ sva-vamśa-vināśāya sa sva-durgam upanītaḥ | nīyamānās
cāntar-līnam avahasya sthira-jīvy acintayat—

hanyatām iti yenoktam svāmīno hita-vādinā |
sa evaiko'tra sarveṣāṃ nīti-śāstrārtha-tattva-vit ||215||

tad yadi tasya vacanam acariṣyann ete, tato na svalpo'py anartho'bhaviṣyad eteṣāṃ |

atha durga-dvāram prāpyārimardano'bravīt—bho bho hitaiṣiṇo'sya sthira-jīvino yathā-
samīhitam sthānam prayacchata |

tac ca śrutvā sthira-jīvī vyacintayat—mayā tāvad eteṣāṃ vadhopāyaś cintanīyaḥ | sa mayā
madhyasthena na sādhyate | yato madīyam iṅgitādikaṃ vicārayantas te'pi sāvadhānā
bhaviṣyanti | tad durga-dvāram adhiśrito'bhipretam sādhyāmi | iti niścityolūka-patim āha—
deva ! yuktaṃ idaṃ yat svāmīnā proktaṃ | param aham api nītijñas te'hitaś ca | yadyapy
anuraktaḥ śucis tathāpi durga-madhye āvāso nārhaḥ | tad aham atraiva durga-dvāra-sthaḥ
pratyahaṃ bhavat-pāda-padma-rajāḥ pavitrī-kṛta-tanuḥ sevām kariṣyāmi |

tatheti pratipanne pratidinam ulūka-pati-sevakās te prakāmam āhāram kṛtvolūka-rājādeśāt
prakṛṣṭa-māmsāhāram sthira-jīvine prayacchanti | atha katipayair evāhobhir mayūra iva sa
balavān samvṛttaḥ | atha raktākṣaḥ sthira-jīvinam poṣyamāṇam dṛṣṭvā sa-vismayo mantri-
janam rājānam ca praty āha—aho mūrkhō'yaṃ mantri-jano bhavāms cety evam aham
avagacchāmi | uktaṃ ca—

pūrvam tāvad aham mūrkhō dvitīyaḥ paśu-bandhakaḥ |
tato rājā ca mantri ca sarvaṃ vai mūrkhā-maṇḍalam ||216||

te prāhuḥ—katham etat ?

raktākṣaḥ kathayati—

kathā 13

svarṇa-ṣṭhivī-sindhuka-pakṣī-kathā

asti kasmimścit parvataika-deśe mahān vṛkṣaḥ | tatra ca sindhuka-nāmā ko'pi pakṣī prativasati
sma | tasya purīṣe suvarṇam utpadyate | atha kadācit tam uddīśya vyādhaḥ ko'pi samāyayau |
sa ca pakṣī tad-agrata eva purīṣam utsasarja | atha pāta-sama-kālam eva tat-svarṇībhūtam
dṛṣṭvā vyādho vismayam agamat—aho mama śīśu-kālād ārabhya śakuni-bandha-
vyasanino'sīti-varṣāṇi samabhūvan,na ca kadācit pakṣi-purīṣe suvarṇam dṛṣṭam iti vicintya
tatra vṛkṣe pāsam babandha | athāsāv api pakṣī mūrkhās tatraiva viśvasta-citto yathā-pūrvam
upaviṣṭas tat-kālam eva pāśena baddhaḥ | vyādhas tu tam pāśād unmucya pañjarake
samsthāpya nijāvāsam nītavān | atha cintayāmāsa—kim anena sāpāyena pakṣiṇāham

kariṣyāmi ? yadi kadācit ko'py amum īdṛṣam jñātvā rājñe nivedayiṣyati tan nūnam prāṇa-
saṁśayo me bhavet | ataḥ svayam eva pakṣiṇam rājñe nivedayāmi | iti vicārya
tathaiṅvānuṣṭhitavān |

atha rājāpi taṁ pakṣiṇam dṛṣṭvā vikasita-nayana-vadana-kamalaḥ parām tuṣṭim upagataḥ |
prāha caivam—hamho rakṣā-puruṣāḥ ! enam pakṣiṇam yatnena rakṣata | aśana-pānādikaṁ
cāsyā yatheccham prayacchata |

atha mantriṅbhīhitam—kim anenāśraddheya-vyādha-vacana-mātra-parigrhītenāṇḍajena ?
kim kadācit pakṣi-purīṣe suvarṇam sambhavati ? tan mucyatām pañjara-bandhanād ayaṁ
pakṣi | iti mantri-vacanād rājñā mocito'sau pakṣy unnata-dvāra-toraṇe samupaviśya suvarṇa-
mayīm viṣṭhām vidhāya—pūrvam tāvad aham mūrkhāḥ iti ślokaṁ paṭhitvā yathā-sukham
ākāśa-mārgena prāyāt |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—pūrvam tāvad aham mūrkhāḥ iti |

atha te punar api pratikūla-daivatayā hitam api raktākṣa-vacanam anādrtya bhūyas taṁ
prabhūta-māṁsādi-vividhāhāreṇa poṣayāmāsuḥ | atha raktākṣaḥ sva-vargam āhūya rahaḥ
provāca—aho ! etāvad evāsmad-bhūpateḥ kuśalam durgam ca | tad upadiṣṭam mayā yat kula-
kramāgataḥ sacivo'bhidhatte | tad vayam anyat parvata-durgam samprati samāśrayāmaḥ |
uktaṁ ca yataḥ—

anāgatam yaḥ kurute sa śobhate
sa śocate yo na karoty anāgatam |
vane vasann eva jarām upāgato
bilasya vācā na kadāpi hi śrutā ||217||

te procuḥ—katham etat ?

raktākṣaḥ kathayati—

kathā 14

kharanakhara-simha-kathā

kasmiṁścid vanoddeśe kharanakharo nāma simhaḥ prativasati sma | sa kadācid itaś cetaś ca
paribhraman kṣutkṣāma-kaṅṭho na kiñcid api sattvam āsasāda | tataś cāstam anasamaye
mahatīm giri-guhām āsādyā praviṣṭaś cintayāmāsa—nūnam etasyām guhāyām rātrau kenāpi
sattvenāgantavyam | tan nibhr̥to bhūtvā tiṣṭhāmi |

etasminn antare tat-svāmī dadhipuccho nāma śṛgālaḥ samāyātaḥ | sa ca yāvat paśyati tāvat
simha-pada-paddhatir guhāyām praviṣṭaḥ, na ca niṣkrāntā iti dṛṣṭavān | tataś cācintayat—aho
vinaṣṭo'smi, nūnam asyāntargatena simhena bhāvyaṁ | tat kim karomi ? katham jñāsyāmi ?

evam vicintya dvārasthaḥ phūtkartum ārabdhaḥ—aho bila ! aho bila ! ity uktvā tūṣṇīm̐bhūya
bhūyo’pi tathaiva pratyabhāṣata—bhoḥ ! kiṁ na smarasi yan mayā tvayā saha samayaḥ
kṛto’sti ? yan mayā bāhyāt samāgatena tvam vaktavyaḥ, tvayā cāham ākaraṇīyaḥ iti | tad yadi
mām nāhvayasi tato’ham dvitīyam bilam yāsyāmi |

atha tac chrutvā simhaś cintitavān—nūnam eṣā guhāsyā samāgatasya sadā samāhvānam
karoti | param adya mad-bhayān na kimcid brūte | athavā sādhv idam ucyate—

bhaya-santrasta-manasām hasta-pādādikāḥ kriyāḥ |
pravartante na vāṇī ca vepathuś cādhiko bhavet ||218||

tad aham asyāhvānam karomi yena tad-anusāreṇa praviṣṭo’yam me bhojyatām yāsyati | evam
sampradhārya simhas tasyāhvānam akarot | atha simha-śabdena sā guhā pratirava-sampūrṇā
anyān api dūra-sthān aranya-jīvāms trāsayāmāsa | śṛgālo’pi palāyamāna imam ślokaṁ
apaṭhat—[anāgatam yaḥ kurute sa śobhate](#) ity ādi |

tad evam matvā yuṣmābhir mayā saha gantavyam iti | evam abhidhāyātmānuyāyi-
parivārānugato dūra-deśāntaram raktākṣo jagāma |

atha raktākṣe gate sthirajīvy atihṛṣṭa-manā vyacintayat—aho ! kalyāṇam asmākam
upasthitam, yad raktāmśo gataḥ sa dīrghadarśī ete ca mūḍha-manasaḥ | tato mama sukha-
ghātyāḥ sañjātāḥ | uktaṁ ca yataḥ—

na dīrgha-darśino yasya mantriṇaḥ syur mahīpateḥ |
kramāyātā dhruvam tasya na cirāt syāt parikṣayaḥ ||219||

athavā sādhv idam ucyate—

mantri-rūpā hi ripavaḥ sambhāvyās te vicakṣaṇaiḥ |
ye santaṁ nayam utsṛjya sevante pratilomataḥ ||220||

evam vicintya sva-kulāya ekaikām vana-kāṣṭhikām guhā-pradīpanārtham dine dine prakṣipati
| na ca te mūrkhā ulūkā vijānanti, yad eṣa kulāyam asmad-dāhāya vṛddhim nayati | athavā
sādhv idam ucyate—

amitraṁ kurute mitraṁ mitraṁ dveṣṭi hinasti ca |
śubham vetty aśubham pāpam bhadrām daiva-hato naraḥ ||221||

atha kulāya-vyājena durga-dvāre kṛte kāṣṭha-nicaye, sañjāte sūryodaye, andhatām
prāpteṣūlūkeṣu satsu sthirajīvī śīghram ṛṣyamūkaṁ gatvā meghavarṇam āha—svāmin ! dāha-
sādhyā kṛtā ripu-guhāḥ | tat saparivāraḥ sametyaikaikā vana-kāṣṭhikām jvalantī gṛhītvā guhā-
dvāre’smat-kulāye prakṣipa yena sarve śatravaḥ kumbhīpāka-naraka-prāyeṇa duḥkhena
mriyante |

tac chrutvā prahrṣṭo meghavarṇa āha—tāta ! kathayātma-vṛttāntam | cirād adya dṛṣṭo’si |

sa āha—vatsa ! nāyaṁ kathanasya kālaḥ | yataḥ kadācit tasya ripo kaścit praṇidhir
mamehāgamanam nivedayiṣyati | yaj jñānād andho'nyatrāpasaraṇam kariṣyati | tat tvaryatām |
uktaṁ ca—

śīghra-kṛtyeṣu kāryeṣu vilambayati yo naraḥ |
tat kṛtyam devatās tasya kopād vighnanti asaṁśayam ||222||

tathā ca—

yasya yasya hi kāryasya phalitasya viśeṣataḥ |
kṣīpram akriyamāṇasya kālaḥ pibati tat-phalam ||223||

tad-guhāyām āyātasya te hata-śatroḥ sarvaṁ savistaram nirvyākulatayā kathayiṣyāmi athāsau
tad-vacanam ākarṇya sa-parijana ekaikām jvalantīm vana-kāṣṭhikām cañcv-agreṇa grhītvā
tad-guhā-dvāram prāpya sthirajīvi-kulāye prakṣipat | tataḥ sarve te divāndhā raktākṣa-vākyāni
smaranto dvārasāvṛtatvād aniḥsaranto guhā-madhye kumbhīpāka-nyāyam āpannā mṛtās ca |
evam śatrūn niḥśeṣatām nītvā bhūyo'pi meghavarṇas tad eva nyagrodha-pādapa-durgam
jagāma | tataḥ simhāsana-stho bhūtvā sabhā-madhye pramudita-manāḥ sthirajīvinam
apṛcchat—tāta ! katham tvayā śatru-madhye gatena etāvat-paryantam kālo nītaḥ ? tad atra
kautukam asmākam vartate, tat kathyatām | yataḥ—

vara-magnau pradīpte tu prapātaḥ puṇya-karmaṇām |
na cārijana-saṁsargo muhūrtam api sevitaḥ ||224||

tad ākarṇya sthirajīvy āha—bhadra ! āgāmi-phala-vāñchayā kaṣṭam api sevako na jānāti |
uktaṁ ca yataḥ—

kāryasyāpekṣayā bhuktaṁ viṣam apy amṛtāyate |
sarveṣāṁ praṇinām yatra nātra kāryā vicāraṇā ||225||

upanata-bhaye yo yo mārgo hitārtha-karo bhavet-
sa sa nipuṇayā buddhyā sevyo mahān kṛpaṇo'pi vā |
karikara-nibhau jyāghātā kau mahāstra-viśāradau
valaya-racitau strīvad bāhū kṛtau na kirīṭinā ||226||

śaktenāpi satā janena viduṣā kālāntarāpekṣiṇā
vastavyam khalu vākya-vajra-viṣame kṣudre'pi pāpe jane |
darvī-vyagra-kareṇa dhūma-malinenāyāsa-yukte ca
bhīmenātibalena matsya-bhavane kiṁ noṣitam sūdavat ||227||

yad vā tad vā viṣama-patitaḥ sādhu vā garhitaṁ vā
kālāpekṣī hṛdaya-nihitaṁ buddhimān karma kuryāt |
kiṁ gāṇḍīva-sphurad-uru-guṇāsphālana-krūra-pāṇir
nāsil līlā-naṭana-vilasan mekhalī savyasācī ||228||

siddhiṁ prārthayatā janena viduṣā tejo nigrhya svakam
sattvotsāhavatāpi daiva-vidhiṣu sthairyaṁ prakārya kramāt |
devendra-draviṇeśvarāntaka-samair apy anvito bhrātr̥bhiḥ
kiṁ kliṣṭaḥ suciraṁ virāṭa-bhavane śrīmān na dharmātmajaḥ ||229||

rūpābhijana-sampanno mādri-putrau balānvitau |
gokarma-rakṣā-vyāpāre virāṭa-preṣyatām gatau ||230||

rūpenāpratimena yauvana-guṇaiḥ śreṣṭhe kule janmanā
kāntyā śrīr iva yātra sāpi vidadāṁ kāla-kramād āgatā |
sairandhrīti sa-garvitaṁ yuvatibhiḥ sākṣepam ākhyātayā
draupadyā nanu matsya-rāja-bhavane dhṛṣṭaṁ na kiṁ candanam ||231||

meghavarṇa āha—tāta ! asi-dhārā-vratam idam manye yad ariṇā saha saṁvāsaḥ |

so'bravīt—deva ! evam etat | paraṁ na tādr̥n-mūrkhā-samāgamaḥ kvāpi mayā drṣṭaḥ | na ca
mahāprajñam aneka-śāstreṣv apratima-buddhiṁ raktākṣam vinā dhīmān | yat-kāraṇam tena
madiyam yathāvasthitaṁ cittaṁ jñātam | ye punar anye mantriṇas te mahā-mūrkhā mantri-
mātra-vyapadeśopajivino'tattva-kuśalā, yair idam api na jñātam | yataḥ—

arito'bhyāgato bhṛtyo duṣṭas tat-saṅga-tat-paraḥ |
apasarpa-sadharmatvān nityodvegī ca dūṣitaḥ ||232||
āsane śayane yāne pāna-bhojana-vastuṣu |
drṣṭvāntaraṁ pramatteṣu praharanty arayo'riṣu ||233||
tasmāt sarva-prayatnena trivarga-nilayaṁ budhaḥ |
ātmānam ādṛto rakṣet pramādād dhi vinaśyati ||234||

sādhu cedam ucyate—

santāpayanti kam apathya-bhujam na rogā
durmantriṇam kam upayānti na nīti-doṣāḥ |
kam śrīr na darpayati kam na nihanti mṛtyuḥ
kam svīkṛtā na viṣayā paripīdayanti ||235||

lubdhasya naśyati yaśaḥ piśunasya maitrī
naṣṭa-kriyasya kula artha-parasya dharmāḥ |
vidyā-phalaṁ vyasaninaḥ kṛpaṇasya saukhyaṁ
rājyaṁ pramatta-sacivasya narādhipasya ||236||

tad rājan ! [asi-dhārā-vratam](#) [mayācaritam](#) [aritam](#) [ari-saṁsargād](#) iti yad bhavatoktam, tan mayā
sākṣād evānubhūtam | uktaṁ ca—

apamānam puraskṛtya mānam kṛtvā tu pṛṣṭhataḥ |
svārtham abhyuddharet prājñāḥ kārya-dhvaṁso hi mūrkhataḥ ||237||
skandhenāpi vahec chatruṁ kālam āsādy buddhimān |

mahatā kṛṣṇa-sarpeṇa maṇḍūkā bahavo hatāḥ ||238||

meghavarna āha—katham etat ?

sthirajīvi kathayati—

kathā 15

mandaviṣa-sarpa-kathā

asti varuṇādri-samīpa ekasmin pradeśe pariṇata-vayā manda-viṣo nāma kṛṣṇa-sarpaḥ | sa evaṁ citte sañcintitavān—katham nāma mayā sukhopāya-vṛtṭyā vartitavyam iti | tato bahu-maṇḍūkāṁ hradam upagamya dhṛti-parītam ivātmānam darśitavān |

atha tathā sthite saudaka-prānta-gatenaikena maṇḍūkena pṛṣṭaḥ—māma ! kim adya yathā-pūrvam āhārārtham na viharasi |

so'bravīt—bhadra ! kuto me manda-bhāgyasyāhārābhilāṣaḥ ? yat kāraṇam adya rātrau pradoṣa eva mayāhārārtham viharamāṇena dṛṣṭa eko maṇḍūkaḥ | tad-grahaṇārtham mayā kramam sajjitaḥ | so'pi mām dṛṣṭvā mṛtyu-bhayena svādhyāya-prasaktānām brāhmaṇānām antaram apakrānto na vibhāvito mayā kvāpi gataḥ | tat-sādṛśya-mohita-cittena mayā kasyacid brāhmaṇasya sūnor hrada-tata-jalāntaḥ-stho'ṅguṣṭho daṣṭaḥ | tato'sau sapadi pañcatvam upāgataḥ |

atha tasya pitrā duḥkhitenāham śapto yathā—durātman ! tvayā niraparādho mat-suto daṣṭaḥ | tad anena doṣeṇa tvaṁ maṇḍūkānām vāhanam bhaviṣyasi, tat-prasāda-labdha-jīvikayā vartisyē iti | tato'ham yuṣmākaṁ vāhanārtham āgato'smi |

tena ca sarva-maṇḍūkānām idam āveditam | tatas taiḥ prahrṣṭa-manobhiḥ sarvair eva gatvā jala-pāda-nāmno dardura-rājasya vijñaptam | athāsāv api mantri-parivṛto'tyadbhutam idam iti manyamāno sa-sambhramam hradād uttīrya manda-viṣasya phaṇinaḥ phaṇā-pradeśam adhirūḍhaḥ | śeṣā api yathā-jyeṣṭham tat-pṛṣṭhopari samāruruhuḥ | kim bahunā, uparita-sthānam aprāptavantas tasyānupadam dhāvanti | mandaviṣo'pi teṣām tuṣṭy-artham aneka-prakārān gati-viśeṣān adarśayat | atha jalapādo labdha-sukhas tam āha—

na tathā kariṇā yānam turageṇa rathena vā |
nara-yānena vā yānam yathā mandaviṣeṇa me ||239||

athānyedyur manda-viṣaś chadmanā mandam mandam visarpati | tac ca dṛṣṭvā jalapādo'bravīt—bhadra ! mandaviṣa ! yathā-pūrvam kim adya sādhu nohyate ?

mandaviṣo'bravīt—deva adyāhāra-vaikalyān na me voḍhum śaktir asti |

athāsāv abravīt—bhadra ! bhakṣaya kṣudra-maṇḍūkān |

tac chrutvā praharṣita-sarva-gātro mandaviṣaḥ sa-sambhramam abravīt—mamāyam eva vipra-
śāpo'sti | tat tavānenānujñā-vacanena prīto'smi |

tato'sau nairantaryeṇa maṇḍūkān bhakṣayan katipayair evāhobhir balavān samvṛttaḥ |
prahrṣtaś cāntar-līnam avahasyedam abravīt—

maṇḍūkā vividhā hy ete chala-pūrvopasādhitāḥ |
kiyaṅtaṁ kālam akṣiṇā bhaveyuḥ khādītā mama ||240||

jala-pādo'pi mandaviṣeṇa kṛta-kavaca-navyāmohita-cittaḥ kim api nāvabudhyate |
atrāntare'nyo mahākāyaḥ kṛṣṇa-sarpas tam uddeśaṁ samāyātaḥ | taṁ ca maṇḍūkair
vāhyamānaṁ dṛṣṭvā vismaya-gatam | āha ca—vayasya ! yad asmākam aśanaṁ taiḥ katham
vāhyase | viruddham etat |

mandaviṣo'bravīt—

sarvam etad vijānāmi yathā vāhyo'smi darduraiḥ |
kiñcit kālam pratikṣe'ham ghr̥tāndho brāhmaṇo yathā ||241||

so'bravīt—katham etat ?

mandaviṣaḥ kathayati—

kathā 16

ghr̥tāndha-brāhmaṇa-kathā

asti kasmiṁścid adhiṣṭhāne yajñadatto nāma brāhmaṇaḥ | tasya bhāryā puṁścaly anyāsakta-
manā aśraṁ viṭāyasa-khaṇḍa-ghr̥tān ghr̥ta-pūrān kṛtvā bhartuś caurikayā prayacchati | atha
kadācid bhartā dṛṣṭvābravīt—bhadre ! kim etat paripacyate ? kutra vājasraṁ nayasīdam ? tat
kathaya satyam |

sā cotpanna-pratibhā kṛtaka-vacanair bhartāram abravīt—asty atra nātidūre bhagavatyā devyā
āyatanam | tatrāham upoṣitā satī baliṁ bhakṣya-viśeṣāṁś cāpūrvān nayāmi |

atha tat paśyatā ghr̥itvā tat sakalam devyāyatanābhimukhī pratasthe | yat kāraṇam devyā
niveditenānena madiyo bhartaivam mānsyate yat mama brāhmaṇī bhagavatyāḥ kṛte nadyām
avatīrya yāvat snānaṁ karoti tāvat tad bhartāpi mārgāntareṇāgatya devyāḥ
pṛṣṭhato'dṛṣyo'vatasthe |

atha sā brāhmaṇī snātvā devy-āyatanam āgatya snānānulepana-mālya-dhūpa-bali-kriyādikam
kṛtvā devīm praṇamya vyajijñapat—bhagavati ! kena prakāreṇa mama bhartāndho bhaviṣyati
?

tac chrutvā svara-bhedena devī-prṣṭha-sthito brāhmaṇo jagāda—yadi tvam ajasraṁ gṛta-pūrādi-bhakṣyaṁ tasmai bhartre prayacchasi, tataḥ śighram andho bhaviṣyati |

sā tu bandhakī kṛtaka-vacana-vañcita-mānasā tasmai brāhmaṇāya tad eva nityaṁ pradadau | athānyedyur brāhmaṇenābhīhitam—bhadre, nāhaṁ sutarāṁ paśyāmi |

tac chrutvā cintitam anayā—devyāḥ prasādo'yaṁ prāpta iti | atha tasyā hṛdaya-vallabho viṭas tat-sakāśam—andhībhūto'yaṁ brāhmaṇaḥ kiṁ mama kariṣyātīti niḥśaṅkaṁ pratidinam abhyeti | athānyedyus taṁ praviśantam abhyāśa-gataṁ drṣṭvā keśair gṛhītvā laguḍa-pārṣṇi-prabhṛti-prahārais tāvad atāḍayat yāvad asau pañcatvam āpa | tām api puṣṭa-patnīm vicchanna-nāsikāṁ kṛtvā visasarja |

--o)0(o--

ato'haṁ bravīmi—[skandhenāpi vahec chatrum](#) (238) ity ādi |

atha rājan ! yathā mandaviṣeṇa buddhi-balena maṇḍūkā nihatās tathā mayāpi sarve vairiṇaḥ | sādhu cedam ucyate—

vane prajvalito vahnir dahan mūlāni rakṣati |
samūlonmūlanaṁ kuryād vāyur yo mṛdu-śītalāḥ ||242||

meghavarna āha—tāta ! satyam evaitat | ye mahātmāno bhavanti te mahā-sattvā āpad-gatā api prārabdham na tyajanti | uktaṁ ca yataḥ—

mahattvam etan mahatām nayālaṅkāra-dhāriṇām |
na muñcanti yad ārabdham kṛcchre'pi vyasanodaye ||243||

tathā ca—

prārabhyate na khalu vighna-bhayena nīcaiḥ
prārabhya vighna-vihatā viramanti madhyāḥ |
vighnaiḥ sahasra-guṇitair api hanyamānāḥ
prārabdham uttama-guṇā na parityajanti ||244||

tat kṛtaṁ niṣkaṅṭhakaṁ mama rājyaṁ śatrūn niḥśeṣatām nayatā tvayā | athavā yuktaṁ etan naya-vedinām | uktaṁ ca yataḥ—

ṛṇa-śeṣaṁ cāgni-śeṣaṁ ca śatru-śeṣaṁ tathaiva ca |
vyādhi-śeṣaṁ ca niḥśeṣaṁ kṛtvā prājño na sīdati ||245||

so'bravīt—deva ! bhāgyavān tvam evāsi, yasyārabdham sarvam eva samsiddhyati | tan na kevalaṁ śauryaṁ kṛtyaṁ sādhayati, kintu prajñayā yat kriyate tad eva vijayāya bhavati | uktaṁ ca—

śastrair hatā na hi hatā ripavo bhavanti

prajñā-hatās tu ripavaḥ suhatā bhavanti |
śastam nihanti puruṣasya śarīram ekam
prajñā kulaṁ ca vibhavaś ca yaśaś ca hanti ||246||

tad evaṁ prajñā-puruṣakārābhyāṁ yuktasyāyatnena kārya-siddhayaḥ sambhavanti | uktam
ca—

prasarati matiḥ kāryārambhe dṛḍhībhavati smṛtiḥ
svayam upanayann arthān mantro na gacchati viplavam |
sphurati saphalas tarkaś cittam samunnatim aśnute
bhavati ca ratiḥ ślāghye kṛtye narasya bhaviṣyataḥ ||247||

tathā ca naya-tyāga-śaurya-sampanne puruṣe rājyam iti | uktam ca—

tyāgini sūre viduṣi ca saṁsarga-rucir jano guṇī bhavati |
guṇavati dhanam dhanāc chrīḥ śrīmaty ājñā tato rājyam ||248||

meghavarṇa āha—nūnam sadyaḥ-phalāni nīti-śāstrāṇi yat tvayānukṛtyenānupraviṣyāri-
mardanaḥ saparijano niḥśeṣitaḥ |

sthiraḥ āha—

tikṣṇopāya-prāpti-gamyo'pi yo'rthas
tasyāpy ādau saṁśrayaḥ sādhu yuktaḥ |
uttuṅgāgraḥ sāra-bhūto vanānām
mānyābhyarcya cchidyate pādapendraḥ ||249||

athavā svāmin ! kim tenābhihitena ? yad anantara-jāle kriyā-rahitam asukha-sādhyam vā
bhavati | sādhu cedam ucyate—

aniścitair adhyavasāya-bhīrubhir
yatheṣṭa-saṁlāpa-rati-prayojanaiḥ |
phale viśamvādam upāgatā girāḥ
prayānti loke parihāsa-vastutām ||250||

na ca laghuṣv api kartavyeṣu dhīmadbhir anādaraḥ kartavyaḥ | yataḥ—

śakṣyāmi kartum idam alpam ayatna-sādhyam
anādaraḥ ka iti kṛtyam upekṣamāṇaḥ |
kecit pramatta-manasaḥ paritāpa-duḥkham
āpat-prasaṅga-sulabham puruṣā prayānti ||251||

tad adya jitārer mad-vibhor yathā-pūrvam nidrā-lābho bhaviṣyati | ucyate caitat—

niḥsarpe baddha-sarpe vā bhavane suṣyate sukham |

sadā dr̥ṣṭa-bhujāṅge tu nidrā duḥkhena labhyate ||252||

tathā ca—

vistīrṇa-vyavasāya-sādhyā-mahatām snigdhopayuktāśiṣām
kāryāṅām naya-sāhasonnati-matām icchāpad-ārohiṇām |
mānotseka-parākrama-vyasaninaḥ pāram na yāvad-gatāḥ
sāmarṣe hṛdaye'vakāśa-viṣayā tāvat katham nirvṛtiḥ ||253||

tad avasita-kāryārambhasya viśrāmyatīva me hṛdayam | tad idam adhunā nihata-kaṇṭakam
rājyam prajā-pālana-tatparo bhūtvā putra-pautrādi-krameṇācala-cchatrāsana-śrīḥ ciram
bhukṣva | api ca—

prajā na rañjayed yas tu rājā rakṣādibhir guṇaiḥ |
ajāgala-stanasyeva tasya rājyam nirarthakam ||254||

guṇeṣu rāgo vyasaneṣv anādaro
ratiḥ subhṛtyeṣu ca yasya bhūpateḥ |
ciram sa bhukte cala-cāmarāmsukām
sitātapatrābharaṇām nrpa-śriyam ||255||

na ca tvayā prāpta-rājyo'ham iti matvā śrī-madenātmā vyasayitavyaḥ | yat kāraṇam—calā hi
rājño vibhūtayaḥ vamsārohaṇavad rājya-lakṣmī-durārohā, kṣaṇa-vinipāta-ratā, prayatna-śatair
api dhāryamāṇā durdharā, praśastārādhitāpy ante vipralambhinī, vānara-jātir iva vidrutāneka-
cittā, padma-patram ivāghaṭita-saṁśleṣā, pavana-gatir ivāticapalā, anārya-saṅgatir ivāsthirā,
āśviṣa iva durupacārā, sandhyābhra-lekheva muhūrta-rāgā, jala-budbudāvalīva svabhāva-
bhaṅgurā, śarīra-prakṛtir iva kṛtaghnā, svapna-labdha-dravya-rāśir iva kṣaṇa-dr̥ṣṭa-naṣṭā | api
ca—

yadaiva rājye kriyate'bhiṣekas
tadaiva buddhir vyasaneṣu yojyā |
ghaṭā hi rājñām abhiṣeka-kāle
sahāmbhasaivāpadam udgiranti ||256||

na ca kaścīd anadhigamaniyo nāmāsty āpadām | uktam ca—

rāmasya vrajanam vane nivasanam pāṇḍoḥ sutānām vane
vṛṣṇīnām nidhanam nalasya nrpate rājyāt paribhramśanam |
nātyācāryakam arjunasya patanam sañcintya laṅkeśvare
sarve kāla-vaśāj jano'tra sahate kaḥ kam paritrāyate ||257||

kva sa daśarathaḥ svarge bhūtvā mahendra-suhṛd gataḥ
kva sa jalanidher velām baddhvā nrpaḥ sagaras tathā |
kva sa karatalāj jāto vainyaḥ kva sūrya-tanur manuḥ
nanu balavatā kālenaite prabodhya nimilitaḥ ||258||

māndhātā kva gatas triloka-vijayī rājā kva satyavrataḥ
devānām nṛpatir gataḥ kva nahuṣaḥ sac-chāstravān keśavaḥ |
manyante sarathāḥ sa-kuñjara-varāḥ śakrāsanādhyāsinaḥ
kālenaiva mahātmanā tv anukṛtāḥ kālena nirvāsitāḥ ||259||

api ca—

sa ca nṛpatis te sacivās tāḥ pramadās tāni kānana-vanāni |
sa ca te ca tās ca tāni ca kṛtānta-dṛṣṭāni naṣṭāni ||260||

evam matta-kari-karṇa-cañcalām rājya-lakṣmīm avāpya nyāyaika-niṣṭho bhūtvopabhuñkṣva |

iti śrī-viṣṇu-śarma-viracite pañcatantre kākolūkīyam nāma
tṛtīyam tantraṁ samāptam
||3||

iv.

caturtha-tantram

atha labdha-praṇāśam

athedam ārabhate labdha-praṇāśam nāma caturtham tantram | yasyāyam ādimah ślokaḥ—

samutpanneṣu kāryeṣu buddhir yasya na hīyate |
sa eva durgam tarati jalastho vānaro yathā ||1||

tad yathānuśrūyate—

prastāvanā-kathā

vānara-makara-vṛttāntaḥ

asti kasmimścit samudropakaṇṭhe mahān jambū-pādapaḥ sadā-phalaḥ | tatra ca raktamukho
nāma vānaraḥ prativasati sma | tatra ca tasya taror adhaḥ kadācit karālamukho nāma makaraḥ
samudra-salilān niṣkranya sukomala-bālukā-sanāthe tīropānte nyaviśata | tataś ca
raktamukhena sa proktaḥ—bhoḥ ! bhavān samabhyāgato'tithiḥ | tad bhakṣayatu mayā
dattāny amṛta-tulyāni jambū-phalāni | uktaṁ ca—

priyo vā yadi vā dveṣyo mūrkhō vā yadi paṇḍitaḥ |
vaiśvadevāntam āpannaḥ so'tithiḥ svarga-saṅkramaḥ ||2||
na pṛcchec caraṇam gotram na ca vidyām kulaṁ na ca |
atithim vaiśvadevānte śrāddhe ca manur abravīt ||3||
dūra-mārga-śrama-śrāntam vaiśvadevāntam āgatam |
atithim pūjayed yas tu sa yāti paramām gatim ||4||
apūjito'tithir yasya gṛhād yāti viniḥśvasan |
gacchanti pitaras tasya vimukhāḥ saha daivataiḥ ||5||

evam uktvā tasmai jambū-phalāni dadau | so'pi tāni bhakṣayitvā tena saha ciram goṣṭhī-
sukham anubhūya bhūyo'pi sva-bhavanam agāt | evam nityam eva tau vānara-makarau
jambū-cchāyā-sthitau vividha-śāstra-goṣṭhyā kālam nayantau sukhena tiṣṭhataḥ | so'pi makaro
bhakṣita-śeṣāni jambū-phalāni gṛham gatvā sva-patnyai prayacchati | athānyatame divase tayā
sa pṛṣṭaḥ—nātha ! kvaivamvidhāny amṛta-phalāni prāpnoṣi ?

sa āha—bhadre ! mamāsti parama-suhṛd raktamukho nāma vānaraḥ | sa prīti-pūrvakam
imāni phalāni prayacchati |

atha tayābhīhitam—yaḥ sarvadaivāmṛta-prāyāñīdṛśāni phalāni bhakṣayati, tasya hṛdayam amṛta-mayaṁ bhaviṣyati | tad yadi bhāryayā te prayojanaṁ, tatas tasya hṛdayaṁ mahyaṁ prayaccha | yena tad bhakṣayitvā jarā-maraṇa-rahitā tvayā saha bhogān bhunajmi |

sa āha—bhadre ! mā maivaṁ vada | yataḥ sa pratipanno'smākaṁ bhrātā | aparaṁ phala-dātā | tato vyāpādayitum na śakyate | tat tyajainaṁ mithāgrahaṇam | uktaṁ ca—

ekaṁ prasūyate mātā dvitīyaṁ vāk prasūyate |
vāg-jātam adhikaṁ procuḥ sodaryād api bāndhavāt ||6||

atha makary āha—tvayā kadācid api mama vacanaṁ nānyathā kṛtam | tan nūnaṁ sā vānarī bhaviṣyati, yatas tasyā anurāgataḥ sakalam api dinaṁ tatra gamayasi | tat tvaṁ jñāto mayā samyak | yataḥ—

sāhlādaṁ vacanaṁ prayacchati na me no vāñchitaṁ kiñcana
prāyaḥ procchvasiṣi drutaṁ hutavaha-jvālā samaṁ rātriṣu |
kañṭhāśleṣa-parigrahe śithilatā yan nādarāc cumbase
tat te dhūrta hṛdi sthitā priyatamā kācin mamevāparā ||7||

so'pi patnyāḥ pādopasaṅgrahaṁ kṛtvāṅkopari nidhāya tasyāḥ kopa-koṭim āpannāyāḥ sudīnam uvāca—

mayi te pāda-patite kiñkaratvam upāgate |
tvaṁ prāṇa-vallabhe kasmāt kopane kopam eṣyasi ||8||

sāpi tad-vacanam ākarṇyāśru-pluta-mukhī tam uvāca—

sārdham manoratha-śatais tava dhūrta kāntā
saiva sthitā manasi kṛtrima-bhāva-ramyā |
asmākam asti na kathañcid ihāvakāśam
tasmāt kṛtam caraṇa-pāta-vidambanābhiḥ ||9||

aparaṁ sā yadi tava vallabhā na bhavati, tat kiṁ mayā bhaṇito'pi tām na vyāpādayasi | atha yadi sa vānaraḥ tat kas tena saha tava snehaḥ ? tat kiṁ bahunā ? yadi tasya hṛdayaṁ na bhakṣayāmi, tan mayā prāyopaveśanaṁ kṛtam viddhi |

evaṁ tasyās tan niścayaṁ jñātvā cintā-vyākulita-hṛdayaḥ sa provāca—athavā sādhu idam ucyate—

vajra-lepasya mūrkhasya nārīṇāṁ karkaṭasya ca |
eko grahas tu mīnānāṁ nīli-madya-payos tathā ||10||

tat kiṁ karomi ? kathaṁ sa me vadhyo bhavati | iti vicintya vānara-pārśvam agamat | vānaro'pi cirād āyāntaṁ taṁ sodvegam avalokya provāca—bho mitra ! kim adya cira-velāyāṁ samāyāto'si ? kasmāt sāhlādaṁ nālapasi ? na subhāṣitāni paṭhasi |

sa āha—mitra ! aham tava bhrāṭṛ-jāyayā niṣṭhuratarair vākyaair abhihitah—bhoḥ kṛtaghna !
mā me tvaṁ svamukhaṁ darśaya, yatas tvaṁ pratidinaṁ mitram upajīvasi | na ca tasya punaḥ
pratyupakāraṁ gṛha-darśana-mātreṇāpi karoṣi | tat te prāyaścittam api nāsti | uktam ca—

brahmaghne ca surāpe ca caure bhagna-vrate śaṭhe |
niṣkṛtir vihitā sadbhiḥ kṛtaghne nāsti niṣkṛtiḥ ||11||

tat tvaṁ mama devaram gṛhītvādyā pratyupakārārthaṁ gṛham ānaya | no cet tvayā saha me
para-loke darśanam iti | tad aham tayaivaṁ proktas tava sakāśam āgataḥ | tad adya tayā saha
tvad-arthe kalahāyato mameyatī velā vilagnā | tad āgaccha me gṛham | tava bhrāṭṛ-patnī racita-
catuṣkā praguṇita-vastra-maṇi-māṇikyādy-ucitābharanā dvāra-deśa-baddha-vandana-mālā
sotkaṅṭhā tiṣṭhati | markāṭa āha—bho mitra ! yuktam abhihitam mad-bhrāṭṛ-patnyā | uktam
ca—

varjayet kaulikākāraṁ mitram prājñataro naraḥ |
ātmanaḥ sammukhaṁ nityam ya ākarṣati lolupaḥ ||12||

tathā ca—

dadāti pratigrhṇāti guhyam ākhyāti pṛcchati |
bhunkte bhojayate caiva ṣaḍ-vidhaṁ pṛiti-lakṣaṇam ||13||

paraṁ vayan vanacarāḥ yuṣmadiyam ca jalānte gṛham | tat katham śakyate tatra gantum |
tasmāt tām api me bhrāṭṛ-patnīm atrānaya yena praṇamya tasyā āśīrvādam gṛhṇāmi |

sa āha—bho mitra ! asti samudrāntare suramye pulina-pradeśe'smad-gṛham ' tan mama
pṛṣṭham ārūdhah sukhenākṛta-bhayo gaccha |

so'pi tac chrutvā sānandam āha—bhadra ! yady evam tat kim vilambyate | tvaryatām | eṣo'ham
tava pṛṣṭhām ārūdhah |

tathānuṣṭhite'gādhe jaladhau gacchantam marakam ālokya bhaya-trasta-manā vānarah
provāca—bhrātaḥ ! śanaiḥ śanair gamyatām | jala-kallolaiḥ plāvryate me śarīram |

tad ākarṇya makaraś cintayāmāsa—asāv agādham jalam prāpto me vaśah sañjātaḥ | mat-
pṛṣṭha-gatas tila-mātram api calituṁ na śaknoti | tasmāt kathayāmy asya nijābhiprāyam,
yenābhīṣṭa-devatā-smaraṇam karoti | āha ca—mitra, tvaṁ mayā vadhāya samānīto bhāryā-
vākyena viśvāsya | tat smaryatām abhīṣṭa-devatā |

sa āha—bhrātaḥ ! kim mayā tasyās tavāpi cāpakṛtam yena me vadhopyāś cintitaḥ ?

makara āha—bhoḥ ! tasyās tāvat tava hṛdayasyāmṛtamaya-phala-rasāsvādana-mṛṣṭasya
bhakṣaṇe dohadaḥ sañjātaḥ | tenaitad anuṣṭhitam |

pratyutpanna-matir vānara āha—bhadra ! yady evaṁ tat kiṁ tvayā mama tatraiva na
vyāhṛtam ? yena sva-hṛdayaṁ jambū-koṭare sadaiva mayā suguptaṁ kṛtam | tad bhrāṭṛ-patnyā
arpayāmi | tvayāhaṁ śūnya-hṛdayo'tra kasmād ānītaḥ ?

tad ākarṇya makaraḥ sānandam āha—bhadra ! yady evaṁ tad arpaya me hṛdayam | yena sā
duṣṭa-patnī tad bhakṣayitvānaśanād utthiṣṭhati | ahaṁ tvāṁ tam eva jambū-pādapaṁ
prāpayāmi | evam uktvā nivartya jambū-talam agāt | vānaro'pi katham api jalpita-vividha-
devatopacāra-pūjas tīram āsāditavān | tataś ca dīrghatara-caṅkramaṇena tam eva jambū-
pādapaṁ ārūḍhaś cintayāmāsa—aho ! labdhās tāvat prāṇāḥ | athavā sādhv idam ucyate—

na viśvased aviśvaste viśvaste'pi na viśvaset |
viśvāsād bhayam utpannam mūlāny api nikṛntati ||14||

tan mamaitad adya punar janma-dinam iva sañjātam |

iti cintayamānaṁ makara āha—bho mitra ! arpaya tad dhṛdayaṁ yathā te bhrāṭṛ-patnī
bhakṣayitvānaśanād utthiṣṭhati |

atha vihasya nirbhartsayan vānaras tam āha—dhig dhiṁ mūrkhā viśvāsa-ghātaka ! kiṁ
kasyacid dhṛdaya-dvayaṁ bhavati ? tad āśu gamyatāṁ jambū-vṛkṣasyādhestān na bhūyo'pi
tvayātrāgantavyam | uktaṁ ca yataḥ—

sakṛd duṣṭaṁ ca yo mitraṁ punaḥ sandhātum icchati |
sa mṛtyum upagrṇhāti garbham aśvatarī yathā ||15||

tac chrutvā makaraḥ saṁvilakṣaṁ cintitavān—aho ! mayātimūḍhena kim asya sva-
cittābhiprāyo niveditaḥ | tad yady asau punar api kathaṅcid viśvāsaṁ gacchati, tad bhūyo'pi
viśvāsayāmi | āha ca—mitra ! hāsyena mayā te'bhiprāyo labdhaḥ | tasyā na kiṅcit tava
hṛdayena prayojanam | tad āgaccha prāghuṇika-nyāyenāsmad-grham |

vānara āha—bho duṣṭa ! gamyatāṁ | adhunā nāham āgamiṣyāmi | uktaṁ ca—

bubhuṅkṣitaḥ kiṁ na karoti pāpaṁ
kṣīṇā janā niṣkaruṇā bhavanti |
ākhyāhi bhadre priya-darśanasya
na gaṅgadattaḥ punar eti kūpam ||16||

makara āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 1

gaṅgadatta-priyadarśana-kathā

kasmim̐scit kūpe gaṅgadatto nāma maṇḍūka-rājaḥ prativasati sma | sa kadācid dāyādair
udvejito'raghaṭṭa-ghaṭim̐ āruhya niṣkrāntaḥ | atha tena cintitam—yat katham̐ tesām
dāyādānām mayā pratyapakāraḥ kartavyaḥ | uktaṁ ca—

āpadi yenāpakṛtaṁ yena ca hasitaṁ daśāsu viṣamāsu |
apakṛtya tayor ubhayoḥ punar api jātaṁ naraṁ manye ||17||

evaṁ cintayan bile praviśantaṁ kṛṣṇasarpam apaśyat | taṁ dṛṣtvā bhūyo'py acintayat—yad
enaṁ tatra kūpe nītvā sakala-dāyādānām ucchedaṁ karomi | uktaṁ ca—
śatrubhir yojayec chatruṁ balinā balavattaram |
sva-kāryāya yato na syāt kācit pīḍātra tat-kṣaye ||18||

tathā ca—

śatrum unmulayet prājñas tīkṣṇaṁ tīkṣṇena śatruṇā |
vyathā-karaṁ sukhārthāya kaṇṭakenaiva kaṇṭakam ||19||

evaṁ sa vibhāvya bila-dvāraṁ gatvā tam āhūtavān—ehy ehi priya-darśana ! ehi !

tac chrutvā sarpaś cintayāmāsa—ya evaṁ mām āhvayati | svajātiyo na bhavati | yato naiṣā
sarpa-vānī | anyena kenāpi saha mama martya-loke sandhānaṁ nāsti | tad atraiva durge
sthitas tāvad vedmi ko'yaṁ bhaviṣyati | uktaṁ ca—

yasya na jāyate śīlam na kulam na ca saṁśrayaḥ |
na tena saṅgatiṁ kuryād ity uvāca bṛhaspatiḥ ||20||

kadācitko'pi mantravādy auśadha-caturō vā mām āhūya bandhane kṣipati | athavā kaścit
puruṣo vairam aśritya kasyacid bhakṣaṇārthe mām āhvayati | āha ca—bhoḥ ! ko bhavān ?

sa āha—aham̐ gaṅgadatto nāma maṇḍūkādhipatis tvat-sakāṣe maitry-artham abhyāgataḥ |

tac chrutvā sarpa āha—bho ! aśraddheyam etat yat-tṛṇānām vahninā saha saṅgamaḥ | uktaṁ
ca—

yo yasya jāyate vadhyaḥ sa svapne'pi kathaṅcana |
na tat-samīpam abhyeti tat kim evaṁ prajalpasi ||21||

gaṅgadatta āha—bhoḥ ! satyam etat | svabhāva-vairī tvam asmākam | param para-paribhavāt
prāpto'ham te sakāśam | uktaṁ ca—

sarva-nāṣe ca sañjāte prāṇānām api saṁśaye |

api śatruṃ praṇamyāpi rakṣet prāṇāndhanāni ca ||22||

sarpa āha—kathaya kasmāt te paribhavaḥ |

sa āha—dāyādebhyaḥ |

so'py āha—kva te āśrayo vāpyāṃ kūpe tadāge hrade vā | tat kathaya svāśrayam |

tenoktam—pāṣāṇa-caya-nibaddhe kūpe |

sarpa āha—aho apadā vayam | tatrāsti tatra me praveśaḥ | praviṣṭasya ca sthānam nāsti | yatra sthitas tava dāyādān vyāpādayāmi | tad gamyatām | uktam ca—

yac chakyaṃ grasiṭuṃ yasya grastaṃ pariṇamec ca yat |
hitam ca pariṇāme yat tad ādyam bhūtim icchatā ||23||

gaṅgadatta āha—bhoḥ ! samāgaccha tvam | aham sukhopāyena tatra tava praveśam
kārayiṣyāmi | tathā tasya madhye jalopānte ramyataram koṭaram asti | tatra sthitas tvam līlayā
dāyādān vyāpādayiṣyasi |

tac chrutvā sarpo vyacintayat—aham tāvat pariṇata-vayāḥ | kadācit kathaṅcin muṣakam ekam
prāpnomi | tat sukhāvaho jīvanopāyo'yam anena kulāṅgāreṇa darśitaḥ | tad gatvā tām
maṇḍūkān bhakṣayāmi iti | athavā sādhu idam ucyate—

yo hi prāṇa-parikṣiṇaḥ sahāya-parivarjitaḥ |
sa hi sarva-sukhopāyāṃ vṛttim āracayed budhaḥ ||24||

evam vicintya tam āha—bho gaṅgadatta ! yady evam tad-agre bhava | yena tatra gacchāvaḥ |

gaṅgadatta āha—bhoḥ priyadarśana ! aham tvāṃ sukhopāyena tatra neṣyāmi, sthānam ca
darśayiṣyāmi ta eva bhakṣaṇīyāḥ iti |

sarpa āha—sāmpratam tvam me mitraṃ jātam | tan na bhetaḥ | tava vacanena bhakṣaṇyās
te dāyādāḥ |

evam ukṭvā bilān niṣkramya tam āliṅgya ca tenaiva saha prasthitaḥ | atha kūpam āsādyāra-
ghaṭṭa-ghaṭikā-mārgēṇa sarpa tenātmanā svālayam nītaḥ |

gaṅgadatta āha—bhadrā ! kutaḥ tvayā mitra-kṛtyam | tat sāmpratam anenaiva ghaṭikā-yantra-
mārgēṇa gamyatām iti |

sarpa āha—bho gaṅgadatta ! na samyag abhilitam tvayā | katham aham tatra gacchāmi ?
madiya-bila-durgam anyena ruddham bhaviṣyati | tasmād atra-sthasya me maṇḍūkam
ekaikam sva-vargīyam prayaccha | no cet sarvān api bhakṣayiṣyāmi iti |

tac chrutvā gaṅgadatto vyākula-manā vyācintayat—aho kim etan mayā kṛtaṁ sarpam ānayatā
| tad yadi niṣedhayiṣyāmi tat sarvān api bhakṣayiṣyati | athavā yuktam ucyate—

yo'mitraṁ kurute mitraṁ vīryābhyadhikam ātmanaḥ |
sa karoti na sandehaḥ svayaṁ hi viṣa-bhakṣaṇam ||25||

tat prayacchāmy asyaikaikaṁ pratidinaṁ suhṛdam | uktam ca—

sarvasva-haraṇe yuktam śatruṁ buddhi-yutā narāḥ |
toṣayanty alpa-dānena bāḍavaṁ sāgaro yathā ||26||

tathā ca—

yo durbalo'nūn api yācyamāno
balīyasā yacchati naiva sāmṇā |
prayacchate naiva ca darśyamānaṁ
khārīm sa cūrṇasya punar dadāti ||27||

tathā ca—

sarva-nāṣe samutpanne ardham tyajati paṇḍitaḥ |
ardhena kurute kāryaṁ sarva-nāṣo hi dustaraḥ ||28||
na svalpasya kṛte bhūri nāśayen matimān naraḥ |
etad eva hi pāṇḍityaṁ yat svalpād bhūri-rakṣaṇam ||29||

evaṁ niścintya nityam ekaikam ādiṣati | so'pi taṁ bhakṣayitvā tasya parokṣe'nyān api
bhakṣayati | athavā sādhv idam ucyate—

yathā hi malinair vastrair yatra tatropaviśyate |
evaṁ calita-vittas tu vitta-śeṣaṁ na rakṣati ||30||

athānya-dine tenāparān maṇḍūkān bhakṣayitvā gaṅgadatta-suto yamunādatto bhakṣitaḥ | taṁ
bhakṣitaṁ matvā gaṅgadattas tāra-svareṇa dhig dhik pralāpa-paraḥ kathañcid api na virarāma
| tataḥ sva-patnyābhihitaḥ—

kim krandasi durākrandā sva-pakṣa-kṣaya-kāraka |
sva-pakṣasya kṣaye jāte ko nas trātā bhaviṣyati ||31||

tad adyāpi vicintyatām ātmano niṣkramaṇam asya vadhopāyaś ca | atha gacchatā kālena
sakalam api kavalitaṁ maṇḍūka-kulam | kevalam eko gaṅgadattas tiṣṭhati | tataḥ
priyadarśanena bhaṇitam—bhoḥ gaṅgadatta ! bubhuṁkṣito'ham | niḥśeṣitaḥ sarve maṇḍūkāḥ |
tad dīyatām me kiñcid bhojanaṁ yato'ham tvayātrānītaḥ |

sa āha—bho mitra ! na tvayātra viṣaye mayāvasthitena kāpi cintā kāryā | tad yadi mām
preṣayati tato'nya-kūpa-sthān api maṇḍūkān viśvāsyātrānāyāmi |

sa āha—mama tāvat tvam abhaksyo bhrāṭṛ-sthāne | tad yady evaṁ karoṣi tat sāmpratam piṭṛ-
sthāne bhavasi | tad evaṁ kriyatām iti |

so'pi tad ākarṇyāra-ghaṭṭa-ghaṭikām āsṛitya vividha-devatopakalpita-pūjopayācitas tat-kūpād
viniṣkrāntaḥ | priyadarśano'pi tad-ākāṅkṣayā tatrasthaḥ pratikṣamāṇas tiṣṭhati | atha cirād
anāgate gaṅgadatte priyadarśano'nya-koṭāra-nivāsinīm godhām uvāca—bhadre ! kriyatām
stokam sāhāyām | yataś cira-paricitas te gaṅgadattaḥ | tad gatvā tat-sakāśam kutracij
jalāśaye'nviṣya mama sandeśam kathaya | yenāgamyatām ekākināpi bhavatā drutataram yady
anye maṇḍūkā nāgacchanti | aham tvayā vinā nātra vastum śaknomi | tathā yady aham tava
viruddham ācarāmi tat sukṛtam antare mayā vidhṛtam |

godhāpi tad-vacanād gaṅgadattam drutataram anviṣyāha—bhadra gaṅgadatta ! sa tava suhṛt-
priyadarśanas tava mārgam samīkṣamāṇas tiṣṭhati | tac chīghram āgamyatām iti |

aparam ca tena tava virūpa-karaṇe sukṛtam antare dhṛtam | tan-niḥśaṇena manasā
samāgamyatām | tad ākarṇya gaṅgadatta āha—

bubhuksitaḥ kim na karoti pāpam
kṣīṇā narā niṣkaruṇā bhavanti |
ākhyāhi bhadre priya-darśanasya
na gaṅgadattaḥ punar eti kūpam ||32||

evam uktvā sa tām visarjayāmāsa |

--o)0(o--

tad bho duṣṭa-jalacara ! aham api gaṅgadatta iva tvad-grhe na kathaṅcid api yāsyāmi |

tac chrutvā makara āha—bho mitra ! athavātrāham anaśanāt prāṇa-tyāgam tavopari kariṣyāmi
|

vānara āha—mūḍha ! kim aham lambakarṇo mūrkhah ? dṛṣṭvāpāyo'pi svayam eva tatra
gatvātmānam vyāpādayāmi |

āgataś ca gataś caiva gatvā yaḥ punar āgataḥ |
akarṇa-hṛdayo mūrkhah tatraiva nidhanam gataḥ ||33||

makara āha—bhadra ! sa ko lambha-karṇah | katham dṛṣṭāpāyo'pi mṛtaḥ ? tan me nivedyatām
|

vānara āha—

kathā 2

karāla-kesara-kathā

kasmimīscid vanoddeśe karāla-kesaro nāma simhaḥ prativasati sma | tasya ca dhūsarako nāma śrgālaḥ sadaivānuyāyī paricārako'sti | atha kadācit tasya hastinā saha yudhyamānasya śarīre gurutarāḥ prahārāḥ sañjātāḥ | yaiḥ padam ekam api calituṃ na śaknoti | tasyācalanāc ca dhūsarakāḥ kṣutkṣāma-kaṇṭho daurbalyam gataḥ | anyasminn ahani tam avocat—svāmin ! bubhuksaya pīḍito'ham | padāt padam api calituṃ na śaknomi | tat katham te śuśrūṣām karomi ?

simha āha—bhoḥ ! gaccha anveṣaya kiñcit sattvam | yenemām avasthām gato'pi vyāpādayāmi |

tad ākarṇya śrgālo'nveṣayan kañcit samīpa-vartinam grāmam āsāditavān | tatra lambakarṇo nāma gardabhas taḍāgopānte pravirala-dūrvāṅkurān kṛcchrād āsvādayan drṣṭaḥ | tataś ca samīpa-vartinā bhūtvā tenābhihitaḥ—māma ! namaskāro'yaṃ madīyaḥ sambhāvyatām | cirād drṣṭo'si | tat kathaya kim evam durbalatām gataḥ |

sa āha—bho bhaginī-putra ! kim kathayāmi | rajako'tinirdayātibhāreṇa mām pīḍayati | ghāsa-muṣṭim api na prayacchati | kevalam dūrvāṅkurān dhūi-miśritān bhakṣayāmi | tat kuto me śarīre puṣṭiḥ ?

śrgāla āha—māma ! yady evam tad asti marakata-sadrśa-śaṣpa-prāyo nadī-sanātho ramaṇiyatarāḥ pradeśaḥ | tatrāgatya mayā saha subhāṣita-goṣṭhī-sukham anubhavamś tiṣṭha |

lambakarṇa āha—bho bhaginī-suta ! yuktaṃ uktaṃ bhavatā | param vayan grāmyāḥ paśavo'raṇya-cāriṇām vadhyāḥ | tat kim tena bhavya-pradeśena |

śrgāla āha— māma ! maivam vada | mad-bhuja-pañjara-parirakṣitaḥ sa deśaḥ | tatrāsti na kaścīd aparasya tatra praveśaḥ | paramam anenaiva doṣeṇa rajaka-kadarthitās tatra tisro rāsabhyo'nāthāḥ santi | tās ca puṣṭim āpannā yauvanotkaṭā idam mām ūcuḥ—yadi tvam asmākaṃ satyo mātulas tadā kañcid grāmāntaram gatvāsmad-yogyaṃ kaścīd patim ānaya | tad-arthe tvām aham tatra nayāmi |

atha śrgāla-vacanāni śrutvā kāma-pīḍitāṅgas tam avocat—bhadra ! yady evam tad-agre bhava yenāgacchāmi | athavā sādhv idam ucyate—

nāmṛtaṃ na viṣam kiñcid ekam muktvā nitambinīm |
yasyāḥ saṅgena jīvyeta mriyate ca viyogataḥ ||34||

tathā ca—

yāsām nāmnāpi kāmaḥ syāt saṅgamaṃ darśanaṃ vinā |
tāsām dṛk-saṅgamaṃ prāpya yan na dravati kautukam ||35||

tatrānuṣṭhite śṛgālena saha simhāntikam āgataḥ | simho'pi vyathākulitas tam dṛṣṭvā yāvat samuttiṣṭhati tāvad rāsabhaḥ palāyitum ārabdhavān | atha tasya palāyamānasya simhena tala-
prahāro dattaḥ | sa ca manda-bhāgyasya vyavasāya iva vyarthatām gataḥ | atrāntare śṛgālaḥ
kopāviṣṭas tam uvāca—bhoḥ ! kim evamvidhaḥ prahāras te | yad gardabho'pi tava purato
balād gacchati | tat katham gajena saha yuddham kariṣyasi ? tad dṛṣṭam te balam |

atha savilakṣa-smitam simha āha—bhoḥ ! kim aham karomi | mayā na kramaḥ sajjikṛta āsit |
anyathā gajo'pi mat-kramākrāntā na gacchati |

śṛgāla āha—adyāpy eka-vāram tavāntike tam āneṣyāmi | param tvayā sajjikṛta-krameṇa
sthātavyam |

simha āha—bhadrā ! yo mām pratyakṣam dṛṣṭvā gataḥ sa punaḥ katham atrāgamīṣyati ? tad
anyat kim api sattvam anviṣyatām |

śṛgāla āha—kim tavānena vyāpāreṇa ? tvam kevalam sajjita-kramas tiṣṭha |

tathānuṣṭhite śṛgālo'pi yāvad rāsabha-mārgēṇa gacchati, tāvat tatraiva sthāne caran dṛṣṭaḥ |
atha śṛgālam dṛṣṭvā rāsabhaḥ prāha—bho bhaginī-suta ! śobhana-sthāne tvayāham nītaḥ |
drāṇ mṛtyu-vaśam gataḥ | tat kathaya kim tat sattvam yasyātiraudra-vajra-sadrśa-kara-
prahārād aham muktaḥ |

tac chrutvā prahasan śṛgāla āha—bhadrā ! rāsabhī tvām āyāntam dṛṣṭvā sānurāgam ālīngitum
samutthitā | tvam ca kātaratvān naṣṭaḥ | sā punar na śaktā tvām vinā sthātum | tayā tu naśatas
te'valambanārtham hastaḥ kṣiptaḥ | nānya-kāraṇena | tad āgaccha | sā tvat-kṛte
prāyopaveśanopaviṣṭā tiṣṭhati | etad vadati—yal lambakarṇo yadi me bhartā na bhavati tad
aham agnau jalam vā praviśāmi | punas tasya viyogam soḍhum na śaknōmi iti | tat prasādam
kṛtvā tatrāgamyatām | no cet tava strī-hatyā bhaviṣyati | aparam bhagavān kāma-kopam
tavopari kariṣyati | uktaṁ ca—

strī-mudrām makaradhvajasya jayinīm sarvārdha-sampat-karīm
te mūdhāḥ pravihāya yānti kudhiyo mithyā-phalānveṣiṇaḥ |
te tenaiva nihatyā nirdayataram nagnikṛtā muṇḍitāḥ
kecid rakta-paṭīkṛtās ca jaṭilāḥ kāpālikās cāpare ||36||

athāsau tad-vacanam śraddheyatayā śrutvā bhūyo'pi tena saha prasthitaḥ | athavā sādhu idam
ucyate—

jānann api naro daivāt prakaroti vigarhitam |
karma kim kasyacil loke garhitam rocate katham ||37||

atrāntare sajjita-krameṇa simhena sa lambakarṇo vyāpāditaḥ | tatas tam hatvā śṛgālam
rakṣakam nirūpya svayam snānārtham nadyām gataḥ | śṛgālenāpi laulyotsukyāt tasya karṇa-
hṛdayam bhakṣitam | atrāntare simho yāvat snātvā kṛte devārcanaḥ pratarpita-pitr-gaṇaḥ

samāyāti tāvat karṇa-hṛdaya-rahito rāsabhas tiṣṭhati | tam dṛṣṭvā kopa-parītātmā simhaḥ
śrgālam āha—pāpa ! kim idam anucitam karma samācaritam ? yat karṇa-hṛdaya-
bhakṣaṇenāyam ucchiṣṭatām nītaḥ |

śrgālaḥ sa-vinayam āha—svāmin ! mā maivam vada | yat karṇa-hṛdaya-rahito'yaṁ rāsabha
āsīt, tenehāgatya tvām avalokya bhūyo'py āgataḥ |

atha tvad-vacanam śraddheyam matvā simhas tenaiva samvibhajya niḥśaṅkita-manās tam
bhakṣitavān |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—āgataś ca gataś caiva iti | tan mūrkhā ! kapaṭam kṛtam tvayā | param
yudhiṣṭhireṇeva satya-vacanena vināśitam | athavā sādhu idam ucyate—

svārtham utsrjya yo dambhī satyam brūte sumanda-dhīḥ |
sa svārthād bhraśyate nūnam yudhiṣṭhira ivāparaḥ ||38||

makara āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 3

yudhiṣṭhirākhyā-kumbhakāra-kathā

kasmiṁścit adhiṣṭhāne kumbhakāraḥ prativasati sma | sa kadācit pramādād ardha-magna-
kharpara-tikṣṇāgrasyopari mahatā vegena dhāvan patitaḥ | tataḥ kharpara-kotyā pātita-lalā,oo
rudhira-plāvita-tanuḥ kṛcchrād utthāya svāśrayam gataḥ | tataś cāpathya-sevanāt sa prahāras
tasya karālatām gataḥ kṛcchreṇa nīrogatām nītaḥ |

atha kadācid durbhikṣa-piḍite deśe ca kumbhakāraḥ kṣutkṣāma-kaṇṭhaḥ kaiścid rāja-sevakaiḥ
saha deśāntaram gatvā kasyāpi rājñāḥ sevako babhūva | so'pi rājā tasya lalāṭe vikarālam
prahāra-kṣatam dṛṣṭvā cintayāmāsa, yad—vīraḥ puruṣaḥ kaścid ayam | nūnam tena lalāṭa-
paṭte sammukha-prahāraḥ |

atas tam samānādibhiḥ sarveṣām rāja-putrāṇām madhye viśeṣa-prasādēna paśyati sma | te'pi
rāja-putrās tasya tam prasādātirekam paśyantam paramerṣyā-dharmam vahanto rāja-bhayān
na kiñcid ūcuḥ |

athānyasminn ahani tasya bhūpater vīra-sambhāvanāyām kriyamāṇāyām vighrahe
samupasthite prakalpyamāneṣu gajeṣu samnahyamāneṣu vājiṣu yodheṣu |
praguṇikriyamāneṣu tena bhūbhujā sa kumbhakāraḥ prastāvānugatam pṛṣṭo nirjane—bho
rāja-putra ! kim te nāma ? kā ca jātiḥ ? kasmin saṅgrāme prahāro'yaṁ te lalāṭe lagnaḥ ?

sa āha—deva ! nāyam śastra-prahāraḥ | yudhiṣṭhirābhidhaḥ kulālo'ham prakṛtyā | mad-
gehe'neka-kharparāṇy āsan | atha kadācin madya-pānam kṛtvā nirgataḥ pradhāvan
kharparopari patitaḥ | tasya prahāra-vikāro'yam me lalāte evam vikarālatām gataḥ |

tad ākarṇya rājā sa-vriḍam āha—aho vañcito'ham rājāputrānukāriṇānena kulālena | tad
dīyatām drāg etasya candrārdhaḥ |

tathānuṣṭhite kumbhakāra āha—mā maivam kuru | paśya me raṇe hasta-lāghavam |

rājā prāha—sarva-guṇa-sampanno bhavān | tathāpi gamyatām | uktaṁ ca—

śūdraś ca kṛta-vighnaś ca darśanīyo'si putraka |
yasmin kule tvam utpanno gajas tatra na hanyate ||39||

kulāla āha—katham etat ?

rājā kathayati—

kathā 4

simha-dampatī-kathā

kasminścid uddese simha-dampatī prativasataḥ sma | atha simhī putra-dvayam ajijanat |
simho'pi nityam eva mrgān vyāpādyā simhyai dadāti | athānyasmin ahani tena kim api
nāsāditam | yena bhramato'pi tasya ravir astam gataḥ | atha tena sva-grham āgacchatā śrgāla-
śīsuḥ prāptaḥ | sa ca bālako'yam ity avadhārya yatnena daṁṣṭrāmadhya-gatam kṛtvā simhyā
jīvantam eva samarpitavān | tataḥ simhyābhihitam—bhoḥ kānta ! tvayānītam kiñcid asmākam
bhojanam ?

simha āha—priye ! mayādyainam śrgāla-śīsum parityajya na kiñcit sattvam āsāditam | sa ca
mayā bālo'yam iti matvā na vyāpādito viśeṣāt svajātīyaś ca | uktaṁ ca—

strī-vipraliṅgi-bāleṣu prahartavyam na karhicit |
prāṇa-tyāge'pi sañjāte viśvasteṣu viśeṣataḥ ||40||

idānīm tvam enam bhakṣayitvā pathyam kuru | prabhāte'nyat kiñcid upārjayiṣyāmi | sā
prāha—bhoḥ kānta ! tvayā bālako'yam iti vicintya na hataḥ | tat katham enam aham
svodarārthe vināśayāmi | uktaṁ ca—

akṛtyam naiva kartavyam prāṇa-tyāge'py upasthite |
na ca kṛtyam parityājyam eṣa dharmah sanātanaḥ ||41||

tasmān mamāyam tṛtīyaḥ putro bhaviṣyati | ity evam uktvā tam api svastana-kṣīreṇa parām
puṣṭim anayat | evam te trayo'pi śīśavaḥ parasparam ajñāta-jāti-viśeṣā ekācāra-vihārā bālya-
samayam nirvāhayanti | atha kadācit tatra vane bhramann aranya-gajaḥ samāyātaḥ | tam

dr̥ṣṭvā tau sim̥ha-sutau dvāv api kupitānanau taṁ prati pracalitau yāvāt tāvat tena śrgāla-
sutenābhihitam—aho ! gajo'yam̥ yuṣmat-kula-śatruḥ | tan na gantavyam̥ etasyābhimukham |

evam̥ uktvā gr̥ham̥ pradhāvitaḥ | tāv api jyeṣṭha-bāndhava-bhaṅgān̥ nirutsāhatām̥ gatau |
athavā sādhv̥ idam̥ ucyate—

ekenāpi sudhīreṇa sotsāhena raṇam̥ prati |
sotsāham̥ jāyate sainyam̥ bhagne bhaṅgam̥ avāpnuyāt ||42||

tathā ca—

ata eva vāñchanti bhūpā yodhān̥ mahābalān̥ |
śūrān̥ vīrān̥ kṛtotsāhān̥ varjayanti ca kātārān̥ ||43||

atha tau dvāv api gr̥ham̥ prāpya pitror̥ agrato jyeṣṭha-bhrāṭṛ-ceṣṭitam̥ ūcatuḥ—yathā gajam̥
dr̥ṣṭvā dūrato'pi naṣṭaḥ |

so'pi tad ākarṇya kopāviṣṭa-manāḥ prasphuritādharma-pallavas tāmralocanas trisikhām̥
bhrukuṭim̥ kṛtvā tau nirbhartsayan̥ paruṣatara-vacanānẏ uvāca—tataḥ sim̥hyai kānte nītvā
prabodhito'sau—vatsa ! maivam̥ kadācij jalpa | bhavadīya-laghu-bhrātarāv̇ etau |

athāsau prabhūta-kopāviṣṭas tāṁ uvāca—kim ahaṁ etābhyāṁ śauryeṇa rūpeṇa
vidyābhyāsenā kauśalena vā hīnaḥ ? yena māṁ upahasataḥ | tan mayāvaśyaṁ etau
vyāpādaniyau |

tad ākarṇya sim̥hī tasya jīvitaṁ icchanty antar vihasya prāha—tat samyak̇ śṛṇu | tvaṁ śrgāli-
sutaḥ | kṛpayā mayā svastana-kṣīreṇa puṣṭiṁ nītaḥ | tad yāvāt etau mat-putrau śīśutvāt tvāṁ
śrgālaṁ na jānītaḥ, tāvad drutataraṁ gatvā svajāṭiyānāṁ madhye bhava | no ced ābhyāṁ hato
mṛtyu-pathaṁ sameśyasi | so'pi tad-vacanaṁ śrutvā bhaya-vyākula-manāḥ śanaiḥ śanaiṙ
apasṛtya sva-jātyā militaḥ | tasmāt tvaṁ api yāvāt ete rāja-putrās tvāṁ kulālaṁ najānanti,
tāvad drutataraṁ apasara | no ced eteṣāṁ sakāśāḋ viḍambanāṁ prāpya mariṣyāmi | kulālo'pi
tad ākarṇya satvaraṁ praṇaṣṭaḥ |

--o)0(o--

ato'haṁ bravīmi—[svārthaṁ utsrjya yo dambhī](#) (38) iti |

dhiṁ mūrkhā ! yat tvayā striyo'rtha etat-kāryaṁ anuṣṭhātuṁ ārabdhaṁ | na hi strīṇāṁ
kathañciḋ viśvāsaṁ upagacchet | uktaṁ ca—

yad-arte sva-kulaṁ tyaktaṁ jīvitārdhaṁ ca hāritaṁ |
sā māṁ tyajati niḥsnehā kaḥ strīṇāṁ viśvasen naraḥ ||44||

makara āha—kathaṁ etat ?

vānara āha—

kathā 5

brāhmaṇa-kathā

asti kasminścid adhiṣṭhāne ko'pi brāhmaṇaḥ | tasya ca bhāryā prāṇebhyo'py atipriyāsīt | so'pi pratidinaṁ kuṭumbena saha kalaham kurvāṇā na viśrāmyati | so'pi brāhmaṇaḥ kalaham asahamāno bhāryā-vātsalyāt sva-kuṭumbaṁ parityajya brāhmaṇyā saha viprakṛṣṭam deśāntaram gataḥ | atha mahātavī-madhye brāhmaṇyābhihitam—ārya-putra ! tṛṣṇā mām bādhathe | tad udakam kvāpy anveṣaya |

athāsau tad-vacanānantaram yāvad-udakam gṛhītvā samāgacchati tāvat tām mṛtām apaśyat | ativalabhatayā viśādam kurvan yāvad vilapati tāvad ākāśe vācam śṛṇoti | yathā hi—yadi brāhmaṇa tvam svakīya-jīvitasyardham dadāsi tatas te jīvati brāhmaṇī |

tac chrutvā brāhmaṇena śucībhūya tiṣṭhir vācobhiḥ svajīvitārdham dattam | vāk-samam eva ca brāhmaṇī jīvitā sā | atha tau jalam pītvā vana-phalāni bhakṣayitvā gantum ārabdhau | tataḥ krameṇa kasyacin nagarasya pradeśe puṣpa-vāṭikām praviśya brāhmaṇo bhāryām abhihitavān—bhadre, yāvad aham bhojanam gṛhītvā samāgacchāmi tāvad atra tvayā sthātavyam |

ity abhidhāya brāhmaṇo nagara-madhye jagāma | atha tasyām puṣpa-vāṭikāyām paṅgura araghaṭam khelayan divya-girā gītam udgirati | tac ca śrutvā kusumeṣuṅārditā brāhmaṇyā tat-sakāśam gatvābhihitam—bhadra ! yarhi mām na kāmayase, tan mat-saktā strī-hatyā tava bhaviṣyati |

paṅgur abravīt—kim vyādhi-grastena mayā kariṣyasi ?

sābravīt—kim anenoktena ? avaśyam tvayā saha mayā saṅgamaḥ kartavyaḥ |

tac chrutvā tathā kṛtavān | suratānantaram sābravīt—itaḥ-prabhṛti yāvaj-jīvam mayātmā bhavate dattaḥ | iti jñātvā bhavān apy asmābhiḥ sahāgacchatu |

so'bravīt—evam astu |

atha brāhmaṇo bhojanam gṛhītvā samāgatya tayā sahabhoktum ārabdhaḥ sābravīt—eṣa paṅgur bubhuṣitaḥ | tad etasyāpi kiyantam api grāsam dehi iti |

tathānuṣṭhite brāhmaṇyābhihitam—brāhmaṇa, sahāya-hīnas tvam yadā grāmāntaram gacchasi, tadā mama vacana-sahāyo'pi nāsti | tad enam paṅgum gṛhītvā gacchāvaḥ |

so'bravīt—na śaknomy ātmānam apy ātmanām voḍhum | kim punar enam paṅgum ?

sābravīt—peṭābhyantara-stham enam aham neṣyāmi |

atha tat-kṛtaka-vacana-vyāmohita-cittena tena pratipannam | tathānuṣṭhite'nyasmin dine
kūpopakaṅthe viśrānto brāhmaṇas tayā ca paṅgu-puruṣāsaktayā samprerya kūpāntaḥ pātitaḥ |
sāpi paṅguṃ gṛhītvā kasmimścin nagare praviṣṭā | tatra śulka-caurya-rakṣā-nimittam rāja-
puruṣair itas tato bhramadbhis tan-mastaka-sthā peṭī dṛṣṭā balād ācchidya rājāgre nītā | rājā ca
yāvat tām udghāṭayati tāvat tam paṅguṃ dadarśa | tataḥ sā brāhmaṇī vilāpaṃ kurvati rāja-
puruṣānupadam eva tatrāgatā | rājñā pṛṣṭā—ko vṛttāntaḥ ? iti |

sābravīt—mamaīṣa bhartā vyādhi-bādhitō dāyāda-samūhair udvejito mayā sneha-vyākulita-
mānasayā śīrasi kṛtvā bhavadīya-nagara ānītaḥ |

tac chrutvā rājābravīt—brāhmaṇi ! tvaṃ me bhaginī | grāma-dvayam gṛhītvā bhartā saha
bhogān bhuñjānā sukhena tiṣṭha |

atha sa brāhmaṇo daiva-vaśāt kenāpi sādhunā kūpād uttāritaḥ paribhramāns tad eva nagaram
āyātaḥ | tayā duṣṭa-bhāryayā dṛṣṭā rājñe niveditaḥ—rājan ! ayam mama bhartur vairī
samāyātaḥ |

rājñāpi vadha ādiṣṭaḥ | sābravīt—deva, anayā mama saktam kiñcit gṛhītam asti | yadi tvaṃ
dharma-vatsalaḥ, tad dāpaya |

rājābravīt—bhadre ! yat tvayāsya saktam kiñcit gṛhītam asti tat samarpaya |

sā prāha—deva, mayā na kiñcid gṛhītam |

brāhmaṇa āha—yan mayā trivācikaṃ sva-jīvitārdham dattam, tad dehi |

atha sā rāja-bhayāt tatraiva trivācikaṃ eva jīvitārdham anena dattam iti jalpantī prāṇair
vimuktā | tataḥ sa-vismayam rājābravīt—kim etat iti | brāhmaṇenāpi pūrva-vṛttāntaḥ sakalo'pi
tasmai niveditaḥ |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[yad-arthe sva-kulam tyaktam](#) (44) iti |

vānaraḥ punar āha—sādhu cedam upākhyānakam śrūyate—

na kim dadyān na kim kuryāt strībhīr abhyarthito naraḥ |
anaśvā yatra hreṣante śīraḥ parvaṇi muṇḍitam ||45||

makara āha—katham etat ?

vānaraḥ kathayati—

kathā 6

atiprakhyāta-bala-pauruṣo'neka-narendra-mukūṭa-marīci-jāla-jaṭīli-kṛta-pāda-pīṭhaḥ śarac-
chaśānka-kiraṇa-nirmala-yaśāḥ samudra-paryantāyāḥ pṛthivyā bhartā nando nāma rājā | yasya
sarva-śāstrādhigata-samasta-tattvaḥ sacivo vararucir nāma | tasya ca praṇaya-kalahena jāyā
kupitā | sā cātīva vallabhāneka-prakāraṁ paritoṣyamānāpi na prasīdati | bravīti ca bhartā—
bhadre ! yena prakāreṇa tuṣyati taṁ vada | niścitaṁ karomi |

tataḥ kathañcit tayoktaṁ—yadi śiro muṇḍayitvā mama pādayor nipatasi, tadā
prasādābhimukhī bhavāmi |

tathānuṣṭhite prasannāsīt | atha nandasya bhāryāpi tathaiva ruṣṭā prasādyamānāpi na tuṣyati |
tenoktam—bhadre ! tvayā vinā muhūrtam api na jīvāmi | pādayoḥ pativā tvāṁ prasādayāmi |

sābravīt—yadi khalīnaṁ mukhe prakṣityāhaṁ tava pṛṣṭhe samāruhya tvāṁ dhāvayāmi |
dhāvitas tu yady aśvavad dhreṣase, tadā prasannā bhavāmi |

rājñāpi tathāivānuṣṭhitam | atha prabhāta-samaye sabhāyām upaviṣṭasya rājñāḥ samīpe
vararucir āyātaḥ | taṁ ca drṣtvā rājā papraccha—bho vararuce ! kim parvaṇi muṇḍitaṁ śiras
tvayā ?

so'bravīt—[na kim dadyāt](#) (45) ity ādi | tad bho duṣṭa makara ! tvam api nanda-vararuci-vat
strī-vaśyaḥ | tato bhadra āgatena tvayā mām prati vadhopāya-prayāsaḥ prārabdhaḥ | param
sva-vāg-doṣeṇaiva prakāṭibhūtaḥ | athavā sādhv idam ucyate—

ātmano mukha-doṣeṇa badhyante śuka-sārikāḥ |
bakās tatra na badhyante maunaṁ sarvārtha-sādhanam ||46||

tathā ca—

suguptaṁ rakṣyamāṇo'pi darśayan dāruṇaṁ vapuḥ |
vyāghra-carma-praticchanno vāk-kṛte rāsabho hataḥ ||47||

makara āha—katham etat ?

vānaraḥ kathayati—

kathā 8

śuddhapaṭa-nāma-rajaka-kathā

kasmiṁścid adhiṣṭhāne śuddhapaṭo nāma rajakaḥ prativasati sma | tasya ca gardabha eko'sti |
so'pi ghāsābhāvād atidurbalatām gataḥ | atha tena rajakenātavayām paribhramatā mṛta-vyāghro
drṣṭaḥ | cintitaṁ ca—aho ! śobhanam āpatitam | anena vyāghra-carmanā praticchādya

rāsabham rātrau yava-kṣetreṣūtsrakṣyāmi | yena vyāghram matvā samīpa-vartinaḥ kṣetra-pālā
enam na niṣkāsayiṣyanti |

tathānuṣṭhite rāsabho yatheccchayā yava-bhakṣaṇam karoti | pratyūṣe bhūyo'pi rajakaḥ
svāśrayam nayati | evaṁ gacchatā kālena sa rāsabhaḥ pīvara-tanur jātaḥ | kṛcchrād bandhana-
sthānam api nīyate | athānyasminn ahani sa madhoddhato dūrād rāsabhī-śabdān aśṛṇot | tac-
chravaṇa-mātreṇaiva svayam śabdayitum ārabdhaḥ |

atha te kṣetra-pālā rāsabho'yam vyāghra-carma-praticchanna iti jñātvā laguḍa-śara-pāṣāṇa-
prahārais taṁ vyāpāditavantaḥ |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—**suguptam rakṣyamāṇo'pi** (47) iti | tat kim śyāmalakavad atyapamāna-
sahanād ardha-candra-dānena yāsyasi |

makara āha—katham etat ?

vānara āha—

kathā 9

mahādhana-īśvara-nāma-bhāṇḍapati-kathā

asty atra dharā-pīṭhe vikaṇṭakam nāma puram | tatra mahā-dhana īśvaro nāma bhāṇḍa-patiḥ |
tasya catvāro jāmātrkā avantī-pīṭhāt prāghūrṇikā vikaṇṭaka-pure samāyātāḥ | te ca yena
mahatā gauraveṇābharcitā bhojānācchādanādibhiḥ | evaṁ teṣāṁ tatra vasatām māsa-ṣaṭkam
sañjātam | tata īśvareṇa svabhāryoktā yad ete jāmātarāḥ parama-gauraveṇāvarjitāḥ svāmi
gṛhāṇi na gacchanti, tat kim kathyate ? vināpamānam na yāsyanti | tad adya bhojana-velāyām
pāda-prakṣālanārtham jalam na deyam yenāpamānam jñātvā parityajya gacchantīti |

tathānuṣṭhite gargaḥ pāda-prakṣālanāpamānāt, somo laghv-āsana-dānāt, dattaḥ kadaśanato
yātaḥ | evaṁ te trayo'pi parityajya gatāḥ | caturthaḥ śyāmalako yāvan na yāti tāvad ardha-
candra-pradānena niṣkāsitāḥ |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—

gargo hi pāda-śaucāl laghv-āsana-dānato gataḥ somaḥ |
dattaḥ kadaśana-bhojyāc chyāmalakaś cārḍha-candreṇa ||48||

tat kim aham rathakāraṇam mūrkhō yataḥ svayam api drṣṭvā te vikāra-paścād viśvasimi |
uktaṁ ca—

pratyakṣe'pi kṛte pāpe mūrkhah sāmṇā praśāmyati |
rathakārah svakām bhāryām sajarām śirasāvahat ||49||

makara āha—katham etat ?

vānarah kathayati—

kathā 10

rathakāra-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne kaścid rathakārah prativasati sma | tasya bhāryā pumśalīti
janāpavāda-samyuktā | so'pi tasyāḥ parīkṣārtham vyacintayat—katham mayāsyāḥ parīkṣaṇam
kartavyam | na caitad yujyate kartuṁ, yataḥ—

nadinām ca kulānām ca muninām ca mahātmanām |
parīkṣā na prakartavyā strīṇām duścaritasya ca ||49||

vasor vīryotpannām abhajata munir matsya-tanayām
tathā jāto vyāso śata-guṇa-nivāsaḥ kim aparam |
svayam vedān vyasyan śamita-kuru-vaṁśa-prasavitā
sa evābhūc chrīmān ahaha viṣamā karma-gatayaḥ ||50||

kulānām iti pāṇḍavānām api mahātmanām notpattir adhigantavyā yataḥ te kṣetrajā iti | strī-
duścaritam sandhukṣyamāṇam aneka-doṣān prakatayati strīṇām iti | tathā ca—

yadi syāt pāvakaḥ śītaḥ proṣṇo vā śāśa-lāñchanaḥ |
strīṇām tadā satītvam syād yadi syād durjano hitaḥ ||51||

yathāpi śuddhām aśuddhām vāpi jānāmi loka-vacanāt | uktaṁ ca—

yan na vedeṣu śāstreṣu na dṛṣṭam na ca samśrutam |
tat sarvam vetti loko'yaṁ yat syād brahmāṇḍa-madhyagam ||52||

evam sampradhārya tām avocata—priye, aham prātar grāmāntaram yāsyāmi tatra dināni
katicil laḡiṣyanti | tat tvayā kiñcit pātheyam mama yogyam kāryam |

sāpi tad ākarṇya harsita-cittautsukyena sarva-kāryāṇi santyajya siddham annam ghṛta-
śarkarā-prāyam akarot | athavā sādhv idam ucyate—

durdivase ghana-timire duḥkha-cārāsu nagara-vīthīṣu |
patyau videśa-yāte parama-sukham jaghana-capalāyāḥ ||53||

athāsau pratyūṣe utthāya sva-gr̥hān nirgataḥ | sāpi taṁ prasthitam vijñāya prahasita-
vadanāṅga-satkāram kurvāṇā kathañcit taṁ divasam atyavāhayat | tatas ca pūrva-paricitaṁ
viṭa-gr̥ham gatvā tam abhyarthoktavatī yad—grāmāntaram gataḥ sa durātmā me patiḥ | tad
adya tvayāsmad-gr̥he prasupte jane samāgantavyam |

tathānuṣṭhite sa rathakāro'py arāṇye dinam ativāhya pradoṣe sva-gr̥ham apara-dvāreṇa
praviṣṭaḥ śayyā-tale nibhṛto bhūtvā sthitaḥ | atrāntare sa devadattaḥ śayana āgatyopaviṣṭaḥ |
taṁ dr̥ṣtvā rathakāro roṣāviṣṭa-citto vyacintayat—kim enam utthāya vināśayāmy athavā dvāv
apy etau suptau helayā hanmi | param paśyāmi tāvac ceṣṭitam asyāḥ śṛṇomi cānena sahlāpān
| atrāntare sā gr̥ha-dvāram nibhṛtam pidhāya śayana-talam ārūdhā | tasyās tac-chayanam
ārohantya rathakāra-śarīre pādo lagnaḥ | tato vyacintayat—nūnam etena durātmanā
rathakāreṇa mat-parīkṣārtham bhāvyam | tat-stri-carita-vijñānam kim api karomi | evam
tasyās cintayantyāḥ sa devadattaḥ sparśotsukyo babhūva | tatas ca tayākṛtājali-
puṭayābhīhitam—bho mahānubhava ! na me gātram tvayā spraṣṭavyam, yato'ham pativratā
mahā-satī ca | no cec chāpaṁ dattvā tvām bhasmasāt kariṣyāmi |

sa āha—yady evam tarhi kim artham tvayāhūtaḥ ?

sā prāha—bhoḥ ! śṛṇuṣvaikāgra-manāḥ | aham adya pratyūṣe devatā-darśanārtham
caṇḍikāyatanam gatā | tatrākasmāt khe vāṇī sañjātā—putri, kim karomi | bhaktāsi me tvam |
param ṣaṇmāsābhyantare vidhi-niyogād vidhavā bhaviṣyasi | tato mayābhīhitam—bhagavati !
yayā tvam āpadam vetsi tathā tat-partikāram api jānāsi | tad asti kaścīd upāyo yena me patiḥ
śata-saṁvatsara-jīvi bhavati | tatas tayābhīhitam—vatse, sann api nāsti yatas tavāyattaḥ sa
pratīkāraḥ | tac chrutvā mayābhīhitam—devi ! yan mat-prāṇair bhavati tad ādeśaya yena
karomi | tato devyābhīhitam—yady adya dine para-puruṣeṇa sahaikasmiṁ chayane
samāruhyāliṅganam karoṣi, tadā tava bhartṛ-sakto'pamṛtyus tasya sañcarita, tvad-bhartā
punar varṣa-śataṁ jīvati | tena mayā tvam abhyarthitaḥ | tayo yat kiñcit kartum anās tat
kuruṣva, nahi devatā-vacanam anyathā bhaviṣyatīti niścayaḥ | tato'ntarhāsa-vikāsa-mukhaḥ sa
tad-ucitam ācacāra |

so'pi rathakāro mūrkhās tasyās tad-vacanam ākarṇya pulakānkita-tanuḥ śayyā-talān
niṣkramya tām uvāca—sādhu pativrate ! sādhu kula-nandini ! sādhu ! aham durjana-vacana-
śankita-hṛdayas tvat-parīkṣārtham grāmāntara-vyājam kṛtvātra nibhṛtam khatvā-tale līnaḥ
sthitaḥ | tad ehi, āliṅgaya mām | tvām sva-bhartṛ-bhaktānām mukhyā nārīṇām, yad evam
brahma-vratam para-saṅge'pi pālitaḥ | mad-āyur-vṛddhi-kṛte'pamṛtyu-vināśārtham ca tvam
evam kṛtavatī | tām evam uktvā sa-sneham āliṅgitavān | sva-skandhe tām āropya tam api
devadattam uvāca—bhoḥ mahānubhāva ! mat-puṇyais tvam ihāgataḥ | tvat-prasādāt prāptam
adya mayā varṣa-śata-pramāṇam āyuh | tatas tvam api mām samāliṅgaya skandham me
samāroha | iti jalpann anicchantam api devadattam balād āliṅgaya skandhe samāropitavān |
tatas ca tūrya-dhvani-cchandena nṛtyan sakala-gr̥ha-dvāreṣu babhrāma |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[pratyakṣe'pi kṛte pāpe](#) (49) | tan mūḍha ! dr̥ṣṭa-vikāras tvam, tat katham
tatra gr̥ham gacchāmi | athavā yan mām tvām viśvāsayasi tat te doṣo nāsti, yat īdr̥ṣī svabhāva-

duṣṭā yuṣmaj-jātir yā śiṣṭa-saṅgād api saumyatvaṁ na yāti | athavā svabhāvo'yaṁ duṣṭānām |
uktaṁ ca—

sadbhiḥ sambodhyamāno'pi durātmā pāpa-pauruṣaḥ |
ghṛṣyamāṇa ivāṅgāro nirmalatvaṁ na gacchati ||54||

tan mūrkhā ! strī-lubdhā ! strī-jita ! anye'pi ye tvad-vidhā bhavanti te sva-kāryaṁ vibhavaṁ
mitraṁ ca parityajanti tat-kr̥te | uktaṁ ca—

yā mamodvijate nityaṁ sādya mām avagūhate |
priya-kāraka bhadrāṁ te yan mamāsti harasva tat ||55||

makara āha—katham etat ?

vānaro'bravīt—

kathā 11

kāmātura-kathā

asti kasmiṁścid adhiṣṭhāne kāmāturo nāma mahādhanō vṛddha-vaṇik | tena mṛta-bhāryeṇa
kāmopahata-cetasā kācin nirdhana-vaṇik-sutā prabhūtaṁ vittaṁ dattvodvāhitā | atha sā
duḥkhābhībhūtā taṁ vṛddha-vaṇijaṁ draṣṭum api na śaśāka | athavā sādhv idam ucyate—

śvetaṁ padaṁ śirasi yat tu śiroruhāṇām
sthānaṁ paraṁ paribhavasya tad eva puṁsām |
āropitāsthi-śakalaṁ parihṛtya yānti
cāṅḍāla-kūpam iva dūratarāṁ taruṇyaḥ ||56||

tathā ca—

gātraṁ saṅkucitaṁ gati-vigalitā dantās ca nāsaṁ gatāḥ
dṛṣṭir bhrāmyati rūpam eva hrasate vaktraṁ ca lālāyate |
vākyaṁ naiva karoti bāndhava-janaḥ patnī na śuśrūṣate
hā kaṣṭhaṁ jarayābhībhūta-puruṣaḥ putrair avajñāyate ||57||

atha kadācit sā tena sahaika-śayane parān-mukhī yāvat tiṣṭhati tāvat tasya gr̥he cauraḥ
praviṣṭaḥ | sāpi taṁ cauram avalokya bhaya-vyākulā vṛddham api patim gādham samālilinga |
so'pi vismayāt pulakāṅkita-sarva-gātraś cintayāmāsa—aho ! kim eṣā mām adyāvagūhate | aho
citram etat ! tatas ca yāvan nipuṇatayāvalokayati tāvat cauraḥ praviṣṭaḥ koṇaika-deśe tiṣṭhati |
punar apy acintayat—nūnam eṣā caurasya bhayān mām ālingati | taj jñātvā cauram āha—**yā
mamodvijate nityaṁ sādya** (55) iti | bhūyo'pi nirgacchantam avādīt—bho cora ! nityam eva
tvayā rātrāv āgantavyaṁ madīyo'yaṁ vibhavas tvadīya iti |

ato'ham bravīmi—yā mamodvijate ity ādi | kim bahunā, tena ca strī-lubdhena svam sarvaṁ
caurasya samarpitam | tvayāpi tathānuṣṭhitam |

athaiva tena saha vadato makarasya jalacareṇaikenāgatyābhihitam—bho makara ! tvadiyā
bhāryānaśanopaviṣṭā tvayi cirayati praṇayābhibhavād vipannā | evaṁ tad-vajra-pāta-sadṛśa-
vacanam ākarṇyātīvra-vyākulita-hṛdayaḥ pralapitam evaṁ cakāra—aho kim idam sañjātam
me manda-bhāgasya | uktaṁ ca—

na gṛham gṛham ity āhur gṛhiṇī gṛham ucyate |
gṛham tu gṛhiṇī-hīnam kāntārān nātiricyate ||58||

anyac ca—

vṛkṣa-mūle'pi dayitā yatra tiṣṭhati tad gṛham |
prāsādo'pi tayā hīno'raṇya-sadṛśaḥ smṛtaḥ ||59||
mātā yasya grhe nāsti bhāryā ca priya-vādinī |
araṇyam tena gantavyam yathāraṇyam tathā gṛham ||60||

tan mitra ! kṣamyatām | mayā te'parādhaḥ kṛtaḥ | sampraty aham tu strī-viyogād vaiśvānara-
praveśam kariṣyāmi | tan mūdha ! ānande'pi jāte tvam viśadam gataḥ | tādṛg-bhāryāyām
mṛtāyām utsavaḥ kartum yujyate | uktaṁ ca yataḥ—

yā bhāryā duṣṭa-caritrā satatam kalaha-priyā |
bhāryā-rūpeṇa sā jñeyā vidagdhair dāruṇā jarā ||61||
tasmāt sarva-prayatnena nāmāpi parivarjayet |
strīṇām iha hi sarvāsām ya icchet sukham ātmanaḥ ||62||
yad-antas tan na jihvāyām yaj jihvāyām na tad-bahiḥ |
yad-bahis tan na kurvanti vicitra-caritāḥ striyaḥ ||63||
ke nāma na vinaśyanti mithyā-jñānān nitambinīm |
ramyām te upasarpanti dipābhām śalabhā yathā ||64||
antar-viṣa-mayā hy etā bahiś caiva manoramāḥ |
guñjā-phala-samākārā yoṣitaḥ kena nirmitāḥ ||65||
tādītā api daṇḍena śastrair api vikhaṇḍitāḥ |
na vaśam yoṣito yānti na dānair na ca samstavaih ||66||
āstām tāvat kim anyena daurātmyeneha yoṣitām |
vidhṛtam svodareṇāpi ghnanti putram api svakam ||67||
rūkṣāyām sneha-sad-bhāvam kaṭhorāyām sumārdavam |
nīrasāyām rasam bālo bālikāyām vikalpayet ||68||

makara āha—bho mitra ! astv etat | param kim karomi ? mamānārtha-dvayam etat sañjātam |
ekas tāvad gṛha-bhaṅgaḥ | aparas tvad-vidhena mitreṇa saha citta-viśleṣaḥ | athavā bhavaty
evaṁ daiva-yogāt | uktaṁ ca yataḥ—

yādṛśam mama paṇḍityam tādṛśam dviguṇam tava |
nābhūj jāro na bhartā ca kim nirīkṣasi nagnike ||69||

vānara āha—katham etat ?

makaro'bravīt—

kathā 12

hālīka-dampatī-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne hālīka-dampatī prativasataḥ sma | sā ca hālīka-bhāryā patyur vṛddha-
bhāvāt sadaivānya-cittā na kathañcid gr̥he sthairyam ālambate | kevalam para-puruṣān
anveṣamāṇā paribhramati | atha kenacit para-vittāpahārakeṇa dhūrtena sā lakṣitā vijane
proktā ca—subhage ! mṛta-bhāryo'ham | tvad-darśanena smara-pīḍitaś ca | tad dīyatām me
rati-dakṣiṇā |

tatas tayābhīhitam—bhoḥ subhaga ! yady evam tad asti me patyuh prabhūtam dhanam | sa ca
vṛddhatvāt pracalitam apy asamarthaḥ | tatas tad-dhanam ādāyāham āgacchāmi | yena tvayā
sahānyatra gatvā yatheccayā rati-sukham anubhaviṣyāmi |

so'bravīt—rocate mahyam apy etat | tat pratyūṣe'tra sthāne śīghram eva samāgantavyam, yena
śubhataram kiñcin nagaram gatvā tvayā saha jīva-lokaḥ saphalīkriyate |

sāpi tatheti pratijñāya prahasita-vadanā sva-gr̥ham gatvā rātrau prasupte bhartari sarvaṁ
vittam ādāya pratyūṣa-samaye tat-kathita-sthānam upādravat | dhūrto'pi tām agre vidhāya
dakṣiṇām diśam āśritya satvara-gatiḥ prasthitaḥ |

evam tayor vrajator yojana-dvaya-mātreṇāgrataḥ kācin nadī samupasthitā | tām dr̥ṣtvā dhūrtaś
cintayāmāsa—kim aham anayā yauvana-prānte vartamānayā kariṣyāmi | kim ca kadāpy asyāḥ
pṛṣṭhataḥ ko'pi sameṣyati | tan me mahān anarthaḥ syāt | tat kevalam asyā vittam ādāya
gacchāmi |

iti niścītya tām uvāca—priye ! sudustareyaṁ mahānadā | tad aham dravya-mātrām pāre
dhṛtvā samāgacchāmi | tatas tvām ekākinīm sva-pṛṣṭham āropya sukhenottarayiṣyāmi |

sā prāha—subhaga ! evam kriyatām | ity uktvāśiṣam vittam tasmai samarpayāmāsa |

atha tenābhīhitam—bhadre ! paridhānācchādāna-vastram api samarpaya | yena jala-madhye
niḥśaṅkam vrajasi | tathānuṣṭhite dhūrto vittam vastra-yugalam cādāya yathācintita-viṣayam
gataḥ |

sāpi kaṅṭha-niveśita-hasta-yugalā sodvegā nadī-pulina-deśa upaviṣṭā yāvat tiṣṭhati tāvad
etasmīn antare kācic chṛgālikā māmsa-piṇḍa-gr̥hīta-vadanā tatrājagāma | āgatya ca yāvat
paśyati, tāvan nadī mahān matsyaḥ salilān niṣkrāmya bahiḥ sthita āste | evam ca dr̥ṣtvā sā
māmsa-piṇḍam samutsṛjya tam matsyam pratyupādravat | atrāntaram ākāsād āvatīrtham ko'pi
pratyupādravat | atrāntaram ākāsād avatīrya ko'pi gr̥dhras tam māmsa-piṇḍam ādāya punaḥ

kham utpatāta | matsyo'pi śṛgālikām dr̥ṣṭvā nadyām praviveśa | sā śṛgālikām dr̥ṣṭvā nadyām praviveśa | sā śṛgālikā vyartha-śramā gr̥dhram avalokayantī tayā nagnikayā sa-smitam abhīhitā—

gr̥dhrenāpahṛtam māmśam matsyo'pi salilam gataḥ |
matsya-māmśa-paribhraṣṭe kiṁ nirīkṣyasi jambuke ||70||
mitram hy amitratām yātam aparam me priyā mitrā |
gr̥ham anyena ca vyāptam kim adyāpi bhaviṣyati ||71||

athavā yuktam idam ucyate—

kṣate prahārā nipatanty abhīkṣnam anna-kṣaye vardhati jāṭharāgniḥ |
āpatsu vairāṇi samudbhavanti vāme vidhau sarvam idam narāṇām ||72||

tat kiṁ karomi ? kim anena saha yuddham karomi ? kiṁ vā sāmnaiva sambodhya gr̥hān niḥsārayāmi ? kiṁ vā bhedaṁ dānam vā karomi ? athavāmum eva vānara-mitram pṛcchāmi ? uktam ca—

yaḥ pṛṣṭvā kurute kāryam praṣṭavyān sva-hitān gurūn |
na tasya jāyate vighnaḥ kasmim̐ścid api karmaṇi ||73||

evam sampradhārya bhūyo'pi tam eva jambū-vṛkṣam ārūḍham kapim apṛcchat—bho mitra ! paśya me manda-bhāgyatām | tat samprati gr̥ham api me balavattareṇa makareṇa ruddham | tad aham tvām praṣṭum abhyāgataḥ | kathaya kiṁ karomi ? sāmādinām upāyānām madhye kasyātra viṣayaḥ ?

sa āha—bhoḥ kṛtaghna pāpa-cārin ! mayā niṣiddho'pi kiṁ bhūyo mām anusarasi | nāham tava mūrkhasyopadeśam api dāsyāmi |

tac chrutvā makaraḥ prāha—bho mitra ! sāparādhasya me pūrva-sneham anusmṛtya hitopadeśam dehi |

vānara āha—nāham te kathayiṣyāmi | yad bhāryā-vākyena bhavatāham samudre prakṣiptum nītaḥ | tad evam na yuktam | yadyapi bhāryā sarva-lokād api vallabhā bhavati, tathāpi na mitrāṇi bāndhavās ca bhāryā-vākyena samudre prakṣipyante | tan mūrkhā ! mūḍhatvena nāśas tava mayā prāg eva nivedita āsīt, yataḥ—

satām vacanam ādiṣṭam madena na karoti yaḥ |
sa vināśam avāpnoti ghaṇṭoṣṭra iva satvaram ||74||

makara āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 13

ujjvalaka-rathakāra-kathā

kasmiṃścid adhiṣṭhāne ujjvalako nāma rathakāraḥ prativasati sma | sa cātīva dāridryopahataś cintitavān—aho ! dhig iyaṃ daridratāsmad-gr̥he | yataḥ sarvo'pi janaḥ sva-karmaṇaiva ratas tiṣṭhati | asmadiyaḥ punar vyāpāro nātrādhiṣṭhāne'rhati | yataḥ sarva-lokānāṃ cirantanāś caturbhūmikā gr̥hāḥ santi | mama ca nātra | tat kiṃ madiyena rathakāratvena prayojanam ? iti cintayitvā deśān niṣkrāntaḥ |

yāvat kiñcid vanam gacchati tāvad gahvarākāra-vana-gahana-madhye sūryāstam anavelāyām sva-yūthād bhraṣṭām prasava-vedanayā pīdyamānām uṣṭrīm apaśyat | sa ca dāseraka-yuktām uṣṭrīm gr̥hītvā sva-sthānābhimukhaḥ prasthitaḥ | gr̥ham āsādyā rajjum gr̥hītvā tām uṣṭrikām babandha | tataś ca tikṣṇam paraśum ādāya tasyāḥ pallavānayanārtham parvataika-deśe gataḥ | tatra ca nūtanāni komalāni bahūni pallavāni cchittvā śirasi samāropya tasyāgre nicikṣepa | tayā ca tāni śanaiḥ śanair bhakṣitāni | paścāt pallava-bhakṣaṇa-prabhāvād aharniśam pīvaratanur uṣṭrī sañjātā | so'pi dāserako mahān uṣṭraḥ sañjātaḥ | tataḥ sa nityam eva dugdham gr̥hītvā sva-kuṭumbam paripālayati |

atha rathakāreṇa vallabhatvād dāseraka-grīvāyām mahatī ghaṇṭā pratibaddhā | paścād rathakāro vyacintayat—aho ! kim anyair duṣkṛta-karmabhiḥ | yāvan mamaitasmād evoṣṭrāparipālanād asya kuṭumbasya bhavyam sañjātam | tat kim anyena vyāpāreṇa ?

evam vicintya gr̥ham āgatya priyām āha—bhadre ! samīcīno'yam vyāpāraḥ | tava sammatīś cet kuto'pi dhanikāt kiñcid dravyam ādāya mayā gurjara-deśe gantavyam kalabha-grahaṇāya | tāvat tvayaitau yatnena rakṣaṇīyau | yāvad aham aparām uṣṭrīm nītvā samāgacchāmi |

tataś ca gurjara-deśam gatvoṣṭrīm gr̥hītvā sva-gr̥ham āgataḥ | kiṃ bahunā ? tena tathā kṛtam yathā tasya pracurā uṣṭrāḥ karabhās ca sammilitāḥ | tatas tena mahad uṣṭra-yūtham kṛtvā rakṣā-puruṣo dhṛtaḥ | tasya prativarṣam vṛtṭyā karabham ekam prayacchati | prativarṣam anyac cāharniśam dugdha-pānam tasya nirūpitam | evam rathakāro'pi nityam evoṣṭrī-karabha-vyāpāram kurvan sukhena tiṣṭhati |

atha te dāserakā adhiṣṭhānopavanāhārtham gacchanti | komala-vallīr yatheccchayā bhakṣayitvā mahatī sarasī pānīyam pītvā sāyantana-samaye mandam mandam līlayā gr̥ham āgacchanti | sa ca pūrva-dāserako madātirekāt pṛṣṭha āgatya milati | tatas taiḥ kalabhair abhihitam—aho ! manda-matir ayam dāserako yathā yūthād bhraṣṭaḥ pṛṣṭhe sthitvā ghaṇṭām vādayann āgacchati | yadi kasyāpi duṣṭa-sattvasya mukhe patisyati, tan nūnam mṛtyum avāpsyati |

atha tasya tad-vanam gāhamānasya kaścit simho ghaṇṭā-ravam ākarṇya samāyātaḥ | yāvad avalokayati, tāvad uṣṭrī-dāserakānām yūtham gacchati | ekas tu punaḥ pṛṣṭhe krīḍām kurvan vallarīś caran yāvat tiṣṭhati, tāvad anye dāserakāḥ pānīyam pītvā sva-gr̥he gataḥ | so'pi vanam niṣkramya yāvad diśo'valokayati, tāvan na kañcin mārgam paśyati vetti ca | yūthād bhraṣṭo mandam mandam bṛhac-chabdam kurvan yāvat kiyad-dūram gacchati, tāvat tac-chabdānusārī

siṃho'pi kramam kṛtvā nibhṛto'yaṃ vyavasthitaḥ | tato yāvad uṣṭraḥ samīpam āgataḥ, tāvat
siṃhena lambhayitvā grīvāyām gr̥hīto mārītaś ca |
--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[satām vacanam ādiṣṭam](#) (74) iti |

atha tac chrutvā makaraḥ prāha—

upadeśa-pradātṛṇām narāṇām hitam icchatām |
parasminn iha loke ca vyasanam nopapadyate ||75||

tata sarvathā kṛtaghnasyāpi me kuru prasādam upadeśa-pradānena | uktaṃ ca—

upakāriṣu yaḥ sādhuḥ sādhutve tasya ko guṇaḥ |
apakāriṣu yaḥ sādhuḥ sa sādhuḥ sadbhir ucyate ||76||

tad ākarṇya vānaraḥ prāha—bhadra ! yady evam tarhi tatra gatvā tena saha yuddham kuru |
uktaṃ ca—

hataś tvaṃ prāpsyasi svargam jīvan gr̥ham atho yaśaḥ |
yudhyamānasya te bhāvi guṇa-dvayam anuttamam ||77||
uttamam praṇipātena sūram bhedena yojayet |
nīcam alpa-pradānena sama-śaktim parākramaiḥ ||78||

makara āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 14

mahācaturakākhyā-śṛgāla-kathā

āsīt kasmimścid deśe mahā-caturako nāma śṛgālaḥ | tena kadācid araṇye svayam mṛto gajaḥ
samāsāditaḥ | tasya samantāt paribhramati, param kaṭhinām tvacam bhettum na śaknoti |
athātrāvasara itaś cetaś ca vicaran kaścit siṃhas tatraiva pradeśe samāyayau |

atha siṃham samāgataṃ dr̥ṣṭvā sa kṣiti-tala-vinyasta-mauli-maṇḍalaḥ saṃyojita-kara-yugalaḥ
sa-vinayam uvāca—svāmin ! tvadīyo'ham lāguḍikaḥ sthitas tvad-arthe gajam imam rakṣāmi |
tad enam bhakṣayatu svāmī |

taṃ praṇataṃ dr̥ṣṭvā siṃhaḥ prāha—bhoḥ ! nāham anyena hataṃ sattvam kadācid api
bhakṣayāmi | tat tavaiva gajo'yaṃ mayā prasādīkṛtaḥ |

tac chrutvā śṛgālaḥ sānandam āha—yuktam idaṃ svāmīno nija-bhṛtyeṣu | uktaṃ ca yataḥ—
antyāvastho'pi mahān svāmi-guṇān na jahāti śuddhatayā |

na śveta-bhāvam ujjhati śaṅkhaḥ śikhi-bhukta-mukto'pi ||79||

atha simhe gate kaścid vyāghraḥ samāyayau | tam api dṛṣṭvāsau vyacintayat—aho ! ekas tāvad durātmā pranīpātenāpavāhitaḥ | tat katham idānim enam apavāhayiṣyāmi ? nūnam sūro'yam | na khalu bhedaṁ vinā sādhyo bhaviṣyati | uktaṁ ca yataḥ—

na yatra śakyate kartuṁ sāma dānam athāpi vā |
bhedas tatra prayoktavyo yataḥ sa vaśa-kāraḥ ||80||

kiṁ ca sarva-guṇa-sampanno'pi bhedena badhyate | uktaṁ ca yataḥ—

antaḥ-sthenāviruddhena suvṛttenāticāruṇā |
antar-bhinnena samprāptaṁ mauktikenāpi bandhanam ||81||

evam sampradhārya tasyābhimukho bhūtvā garvād unnata-kandharaḥ sa-sambhramam uvāca—māma ! katham atra bhavān mṛtyu-mukhe praviṣṭaḥ | yenaīṣa gajaḥ simhena vyāpāditaḥ | sa ca mām etad rakṣaṇaṁ niyujya nadyām snānārthaṁ gataḥ | tena ca gacchata mama samādiṣṭam—yadi kaścid iha vyāghraḥ samāyāti, tvayā suguptaṁ mām āvedaniyam | yena vanam idaṁ mayā nirvyāghraṁ kartavyam | yataḥ pūrvam vyāghreṇaikena mayā vyāpādito gajaḥ śūnye bhakṣayitvocchiṣṭatām nītaḥ | tad-dinād ārabhya vyāghraṁ prati prakupito'smi |

tac chrutvā vyāghraḥ santrastam āha—bho bhāgineya ! dehi me prāṇa-dakṣiṇām | tvayā tasyātra cirāyāyātasyāpi madiyā kāpi vārtā nākhyeyā | evam abhidhāya satvaram palāyāṅcakra |

atha gate vyāghre tatra kaścid dvīpī samāyātaḥ | tam api dṛṣṭvāsau vyacintayat—dṛḍha-damṣṭro'yam citraḥ | tad asya pārśvād asya gajasya yathā carma-cchedo bhavati tathā karomi | evam niścītya tam apy uvāca—bho bhaginī-suta ! kim iti cirād dṛṣṭo'si | katham ca bubhuṅkṣita iva lakṣyase ? tad atithir asi me | eṣa gajaḥ simhena hatas tiṣṭhati | aham cāsya tad-ādiṣṭo rakṣā-pālāḥ | paraṁ tathāpi yāvat simho na samāyāti, tāvad asya gajasya māmsam bhakṣayitvā trptim kṛtvā drutataram vraja |

sa āha—māma, tad evam tan na kāryam me māmsāśanena, yato jīvan naro bhadra-śatāni paśyati | uktaṁ ca—[yac chakyaṁ grastaṁ yasya grastaṁ pariṇamec ca yat](#) (23) ity ādi | tat sarvathā tad eva bhujyate yad eva pariṇamati | tad aham ito'payāsyāmi |

śṛgāla āha—bho adhīra ! viśrabdho bhūtvā bhakṣaya tvam | tasyāgamanam dūrato'pi tavāham nivedayiṣyāmi | tathānuṣṭhite dvīpinā bhinnām tvacāṁ vijñāya jambūkenābhihitam—bho bhaginī-suta ! gamyatām | eṣa simhaḥ samāyāti |

tac chrutvā citrako dūram praṇaṣṭaḥ | atha yāvad asau tad-bheda-kṛta-dvāreṇa kiñcin māmsam bhakṣayati, tāvad atisaṅkrudho'paraḥ śṛgālaḥ samāyayau | atha tam ātma-tulya-parākramaṁ dṛṣṭvā—[uttamaṁ pranīpātena sūram bhedena yojayet](#) (78) iti ślokaṁ paṭhan

tad-abhimukha-kṛta-prayāṇaḥ sva-damṣṭrābhīḥ taṁ vidārya diśo bhāgam kṛtvā svayaṁ
sukhena cira-kālam hasti-māmsam bubhuje |

evam tvam api taṁ ripuṁ sva-jāṭīyaṁ yuddhena paribhūya diśo-bhāgam kuru | no cet paścād
baddha-mūlād asmāt tvam api vināsam avāpsyasi | uktaṁ ca yataḥ—

sambhāvyam goṣu sampannam sambhāvyam brāhmaṇe tapaḥ |
sambhāvyam strīṣu cāpalyam sambhāvyam jātito bhayam ||82||

anyac ca—

subhikṣāṇi vicitrāṇi śithilāḥ paura-yoṣitaḥ |
eko doṣo videśasya svajātir yad virudhyate ||83||

makara āha—katham etat ?

vānaro'bravīt—

kathā 15

citrāṅga-nāma-sārameya-kathā

asti kasmimścid adhiṣṭhāne citrāṅgo nāma sārameyaḥ | tatra ca cira-kālam durbhikṣam
patitam | annābhāvāt sārameyādayo niṣkulatām gantum ārabdhāḥ | atha citrāṅgaḥ kṣutkṣāma-
kaṅṭhas tad-bhayād deśāntaram gataḥ | tatra ca kasmimścit pure kasyacid gr̥ha-medhino
gr̥hinyāḥ prasādena pratidinaṁ gr̥haṁ pravīśya vividhānnāni bhakṣayan parām tṛptim
gacchati | param tad-gr̥hād bahir niṣkrānto'nyair madoddhata-sārameyaiḥ sarva-dikṣu
parivṛtya sarvāṅgam damṣṭrābhīḥ vidāryate | tatas tena vicintitavān—aho ! varam sva-deśo
yatra durbhikṣe'pi sukhena sthīyate | na ca ko'pi yuddham karoti | tad evam sva-nagaraṁ
vrajāmi ity avadhārya sva-sthānam prati jagāma |

athāsau deśāntarāt samāyātaḥ sarvair api svajanaiḥ pṛṣṭaḥ—bhoś citrāṅga ! kathayāsmākam
deśāntara-vārtām | kīdr̥g deśaḥ ? kim ceṣṭitam lokasya ? ka āhāraḥ ? kaś ca vyavahāras tatra iti
|

sa āha—kim kathyate videśasya svarūpa-viśayaḥ ? [subhikṣāṇi vicitrāṇi śithilāḥ paura-yoṣitaḥ](#)
(83) iti paṭhati |

so'pi makaras tad-upadeśam śrutvā kṛta-maraṇa-niścayo vānaram anujñāpya svāśrayam gataḥ
| tatra ca tena sva-gr̥ha-praviṣṭenātātāyinaḥ saha vighrahaṁ kṛtvā dṛḍha-sattvāvaṣṭambhanāc ca
taṁ vyāpādyā svāśrayam ca labdhvā sukhena cira-kālam atiṣṭhat | sādhv idam ucyate—

akṛtvā pauraṣam yā śrīḥ kim tayālasa-bhāgyayā |
kuraṅgo'pi samaśnāti daivād upanataṁ tṛṇam ||84||

iti śrī-viṣṇu-śarma-viracite pañcatantre labdha-praṇāśam nāma
caturthaṁ tantraṁ samāptam

||4||

V.

pañcamam tantram

aparīkṣita-kāraḥ

kṣapaṇaka-kathā

athedam ārabhyate'parīkṣita-kāraḥ nāma pañcamam tantram | tasyāyam ādimah slokaḥ—

kudṛṣṭam kuparijñātam kuśrutam kuparīkṣitam |
tan nareṇa na kartavyam nāpitenātra yat kṛtam ||1||

tad yathānuśrūyate—asti dākṣiṇātye janapade pāṭaliputraṁ nāma nagaram | tatra maṇibhadro
nāma śreṣṭhī prativasati sma | tasya ca dharmārtha-kāma-mokṣa-karmāṇi kurvato vidhi-vaśād
dhana-kṣayaḥ sañjātaḥ | tato vibhava-kṣayād apamāna-paramparayā param viśādam gataḥ |
athānyadā rātrau suptiś cintitavān—aho dhig iyaṁ daridratā | uktaṁ ca—

śīlam śaucam kṣāntir dākṣiṇyam madhuratā kule janma |
na virājanti hi sarve vitta-vihīnasya pusūṣasya ||2||
māno vā darpo vā vijñānam vibhramaḥ subuddhir vā |
sarvam praṇāsyati samam vitta-vihīno yadā puruṣaḥ ||3||
pratidivasam yāti layam vasanta-vātāhateva śīśira-śrīḥ |
buddhir buddhimatām api kuṭumba-bhara-cintayā satatam ||4||
naśyati vipulamater api buddhiḥ puruṣasya manda-vibhavasya |
ghṛta-lavaṇa-taila-taṇḍula-vastrendhana-cintayā satatam ||5||

gaṇanam iva naṣṭa-tāraḥ
suṣkam iva saraḥ śmaśānam iva raudram |
priya-darśanam api rūkṣam
bhavati grham dhana-vihīnasya ||6||

na vibhāvante laghavo vitta-vihīnāḥ puro'pi nivasantaḥ |
satatam jāta-vinaṣṭāḥ payasām iva budbudāḥ payasi ||7||
sukulam kuśalam sujanam vihāya kula-kuśala-śīla-vikale'pi |
ādhye kalpa-tarāv iva nityam rajyanti jana-nivahāḥ ||8||
viphalam iha pūrva-sukṛtam vidyāvanto'pi kula-samudbhūtaḥ |
yasya yadā vibhavaḥ syāt tasya tadā dāsatām yānti ||9||
laghur ayam āha na lokaḥ kāmam garjantam api patim payasām |
sarvam alajjākaram iha yad yat kurvanti paripūrṇāḥ ||10||

evam sampradhārya bhūyo'py acintayat—tad aham anaśanam kṛtvā prāṇān utsrjāmi | kim anena vyartha-jīvita-vyasanena ? evam niścayam kṛtvā suptaḥ | atha tasya svapne padmanidhiḥ kṣapaṇaka-rūpo darśanam dattvā provāca—bhoḥ śreṣṭhin ! mā tvam vairāgyam gaccha | aham padmanidhis tava pūrva-puruṣopārjitaḥ | tad anenaiva rūpeṇa prātas tvad-grham āgamisyāmi | tat tvayāham laguḍa-prahāreṇa śirasi tāḍanīyaḥ, yena kanaka-mayo bhūtvākṣayo bhavāmi |

atha prātaḥ prabuddhaḥ san svapnam smaramś cintā-cakram ārūḍhas tiṣṭhati—aho satyo'yam svapnaḥ kim vā asatyō bhaviṣyati, na jñāyate | athavā nūnam mithyānena bhāvyaṃ | yato'ham ahar-niśam kevalam vittam eva cintayāmi | uktaṃ ca—

vyādhitena sa-śokena cintā-grastena jantunā |
kāmārtēnātha mattena dr̥ṣṭaḥ svapno nirarthakaḥ ||11||

etasminn antare tasya bhāryayā kaścin nāpitaḥ pāda-prakṣālanāyāhūtaḥ atrāntare ca yathā-nirdiṣṭaḥ kṣapaṇakaḥ sahasā prādurbabhūva | atha sa tam ālokya prahr̥ṣṭa-manā yathāsanna-kāṣṭha-daṇḍena tam śirasy atāḍayat | so'pi suvarṇa-mayo bhūtvā tat-kṣaṇāt bhūmau nipatitaḥ | atha tam sa śreṣṭhī nibhṛtam sva-grha-madhye kṛtvā nāpitaṃ santōṣya provāca—tad etad dhanam vastrāṇi ca mayā dattāni gr̥hāṇa | bhadra ! punaḥ kasyacin nākhyeyo'yam vṛttantaḥ |

nāpito'pi sva-grham gatvā vyacintayat—nūnam ete sarve'pi nagnakāḥ śirasi tāḍitāḥ kāñcana-mayā bhavanti | tad aham api prātaḥ prabhūtān āhūya laguḍaiḥ śirasi hanmi, yena prabhūtaṃ hāṭakam me bhavati | evam cintayato mahatā kaṣṭhena niśāticakrāma |

atha prabhāte'bhyutthāya bṛhal laguḍam ekam praguṇīkṛtya, kṣapaṇaka-vihāram gatvā jinendrasya pradakṣiṇa-trayam vidhāya, jānubhyām avanim gatvā vaktra-dvāra-nyastottariyāñcalas tāra-svareṇemam ślokaṃ apaṭhat—

jayanti te jinā yeṣāṃ kevala-jñāna-śālinām |
ā janmanaḥ smarotpattau mānasenoṣarāyitam ||12||

anyac ca—

sā jihvā yā jinam stauti tac-cittam yaj jine ratam |
tau eva tu karau ślāghyau yau tat-pūjā-karau karau ||13||

tathā ca—

dhyāna-vyājam upetya cintayasi kām unmīlya cakṣuḥ kṣaṇam
paśyānaṅga-śarāturaṃ janam imam trātāpi no rakṣasi |
mithyā-kāruṇiko'si nirghṛṇataras tvattaḥ kuto'nyaḥ pumān
sersyaṃ māra-vadhūbhir ity abhithito bauddho jinaḥ pātu vaḥ ||14||

evam samstūya, tataḥ pradhāna-kṣapaṇakaṇam āsādyā kṣiti-nihita-jānu-caraṇaḥ—namo'stu vande ity uccārya, labdha-dharma-vṛddhy-āśīrvādaḥ sukha-mālikānugraha-labdha-vratādeśa

uttariya-nibaddha-granthih saprasrayam idam āha—bhagavan adya viharāṇa-kriyā samasta-muni-sametenāsmad-grhe kartavyā |

tac chrutvā nāpita āha—bhagavan ! vedmy aham yuṣmad-dharmam | param bhavato bahu-śrāvakā āhvayanti | sāmpratam punaḥ pustakācchādāna-yogyāni karpaṭāni bahu-mūlyāni praguṇikṛtāni | tathā pustakānām lekhanārtham lekhakānām ca vittam sañcitam āste tat sarvathā kālocitam kāryam |

tato nāpito'pi sva-grham gataḥ | tatra ca gatvā khadira-mayam lagudam sajjikṛtya kapāṭa-yugalam dvāri samādhāya sārḍha-praharaika-samaye bhūyo'pi vihāra-dvāram āsṛitya sarvān bhakti-yuktān api paricita-śrāvakān parityajya prahrṣṭa-manasas tasya pṛṣṭhato yayuḥ | athavā sādhv idam ucyate—

ekākī grha-santyaaktaḥ pāṇi-pātro digambaraḥ |
so'pi sambādhyate loke tṛṣṇayā paśya kautukam ||15||
jīryante jīryataḥ keśā dantā jīryanti jīryataḥ |
cakṣuḥ śrotre ca jīryete tṛṣṇaikā taruṇāyate ||16||

tataḥ param grha-madhye tām praveśya dvāram nibhṛtam pidhāya, laguda-prahāraiḥ śirasy atādayat | te'pi tāḍyamānā eke mṛtāḥ, anye bhinna-mastakā phūtkartum upacakramire | atrāntare tam ākrandaḥ ākarṇya koṭara-kṣapālenābhihitam—bho bhoḥ kim ayam kolāhalo nagara-madhye ? tad gamyatām |

te sa sarve tadādeśakāriṇas tat-sahitā vegāt tad-grham gatā yāvat paśyanti tāvad rudhira-plāvita-dehāḥ palāyamānā nagnakā dṛṣṭāḥ pṛṣṭās ca—bhoḥ kim etat ? te procur yathāvasthitam nāpita-vṛttam |

tair api sa nāpito baddho hata-śeṣaiḥ saha dharmādhiṣṭhānam nītaḥ | tair nāpitaḥ pṛṣṭāḥ—bhoḥ ! kim etat bhavatā kukṛtyam anuṣṭhitam ?

sa āha—kim karomi ? mayā śreṣṭhi-maṇibhadra-grhe dṛṣṭa evamvidho vyatikaraḥ | so'pi sarvaḥ maṇiprabha-vṛttāntam yathā-drṣṭam akathayat |

tataḥ śreṣṭhinam āhūya te bhaṇitavantaḥ—bhoḥ śreṣṭhin ! kim tvayā kaścit kṣapaṇako vyāpāditaḥ ?

tataḥ tenāpi sarvaḥ kṣapaṇaka-vṛttāntas teṣām niveditaḥ | atha tair abhihitam—aho sūlam āropyatām asau duṣṭātmā kupariḥṣṭakārī nāpitaḥ | tathānuṣṭhite tair abhihitam—

kukkuṭam kuparijñātam kuśrutam kupariḥṣṭitam |
tan nareṇa na kartavyam nāpitenātra yat kṛtam ||16||

athavā sādhv idam ucyate—

aparikṣya na kartavyam kartavyam suparikṣitam |

paścād bhavati santāpo brāhmaṇī nakulaṁ yathā ||17||

maṇibhadra āha—katham etat ?

te dharmādhikāriṇaḥ procuḥ—

kathā 1

brāhmaṇī-nakula-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne devaśarmā nāma brāhmaṇaḥ prativasati sma | tasya bhāryā prasūtā
sutam ajanayat | tasminn eva dine nakulī nakulaṁ prasūya sṛtā | atha sā suta-vatsalā
dāra-kavattam api nakulaṁ stanya-dānābhyaṅga-mardanādibhiḥ puṣa, param tasya na
viśvasiti | apatya-snehasya sarva-snehātiriktatayā satatam evam āśaṅkate yat kadācid eṣa sva-
jāti-doṣa-vaśād asya dāra-kasya viruddham ācariṣyati iti | uktaṁ ca—

kuputro'pi bhavet puṁsām hṛdayānanda-kāraḥ |
durvinītaḥ kurūpo'pi mūrkhō'pi vyasanī khalaḥ ||18||
evam ca bhāṣate lokaś candanaṁ kila śītaḥ |
putra-gātrasya saṁsparśaś candanād atiricyate ||19||
sauhrdasya na vāñchanti janakasya hitasya ca |
lokāḥ prapālakasyāpi yathā putrasya bandhanam ||20||

atha sā kadācid chayyāyām putraṁ śāyayitvā jala-kumbham ādāya patim uvāca—brāhmaṇa,
jalārtham aham tadāge yāsyāmi | tvayā putro'yaṁ nakulād rakṣaṇīyaḥ |

atha tasyām gatāyām, pṛṣṭhe brāhmaṇo'pi śūnyam grham muktva bhikṣārtham kvacin
nirgataḥ | mātāpi tam rudhira-kinna-mukham ālokya śaṅkita-cittā nūnam anena durātmanā
dāra-ko bhakṣitaḥ iti niścintya kopāt tasyopari tam jala-kumbham cikṣepa |

evam sā nakulaṁ vyāpādyā yāvat pralapantī grhe āgacchati, tāvat sutas tathaiva suptas tiṣṭhati
| samīpe kṛṣṇa-sarpaṁ khaṇḍaśaḥ kṛtam avalokya putra-vadha-śokenātma-śiro vakṣaḥ-
sthalam ca tāḍitum ārabdhā |

atrāntare brāhmaṇo grhīta-nirvāpaḥ samāyāto yāvat paśyati tāvat putra-śoko'bhitaptā
brāhmaṇī pralapati—bho bho lobhātman ! lobhābhibhūtena tvayā na kṛtam mad-vacaḥ | tad
anubhava sāmpratam putra-mṛtyu-duḥkha-vṛkṣa-phalam | athavā sādhu idam ucyate—

atilobho na kartavyaḥ kartavyas tu pramānataḥ |
atilobhaja-doṣeṇa jambuko nidhanam gataḥ ||21||

brāhmaṇa āha—kim etat ?

sā prāha—

kathā 2

lobhāviṣṭa-cakra-dhara-kathā

kasmiṃścid adhiṣṭhāne catvāro brāhmaṇa-putrāḥ parasparam mitratām gatā vasanti sma | te
cāpi dāridryopahatāḥ parasparam mantram cakruḥ—aho dhig iyaṃ daridratā ! uktam ca—

varam vanam vyāghra-gajādi-sevitam
janena hīnam bahu-kaṇṭakāvṛtam |
trṇāni śayyā paridhāna-valkalaḥ
na bandhu-madhye dhana-hīna-jīvitam ||22||

tathā ca—

svāmī dveṣṭi susevito'pi sahasā projjhanti sad-bāndhavāḥ
rājante na guṇās tyajanti tanujāḥ sphārībhavanty āpadaḥ |
bhāryā sādhu suvaṃśajāpi bhajate no yānti mitrāṇi ca
nyāyāropita-vikramāṇy api nrṇām yeṣām na hi syād dhanam ||23||

śūraḥ surūpaḥ subhagaś ca vāgmī
śāstrāṇi śāstrāṇi vidāmkarotu |
artham vinā naiva yaśas ca mānam
prāpnoti martyo'tra manuṣya-loke ||24||

tānīndriyāṇy avikalāni tad eva nāma
sā buddhir apratihātā vacanam tad eva |
arthoṣmaṇā virahitaḥ puruṣaḥ sa eva
bāhyaḥ kṣaṇena bhavatīti vicitram etat ||25||

tad gacchāmaḥ kutracid arthāya iti sammantrya sva-deśam puram ca sva-suhr̥t-sahitam grham
ca parityajya prasthitāḥ | athavā sādhu idam ucyate—

satyam parityajati muñcati bandhu-vargam
śīghram vihāya janānim api janma-bhūmim |
santyajya gacchati videśam abhīṣṭa-lokam
cintākulīkṛta-matiḥ puruṣo'tra loke ||26||

evam krameṇa gacchanto'vantīm prāptāḥ | tatra siprājale kṛta-snānāḥ mahā-kālam praṇamya
yāvan nirgacchanti tāvat bhairavānando nāma yogī samṃukho babhūva | tatas tam
brāhmaṇocita-vidhinā sambhāvya tenaiva saha tasya maṭham jagmuḥ | atha tena pṛṣṭāḥ—kuto
bhavantaḥ samāyātāḥ ? kva yāsyatha ? kim prayojanam ?

tatas tair abhihitam—vayam siddhi-yātrikāḥ | tatra yāsyāmo yatra dhanāptir mṛtyur vā
bhaviṣyatīty eṣa niścayaḥ | uktam ca—

duṣprāpyāṇi bahūni ca labhyante vāñchitāni draviṇāni |
avasara-tulitābhir alaṁ tanubhiḥ sāhasika-puruṣāṇām ||27||

tathā ca—

patati kadācin nabhasaḥ khāte pātālato'pi jalam eti |
daivam acintyaṁ balavad balavān nanu puruṣakāro'pi ||28||
abhimata-siddhir aśeṣā bhavati hi puruṣasya puruṣakāreṇa |
daivam iti yadapi kathayasi puruṣa-guṇaḥ so'py adrṣṭākhyāḥ ||29||
bhayam atulaṁ guru-lokāt tṛṇam iva tulayanti sādhu sāhasikāḥ |
prāṇān adbhutam etac cārtim caritaṁ hy udārāṇām ||30||
kleśasyāṅgam adattvā sukham eva sukhāni neha labhyante |
madhubhin mathanāyas tair āśliṣyati bāhubhir lakṣmīm ||31||
tasya katham na calā syāt patnī viṣṇor nṛsimhakasyāpi
māsāś caturo nidrām yaḥ sevati jala-gataḥ satatam ||32||
duradhigamaḥ para-bhāgo yāvat puruṣeṇa sāhasaṁ na kṛtam |
jayati tulām adhirūḍho bhāsvān iha jalada-pāṭalāni ||33||

tat kathyatām asmākaṁ kaścit dhanopāyo vivara-praveśa-sākinī-sādhana-śmaśāna-sevana-
mahā-māṁsa-vikraya-sādhaka-varjita-prabhṛtīnām ekatama iti | adbhuta-śaktir bhavān
śrūyate | vayam apy atisāhasikāḥ | uktam ca—

mahānta eva mahatām arthaṁ sādhayitum kṣamāḥ |
ṛte samudrād anyāḥ ko bibharti baḍavānalam ||34||

bhairavānando'pi teṣāṁ siddhy-arthaṁ bahūpāyaṁ siddha-varti-catuṣṭayaṁ kṛtvārpayat | āha
ca—gamyatām himālaya-diśi | tatra samprāptānām yatra vartiḥ patiṣyati, tatra nidhānam
asandigdham prāpyasva | tatra sthānaṁ khanitvā nidhim grhītvā vyāghruṭyatām |

tathānuṣṭhite teṣāṁ gacchatām ekatamasya hastād varitr nipapāta | athāsau yāvat tam
praveśam khanati tāvat tāmramayī bhūmiḥ | tatas tenābhihitam—aho, grhyatām svecchayā
tāmram |

anye procuḥ—bho mūḍha ! kim anena kriyate yat prabhūtam api dāridryaṁ na nāśayati | tad
uttiṣṭha agrato gacchāmaḥ |

so'bravīt—yāntu bhavantaḥ | nāham agra yāsyāmi | evam abhidhāya tāmram yathecchayā
grhītvā prathamo nivṛttaḥ |

te trayo'pi agre prasthitāḥ | atha kiñcin-mātraṁ gatasyaāgresarasya vartir nipapāta | so'pi yāvat
khanitum ārabdhas tāvad rūpya-mayī kṣitiḥ | tataḥ praharṣitaḥ prāha, yat—bho bho,
grhyatām yathecchayā rūpyam | nāgre gantavyam |

tāv ūcatuḥ—bhoh pṛṣṭhataḥ tāmramayī bhūmiḥ | agrato rūpya-mayī | tan nūnam agre
suvarṇa-mayī bhaviṣyati | kim cānena prabhūtenāpi dāridrya-nāśo na bhavati | tad āvām agre
yāsyāvaḥ |

evam uktvā dvāv apy agre prasthitau | so'pi sva-śaktyā rūpyam ādāya nivṛttaḥ | atha tayor api gacchator ekasyāgre vartih papāta | so'pi prahr̥ṣṭo yāvat khanati, tāvat suvarṇa-bhūmiṃ dr̥ṣṭvā dvitīyam prāha—bho, gr̥hyatām svecchayā suvarṇam | suvarṇād anyan na kiñcid uttamam bhaviṣyati |

sa prāha—mūḍha ! na kiñcid vetsi | prāk tāmraṃ, tato rūpyam, tataḥ suvarṇam | tan nūnam ataḥ param ratnāni bhaviṣyanti | yeṣāṃ ekatamenāpi dāridrya-nāśo bhavati | tad uttiṣṭha, agre gacchāvaḥ | kim anena bhāra-bhūtenāpi prabhūtena ?

sa āha—gacchatu bhavān | aham atra sthitas tvām pratipālayiṣyāmi | tathānuṣṭhite so'pi gacchann ekākī, gr̥ṣmārka-pratāpa-santapta-tanuḥ pipāsākulitaḥ siddhi-mārga-cyuta itaś cetaś ca babhrāma |

atha bhrāmyan, sthalopari puruṣam ekam rudhira-plāvita-gātram bhramac-cakra-mastakam apaśyat | tato drutatarām gatvā tam avocat—bhoḥ ! ko bhavān ? kim evam cakreṇa śirasi tiṣṭhasi ? tat kathaya me yadi kutracij jalam asti |

evam tasya pravadataś tac cakram tat-kṣaṇāt tasya śiraso brāhmaṇa-mastake caṭitam |

sa āha—bhadra, kim etat ?

sa āha—mamāpy evam etac chirasi caṭitam ?

sa āha—tat kathaya, kadaitad uttariṣyati ? mahatī me vedanā vartate |

sa āha—yadā tvam iva kaścid adhr̥ta-siddha-vartir evam āgatya, tvām ālāpayiṣyati tadā tasya mastakam caṭiṣyati |

sa āha—kiyān kālas tavaivam sthitasya ?

sa āha—sāmprataṃ ko rājā dharaṇī-tale ?

sa āha—vīṇā-vādana-paṭuḥ vatsa-rājaḥ |

sa āha—aham tāvat-kāla-saṅkhyām na jānāmi | param yadā rāmo rājāsīt tavāham dāridryopahataḥ siddha-vartim ādāyānena pathā samāyātaḥ | tato mayānyo naro mastaka-śruta-cakro dr̥ṣṭaḥ, pṛṣṭaś ca | tataś caitaj jātam |

sa āha—bhadra ! katham tadaivam sthitasya bhojana-jala-prāptir āsīt ?

sa āha—bhadra ! dhanadena nidhāna-haraṇa-bhayāt siddhānām etac-cakra-patana-rūpam bhayam darśitam | tena kaścid api nāgacchati | yadi kaścid āyāti, sa kṣut-pipāsā-nidrā-rahito jarā-maraṇa-varjitaḥ kevalam evam vedanām anubhavati iti | tad ājñāpaya mām sva-gr̥hāya | ity uktvā gataḥ |

tasmimś cirayati sa suvarṇa-siddhis tasyānveṣaṇa-paras tat-pada-paṅktyā yāvat kiñcid vanāntaram āgacchati tāvad rudhira-plāvita-śarīras tīkṣṇa-cakreṇa mastake bhramatā sa-vedanaḥ kvaṇann upaviṣṭhas tiṣṭhatīti dadarśa | tataḥ samīpavartinā bhūvā sarvārtham pṛṣṭaḥ—bhadra ! kim etat ?

sa āha—vidhi-niyogaḥ |

sa āha—katham tat ? kathaya kāraṇam etasya |

so'pi tena pṛṣṭaḥ | sarvaṁ cakra-vṛttāntam akathayat |

tac chrutvāsau taṁ viḡarhayann idam āha—bhoḥ ! niśiddhas tvaṁ mayānekaśo na śṛṇoṣi me vākyam | tat kim kriyate ? vidyāvān api kulīno'pi vastuto buddhi-rahito'si | athavā sādhv idam ucyate—

varam buddhir na sā vidyā vidyāyā buddhir uttamā |
buddhi-hīno vinaśyanti yathā te simha-kārakāḥ ||35||

cakradhara āha—katham etat ?

suvarṇasiddhir āha—

kathā 3

simha-kāraka-mūrkha-brāhmaṇa-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne catvāro brāhmaṇa-putrāḥ paraṁ mitra-bhāvam upagatā vasanti sma | teṣāṁ trayāḥ śāstra-pāraṅgatāḥ parantu buddhi-rahitāḥ | ekas tu buddhimān kevalam śāstra-parāṅmukhaḥ | atha taiḥ kadācin mitrair mantritam—ko guṇo vidyāyāḥ, yena deśāntaram gatvā, bhūpatīn paritoṣyārthopārjanaṁ na kriyate | tat pūrva-deśam gacchāvaḥ |

tathānuṣṭhite kiñcin mārgam gatvā teṣāṁ jyeṣṭhatarāḥ prāha—aho ! asmākam ekaś caturtho mūḍhaḥ | kevalam buddhimān | na ca rāja-pratigraho buddhyā labhyate, vidyām vinā | tan nāsmāi svopārjitam dāsyāmaḥ | tad gacchatu gṛham |

tato dvitīyenābhīhitam—bhoḥ subuddhe ! gaccha tvaṁ sva-gṛham, yatas te vidyā nāsti |

tatas tṛtīyenābhīhitam—aho, na yujyate evaṁ kartum | yato vyaṁ bālyāt prabhṛty ekatra krīḍitāḥ | tad āgacchatu mahānubhāvo'smad-upārjita-vittasya sama-bhāgī bhaviṣyatīti | uktaṁ ca—

kim tayā kriyate lakṣmyā yā vadhūr iva kevalā |
yā na veśyeva sāmānyā pathikair upabhuḡyate ||36||

tathā ca—

ayaṃ nijaḥ paro veti gaṇanā laghu-cetasām |
udāra-caritānām tu vasudhaiva kuṭumbakam ||37||

tad āgacchatv eṣo'pīti |

tathānuṣṭhite tair mārgāśritair aṭavyām mṛta-simhasyāsthīni dṛṣṭāni | tataś caikenābhīhitam—
aho ! adya vidyā-pratyayaḥ kriyate | kiñcid etat sattvaṃ mṛtam tiṣṭhati | tad vidyā-prabhāveṇa
jīvana-sahitam kurmaḥ | aham asthi-sañcayam karomi |

tataś ca tenautsukyād asthi-sañcayaḥ kṛtaḥ | dvitīyena carma-māmsa-rudhiram samyojitam |
ṛtīyo'pi yāvaj jīvanam sañcārayati, tāvat subuddhinā niṣiddhaḥ—bhoḥ tiṣṭhatu bhavān | eṣa
simho niṣpādyate | yady enam sajjīvam kariṣyasi tataḥ sarvān api vyāpādayiṣyati |

iti tenābhīhitaḥ sa āha—dhiṃ mūrkhā ! nāham vidyāyā viphalatām karomi |

tatas tenābhīhitam—tarhi pratīkṣasva kṣaṇam yāvad aham vṛkṣam ārohāmi |

tathānuṣṭhite, yāvata sajjīvaḥ kṛtas tāvat te trayo'pi simhenotthāya vyāpāditāḥ | sa ca punar
vṛkṣād avatīrya gṛham gataḥ | ato'ham bravīmi—[varam buddhir na sā vidyā](#) iti |

—o)0(o—

ataḥ param uktaṃ sa suvarṇasiddhinā—

api śāstreṣu kuśalā lokācāra-vivarjitāḥ |
sarve te hāsyatām yānti yathā te mūrkhā-pañḍitāḥ ||38||

cakradhara āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 4

mūrkhā-pañḍita-kathā

kasmiñścid adhiṣṭhāne catvāro brāhmaṇāḥ parasparam mitratvam āpannā vasanti sma | bāla-
bhāve teṣāṃ matir ajāyata—bhoḥ veśāntaram gatvā vidyāyā upārjanam kriyate |

ath: anyasmin divase te brāhmaṇāḥ parasparam niścayam kṛtvā vidyopārjanārtham
kānyakubje gatāḥ | tatra ca vidyā-maṭhe gatvā paṭhanti | evam dvādaśābdāni yāvad
ekacittatayā paṭhitvā, vidyā-kuśalās te sarve sañjātāḥ |

tatas taiś caturbhir militvoktam—vayaṁ sarva-vidyā-pāraṅgatāḥ | tad-upādhyāyam
utkalāpayitvā sva-deśaṁ gacchāmaḥ | tathaivānuṣṭhīyatāṁ ity uktvā brāhmaṇāḥ upādhyāyam
ukalāpayitvā anujñāṁ labdhvā pustakāni nītvā pracalitāḥ | yāvat kiñcin-mārgaṁ yānti, tāvad
dvau panthānau samāyātau upaviṣṭāḥ sarve |

tatraikaḥ provāca—kena mārgeṇa gacchāmaḥ ?

etasmin samaye tasmin pattane kaścit vaṇik-putro mṛtaḥ | tasya dāhāya mahājano gato'bhūt |
tataś catūrṇāṁ madhyād ekena pustakam avalokitam—[mahājano yena gataḥ sa panthaḥ](#) iti |
tan mahā-jana-mārgeṇa gacchāmaḥ |

atha te paṇḍitā yāvan mahājanam elāpakena saha yānti, tāvad rāsabhaḥ kaścit tatra śmaśāne
dṛṣṭaḥ | atha dvitīyena pustakam udghātyāvalokitam |

utsave vyasane prāpte durbhikṣe śatru-saṅkate |
rāja-dvāre śmaśāne ca yas tiṣṭhati sa bāndhavaḥ ||39||

tad aho ! ayam asmadiyo bāndhavaḥ | tataḥ kaścit tasya grīvāyāṁ lagati | kaścit pādaḥ
prakṣālayati | atha yāvat te paṇḍitāḥ diśāṁ avalokanaṁ kurvanti tāvat kaścid duṣṭo dṛṣṭaḥ |
taiś cuktam—etat kim ?

tāvat ṛtīyena pustakam udghātyoktam—[dharmasya tvaritā gatiḥ](#) | tan nūnam eṣa dharmas
tāvat |

caturthenoktam—[iṣṭaṁ dharmeṇa yojayet](#) |

atha taiś ca rāsabha uṣṭra-grīvāyāṁ baddhaḥ | tat tu kenacit tat-svāmīno rajakasyāgre
kathitam | yāvad rajakas teṣāṁ mūrkhā-paṇḍitānāṁ prahāra-karaṇāya samāyātas tāvat te
praṇaṣṭāḥ |

tato tāvad agre kiñcit stokaṁ mārgaṁ yānti tāvat kācin nadī samāsādītā | tasya jala-madhye
palāśa-patram āyātāṁ dṛṣṭvā paṇḍitenaikenoktam—āgamiṣyati yat patraṁ tas asmāṁs
tārayiṣyati | etat kathayitvā tat-patrasyopari patito yāvan nadyā nīyate tāvat taṁ nīyamānam
alokyānyena paṇḍitena keśāntāṁ grhītavoktam—

sarva-nāśe samutpanne ardhaṁ tyajati paṇḍitaḥ |
ardhena kurute kāryaṁ sarva-nāśo hi duḥsahaḥ ||40||

atha taiś ca paścāt gatvā kaścit grāma āsāditaḥ | te'pi grāmīṇair nimantritaḥ pṛthag grheṣu
nītāḥ | tata ekasya sūtrikā gṛhṭamaṇḍa-samīyutā bhojane dattā | tato vicintya paṇḍitenoktaṁ
yat—[dīrgha-sūtrī vinaśyati](#) iti | evam uktvā bhojanaṁ parityajya gataḥ | tathā dvitīyasya
bhaṇḍakā dattāḥ | tenāyuktaṁ—ativistāra-vistūrṇaṁ tad bhaven na cirāyuṣaṁ | sa bhojanaṁ
tyaktvā gataḥ |

atha tṛtīyasya vāṭikā bhojane dattā | tatrāpi tena paṇḍitenoktam—[chidreṣv anarthā bahulībhavanti](#) | evaṁ te trayo'pi paṇḍitāḥ kṣutkṣāma-kaṇṭhāloke hāsyamānās tataḥ sthānāt sva-deśam gatāḥ |

atha suvarṇa-siddhir āha—yat tvaṁ loka-vyavahāram ajānan mayā vāryamāṇo'pi na sthitaḥ tata īdṛśīm avasthātum upagataḥ | ato'haṁ bravīmi—[api śāstreṣu kuśalāḥ](#) iti |

tac chrutvā cakradhara āha—aho akāraṇam etat | yato hi—

subuddhayo vinaśyanti duṣṭa-daivena nāśitāḥ |
svalpa-dhīr api tasmiṁs tu kule nandati santatam ||41||

uktaṁ ca—

arākṣitaṁ tiṣṭhati daiva-rakṣitaṁ surakṣitaṁ daiva-hataṁ vinaśyati |
jīvaty anātho'pi vane visarjitaḥ kṛta-prayatno'pi gṛhe na jīvati ||42||

tathā ca—

śatabuddhiḥ śirastho'yaṁ lambate ca sahasra-dhīḥ |
eka-buddhir ahaṁ bhadre krīḍāmi vimale jale ||43||

suvarṇasiddhir āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 5

matsya-maṇḍūka-kathā

kasmimścij jalāśaye śatabuddhiḥ sahasrabuddhiś ca dvau matsyau nivasataḥ sma | atha tayor ekabuddhir nāma maṇḍūko mitratām gataḥ | evaṁ te trayo'pi jala-tīre velāyām subhāṣita-goṣṭhī-sukham anubhūya, bhūyo'pi salilam praviśanti |

atha kadācit teṣām goṣṭhī-gatānām tasmin jalāśaye samāyātāḥ | tataḥ salilāśayam dṛṣṭvā mithaḥ procuḥ—aho bahu-matsyo'yaṁ hrado dṛśyate, svalpa-salilāś ca | tat prabhāte'trāgamisyāmaḥ | evam uktvā sva-gṛham gatāḥ |

matsyāś ca viṣaṇṇa-vadanā mitho mantraṁ cakruḥ | tato maṇḍūka āha—bhoḥ śatabuddhe ! śrutaṁ dhīvaroktaṁ bhavatā ? tat kim atra yujyate kartum ? palāyanam avaṣṭambho vā ? yat kartum yuktaṁ bhavati tad ādiśyatām adya |

tac chrutvā sahasra-buddhiḥ prahasya āha—bhoḥ mitra ! mā bhaiṣīḥ | tayoh vacana-śravaṇa-mātrād eva bhayaṁ na kāryam | na bhetaḥ | uktaṁ ca—

sarpāṇām ca khalānām ca sarveṣām duṣṭa-cetasām |
abhiprāyā na sidhyanti tenedam vartate jagat ||44||

tāvāt teṣāṃ āgamanam api na sampatsyate | bhaviṣyati tarhi tvāṃ buddhi-prabhāveṇātma-
sahitaṃ rakṣayiṣyāmi | yato'nekāṃsalila-caryāṃ ahaṃ jānāmi |

tad ākarṇya śatabuddhir āha—bhoḥ yuktam uktaṃ bhavatā | sahasrabuddhir eva bhavān |
athavā sādhv idam ucyate |

buddher buddhimatām loke nāsty agamyāṃ hi kiñcana |
buddhyā yato hatā nandās cāṇakyeṇāsi-pāṇayaḥ ||45||

tathā—

na yatrāsti gatiṃ vāyo raśmīnām ca vivasvataḥ |
tatrāpi praviśaty āśu buddhir buddhimatām sadā ||46||

tato vacana-śravaṇa-mātrād api piṭṛ-paryāyāgataṃ janma-sthānaṃ tyaktuṃ na śakyate |
uktaṃ ca—

na yat svarge'pi saukhyaṃ syād divya-sparśena śobhane |
kusthāne'pi bhavet punsām janmano yatra sambhavaḥ ||47||

tan na kadācid api gantavyam | ahaṃ tvāṃ buddhi-prabhāveṇa rakṣayiṣyāmi | maṇḍūka āha—
bhadrau ! mama tāvad ekaiva buddhiḥ palāyana-parā | tad aham anya-jalāśayam adyaiva
sabhāryo yāsyāmi |

evam uktvā sa maṇḍūko rātrāv evānya-jalāśayam gataḥ | dhīvarair api prabhāte āgatyā,
jaghanya-madhyamottama-jalacarāḥ matsya-kūrma-maṇḍūka-karkaṭādayo gṛhītāḥ | tāv api
śatabuddhi-sahasrabuddhī sabhāryau palāyamānau ciram ātmānaṃ gati-viśeṣa-vijñānaiḥ
kuṭīla-cāreṇa rakṣantau jāle nipatitau, vyāpāditau ca |

athāparāhna-samaye prahr̥ṣṭās te dhīvarāḥ sva-gṛham prati prasthitāḥ | gurutvāc caikena
śatabuddhiḥ skandhe kṛtaḥ sahasrabuddhiḥ pralambamāno nīyate | tataś ca
vāpikaṅthopagatena maṇḍūkena tau tathā nīyamānau dr̥ṣṭvā abhihitā svapatnī—priye ! paśya
paśya—

śatabuddhiḥ śiraḥstho'yam lambate ca sahasradhiḥ |
ekabuddhir ahaṃ bhadre kr̥ḍāmi vimale jale ||48||

ataś ca varam buddhir na sā vidyā yad bhavatoктаṃ tatreyam me matir yat na ekāntena
buddhir api pramāṇam |

suvarṇasiddhiḥ prāha—yadyapy etad asti, tathāpi mitra-vacanaṃ na laṅghaniyam | paraṃ
kiṃ kriyate ? nivārito'pi mayā na sthito'si, atilaulyāt vidyāhaṅkārāc ca | athavā sādhv idam
ucyate—

sādhu mātula gītena mayā prokto'pi na sthitaḥ |

apūrvo'yaṁ maṇir baddhaḥ samprāptaṁ gīta-lakṣaṇam ||49||

cakradhara āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 6

rāsabha-śṛgāla-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne uddhato nāma gardabhaḥ prativasati sma | sa sadaiva rajaka-gṛhe bhārodvahanam kṛtvā rātrau svecchayā paryatati | tataḥ pratyūṣe bandhana-bhayāt svayam eva rajaka-gṛham āyāti | rajako'pi tatas taṁ bandhanena niyunakti |

atha tasya rātrau kṣetrāṇi paryatataḥ kadācic chṛgālena saha maitrī sañjātā sa ca pīvaratvād vṛtti-bhaṅgam kṛtvā karkaṭikā-kṣetre śṛgāla-sahitaḥ praviśati | evaṁ tau yadṛcchayā cirbhaṭikā-bhakṣaṇam kṛtvā, pratyaham pratyūṣe sva-sthānam vrajataḥ |

atha kadācit tena madoddhatena rāsabhena kṣetra-madhyā-sthitena śṛgālo'bhihitaḥ—bhoḥ bhaginī-sūta ! paśya paśya | atīva nirmalā rajanī | tad aham gītaṁ kariṣyāmi | tat kathaya katamena rāgeṇa karomi |

sa āha—māma ! kim anena vṛthānārtha-pracālanena ? yataś caurakarma-pravṛttāv āvām | nibhṛtaiś ca caura-jārair atra sthātavyam | uktaṁ ca—

kāmsī vivarjayec cauryam nidrāluś cet sa puṁscalim |
jihvā-laulyam ca rujākrānto jīvitam yo'tra vāñchati ||49||

aparam tvadīyam gītaṁ na madhura-svaram, śaṅkha-śabdānukāram dūrād api śrūyate | tad atra kṣetre rakṣā-puruṣaḥ susuptāḥ santi | te utthāya vadham bandhanam vā kariṣyanti | tad bhakṣaya tāvad amṛtamayīś carbhaṭiḥ | mā tvam atra gīta-vyāpāra-paro bhava |

tac chrutvā rābhasa āha—bhoḥ vanāśrayatvāt tvam gīta-rasam na vetsi, tenaitad bravīṣi |
uktaṁ ca—

śaraj-jyotsnāhate dūram tamasi priya-sannidhau |
dhanyānām viśati śrotre gīta-jhaṅkāra-jā sudhā ||50||

śṛgāla āha—māma, asty etat | param na vetsi tvam gītam | kevalam unnadasi | tat kim tena svārtha-bhramśakena ?

rāsabha āha—dhig dhiṁ mūrkhā ! kim aham na jānāsi gītam ? tad yathā tasya bhedaṁ śṛṇu—
sapta svarās trayo grāmā mūrchatās caikatrimśatiḥ |
tānās tv ekonapaūcāśat tisro mātrā layās trayāḥ ||51||
sthāna-trayam yatīnām ca ṣaḍ-asyāni rasā nava |

rāgā ṣaṭ-trimśatir bhāvās catvāriṃśat tataḥ smṛtāḥ ||52||
pañcāśīty-adhikam hy etad gītāṅgānām śataṃ smṛtam |
svayam eva purā proktaṃ bharatena śruteḥ param ||53||
nānyad gītāt priyaṃ loke devānām api dṛśyate |
śuṣka-snāyu-svarāhlādāt try-akṣam jagrāha rāvaṇaḥ ||54||

tat katham bhaginī-suta mām anabhijñam vadan nivārayati ?

śṛgāla āha—māma ! yady evam yāvad vṛtter dvāra-sthitaḥ kṣetrapālam avalokayāmi, tvam
punaḥ svecchayā gītam kuru |

tathānuṣṭhite rāsabha-raṭanam ākarṇya kṣetrapaḥ krodhāt dantān dharṣayan pradhāvitaḥ |
yāvad rāsabho dṛṣtas tāval laguḍa-prahārais tathā hato, yathā pratāḍito bhū-prṣṭhe patitaḥ |
tataś ca sac-chidram ulūkhalaṃ tasya gale baddhvā kṣetrapālaḥ prasuptaḥ | rāsabho'pi svajāti-
svabhāvād gata-vedanaḥ kṣaṇenābhyyutthitaḥ | uktaṃ ca—
sārameyasya cāsvasya rāsabhasya viśeṣataḥ |
muhūrtāt paratau na syāt prahāra-janitā vyathā ||55||

tata tam evolūkhalam ādāya vṛttiṃ cūrṇayitvā palāyitum ārabdhaḥ | atrāntare śṛgālo'pi dūrād
eva dṛṣṭvā sa-smitam āha—

sādhu mātula gītena mayā prokto'pi na sthitaḥ |
apūrvo'pi maṇir baddhaḥ sāmpratam gīta-lakṣaṇam ||56||

tad bhavān api mayā vāryamāṇo'pi na sthitaḥ |

tac chrutvā cakradhara āha—bho mitra ! satyam etat | athavā sādhu idam ucyate—

yasya nāsti svayam prajñā mitroktam na karoti yaḥ |
sa eva nidhanam yāti yathā manthara-kolikaḥ ||57||

suvarṇasiddhir āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 7

manthara-kaulika-kathā

kasmiṃścid adhiṣṭhāne mantharako nāma kaulikaḥ prativasati sma | tasya kadācit paṭa-
karmāṇi kurvataḥ sarva-paṭa-karma-kāṣṭhāni bhagnāni | tataḥ sa kuṭhāram ādāya vane
kāṣṭhārtham gataḥ | sa ca samudra-taṭe yāvad bhraman prayātaḥ tāvat tatra śimśapā-pādapas
tena dṛṣṭaḥ | tataś cintitavān—mahān ayam vṛkṣo dṛśyate | tad anenaiva kartitena prabhūtāni
paṭa-karmopakaraṇāni bhaviṣyanti | ity avadhārya tasyopari kuṭhāram utkṣiptavān |

atha tatra vṛkṣe kaścit vyantaraḥ samāśritya āsīt | atha tenābhihitam—bhoḥ ! mad-āśrayo'yaṁ
pādapāḥ sarvathā rakṣaṇīyaḥ | yato'ham atra mahā-saukhyena tiṣṭhāmi | samudra-kallola-
sparśanāc chīta-vāyunāpyāyitaḥ |

kaulika āha—bhoḥ ! kim ahaṁ karomi ? dāru-sāmagrīm vinā me kuṭumbaṁ bubhukṣayā
pīḍyate | tasmād anyatra śīghraṁ gamyatām | ahaṁ enaṁ kartayiṣyāmi |

vyantara āha—bhoḥ ! tuṣṭas tavāham | tat prārthyatām abhiṣṭam kiñcit | rakṣaimaṁ pādapam
iti |

kaulika āha—yady eva tad ahaṁ sva-grhaṁ gatvā sva-mitraṁ sva-bhāryāṁ ca pṛṣṭvā
āgamiṣyāmi | tatas tvayā deyam |

atha tatheti vyantareṇa pratijñāte sa kaulikaḥ prahrṣṭaḥ sva-grhaṁ prati nivṛtto yāvad agre
gacchati, tāvad grāma-praveśe nija-suhṛdaṁ nāpitaṁ apaśyat | tataḥ tasya vyantara-vākyāṁ
nivedayāmāsa, yat—aho mitra ! mama kaścit vyantaraḥ siddhaḥ | tat kathaya, kim prārthaye ?
ahaṁ tvāṁ praṣṭum āgataḥ |

nāpita āha—bhadra ! yady evaṁ tad rājyaṁ prārthayasva, yena tvāṁ rājā bhavasi ahaṁ tvan-
mantrī | dvāv apīha sukham anubhūya para-loka-sukham anubhavāvaḥ | uktaṁ ca—

rājā dāna-paro nityam iha kīrtim avāpya ca |
tat prabhāvāt punaḥ svargaṁ spardhate tridaśaiḥ saha ||58||

kaulika āha—asty etat tathāpi grhiṇīm pṛcchāmi |

sa āha—bhadra ! śāstra-viruddham etat yat striyā saha mantraḥ | yatas tāḥ svalpa-matayo
bhavanti | uktaṁ ca—

bhojanācchādane dadyād ṛtu-kāle ca saṅgamam |
bhūṣaṇādyāṁ ca nārīṇāṁ na tābhir mantrayet sudhiḥ ||59||
yatra strī yatra kitavo bālo yatra praśāsītā |
tad grhaṁ kṣayam āyāti bhārgavo hīdam abravīt ||60||
tāvat syāt suprasannāsyas tāvad guru-jane rataḥ |
puruṣo yoṣitām yāvan na śṛṇoti vaco rahaḥ ||61||
etāḥ svārtha-parā nāryaḥ kevalaṁ sva-sukhe rataḥ |
na tāsāṁ vallabhaḥ ko'pi suto'pi sva-sukhaṁ vinā ||62||

kaulika āha—tathāpi praṣṭavyā sā mayā | yataḥ pativratā sā | aparaṁ tām aprṣṭvāham na kiñcit
karomi |

evaṁ tam abhidhāya satvaraṁ gatvā tām uvāca—priye ! adyāsmākaṁ kaścit vyantaraḥ
siddhaḥ | sa vāñchitaṁ prayacchati | tad ahaṁ tvāṁ praṣṭum āgataḥ | tat kathaya kim
prārthaye ? eṣa tāvan mama mitraṁ nāpito vatady evaṁ yat—rājyaṁ prārthayasva |

sāha—āryaputra ! kā matir nāpitānām ? tan na kāryam tad vacaḥ | uktam ca—

cāraṇair vandibhir nīcair nāpitair bālakair api |
na mantram maitmān kuryāt sārdham bhikṣubhir eva ca ||63||

aparam mahatī kleśa-paramparaishā rājya-sthitiḥ sandhi-vigraha-yānāsana-samśraya-
dvaidhībhāvādibhiḥ kadācit puruṣasya sukham na prayacchatīti | yataḥ—

yadaiva rājye kriyate'bhikṣekas tadaiva yāti vyasaneṣu buddhiḥ |
ghaṭā nṛpānām abhikṣeka-kāle sahāmbhasaivāpadam udgiranti ||64||

tathā ca—

rāmasya vrajanam vane nivasanam pāṇḍoḥ sutānām vane
vṛṣṇinām nidhanam nalasya nṛpate rājyāt paribhramśanam |
saudāsam tad-avastham arjuna-vadham sañcintya lañkeśvaram
dṛṣṭvā rājya-kṛte viḍambana-gatam tasmān na tad vāñchayet ||65||

yad-artham bhrātaraḥ putrā api vāñchanti ye nijāḥ |
vadhaḥ rājya-kṛtām rājñām tad rājyam dūratas tyajet ||66||

kaulika āha—satyam uktam bhavatyā | tat kathaya kim prārthaye ?

sāha—tvam tāvad ekam paṭam nityam eva niṣpādayasi | tena sarvā vyaya-śuddhiḥ sampadyate
| idānīm tvam ātmano'nyad bāhu-yugalam dvitīyam śiraś ca yācasva, yena paṭa-dvayam
sampādayasi purataḥ pṛṣṭhataś ca | ekasya mūlyena gr̥he yathā-pūrvam vyayam
sampādayisyasi, dvitīyasya mūlyena viśeṣa-kṛtyāni kariṣyasi | evam saukhyena svajāti-madhye
ślāghyamānasya kālo yāsyati, loka-dvayasyopārjanā ca bhaviṣyati |

so'pi tad ākarṇya prahr̥ṣṭaḥ prāha—sādhu pativrate ! sādhu ! yuktam uktam bhavatyā | tad
evam kariṣyāmi | eṣa me niścayaḥ |

tato'sau gatvā vyantaram prārthayāmcakre—bho, yadi mamepsitam prayacchasi tat dehi me
dvitīyam bāhu-yugalam śiraś ca |

evam abhihite tat-kṣaṇād eva sa dviśirāś caturbāhuś ca sañjātaḥ | tato hr̥ṣṭa-manā yāvad
gr̥ham āgacchati tāval-lokaiḥ rākṣaso'yam iti mānyamānair laguḍa-pāṣaṇa-prahārais tāḍito
mṛtaś ca |

ato'ham bravīmi—yasya nāsti svayam prajñā iti |

cakradhara āha—bhoḥ ! satyam etat | sarvo'pi jano'śraddeyām āśāpiśācikām prāpya hāsya-
padavīm yāti | athavā sādhu idam ucyate kenāpi—

anāgatavatīm cintām asambhāvyaṁ karoti yaḥ |
sa eva pāṇḍuraḥ śete soma-śarma-pitā yathā ||67||

suvarṇasiddhir āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 8

soma-śarma-pitr-kathā

kasminścin nagare kaścit svabhāva-kṛpaṇo nāma brāhmaṇaḥ prativasati sma | tasya
bhikṣārjitaiḥ saktubhir bhukta-śeṣaiḥ kalaśaḥ sampūritaḥ | tam ca ghaṭam
nāgadante'valambya tasyādhasat khaṭvām nidhāya satatam eka-dṛṣṭyā tam avalokayati |

atha kadācid rātrau suptaś cintayāmāsa—yat paripūrṇo'yaṁ ghaṭas tāvat saktubhir vartate |
tad yadi durbhikṣam bhavati, tad anena rūpyakāṇām śatam utpatsyate | tatas tena mayājād
vayaṁ grahītavyam | tataḥ ṣaṇ-māsikam āprasava-vaśāt tābhyām yūtham bhaviṣyati |
tato'jābhiḥ prabhūtā gā grahīṣyāmi | gobhir mahiṣiḥ | mahiṣir baḍavāḥ | baḍavā-prasavataḥ
prabhūtā aśvā bhaviṣyanti | teṣāṁ vikrayāt prabhūtaṁ suvarṇam bhaviṣyati | suvarṇena
catuḥśālam gṛham sampatsyate |

tataḥ kaścid brāhmaṇo mama gṛham āgatya prāpta-vayaskām rūpādhyām kanyām mahyaṁ
dāsyati | tat-sakāśāt putro me bhaviṣyati | tasyāham somaśarmā iti nāma kariṣyāmi | tatas
tasmin jānu-calana-yogye sañjāte'ham pustakam grhītvāśva-śālāyāḥ pṛṣṭha-deśe upaviṣṭas tad-
avadhārayiṣyāmi | atrāntare somaśarmā mām dṛṣṭvā janany-utsaṅgāj jānu-calana-paro'śva-
khurāsanna-vartī mat-samīpam āgamiṣyati | tato'ham brāhmaṇīm kopāviṣṭo'bhidhāsyāmi—
gṛhāṇa tāvad bālakam | sāpi gṛha-karma-vyagratayāsmad-vacanaṁ na śroṣyati | tato'ham
samutthāya tām pāda-prahāreṇa tāḍayiṣyāmi |

evam tena dhyāna-sthiteṇa tathaiva pāda-prahāro datto yathā sa ghaṭo bhagnaḥ, svayaṁ ca
saktubhiḥ paṇḍuratām gataḥ | ato'ham bravīmi—anāgatavatīm cintām iti |

—o)0(o—

suvarṇasiddhir āha—evam etat | kas te doṣaḥ, yataḥ sarvo'pi lobhena viḍambito bādhyate ?
uktam ca—

yo laulyāt kurute naivodarkam avekṣate |
viḍambanām avāpnoti sa yathā candra-bhūpatiḥ ||69||

cakradhara āha—katham etat ?

sa āha—

kathā 9

candra-bhūpati-kathā

kasmiṁścin nagare candro nāma bhūpatiḥ prativasati sma | tasya putrā vānara-kriḍā-ratā
vānara-yūtham nityam evāneka-bhojana-bhakṣyādibhiḥ puṣṭim nayanti sma | atha
vānarādhipo yaḥ sa auśanasa-bārhaspatya-cāṅakya-mata-vit tad-anuṣṭhātā ca tat-sarvān apy
adhyāpayati sma |

atha tasmin rāja-gr̥he laghu-kumāra-vāhana-yogyam meṣa-yūtham asti | tan-madhyād eko
jihvā-laulyād ahar-niśam niḥśaṅkam mahānase praviśya yat paśyati tat sarvam bhakṣayati | te
ca sūpakar yat kiñcit kāṣṭham mṛṇ-mayam bhājanam kāmśya-pātram tāmra-pātram vā
paśyanti tenāsu tāḍayanti |

so'pi vānara-yūthapas tad dṛṣṭvā vyacintayat—aho meṣa-sūpakāra-kalaho'yaṁ vānarāṅgām
kṣayāya bhaviṣyati | yato'nna-rasāsvāda-lampaṭo'yaṁ meṣo, mahā-kopās ca sūpakārā
yathāsanna-vastunā praharanti | tad yadi vastuno'bhāvāt kadācid ulmukena tāḍayiṣyanti,
tadornā-pracuro'yaṁ meṣaḥ svalpenāpi vahninā prajvalayiṣyati | tad dahyamānaḥ punar aśva-
kuṭyām samīpa-vartinyām pravekṣyati | sāpi tṛṇa-prācuryāj jvaliṣyati | tato'śvā vahni-dāham
avāpsyanti |

śālihotreṇa punar etad uktam yat—vānara-vasayāśvānām vahni-dāha-doṣaḥ praśāmyati | tan
nūnam etena bhāvyaṁ atra niścayaḥ | evam niścitya sarvān vānarān āhūya rahasi provāca,
yat—

meṣeṇa sūpakārāṅgām kalaho yatra jāyate |
sa bhaviṣyaty asandigdham vānarāṅgām kṣayāvahaḥ ||70||
tasmāt syāt kalaho yatra gr̥he nityam akāraṇaḥ |
tad-gr̥ham jīvitam vāñchan dūrataḥ parivarjayet ||71||
kalahāntāni harmyāṇi kuvākyāntam ca sauhṛdam |
kurājāntāni rāṣṭrāṇi kukarmāntam yaśo nṛṇām ||72||

tan na yāvat sarveṣām saṅksayo bhavati, tāvad evaitad rāja-gr̥ham santyajya vanam
gacchāmaḥ | atha tat tasya vacanam aśraddheyam śrutvā madoddhatā vānarāḥ prahasya
procuḥ—bho bhavato vṛddha-bhāvād buddhi-vaikalyam sañjātam, yenaitad bravīṣi | uktam
ca—

vadanam daśanair hīnam lālā sravati nityaśaḥ |
na matiḥ sphurati kvāpi bāle vṛddhe viśeṣataḥ ||73||

na vyaṁ svarga-samānopabhogān nānā-vidhān bhakṣya-viśeṣān rāja-putraiḥ sva-dattān
amṛta-kalpān parityajya tatrāṭavyām kaśāya-kaṭu-tikta-kṣāra-rūkṣa-phalāni bhakṣayiṣyāmaḥ |

tac chrutvāśru-kaluṣām dr̥ṣṭim kṛtvā sa provāca—re re mūrkhāḥ ! yūyam etasya sukhasya pariṇāmaṁ na jānītha | kiṁ pāka-rasāsvādana-prāyam etat sukhaṁ pariṇāme viṣavad bhaviṣyati | tad ahaṁ kula-kṣayam svayam nāvalokayisyāmi | sāmpratam vanam yāsyāmi | uktaṁ ca—

mitram vyasana-samprāptam sva-sthānam para-pīdanam |
dhanyās te ye na paśyanti deśa-bhaṅgam kula-kṣayam ||74||

evam abhidhāya sarvāms tām parityajya sa yūthādhipo'tavyām gataḥ | atha tasmin gate'nyasmin ahaṁ sa meṣo mahānase praviṣṭo, yāvat sūpakāreṇa nānyat kiñcit samāsāditam tāvad ardha-jvalita-kāṣṭhena tāḍyamāno jājvalyamana-śarīraḥ śabdāyamāno'sva-kutyām pratyāsanna-vartinyām praviṣṭaḥ |

tatra ṛṇa-prācurya-yuktāyām kṣitau tasya praluṭhataḥ sarvatrāpi vahni-jvālās tathā samutthitā yathā kecid aśvāḥ sphuṭita-locanāḥ pañcatvam gatāḥ | kecid bandhanāni troṭayitvā ardha-dagdha-śarīrā itas cetaś ca hreṣyāmānā dhāvamānā sarvam api jana-samūham ākulīcakruḥ |

atrāntare rājā saviśadaḥ śālihotrajñān vaidyān āhūya provāca—bhoḥ ! procyatām eṣām aśvānām kaścic dāhopaśamanopāyaḥ |

te'pi sāstrāṇi vilokya procuḥ—deva ! proktam atra viṣaye bhagavatā śālihotreṇa, yat—

kapīnām medasā doṣo vahni-dāha-samudbhavā |
aśvānām nāsam abhyeti tamaḥ sūryodaye yathā ||75||

tat kriyatām etac cikitsitām drāk, yāvad ete na dāha-doṣeṇa vinaśyanti |

so'pi tad ākarṇya samasta-vānara-vadham ādiṣṭavān | kiṁ bahunā, sarve'pi te vānarā vividhāyudha-lagūḍa-pāṣāṇādibhir vyāpāditāḥ iti |

atha so'pi vānara-yūthapas tam putra-pautra-bhrātṛ-suta-bhāgineyādi-sankṣayam jñātvā viśadam upagataḥ | santyaktāhāra-kriyo vanād vanam paryaṭati | acintayac ca—katham ahaṁ tasya nṛpāpasadayānṛnatā-kṛtyenāpakṛtyam kariṣyāmi | uktaṁ ca—

marṣayed dharsāṇām yo'tra vaṁśajām para-nirmitām |
bhayād vā yadi vā kāmāt sa jñeyaḥ puruṣādhamāḥ ||76||

atha tena vṛddha-vānareṇa kutrācit pipāsākulena bhramatā padminī-khaṇḍa-maṇḍitam saraḥ samāsāditam | tad yāvat sūkṣmekṣikayāvalokayati tāvad vanacara-manuṣyāṇām pada-paṅkti-pradeśo'sti na niṣkramaṇam | tatas cintitam—nūnam atra ākrānte duṣṭa-grāheṇa bhāvyaṁ | tat-padminī-nālam ādāya dūrastho'pi jalam pibāmi |

tathānuṣṭhite tan-madhyād rākṣaso niṣkramya ratna-mālā-vibhūṣita-kaṇṭhas tam uvāca—
bhoḥ ! atra yaḥ salile praveśam karoti sa me bhakṣyaḥ iti | tan nāsti dhūrtataras tvat-samo'nyo yaḥ pānīyam anena vidhinā pibati | tatas tuṣṭo'ham, prārthayasva hṛdaya-vāñchitam |

kapir āha—bhoḥ ! kiyatī me bhakṣaṇa-śaktiḥ ?

sa āha—sata-sahasrāyuta-lakṣāṇy api jala-praviṣṭāni bhakṣayāmi | bāhyataḥ śṛgālo'pi mām dharṣayati |

vānara āha—asti me kenacid bhūpatinā sahātyantaṁ vairam | yady enām ratna-mālām me prayacchasi, tat parivāram api taṁ bhūpatiṁ vākya-prapañcena lobhayitvātra sarasi praveśayāmi |

so'pi śraddheyam vacas tasya śrutvā ratna-mālām dattvā prāha—bho mitra ! yat samucitam bhavati tat kartavyam iti |

vānaro'pi ratna-mālā-vibhūṣita-kaṇṭho vṛkṣa-prāsādeṣu paribhraman janair dṛṣṭaḥ | pṛṣṭaś ca—bho yūthapa ! bhavān iyantaṁ kālam kutra sthitaḥ ? bhavatā idṛg ratna-mālā kutra labdhā ? dīptyā sūryam api tiraskaroti |

vānaraḥ prāha—asti kutracid araṇye guptataraṁ mahat saro dhanada-nirmitam | tatra sūrye'rdhodite ravi-vāre yaḥ kaścīn nimajjati, sa dhanada-prasādād idṛg-ratna-mālā-vibhūṣita-kaṇṭho niḥsarati |

atha bhūbhujā tad ākarṇya, sa vānaraḥ samāhūtaḥ | pṛṣṭaś ca—bho yūthādhipa ! kim satyam etat ? ratna-mālā-sanātham saro'sti kvāpi ?

kapir āha—svāmin ! eṣa pratyakṣatayā mat-kaṇṭha-sthitayā ratna-mālayā pratyayas te | tad yadi ratna-mālayā prayojanam tan mayā saha kam api preṣaya, yena darśayāmi |

tac chrutvā nrpatir āha—yady evaṁ tad aham sa-parijanaḥ svayam eśyāmi, yena prabhūtā ratna-mālā utpadyate |

vānara āha—evaṁ kriyatām |

tathānuṣṭhite bhūpatinā saha ratna-mālā-lobhena sarve kalatra-bhṛtyāḥ prasthitaḥ | vānaro'pi rājñā dolādhirūdhena svotsaṅge āropitaḥ sukhena prīti-pūrvam ānīyate | athavā sādhv idam ucyate—

tr̥ṣṇe devi namas tubhyam yayā vittānvitā api |
akṛtyeṣu niyojyante bhrāmante durgameṣv api ||77||

tathā ca—

icchati śatī sahasraṁ sahasrī lakṣam ihate |
lakṣādhipas tathā rājyam rājyasthaḥ svargam ihate ||78||
jīryante jīryataḥ keśāḥ dantā jīryanti jīryataḥ |
jīryataś cakṣuṣī śrotre tr̥ṣṇaikā taruṇāyate ||79||

atha tat-saraḥ samāsādyā vānaraḥ pratyūṣa-samaye rājānam uvāca—deva ! atrārdhodite
sūrye`ntaḥ-praviṣṭānām siddhir bhavati tat sarvo`pi jana ekadaiva praviṣatu | tvayā punar mayā
saha praveṣṭavyām, yena pūrva-dṛṣṭa-sthānam āsādyā, prabhūtās te ratna-mālā darśayāmi |

atha praviṣṭās te lokāḥ sarve bhakṣitā rākṣasena | atha teṣu ciramāṇeṣu rājā vānaram āha—
bho yūthādhipa kim iti cirāyate me parijanaḥ ?

tac chrutvā vānaraḥ satvaram vṛkṣam āruhya rājānam uvāca—bho duṣṭa-narapate !
rākṣasenāntaḥ-salila-sthiteṇa bhakṣitās te parijanaḥ | sādhitam mayā kula-kṣayajam vairam,
tad gamyatām | tvam svāmīti matvā nātra praveṣitaḥ | uktaṁ ca—

kṛte pratikṛtam kuryād dhimsite pratihimsitam |
na tatra doṣam paśyāmi yo duṣṭe duṣṭam ācaret ||79||

tat tvayā mama kula-kṣayaḥ kṛtaḥ mayā punas tava iti |

athaitad ākarṇya rājā kopāviṣṭaḥ padātir ekākī yathāyāta-mārgeṇa niṣkrāntaḥ | atha tasmin
bhūpatau gate rākṣasa-sprṣṭo jalān niṣkramya sānandam idam āha—

hataḥ śatruḥ kṛtam mitraṁ ratna-mālā na hāritā |
nālena pibatā toyam bhavatā sādhu vānara ||81||

ato`ham bravīmi—yo laulyāt kurute karma iti |

—o)0(o—

evam uktvā bhūyo`pi sa cakradharam āha—bho mitra ! preṣaya mām, yena sva-gṛham
gacchāmi |

cakradhara āha—bhadra ! āpad-arthe dhana-mitra-saṅgrahaḥ kriyate | tan mām evamvidham
tyaktvā kva yāsyasi ? uktaṁ ca—

yas tyaktvā sāpadam mitraṁ yāti niṣṭhuratām vahan |
kṛtaghnaṣ tena pāpena narake yāty asaṁśayam ||82||

suvarṇasiddhir āha—bhoḥ, satyam etad yadi gamya-sthāne śaktir bhavati | etat punar
manuṣyāṅām agamya-sthānam | nāsti kasyāpi tvam unmocayitum śaktiḥ aparam yathā yathā
cakra-bhrama-vedanayā tava mukha-vikāram paśyāmi tathā tathāham etaj jānāmi yat drāg
gacchāmi mā kaścin mamāpy anartho bhaved iti | yataḥ—

yādṛśī vadana-cchāyā dṛśyate tava vānara |
vikālena grhīto`si yaḥ paraiti sa jīvati ||83||

cakradhara āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 10

vikāla-vānara-kathā

kasmiṃścin nagare bhadraseno nāma rājā prativasati sma | tasya sarva-lakṣaṇa-sampannā ratnavatī nāma kanyāsti | tām kaścīd rākṣaso jihīṣati | rātrāv āgatyopabhuṅkte, param kṛta-rakṣopadhānām tām hartum na śaknoti | sāpi tat-samaye rakṣaḥ-sānnidhyajām avasthām anubhavati kampādibhiḥ |

ekam atikrāmati kāle kadācit sa rākṣaso madhya-niśāyām gr̥ha-koṇe sthitaḥ | sāpi rāja-kanyā sva-sakhīm uvāca—sakhi ! paśyaiṣa vikālaḥ samaye nityam eva mām kdarthayati | asti tasya durātmanaḥ pratiśedhopāyaḥ kaścit ?

tac chrutvā rākṣaso'pi vyacintayat—nūnam yathāham tathānyo'pi kaścīd vikāla-nāmāsyā haraṇāya nityam evāgacchati | param so'py enām hartum na śaknoti | tat tāvad aśva-rūpaṃ kṛtvāśva-madhya-gato nirīkṣayāmi | kim-rūpaḥ sa kim-prabhavaś ceti ? evaṃ rākṣaso'sva-rūpaṃ kṛtvāśvānām madhye tiṣṭhati |

tathānuṣṭhite niśītha-samaye rāja-gr̥he kaścīd aśva-cauraḥ praviṣṭaḥ | sa ca sarvān aśvān avalokya tam rākṣasam aśvatamaṃ vijñāyādhirūḍhaḥ |

atrāntare rākṣasasā cintayāmāsa—nūnam eṣa vikāla-nāmā mām cauram matvā kopān nihantum āgataḥ | tat kim karomi ? evaṃ cintayan so'pi tena khalīnam mukhe nidhāya kaśāghātena tāḍitaḥ | athāsau bhaya-trasta-manāḥ pradhāvitum ārabdhaḥ |

cauro'pi dūram gatvā khalīnākarṣaṇena tam sthiram kartum ārabdhavān | sa tu vegād vegataram gacchati | atha tam tathāgaṇita-khalīnākarṣaṇam matvā caurasā cintayāmāsa—aho naivam-vidhā vājino bhavanty agaṇita-khalīnāḥ | tan nūnam anenāśva-rūpeṇa rākṣasena bhavitavyam | yadyapi kañcit pāmsulam bhūmi-deśam avalokayāmi tad ātmānam tatra pātayāmi | nānyathā me jīvitavyam asti |

evaṃ cintayata iṣṭa-devatām smaratas tasya so'svo baṭa-vṛkṣasya tale niṣkrāntaḥ | cauro'pi baṭa-praroham āśādy tatraiva vilagnaḥ | tato dvāv api tau pṛthag-bhūtau paramānanda-bhājau jīvita-viṣaye labdha-pratyāśau sampannau |

atha tatra baṭe kaścīd rākṣasa-suhr̥d vānaraḥ sthita āsīt | tena rākṣasam trastam ālokyā vyāhṛtam—bho mitra ! kim eva alāyyate'līka-bhayena ? tad bhakṣyo'yaṃ mānuṣaḥ bhakṣyatām |

so'pi vānara-vaco niśāmya, svarūpam ādhāya śaṅkita-manāḥ skhalita-gatir nivṛttaḥ | cauro'pi tam vānarāhūtam jñātvā kopāt tasya lāṅgulaṃ lambamānam mukhe nidhāya carvitavān |

vānaro'pi taṁ rākṣasābhyadhikaṁ manyamāno bhayān na kiñcid uktavān | kevalaṁ vyathārto
nimīlita-nayanas tiṣṭhati | rākṣaso'pi taṁ tathā-bhūtam avalokya ślokaṁ enam apaṭhat—

yādrśi vacana-cchāyā dr̥ṣyate tava vānara |
vikālena gr̥hīto'si yaḥ paraiti sa jīvati ||84||

ity uktvā praṇaṣṭaś ca | tat preṣaya mām yena gr̥haṁ gacchāmi | tvaṁ punar anubhūṅkṣvātra
sthita eva lobha-vṛkṣa-phalam |

cakradhara āha—bhoḥ akāraṇam etat | daiva-vaśāt sampadyate nṛṇāṁ śubhāsubham | uktam
ca—

durgas trikūṭaḥ parikhā samudro
rakṣāṁsi yodhā dhanadāc ca vittam |
śāstraṁ ca yasyośanasā praṇītaṁ
sa rāvaṇo daiva-vaśād vipannaḥ ||85||

tathā ca—

andhakaḥ kubjakaś caiva tristanī rāja-kanyakā |
trayo'py anyāyataḥ siddhāḥ saṁmukhe karmaṇi sthite ||86||

suvarṇa-siddhiḥ prāha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 11

andhaka-kubjaka-tristanī-kathā

asty atra dharā-tala uttarā-pathe madhu-puraṁ nāma nagaram | tatra madhusenā nāma rājā
babhūva | tasya kadācid viṣaya-sukham anubhavatas tristanī kanyā babhūva | atha tāṁ
trastanīm jātām śrutvā sa rājā kañcukinaḥ provāca, yad—bhos tyajyatām iyaṁ trastanī gatvā
dūre'raṇye yathā kaścin na jānāti |

tac chrutvā kañcukinaḥ procuḥ—mahārāja jñāyate yad aniṣṭa-kāriṇī tristanī kanyā bhavati |
tathāpi brāhmaṇam āhūya praṣṭavyāḥ, yena loka-dvayaṁ na virudhyate, yataḥ—
yaḥ satatam paripṛcchati śṛṇoti sandhārayaty aniṣam |
tasya divākara-kiraṇair nalinīva vivardhate buddhiḥ ||85||

tathā ca—

ṛcchakena sadā bhāvyaṁ puruṣeṇa vijānatā |
rākṣasendra-gr̥hīto'pi praśnān mukto dvijaḥ purā ||86||

rājā āha--katham etat ?

te procuḥ—

kathā 12

caṇḍakarma-nāma-rākṣasa-kathā

deva ! kasmimścīd vanoddeṣe caṇḍakarmā nāma rākṣasaḥ prativasati sma | ekadā tena
bhramatāṭavyām kaścīd brāhmaṇaḥ samāsāditaḥ | tatas tasya skandham āruhya provāca—bho
agresaro gamyatām |

brāhmaṇo'pi bhaya-trasta-manās tam ādāya prasthitaḥ | atha tasya kamalodara-komalau
pādaḥ dṛṣṭvā brāhmaṇo rākṣasam apr̥cchat—bhoḥ ! kim evam-vidhau te pādāv atikomalau ?

rākṣasa āha—bhoḥ ! vratam asti, nāham ādra-pādo bhūmim spr̥śāmi |

tatas tac chrutvātmano mokṣopāyam cintayāms tat-saraḥ prāptaḥ | tato rākṣasenābhīhitam—
bhoḥ ! yāvad aham snānam kṛtvā devatārcana-vidhim vidhāyāgacchāmi tāvat tvayātaḥ
sthānād anyatra na gantavyam |

tathānuṣṭhite dvijaś cintayāmāsa—nūnam devatārcana-vidher ūrdhvaṁ mām eṣa
bhakṣayiṣyati | tad drutataram gacchāmi, yenaiṣa ādra-pādo na mama pr̥ṣṭham eṣyati |

tathānuṣṭhite rākṣaso vrata-bhaṅga-bhayāt tasya pr̥ṣṭham na gataḥ | ato'ham bravīmi—
pr̥cchakena sadā bhāvyaṁ iti |

atha tebhyas tac chrutvā—rājā dvijān āhūya provāca—bho brāhmaṇaḥ ! tristanī me kanyā
samutpannā, tat kim tasyaḥ pratividhānam asti, na vā ?

hīnāṅgī vādhikāṅgī vā yā bhavet kanyakā nṛṇām |
bhartuḥ syāt sāvīnāsāya sva-śīla-nidhanāya ca ||87||
yā punas tristanī kanyā yāti locana-gocaram |
pitarān nāśaty eva sāvīnāsāya nātra samśayaḥ ||88||

tasmād asyā darśanam pariharatu devaḥ | tathā yadi kaścīd udvāhayati, tad enām tasmai
dattvā, deśa-tyāgena sa niyojayitavyaḥ iti | evam-kṛte loka-dvayāvīruddhatā bhavati |

atha teṣān tad-vacanam ākarṇya sa rājā paṭaha-śabdena sarvatra ghoṣaṇām ajñāpayāmāsa—
aho ! tristanīm rājakanyām yaḥ kaścīd udvāhayati sa suvarṇa-lakṣam āpnoti deśa-tyāgam ca |

evam tasyām āghoṣaṇāyām kriyamāṇāyām mahān kālo vyatītaḥ | na kaścit tam pratigrhṇāti |
sāpi yauvanonmukhī sañjātā sugupta-sthāna-sthitā yatnena rakṣyamāṇā tiṣṭhati |

atra tatraiva nagare kaścīd andhas tiṣṭhati | tasya ca mantharaka-nāmā kubjo'gresaro yaṣṭi-
grāhī | tābhyām tam paṭaha-śabdān ākarṇya, mitho mantritām—spr̥śyate'yaṁ paṭahaḥ | yadi

katham api daivāt kanyā labhyate | suvarṇa-prāptiś ca bhavati, tathā sukhena suvarṇa-prāptyā
kālo vrajati | atha yadi tasya doṣato mṛtyur bhavati | tadā dāridryopāttasyāsyā kleśasya
paryanto bhavati | uktam ca—

lajjā snehaḥ svara-madhuratā buddhayo yauvana-śrīḥ
kāntāsaṅgaḥ svajana-mamatā duḥkha-hānir vilāsaḥ |
dharmah śāstram sura-guru-matiḥ śaucam ācāra-cintā
pūrṇe sarve jaṭhara-piṭhare prāṇinām sambhavanti ||89||

evam uktvāndhena gatvā, sa paṭahaḥ spr̥ṣṭaḥ | uktam ca—bhoḥ ! aham tām kanyām
udvāhayāmi, yadi rājā me prayacchati |

tatas tai rāja-puruṣair gatvā rājñe niveditam—deva ! andhena kenacit paṭahaḥ spr̥ṣṭaḥ | tad
atra viṣaye devaḥ pramāṇam |

rājā prāha—

andho vā vadhiro vātha kuṣṭi vāpy antyajo'pi vā |
parigr̥hṇātu tām kanyām sa-lakṣām syād videśagaḥ ||90||

atha rājādeśāt tai rāja-puruṣais tam nadī-tīre nītvā suvarṇa-lakṣeṇa samam vivāha-vidhinā
tristanīm tasmāi dattvā, jala-yāne nidhāya kaivartāḥ proktāḥ—bho ! deśāntaram nītvā
kasmimścid adhiṣṭhāne'ndhaḥ sapatnikāḥ | kubjakena saha mocanīyaḥ |

tathānuṣṭhite videśam āsādyā kasmimścid adhiṣṭhāne kaivarta-darśite trayo'pi mūlyena gr̥ham
prāptāḥ sukhena kālam nayanti sma | kevalam andhaḥ paryāṅke suptas tiṣṭhati, gr̥ha-
vyāpāram mantharakaḥ karoti | evam gacchatā kālena tristanyā kubjakena saha vikṛtiḥ
samapadyata | athavā sādhv idam ucyate—

yadi syāc chrī-talo vahniś candramā dahanātmakaḥ |
susvādaḥ sāgaraḥ strīṇām tat-satīś tvam prajāyate ||91||

athānyedyus tristanyā mantharako'bhihitāḥ—bhoḥ subhaga ! yady eṣo'ndhaḥ kathañcit
vyāpādyate, tad āvayoḥ sukhena kālo yāti | tad anviṣyatām kutracid viṣam, yenāsmāi tat
pradāya sukhinī bhavāmi |

anyadā kubjakena paribhramatā mṛtaḥ kṛṣṇasarpaḥ prāptaḥ | tam gr̥hītvā prahr̥ṣṭa-manā
gr̥ham abhyetya tām āha—subhage ! labdho'yaṁ kṛṣṇa-sarpaḥ | tad enam khaṇḍasaḥ kṛtvā
prabhūta-śuṅṭhy-ādibhiḥ saṁskāryāsmāi vikala-netrāya matsyāmiṣam bhanitvā prayaccha
yena drāg vinaśyati | yato'sya matsyāmiṣam sadā priyam | evam uktvā mantharako bahir gataḥ
|

sāpi pradīpte vahnau kṛṣṇa-sarpaṁ khaṇḍasaḥ kṛtvā takra-sthālyām ādhāya gr̥ha-vyāpārākulā
tam vikalākṣam sa-praśrayam uvāca—ārya-putra ! tavābhiṣṭam matsya-māmsam samānītam |

yatas tvam sadaiva tat prcchasi | te ca matsyā vahnau pāvanāya tiṣṭhanti | tad yāvad aham
gṛha-kṛtyam karomi, tāvat tvam darvīm ādāya kṣaṇam ekam tām pracālaya |

so'pi tad ākarṇya hr̥ṣṭa-manāḥ sṛkkaṇī parilihan drutam utthāya darvīm ādāya pramathitum
ārabdhaḥ | atha tasya matsyān mathnato viṣa-garbha-bāṣpeṇa saṁspr̥ṣtam nīla-pāṭalam
cakṣurbhyām agalat | asāv apy andhas tam bahu-guṇam manyamāno viśeṣān netrābhyām
bāṣpa-grahaṇam akarot |

tato labdha-dr̥ṣṭir jāto yāvat paśyati, tāvat takra-madhye kṛṣṇa-sarpa-khaṇḍāni kevalāny
evāvalokayati | tato vyacintayat—aho, kim etat ? mama matsyāmiṣam kathitam āsīd anayā |
etāni tu kṛṣṇa-sarpa-khaṇḍāni | tat tāvad vijānāmi samyak tristanyāś ceṣṭitam | kim mama
vadhopāya-kramaḥ kubjasya vā ? utāho anyasya vā kasyacit ? evam vicintya svākāram
gūhayann andhvat karma karoti yathā purā |

atrāntare kubjaḥ samāgatya niḥśaṅkatayālingana-cumbanādibhis tristanīm sevitum
upacakrame | so'py andhas tam avalokayann api yāvan na kiñcic chastram paśyati, tāvat kopa-
vyākula-manāḥ pūrvavac chayanam gatvā kubjam caraṇābhyām saṅgr̥hya sāmartyāt sva-
mastakopari bhrāmayitvā tristanīm hṛdaye vyatādayat |

atha kubja-prahāreṇa tasyās tṛtīyaḥ stana urasi praviṣṭaḥ | tathā balān mastakopari
bhramaṇena kubjaḥ prāñjalatām gataḥ |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[andhakaḥ kubjakaś caiva](#) (84) iti |

suvarṇasiddhir āha—bhoḥ satyam etat | daivānukūlatayā sarvam kalyāṇam sampadyate |
tathāpi puruṣeṇa satām vacanam kāryam | punar evam eva vartitavyam | atha evam eva yo
vartate, sa tvam iva vinaśyati | tathā ca—

ekodarāḥ pṛthag grīvā anyānya-phala-bhakṣiṇaḥ |
asamhatā vinaśyanti bhāruṇḍā iva pakṣiṇaḥ ||92||

cakradhara āha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 13

bhāruṇḍa-pakṣi-kathā

kasmim̐cit sarovare bhāruṇḍa-nāmā pakṣi ekodarāḥ pṛthag-grīvaḥ prativasati sma | tena ca
samudra-tīre paribhramatā kañcit phalam amṛta-kalpaṁ taraṅga-kṣiptam samprāptam | so'pi
bhakṣayann idam āha—aho ! bahūni mayāmṛta-prāyāni samudra-kallolāhṛtāni phalāni

bhakṣitāni | param apūrho'syāsvādaḥ | tat kiṁ pārijāta-haricandana-taru-sambhavam ? kiṁ vā,
kiñcid amṛta-maya-phalam idam avyaktenāpi vidhināpātitaṁ |

evam tasya bruvato dvitīya-mukhenābhīhitam—bho, yady evaṁ tan mamāpi stokam
prayaccha, yenāham api jihvā-saukhyam anubhavāmi |

tato vihasya prathama-vaktreṇābhīhitam—āvayos tāvad ekam udaram | ekā tṛptiś ca bhavati |
tataḥ kiṁ pṛthag bhakṣitena ? varam anena śeṣeṇa priyā toṣyate |

evam abhidhāya tena śeṣam bhāruṇḍyāḥ pradattam | sāpi tad āsvādya prahṛṣṭatamāliṅgana-
cumbana-sambhāvanādy-aneka-cātu-parā ca babhūva | dvitīyaṁ mukhaṁ tad-dinād eva
prabhṛti sodvegam sa-viśādam ca tiṣṭhati |

athānyedyur dvitīya-mukhena viśa-phalam prāptam | tad drṣṭvāparam āha—bho nistriṁśa !
puruśādharma ! nirapekṣa ! mayā viśa-phalam āsāditam | tat tavāpamānād bhakṣayāmi |

apareṇābhīhitam—mūrkhā ! mā maivaṁ kuru | evaṁ kṛte dvayor api vināśo bhaviṣyati |
athaivaṁ vadatā tenāpamānena tat phalam bhakṣitam | kiṁ bahunā, dvāv api vinaṣṭau |

--o)0(o--

ato'ham bravīmi—[ekodarāḥ pṛthag-grīvāḥ](#) (92) iti |

cakradhara āha—satyam etat | tad gaccha grham | param ekākinā na gantavyam | uktam ca—

ekaḥ svādu na bhujjīta ekaś cārthān na cintayet |
eko na gacched adhvānam naikaḥ supteṣu jāgryāt ||93||

api ca—

api kāpuruṣo māрге dvitīyaḥ kṣema-kāraḥ |
karkaṭeṇa dvitīyena jīvitam parirakṣitam ||94||

suvarṇa-siddhiḥ prāha—katham etat ?

so'bravīt—

kathā 14

brāhmaṇa-karkaṭaka-kathā

kasmimścid adhiṣṭhāne brahmadatta-nāmā brāhmaṇaḥ prativasati sma | sa ca prayojana-vaśād
grāmaṁ prasthitaḥ sva-mātrābhīhitaḥ, yad—vatsa ! katham ekākī vrajasi ? tad anvīṣyatām
kaścid dvitīyaḥ sahāyaḥ |

sa āha—amba ! mā bhaiṣiḥ | nirupadravo'yam mārگاḥ | kārya-vaśād ekākī gamiṣyāmi |

atha tasya tam niścayam jñātvā samīpastha-vāpyāḥ sakāśāt karkaṭam ādāya mātrābhīhitam—
vatsa, avaśyam yaḍi gantavyam | tad eṣa karkaṭo'pi sahāyo bhavatu | tad enam grhītvā gaccha |

so'pi mātur vacanād ubhābhyām pāṇibhyām na saṅgrhya karpūra-putīkā-madhye nidhāya,
pātra-madhye samsthāpya śīghram prasthitāḥ |

atha gacchan grīṣmoṣmaṇā santaptaḥ kañcin mārگاstham vṛkṣam āsādyā, tatraiva prasuptaḥ |
atrāntare vṛkṣa-koṭarān nirgatyā sarpaḥ tat-samīpam āgataḥ |

sa cābhyantara-gatām karpūra-putīkām atilauyād abhakṣayat | so'pi karkaṭas tatraiva sthitāḥ
san sarpa-prāṇān apāharata | brāhmaṇe'pi yāvat prabuddhaḥ paśyati, tāvat samīpe mṛta-kṛṣṇa-
sarpo nija-pārśve karpūra-putīkopari sthitas tiṣṭhati | tam dṛṣṭvā vyacintayat—karkaṭenāyam
hataḥ iti | prasanno bhūtvābravīc ca—bhoḥ ! satyam abhīhitam mama mātrā yat puruṣeṇa
ko'pi sahāyaḥ kāryaḥ | naikākinā gantavyam | yato mayā śraddhā-pūrita-cetasā tad-vacanam
anuṣṭhitam tenāham karkaṭena sarva-vyāpādanād rakṣitaḥ | athavā sādhv idam ucyate—

kṣīṇaḥ śrayati śāśī ravim ṛddho vardhayati payasām nātham |
anye vipadi sahāyā dhaninām śriyam anubhavanty anye ||95||
mantre tīrthe dvije deve daivajñe bheṣaje gurau |
yādṛśī bhāvanā yasya siddhir bhavati tādṛśī ||96||

evam śrutvā suvarṇasiddhis tam anujñāpya svagrham prati nivṛttaḥ |

iti śrī-viṣṇu-śarma-viracite pañcatantre aparīkṣita-kāraḥam nāma
pañcamam tantram samāptam

||5||